KASTAŞ*1912-1922 TÜRK SAVAŞLARI BELGESELİ

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLÂLİ

http://genclikcephesi.blogspot.com

8. Baskı

Mondros mütarekesinden Lozan andlaşmasına, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden yeni Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna kadar süren bir devrenin olaylarının gerçek yüzünü günümüze kazandıran Sabahattin Selek,

Bu belgesel eserini; resmi kayıt ve yayınlar, arşiv ve belgeler arasından ve o devrin olaylarının içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek 9 yılda hazırlamıştır.

Bu eserin bugüne dek 8 defa basımı yapılmış ve Türkiye'de ulaşılması zor bir rekora erişmiştir.

Selek, günümüzün politik çıkmazlarını düne bağlayarak yarınlara ışık tutması için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözüken bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu eser; dünü anlatan aynı zamanda, bugünün değerini ve yarınlarımızın önemini belirten bir abidedir.

KASTAŞ YAYINLARI böyle bir kitabı Türk okuyucularına ve kitap dünyasına sunmaktan kıvanç duyar.

K KDV dahil 7000 TL.

http://genclikcephesi.blogspot.com

ARKA KAPAK

Mondros mütarekesinden Lozan andlaşmasına, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden yeni Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna kadar süren bir devrenin olaylarının gerçek yüzünü günümüze kazandıran Sabahattin Selek, Bu belgesel eserini; resmi kayıt ve yayınlar, arşiv ve belgeler arasından ve o devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek 9 yılda hazırlamıştır.

Bu eserin bugüne dek 8 defa basımı yapılmış ve Türkiye'de ulaşılması zor bir rekora erişmiştir.

Selek, günümüzün politik çıkmazlarını düne bağlayarak yarınlara ışık tutması için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözüken bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu eser; dünü anlatan aynı zamanda, bugünün değerini ve yarınlarımızın önemini belirten bir abidedir.

KASTAŞ YAYINLARI böyle bir kitabı Türk okuyucularına ve kitap dünyasına sunmaktan kıvanç duyar.

NOT : Kalın yazılar yazara aittir.

Renkli yazılar tarayana aittir.

Yayınlayan • KASTAŞ A.Ş.
Kapak resmi • Aykut Özbay
Dizgi • Metin Dizimevi
Baskı ve Cilt • Zafer Matbaası
SEKİZİNCİ BASKI Ocak — 1987
İSTANBUL

http://genclikcephesi.blogspot.com

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLÂLİ

BİRİNCİ CİLT

KASTAŞ A.Ş. YAYINLARI
Başmusahip Sokak TALAŞ Han 16-101
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 520 59 70

http://genclikcephesi.blogspot.com

SUNUŞ

Türkiye, uzun sayılamayacak durgun bir devreden sonra, aşağı yukarı yirmi yıldan beri yeni bir oluşun çalkantısı içinde yaşamaktadır. Devrimler hızının kesilişi, Atatürk'ün ölümü ve nihayet İkinci Dünya Savaşının başlaması Türk toplumunu, kah basit günlük kaygularla, kâh korkunç bir tehlikenin yarattığı tedirginlikle yüklü, durgun ve gergin bir halde tutuyordu. On yıldan fazla süren bu durum savaşın bitmesiyle sona erince, toplumdaki birikmenin istediği huzursuzluklar ekonomik, sosyal ve politik yönleriyle yüze vurmaya başladı. Büyük savaşın getirdiği yenilikler ve çehresi değişen dünyadaki hızlı gelişme, Türk toplumunu, böylece yeni şartlar karşısında yerini ve kaderini tâyin etmek zorunda bırakmış oluyordu. Fakat bu durumu ilk defa yaşamıyorduk. Yanlış teşhisten ve güçsüzlüğümüz veya tabiatımız icabı başvurduğumuz palyatif tedbirlerden dolayı bir türlü gerçekleştiremediğimiz kurtuluş çabaları, henüz taze hâtıralar halinde zihinlerde duruyordu. Çok kullanılan bir deyimle, şimdi **«meselelerimizin çözüm yolu»**nu arıyoruz. Ancak; bu yola; yaşadığımız devirde bir başlangıç noktası bulmak mümkün değildir. Bulunduğumuz bu dar yere, bu çetin yere nereden gelindiğine bakmak gerekir.

1919'dan önceki kurtuluş çabaları, meselelere imparatorluk şartları içinde çözüm yolu aramıştır. Bugün çözmeye çalıştığımız meselelerin kökü, şüphesiz daha gerilerde ve derinlerdedir. Fakat, mahiyetini henüz yeteri kadar aydınlatamadığımız saplantıların nedenlerini bulabilmek için, aradığımız yolun hiç değilse 1919'dan başladığını kabul etmek zorundayız. Yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan **«Milli Mücadele»**, sanıldığı gibi belli birkaç yıl içine sığdırılmış ve tarih olmuş bir devir değildir. Hâlen bu evrimin devamını yaşıyoruz. Aksi takdirde bugün aynı meseleleri değil, yepyeni, bambaşka meseleleri çözmek durumunda olacaktık.

Aradığımız yolun en yakın başlangıç noktası olarak **«Milli Mücadele»**yi alınca, bu devrin insanlarını ve olay-

http://genclikcephesi.blogspot.com

larını gerçek yüzüyle tanıyıp bilmeden hiç bir şey yapamayız. Halbuki, Milli Mücadeleyi anlatan eserler, bu bakımdan yetersizdir. Bunları dört grupta toplamak mümkündü:

a. Rejimi yerleştirme amacıyla yazılmış popüler, propaganda eserleri

Bu tip eserlerde, Milli Mücadeleyi değerlendirecek gerçekçi bir yorum yapılmamıştır. Esasen nitelikleri sebebiyle bu soy eserlerin böyle olması da gereklidir. Olayları ve kişileri yalnız rejim açısından veren propaganda eserlerinde birçok gerçeklerin söylenmeden geçiştirilmesi, kişilere ve olaylara o gün için gerekli olan değerin verilmesi tabiidir.

b. Yukarıdaki gruba dahil eserlerde verilen kişileri veya fikirleri savunmak üzere yazılmış eserler.

Bunlarda da aynı eksiklik vardır. Ayrıca, çoğu hisse dayanmakta, savunma yapılırken ister istemez karşı taraf sübjektif ölçülerle itham edilmektedir.

c. Eskimiş bir tarih görüşüyle yazılmış, hiç bir fikir söylemeyen, yalnız olayları anlatan kitaplar,

d. Bazı bilim adamları ve kurumları tarafından Millî Mücadelenin ancak belli dönemleri, ya da belli meseleleri üzerinde hazırlanan eserler.

Bizi, bu kitabı yazmaya sevkeden sebepleri açıklamış oluyoruz. Şu noktayı da belirtmek isteriz ki, kitabın hazırlanmasında birtakım yeni malzeme kullanılmış olduğu halde, kaynakların çoğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, biz, mevcut bilgileri belli bir sosyal açıdan, günümüzün şartlarını ve ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak, yeniden değerlendirmeye çalıştık. Devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek edindiğimiz yeni bilgilerin ışığı altında, evvelden beri bilinen bazı hususlara değişik bir yorum getirdik.

Bir amatör heyecaniyle meydana getirilen bu kitap, **«Milli Mücadele»** adıyla iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birinci cildin başlığı **«Anadolu İhtilâli»** olup, Birinci Dünya Harbi çöküntüsünden başlayarak 1920 yılı sonuna kadar süren devreyi kapsamaktadır. İkinci cilt 1921-1922 yıllarına, dolayısiyle Türk istiklâl Harbine ayrılmıştır.

«Milli Mücadele»yi değişik karakterde iki ayrı devre olarak ele alışımız şu sebebe dayanmaktadır:

1919-1922 yıllarında, bir imparatorluğun enkazı üzerine bir milli devletin kuruluşunu sağlayan çetin bir mücadele cereyan etmiştir. Fakat, bu mücadele Türkiye'nin

http://genclikcephesi.blogspot.com

yalnız dış düşmanlara karşı yaptığı savaşlardan ibaret değildir. Üstelik dış savaşın yapılmasını ve kazanılmasını sağlayan olaylar, yani mücadelenin ilk yarısı, tamamen ihtilâl karakterindedir. Mondros mütarekenamesine sadakatle riayetkar olan devletin iradesi dışında, Anadolu'nun bir savaş hazırlığı yaptığı 1919 ve 1920 yılları, yalnız kronolojik sıra bakımından değil, olayların mahiyeti bakımından da, savaş olaylarından ayrı olarak incelenmek gerekir.

Dört bölümden ibaret olan bu kitabın birinci bölümünde Milli Mücadeleyi hazırlayan olayları, ikinci bölümünde Milli Mücadeleyi etkileyen ve yürüten iç kuvvetleri anlattık. Üçüncü bölüm Millî Mücadelenin başlangıcına, dördüncü bölüm ise, aslında tümü ile bir ihtilâl hareketi anlamını taşıyan Milli Mücadelenin meşruluk kazandığı safhaya ayrılmıştır, ikinci cild de aynı düzende olacaktır.

Kitabın birçok eksikleri olduğunu bilmekteyiz. Atatürk'ün ölümünün yirmi beşinci yılına yetiştirmek gayreti, bir süre daha çalışarak bir kısım eksikliğin tamamlanmasını imkânsız kılmıştır. Diğer taraftan, konuşması ve yazması gerekenlerin susmaları, bir takım meselenin eksik ve bulanık kalmasının başlıca sebebidir. Milli Mücadeleyi aydınlatacak bütün kaynaklar maalesef henüz istifade edilebilir hale getirilememiştir. Konumuza giren meselelerin, sosyologlarımız tarafından incelenmemiş olması da en önemli eksikliklerden biridir.

Kitabın noksanları, kusurları tamamlanabilir. Bunu ya biz yaparız veya başkaları. Ancak; güttüğümüz amacın, metodun ve değerlendirme açısının doğruluğuna inanmaktayız. Çevremizden bu desteği ve güveni almasaydık eseri ortaya koyamazdık.

Bu kitabın amacı, yalnız tarihe ışık tutmak, hizmet etmek değildir. Bilhassa, Atatürkçülük anlayışının statik düzenden çıkarılması yolunda, son zamanlarda gösterilen çabalara yardımcı olmak istedik. Ayrıca, çok küçük bazı detayları bile değerlendirmeye çalışarak, bugünkü politik çıkmazın düne bağlı nedenleri üzerinde durmak ve düşünmek amacını güttük.

Milletimize hizmet kaygusiyle yayınlanan bu kitabın hazırlanması dokuz yıl sürmüş, kitapta yer yer adı geçen kimselerden ve birçok yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Bizimle görüşmeyi kabul edip bildiklerini anlatanlara ve sorularımızı cevaplandıranlara teşekkürü bir borç biliriz.

SABAHATTİN SELEK
Kadıköy. 1 Ekim 1963

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

BİRİNCİ BÖLÜM : MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ ....

A. Yenilgiye doğru..... 13

Talât Paşanın görüsü 14

Mustafa Kemal Paşanın görüsü 16

Liman Paşanın görüşü 17

Çöküntü 21

Talât Paşanın bir teşebbüsü 23

Enver Paşanın son çabası 25

Vahidettin'in görüşü 26

Sonuç 27

B. Bozgun 29

General Allenby bozgunu anlatıyor 31

Mustafa Kemal Paşa bozgunu anlatıyor 31

Son muharebe 34

Bozgunun maliyeti 35

Son Tedbirler 35

Başkumandanlığın son emri 36

C. Mütareke 37

Wilson'un barış şartları 38

Hükümet değişikliği..... 40

Yeni Hükümetin mütareke teşebbüsleri 41

Türk Delegasyonuna verilen talimat 42

Mütareke şartları 44

İKİNCİ BOLÜM : MİLLİ MÜCADELEDE İÇ ETKENLER

A. Zat-ı Şahane..... 49

B. İstanbul Hükümetleri 53

İstanbul Anadolu çatışması..... 57

Anadolu'nun İstanbul Hükümetinden ayrılması 60

C. Halk 64

Etnik yapı 64

Sosyal yapı 67

Halkın moral durumu 72

http://genclikcephesi.blogspot.com

Sayfa
D. Din ve din adamları..... 78
İstanbul'un fetvası 82
Anadolu'nun fetvası 84
E. Siyasî teşekküller 86
İttihat ve Terakki Partisinin tasfiyesi 87
Hürriyet ve İtilâf Partisi 93
Millî Kongre 96
Müdafaai Hukuk Teşekkülleri 98
Sonuç 102
F. Ordu 105
K. Kuvayi Milliye 118
Kuvayi Milliye'nin bünyesi 120
Kuvayi Milliye Kumandanları 123
Kuvayi Milliye'nin mevcudu 124
Kuvayi Milliye'nin karakteristiği..... 127
L Maddi ve mali kaynaklar..... 130
M. Liderler 142
Mustafa Kemal Paşa..... 142
Rauf Bey..... 147
Refet Bey 149
Ali Fuat Paşa 152
Kâzım Karabekir Paşa 155
İsmet Paşa 160
Fevzi Paşa..... 164
ÜÇÜNCÜ BOLÜM : KARANLIK DONEM .....
A. Ordunun terhisi, kumandanların tasfiyesi..... 168
5. Ordunun lağvı ve Çanakkale Boğazının açılması 169
8. Ordunun lağvı ve Nurettin Paşa..... 170
Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa .....'..... 171
Nihat Paşa 175
Ali Fuat Paşa 177
6. Ordu kumandanı Ali İhsan Paşa 178
9. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa 183
B. işgaller, azınlıkların davranışı ve Türklerin tepkisi 189
C. M. Kemal Paşa İstanbul'da 200
D. M. Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesi 209
Samsun olayları 209
Müfettişlik görevi için M. Kemal Paşa'nın seçilmesi 212
Mustafa Kemal Paşaya verilen talimat..... 215
Müfettişlik karargâhı 217

Sayfa

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : ANADOLU İHTİLALİ
İhtilâl kavramı..... 220
Neden Anadolu İhtilâli? 223
Anadolu İhtilâlinin niteliği 224
A. İzmir'in işgalinden Sivas Kongresine 227
1. İzmir'in İşgali '..... 230
2. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da 236
3. Yunan işgalinin gelişmesi 240
Batı Anadolu'da üç albay..... 242
Kuvayi Milliye'nin doğuşu 246
4. İhtilâl plânı ve metod 254
İhtilâlin açıklanması 262
5. Erzurum Kongresi 265
Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılması 267
Mustafa Kemal Paşa halk lideri oluyor 273
Erzurum Kongresi 276
İhtilâli baltalayan bir görüş 279
Doğu ve Batı Anadolu teşkilatının ilk teması 284
B. Sivas Kongresinden B. M. Meclisine..... 286
1. Sivas Kongresi 289
2. Anadolu - İstanbul Çatışması..... 297
Yabancı devletlere verilen memorandum 302
İstanbul'un mukabelesi ve uzlaşma teklifi 303
İstanbul ile Anadolu arasında pazarlık .. 307
Amasya anlaşması 314
3. Sivas'tan Ankara'ya 319
Meb'us seçimleri 320
Güney Anadolu 322
Heyeti Temsiliye Ankara'ya gidiyor 324
1920 Yılı başında «Siyasî Durum» muhakemesi325
C. Büyük Millet Meclisi..... 331
İstanbul'un işgali..... 333
Osmanlı Meclisinin sonu 336
Seçimler..... 338
Meclisin şekli ve bünyesi..... 342
Hükümet teşkili 345
Meclisin Beyannamesi..... 346
B. Millet Meclisinin ihtilâlci karakteri..... 349
D. İhtilâlin zaferi 356
1. Karşı ihtilâlin bastırılması..... 358
2. Doğu zaferi 368
3. Kuvayi Milliye'nin tasfiyesi 374

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ

A . YENİLGİYE DOĞRU

Milli Mücadeleyi, Birinci Dünya Harbinden Kesin bir çizgi ile ayırmaya imkân yoktur. Bir bakıma, biri diğerinin devam ve sonucudur. Mücadelenin askeri ve siyasi gidişinde, Birinci Dünya Harbinin bütün ağırlığı duyulur. Gerçek anlamiyle istiklâlini çoktan kaybetmiş bulunan Türk Milletinin bir ölüm-kalım savaşına atılmasını, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Harbine girmesi mümkün kılmıştır. Fakat aynı sebep, Milli Mücadelenin maddi şartlarını ağırlaştırmıştır.

Türkiye, Birinci Dünya Harbine girmese ne olurdu?

Eğer harbe girilmeseydi Küçük Asya'da imparatorluğun bir yaşama şekli bulabileceğine inananlar yok değil. Bu inançta olanlardan Falih Rıfkı Atay - diyor ki:

«Böylece şimdi dünya petrol kaynaklarının pek ehemmiyetli kısmını bağrında tutan bu zengin bölgeler devletimizin sınırlan içinde bulunacaktı.»

«Harp sürdükçe büyük devletler zayıflayacakları için kapitülâsyonlardan her türlü yabancı baskı ve kontrol şartlarından kurtulacaktık. Birinci Dünya Harbi sırasında iki milyon kurban verdikten sonra dahi Kuvay-ı Milliye ile başa çıkamayan Batılı devletler, bütün ordusu ayakta duran imparatorluğa karşı herhangi bir harekette bulunamayacaklardı.»[1]

Değerli yazar, bu kabulü güç görüşü daha da ileri götürerek, *«Enver yerine Mustafa Kemal Harbiye Nâzırı olsaydı Birinci Dünya Harbine girmezdik. Batmazdık, bir*

****

1 Falih Rıfkı Atay — Çankaya C. I. S. 22.

13

büyük devlet olarak kalırdık. Tarih Türk Milletinden bu bahtiyarlığı esirgemiştir» diyor.[2]

Bugün Türkiye'nin, 1914 imparatorluğundan daha kuvvetli ve daha mutlu olduğu bir gerçektir. Buna rağmen Türkiye büyük devlet değil. Toprak genişliği ve insan kalabalığı büyük devlet sayılmanın şartları olmaktan çoktan çıkmıştır. Önemli petrol kaynaklarına sahip bulunan Irak'ın ve İran'ın güçleri ise ortada.

Osmanlı İmparatorluğunun 1914'ün şartları içinde yaşayabileceğini düşünmek, sadece geçmişe duyulan bir özlemdir. Birinci Dünya Harbi ile Milli Mücadelenin ve 1923'den bu yana süre gelen çabanın bile yıkamadığı eski düzen, yeni Türkiye'de çözülemeyen problemlerin başlıca sebebidir.

Belki, Birinci Dünya Harbine girmemek ve İmparatorluğa Küçük Asya'da bir yaşama şekli bulmak da mümkün idi. Ama bu şekil, ancak Kral Faruk Mısır'ının yaşama şekli olabilir ve en çok o kadar sürebilirdi.

Zaten dağılmakta ve çözülmekte olan İmparatorluğun tasfiyesini hızlandırdığı için, başta insan olmak üzere kayıpları saymazsak, harbe giriş olayını üzüntüyle karşılayacak bir sebep bulmak güçtür. Harp kararı verenlerin maksat ve mazeretleri ne olursa olsun, Birinci Dünya Harbi yenilgisi Türk İstiklâl Harbini hazırlamıştır. Gerek bu sebeple, gerekse tarih olaylarının akışı, Türk Milletinin kaderi, şahsî davranışlar ve askerlik ilmi yönlerinden iki devre arasındaki bağlantı, gözden uzak tutulmıyacak kadar kuvvetlidir.

Mütareke (Mondros), birinin sonu ise, diğerinin başlangıcıdır. Bu noktaya nasıl varıldığını görmekle sonraki safhanın daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

TALAT PAŞANIN

G Ö R Ü Ş Ü

«Harbin üçüncü ve dördüncü senelerinde şevk ve heyecan azalmağa başladı. Avrupa cephelerindeki daimi hezimetlerle, ordularımızın Filistin, Erzurum ve Bağdat'tan geri çekilmeleri, o yer halkının Anadolu'ya karşı, ziraatta çalışanların azalması yüzünden gıda maddelerinde baş gösteren kıtlık ve nihayet kıtalarda ve cephe gerisindeki bazı subaylar tarafından yapıldığı söylenen suiistimaller

****

2 Aynı eser. S. 82.

halk arasında gittikçe hoşnutsuzluk uyanmasına sebebiyet verdi. Harbin tamamiyle kaybedileceği hatıra gelmemekle beraber, harb bitinceye kadar Türk arazisinin tahrip olunacağı ve Türk halkının, yâni memleketin asıl nüfusunun feci mahrumiyetlere mâruz kalacağı korkusu herkes üzerinde korkunç bir tesir bırakmaya başladı. Cephelerdeki subay zayiatı geride kıtalardan alınan subaylarla telâfiye çalışılıyor ve açılan bu yerlere de vaktiyle emekliye ayrılmış olan subaylar getiriliyordu. Ne bu subayları ahlâk ve seviyelerine göre ayırmak ve tâyin etmek ve ne de suçlarını cezalandırmak kabil oluyordu; onları geri çağırmak ve ordudan İhraç etmek onları mükâfatlandırmak demek olacaktı, istikbâli ve hüsnüniyeti olmayan bu subaylar en ağır suiistimalleri yapıyor ve pek çokları da ceza görmüyorlardı. Bütün bunlar halkın ümitsizlik ve üzüntüsünü artırıyordu.»

Kumandanlar hakkında ve bilhassa Levazım Amiri İsmail Hakkı Paşa hakkında Enver Paşaya sık sık şikâyetler yapılıyordu. Enver Paşa harb devamınca İsmail Hakkı Paşaya şiddetle ihtiyacı olduğunu ve İsmail Hakkı Paşa olmaksızın ordunun iaşe edilemeyeceğini ve dolayisiyle harbe devam etmenin imkansızlaşacağı cevabını veriyordu, şikâyette ısrar edilmesi halinde istifa etmekle tehdit ediyordu. Böyle nâzik bir zamanda Enver Paşanın istifası bütün orduyu müşkül bir vaziyete sokmuş olacağından kimse bunu kabule cesaret edemiyordu.»

Talât Paşanın hâtıralarından aynen alınan yukarıdaki satırlar, en büyük sorumluluk yerini işgal eden kimsenin sözleri olmak bakımından dikkate değer bir özellik taşımaktadır.

Türkiye'yi yenilgiye sürükleyen sebepler, şüphesiz sadece asker değildir. Üstelik, cephelerin yıkılışı ordunun kusurundan ileri gelmemiştir. Harp sahalarında görülen perişanlık, sivil ve askeri idareye ait aksaklıklardan ve memleketin bu çapta bir harp gücüne sahip olmayışındandır.

Bütün sorumluluğu subaylara yüklemek ise çok haksız bir yargıdır. **İttihat ve Terakki idaresinin sivil lideri Talât Paşa** ile **asker lideri Enver Paşa** arasında sürüp gelen fakat açığa vurulmayan çekişmenin bu yargıda büyük etkisi vardır. Şüphesiz, Osmanlı ordusunda ahlâk, fazilet ve yeterlik bakımlarından düşük seviyede subaylar yok değildi. Fakat, ileride görüleceği gibi, ordunun subay kad-

15

rosu, hem Birinci Dünya Harbinde, hem de İstiklâl Harbinde yabancıların bile büyük ölçüde takdirini kazanacak değerde idi.

Her şey olup bittikten sonra söylenenler, neticeye göre düzenlenmiş açıklama şekli kanısını uyandırabilir. Fakat olayların akışı içinde söylenmiş ve yazılmış olanlar, gerçek belgelerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN GÖRÜŞÜ

İki kumandanın, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders'in raporları, Türkiye'nin yenilgiye sürüklenişini gösteren belgelerin başında gelir. Mustafa Kemal Paşa, Talât, Cemal ve Enver Paşalara Halep'ten gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporunda özet olarak şöyle demektedir:

«Memleketin mukadderat-ı umumiyesini idarede sorumlu ve methaldar olan zâtı devletlerinin ifadelerimi hiç bir karamsarlığa ve telâşa hamletmeyerek soğukkanlılıkla ve ciddiyetle telâkki edeceklerine itimadım; düşüncelerimi ihata edebildiğim en geniş ölçüde tasvire sebep olmuştur.»

Bu rapor bu şekilde başlıyor ve memleketin kaderiyle ilgili çeşitli meselelere dokunan uzun açıklamalardan sonra :

«İşte benim düşüncelerim bundan ibarettir. Bulunduğumuz mevki sebebiyle bunları tasvir etmekle vicdanım üzerindeki yükü atmış olduğuma inanıyorum.» cümleleriyle sona eriyordu.

Raporda cesaretle ve açıkça ortaya konan acı gerçeklerin özü şudur:

— Halk ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır. Memleket umumi bir anarşiye sürüklenmektedir. Umumi hayat her köşede ve beldede esasından çürümektedir.

— Mülki İdare tam bir aciz halindedir. Halkın bu idareye karşı nefreti gittikçe artmaktadır. Zabıta kuvveti pek zayıf ve yetersizdir. Memurlar, rüşvet, vurgunculuk ve suistimal yapmaktadırlar. Adliye işlememektedir.

— İaşe işleri, ticaret ve iktisadiyat müthiş bir surette çökmeye başlamıştır. Paraya karşı ne memurda ve ne de halkta emniyet kalmıştır.

— Her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün dâhilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimali, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlikedir.

16

— «Ordu harbin başlangıcına nisbetle fevkalâde zayıftır. Birçok ordula-rın mevcudu, lâzım olan miktarın beşte biri kadardır. Memleketin insan kayna-ğı, noksanı tamamlamaya muktedir değildir. Hattâ 7. Ordu gibi bütün memle-ket içinde ikmal ve takviyesine çatışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz.

Umumi takate misâl olmak üzere arzedeyim ki, cihanın en müşkül işleri-ni görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. Fırkanın yüzde ellisi, ayakta durmaya mecalsiz zayıflardan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan erat 17-20 yaşındaki gelişmemiş çocuklarla 45-55 yaşındaki işe yaramazlardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi fırkaların taburları da İstanbul'dan bin mevcutla hareket ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Haleb'e gelebilmişlerdir.

— Müttefiklerimizin askerî zaferlerle düşmanlarımızı sulha mecbur et-meleri artık bahis konusu değildir. Almanların askerî tutumları *«Geliniz bizi mağlup ediniz»* esasına bağlanmıştır.

— Düşmanlarımızın birbirlerinden ayrılmayacakları anlaşılmıştır. Düş-man halkın sefalet ve mahrumiyeti bizimkilerden daha azdır. Neticeden emin oldukları için düşmanlarımız harbe dayanabileceklerdir.

— Bundan dolayı harb daha çok devam edecektir. Harbi sona erdirmek bizim partinin elinde değildir.

LİMAN PAŞANIN
G Ö R Ü Ş Ü

Bu sıralarda Başkumandanlık Kurmay Başkanlığına tâyin edilerek Al-manya'dan gelen General Von Seeckt'e, Türk ordusunun durumunu anlatmak isteyen Liman Von Sanders, bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor harbin başından beri cereyan eden askeri olayların özetini de verdiği için aşağıya aynen alın-mıştır:

Bandırma, 13.Aralik.1917

«Türk Ordusunun şimdiki durumu :

Birçok yanlış tedbirler neticesi olarak Türk Ordularının umum savaşçı kuvveti pek çok azalmış ve kıt'aların harp kabiliyeti gözden uzak tutulamıyacak kadar düşmüştür. Bunun çaresini bulabilmek için her iki halkı sebepleri açıkça tespit olunmak lâzımdır.

17

Esasen ulaştırma araçlarının perişan ve yetersiz bulunmasından dolayı çare temini keyfiyeti diğer birçok güçlüklerin halline bağlıdır.

1 — İnsan mevcudu :

Türk Ordusu muhtelif cephelerde verdiği muharebelerden dolayı büyük miktarda telefat vermiştir. Fakat bundan başka büsbütün yanlış birçok tedbir ve icraat yüzünden pek büyük zayiata uğramıştır. Biraz dikkatle bu zayiattan kaçınılabilirdi. İstikbâl için bundan ders alınmak lazımdır.

Söz konusu edilen tedbirlerin ve icraatın başlıcaları aşağıda sıralanmıştır:

a) 1914 Aralık ile 1915 Ocak ayında yapılan birinci Kafkas seferi:

Enver'in kumandasında olup General Fon Bronzar'ın Erkânıharblye Riyasetinde bulunduğu üçüncü Ordu, 1914 Aralık başında yaklaşık olarak doksan bin iyi askerden müteşekkildir.

Adı geçen Ordu, hududa yakın Hasankale civarındaki dağlar üzerinde gayet uygun savunma mevzilerinde ve asla kendisine üstün olmayan Rus kuvvetleri karşısında bulunuyordu.

3. Ordu başarılı muharebelerle dağlardan geçmeyi başarsa bile kuşatma topları olmadığından Kars Kalesini hiçbir vakit zaptedemiyecek idi. Hâl böyle iken, engel olmak için yapılan kesin tavsiyelere rağmen, Sarıkamış, Kars üzerine taarruz harekâtı yapılmasına karar verilmiştir.

Sol kanatta karlı dağların keçi yolları üzerinde yetersiz iaşe hazırlıkları ile hareket eden iki kolordunun sonu, her birinin ayrı ayrı yenilmesi sonucuna vardı. Diğer bir kolordu da bu sırada cephede başarısız *muharebeler yapıyordu. Resmi belgeler ile sabit oldu ki, 90 bin kişiden pek acıklı bir halde geriye gelen eratın miktarı ancak 12 bin kadardır.*

Geri kalanı vurulmuş, açlıktan ötmüş, donmuş veya esir düşmüştü.

Harb tarihi, bu taarruz için hiç bir mâkul ve haklı sebep tâyin ve tespit edemiyecektir.

b) 1916 yaz başlangıcında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı yine 3 üncü Ordu tarafından yapılan taarruz:

Bu taarruzun neticesi olan geri çekilmede Ordunun büyük bir kısmı dağılmıştır.

c) 3. Ordunun, 1916 yazında toplanıp, lüzumsuz yere yaklaşık olarak Van Gölü - Muş - Kığı hattından Erzu-

rum İstikametine doğru yaptığı ve daha başlangıcında başarısızlığa uğrayan taarruz:

Düşmanın yan ve gerilerine doğru yapılması tasarlanan bu hareketin, ne ileriye doğru yollar, ne de geride kullanmaya elverişli ulaşım hatları mevcut olduğundan, bundan başka hareket kabiliyeti İçin lüzumlu kollar ve nakliye araçları da son derece kıt bulunduğundan, esasen yapılması mümkün değil idi.

Bu orduda en azından 60 bin kişi açlık, hastalık ve sonra soğuktan ve pek az bir kısmı da düşman silahiyle ölmüş oldu.

d) Askerlik açısından büyük bir hatâ olmak üzere XIII. Kolordunun İran'a doğru 1916 yaz mevsiminden itibaren bütün kış devam eden taarruzu :

İngiliz, Iraktan Basra'ya kadar olmasa bile Kome'ye kadar kesin surette atılmadan evvel bu taarruzi hareketin yapılması asla doğru değildir. Bağdat'ın kaybı bu hareketle ilgilidir. Çünkü, 1917 Martında söz konusu Kolordu, Bağdat için kesin sonuç yerinde hazır bulunamamıştır.

Bunun hakkında 25 veya 26 Ekim 1916 tarihinde General Fon Salyos vasıtasiyle General Lüdendorf'a yazılı ve aynı sene Aralığında Peles'teki Umumi karargâha sözlü istekte bulunmuştum.

e) Hiç bir zaman başarı ihtimali olmadığı halde Mısır'ın zaptı için 1916 Ağustosunda Süveyş Kanalına doğru seferi kuvvetlerle yapılan ileri hareket:

18 bin kişilik savaşçı birlikler ile yapılan ve başlangıçtan itibaren başarısızlığa mahkûm olan bu hareket, o zamanlar sadece Süveyş Kanalını korumakla yetinen İngilizleri Tih sahasından beriye çekmiş ve Filistin de bugünki ilerlemelere sebep olmuştur.

Buna ait olan raporumu da General Lüdendorf'a 1916 Ekiminde takdim etmiştim.

Türk Ordularının kaçak erat miktarı bugün 300 bini çok aşmaktadır. Bunlar düşman tarafına geçmek üzere kaçmış olmayıp, büyük çoğunluğu geriye, memleket içine kaçmıştır ve orada yağma ve hırsızlıkta emniyet ve asayişi bozmaktadır. Bu kaçakların takibine her tarafta takip müfrezeleri teşkil ve sevki gerekmektedir. Bu kadar çok kaçak çıkması sebepleri bu raporun İkinci taamında açıklanacaktır.

2 —Türk Ordularında her ölçüyü aşan kaçak olayları :

19

Türk Ordularının savaşçı kuvvetlerinin bugünkü durumu şöyledir:

«Kafkas Orduları Grubu» adını alan 2. ve 3. Orduların umum kuvveti, Grup Kumandanı İzzet Paşanın birkaç gün önce bana söylediğine göre, cephede işe yarar ancak 20.000 den az fazla askerden ibarettir.

Bulgar hududundan Akdeniz'de Alanya'ya kadar tahminen 2000 km.lik sahil mıntıkasının korunmasına memur olan 5. Ordunun mevcudu ise, 26 bini aşkın savaşçıdır.

6. Ordunun bundan iki ay kadar evvelki bütün kuvveti, Ordu Kurmay Başkanının sözüne göre 13.000 kadardı.

Suriye ve Filistin'de bulunan orduların savaşçı kuvvetin ki sayısı şimdilik belli değildir.

3 — Harp kabiliyetinin azalması:

Türk askeri ve bilhassa Anadolu askeri mükemmel bir cevherdir. İyi bakılır, yeter derecede doyurulur, gereği gibi talim ve terbiye edilir, sükûnet ve emniyetle sevk ve idare olunursa, bu askerle en büyük vazifelerin başarıyla yapılması mümkündür.

Ordunun birçok kısımlarında harp kabiliyetinin düşmesi, Türk umumi karargâhının uygun tedbirler alamamasından ileri germiştir.

Hemen iki seneden beri kıt'aların çoğuna, talim ve terbiye içki lazım gelen zaman bırakılmamıştır. Küçük ve büyük kıtalar, henüz, sağlam birer birlik halini kazanmadan devamlı olarak birbirinden ayrılmış ve parçalanmışlardır.

Yalnız başına bulunan birlik, tabur ve makineli tüfek birlikleri, bataryalar mürettebatı devamlı alınmış ve öteye beriye sevk olunmuştur. Sevkedilecek kıt'alar, son anda pek az talimli veyahut hiç talim ve terbiye görmemiş asker ile doldurulmuştur.

Kıt'alar trene bindirildikleri vakit, askerlerin büyük çoğunluğu birbirini ve ekseriyetle üstlerini tanımamaktadırlar. Onlar, yalnız vaziyetin iyi gitmediği herhangi bir yere sevkedildiklerini bilirler.

Bunun için, kaçarken vurulmak tehlikesine rağmen, her fırsatta kaçmak teşebbüsünde bulunurlar. Kaçak olayları trenden atlayarak veya kapalı arazide yürüyüş kolundan ayrılarak yapılmakta, bazan da ordugâha geçildiğinde meydana gelmektedir.

Hiç bir tümen yoktur ki, Doğuda veya Toros civarın-

daki harb cephelerini nakil veya hareketinde, binlerce asker kaybetmemiş olsun.

Türk askeri, kendisine karşı muamelede biraz iyi bakım görmeğe muhtaçtır. Bu surette üstlerine karşı güven ve inanç hâsıl olduktan sonra onunla her şeyi yapmak, her işi görmek mümkündür.

Ölçüsüz bir dereceyi bulan şimdiki kaçak olayları Türk Ordularına irsen intikal eden bir kusur değildir. Son derece güvenilecek ve inanılacak bir zat olan Kafkas Orduları Grubu Kumandanı İzzet Paşanın bana söylediğine göre, evvelce bu şekilde kaçak olmamıştır.

Sevk yolları, ulaştırma araçları ve iaşe tarzının elverişli bulunmayışı şüphesiz bu hususta önemli bir rol oynamaktadır. Fakat, Türk Ordularının şimdiki durumu bugüne kadar yanlış bir yol takip olunduğunu ve bunun değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Asker ve malzeme kaynaklarının pek çok azalmış olduğu da gözönünde tutulmalıdır.» [3]

ÇÖKÜNTÜ

Uzun zamandır sürüp giden harb, Türkiye'nin, insan ve malzeme kaynaklarını insafsızca harcamakta idi. Yukarıda gördüğümüz belgelerdeki sayılara Çanakkale kayıplarını da şöylece ekleyelim :

55.127	Şehit
21.494	Çeşitli hastalıklardan ölen
10.067	Kayıp
100.177	Yaralı

186.865 . . . . . 7 aylık kayıp toplamı.

Anadolu'da artık kadınlar, ihtiyarlar ve 16 yaşından küçük çocuklar kalmıştı. Maddî kaynaklar ise tükenmek üzere bulunuyordu. Elde kalan erzak, malzeme ve insanı memleket içinden en önemli cephelere gönderebilmek için tek işe yarar araç Konya-Bağdat demiryolu olduğu halde, bundan da gereği kadar faydalanmak mümkün değildi. 1500 Km. uzunluğundaki Haydarpaşa - Bağdat hattı üzerinde çalışır durumda ancak 50 lokomotif kalmıştı. Bunları düzenle işletmek için de yeter derecede personel ve kömür bulunamıyordu. Bu yüzden ulaştırma deve, eşek ve

****

3 - Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Burçak Yayınevi - İstanbul, 1968, s: 223-224.

kağnılarla yapılıyordu. Erzak ya altın bahasına veya silâh kuvvetiyle elde edilebiliyordu. [4]

Yokluktan en çok ordu sıkıntı çekiyordu.

Harp mıntıkaları üzerinde, sert iklimlerde, düşman halk arasında bulunan Ordu, kendisinden kat kat üstün düşman karşısında kendi yağı ile kavrulmak zorunda idi. Kışın hayvanlar açlıktan ölüyordu. Askerler karınlarını doyurmak için çapulculuk ediyorlardı. Harpten bıkmışlardı. Fırsat bulan silâhını alıp kaçıyordu.

Devlet hazinesi bomboştu. Son olarak 167 milyon liralık kâğıt para çıkarılmıştı. Fakat paranın tedavüldeki kıymeti % 55 düşmüştü. Subay ailelerine artık erzak verilmez olmuştu. Cephede olduğu gibi bütün memlekette büyük bir kıtlık hüküm sürüyordu.

Maddi sıkıntılardan fazla olarak halkın' morali de son derece bozulmuştu. Şehit haberleri veya cepheden hiç haber alamamanın üzüntüsü, hemen hemen her aileyi devamlı bir matem havası içinde tutuyordu.

Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı, Erzincan'ın batısına kadar, düşman işgaline uğramıştı. Bu bölge halkı, göçmen olarak daha içerilere göç etmiş bulunuyordu.

Göçlerin yarattığı sefaleti, perişanlığı anlatmaya lüzum yok. İşgal bölgesinde kalan Türklerin hâli daha acıklı idi. **Doğuda, Ermeniler intikam almak için her tarafta Türk halka eziyet ediyor, vuruyor, öldürüyorlardı**.

Türkiye'yi doğu istikametinden gelecek daha büyük bir felâketten, Rusya'daki ihtilâl hareketleri uzak tutuyordu. 1916 Sonbaharından beri bu cephede önemli bir faaliyet olmamıştı. 1917 de ihtilâl başlayınca karışıklık Rus ordusuna da bulaşmış ve bu ordu taarruz kabiliyetini kaybetmişti. Askerî eserleri ile tanınan Sedat Paşa **«Yıldırımın Akıbeti»** adlı kitabında şöyle diyor:

«Kafkas cephesinde Rus taarruzlarının durması ve mevzi savunmasına dönüşmesi, Rusların Anadolu da ilerlemelerine geçici olarak mani olmuştu. 1917 *de Rus cepheleri çökmeseydi, Kafkas cephesindeki 2 ve 3 üncü ordularımızla Anadolu'nun savunulması ve muhafaza edilmesi imkânsızdı.»*

18 Aralık 1917 de Ruslarla Erzincan'da bir mütareke imzalandı. Bu suretle 1918 senesine, hiç olmazsa bir cephenin güveni sağlanmış olarak girilmişti.

****

4 Açlıktan yalnız Suriye'de 60.000 kişinin öldüğü söylenmektedir.

Türkiye'ye asıl darbe Güneyden indirilecekti, İngilizler Kudüs'ü zaptederek (9 Aralık 1917) Suriye'ye dayanmışlardı. Irak'ın büyük kısmı çoktan kaybedilmişti. General Allenby kesin sonuçlu taarruz için 1918 Eylülüne kadar hazırlanacaktı.

Türkiye, bu harbi yalnız düşman kuvvetlerinin üstünlüğü ve harb gücünün yetersizliği yüzünden kaybetmiyordu. Kaybın ve fazla yıpranmanın asıl sebebi, harbin son derece fena idare edilmesi ve üstüste büyük stratejik hatalar yapılması idi. Hatâ sahipleri yerlerinde duruyorlardı ve aşağı kademelerden gelen tenkit, uyarma ve şikâyetler kendilerine tesir etmiyordu. İktidar, memleketin mutlak hakimi idi. Denetleme denilen müessesenin en basit anlamda işlemesine imkân yoktu, İttihat ve Terakki Fırkasının bütün muhalifleri susmuş, sinmiş, kimsede ses çıkaracak cesaret kalmamıştı. Meclis de denetleme yapmıyor ve yapamıyordu.

TALAT PAŞANIN BİR TEŞEBBÜSÜ

Buna rağmen harbin yönetimindeki sorumluluk kaygısıyla İttihat ve Terakki ileri gelenleri, bir ara iş başından çekilmeyi düşünmüşlerdi. Fakat, iktidarı bir başka kuvvete kaptırmak da istemiyorlardı. Talât Paşanın bu amaçla bazı temaslar yaptığı bilinmektedir. Gerek harb hâlinde bulunan Fransız ve İngiltere devletleri, gerekse memleket kamuoyu üzerinde olumlu etki yapacak kişilerle yeni bir hükümet kurmak amacını güden bu düşünce, nedense uygulanamamıştır. Talât Paşanın bu konu ile ilgili olarak görüştüğü kimselerden, **«ifham»** gazetesi sahibi Ferit Bey[5] şu açıklamayı yapmıştır:

****

5 Vaktiyle ittihatçı iken, yaptığı tenkitler yüzünden fırkadan çıkarılan Kütahya Mebusa Ferit Bey, Mecliste ve ifham gazetesinde İttihat ve Terakkiye karşı mücadeleleriyle tanınmış namuslu bir politikacıdır. Mahmut Şevket Paşa suikastinde haksız olarak Sinop'a, sonra da Bilecik'e sürülmüş ve Talât Paşa İstanbul'a çağırıncaya kadar orada kalmıştı. Harpten sonra İstanbul hükümetlerinin birinde Nafia Nazırlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetlerinde Maliye Vekilliği yapmıştır.

Yukarıda anlattığımız meseleyi Ferit (Tek) Beyden, 16.12.1959 günü Modadaki evinde kendisinden dinledik.

«Bilecik'te sürgün bulunuyordum. Mütarekeden 5-6 ay önce idi. Talat Paşa beni İstanbul'a çağırdı. Gittim, görüştüm. Bana dedi ki:

— Yeni bir fırka (parti) kurup, sonra biz çekileceğiz. Ben, Enver ve diğer arkadaşlar İttihat ve Terakkide kalacağız. Cemâl Paşa ile Cavit Bey yeni Partiye geçecekler. Sen bu işleri iyi bilirsin. Yeni partiye ve kurulacak kabineye girmeni istiyoruz.

Ben, hem Cemal Paşa ile beraber çalışamıyacağımı, hem de böyle sun'i partilerle hiç bir şeyin halledilemiyeceğini söyleyerek teklifi reddettim.»

Öyle anlaşılıyor ki, 1918 senesinin ilk aylarında Talât Paşa ve arkadaşları bir barış teşebbüsü yapmak niyetinde idiler. Cemâl Paşa ile Cavit Bey gibi harbe girmenin aleyhinde olan, Fransız dostluğuna taraftarlığı bilinen ve Ferit bey gibi İttihat ve Terakki muhalifi tanınan kimselerle kurulacak bir hükümetin içerde ve dışarda iyi karşılanacağı haklı bir ümittir. Bilecik'e sürülmüş bir muhalifi İstanbul'a getirip teklifte bulunması, Talât Paşanın bu meseleyi ciddî olarak düşündüğünü gösterir. Fakat yakın arkadaşlarından kaç kişinin bu fikre taraftar olduğunu bilmiyoruz.

«Büyük Harpte Türk Harbi» adlı eserin yazarı Larcher şöyle diyor:

«Müttefiklerin ufak bir zorlaması artık Osmanlı Hükümetini devirmeğe kâfi gelecekti. Türk olmayan unsurlar ve İttihat ve Terakki muhalifleri bunu dört gözle bekliyorlardı. Jön Türkler ise hayvani bir inatla, felaketlere rağmen hâlâ kafa tutuyorlardı. Talât, Enver ve Cemâl Paşalar, işlenen cinayetler hasebiyle İtilâf Devletlerince suçlu sayıldıklarını biliyorlardı. Fakat uçuruma doğru koşmakta inad ediyorlardı.»

Harbin sonuna kadar aynı yönetim, aynı hatâları tekrar ederek sürüp gitti. Halbuki harb hükümetlerinin ve bilhassa Başkumandanın, başarısızlık gösterdikçe değişmesi kadar tabii bir şey olamaz. Nitekim bu harb içinde Avusturya ve Almanya'da olduğu gibi Fransa, İngiltere ve Rusya'da da bir veya birkaç defa Başkumandan değişikliği yapılmıştır.

Böyle bir devirde hiç olmazsa Osmanlı tahtında aklı başında ve kuvvetli bir padişah bulunsa idi, harbin yönetimine değişik bir yön verebilirdi. Fakat Sultan Reşat *«Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam birade-*

rin suçu ne idi?» diye, memleketin üzerine çöken felâket karşısındaki duygusuz ve ilgisiz hâlini haklı görüyordu.

ENVER PAŞANIN SON ÇABASI

Şartlar ne kadar ağır olursa olsun, elbette iyimser anlar da bulunacaktır. Enver Paşa, bunlardan biri, hatta birincisi idi. İngilizler Güneyden Suriye yönünde Türkiye'ye son darbeyi indirmeye hazırlanırken o, bakışlarını çabalarını Doğudan bir türlü ayıramıyordu. Harbin geleceği hakkındaki düşüncelerini kendisi şöyle anlatmaktadır:[6]

«Bizden ve Almanya'dan evvel Bulgarların ve Avusturyalıların çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra Bahri bir yardım bekleyemeyeceğini düşündüm. Bu sebeple Doğuda memleketimiz için bir dayanak, bir kuvvet kaynağı aramağa mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistana doğru sevketmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felâketi bir kaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem Doğudan temine çalıştığım ikmal kaynaklarını temin, hem de Anadolulum ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığmağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz ve hem de biz mağlup olmuştuk.»

Enver Paşanın doğu hakkında tasarladığı plân gerçekten kolaylıkla uygulanabildi. 1918 Şubatının sonunda harekete geçen ordu, önce Erzincan'ı, sonra da işgal altındaki diğer şehirleri kurtararak harbin başındaki Osmanlı - Rus hududuna dayandı. Bu arada Ruslarla Brest - Litovsk andlaşması imzalanmış (3 Mart 1918), Türk Ordusunun karşısında Ermeni ve Gürcü kuvvetleri kalmıştı. 15 Eylül 1918 Bakü'nün işgaliyle Doğu harekâtı tamamlandı. Bundan 4 gün sonra da İngiliz Ordusu Filistin'de Türk cephesine taarruza geçti. Fakat Enver Paşanın yeniden kurduğu ordular doğuda bulunuyordu.

Bischoff diyor ki : [7]

«Doğudaki harb, Enver'in bizzat kendi harbi idi, tek gerçek harpti. Galiçya toprakları, Arabistan çölleri, Filistin dağları ve Türk askerlerinin ekseriya Alman kumandasında

---

6 General Ali Fuat Cebesoy: Millî Mücadele Hatıraları S. 25.
7 Norbert Von Bischoff un **«Ankara»** adlı eterinden

vuruştukları boz Gelibolu tepeleri, bütün bunlar. Doğudaki harbi yapabilmek üzere, umumi savaşın sonlarına doğru, zayıf Filistin cephesi tehlikeye girerken ve takviye beklerken dahi Doğu ordusu, Çar ordularının Rus İhtilâli üzerine dağılması sayesinde kabil olan ileri hareketine devam etmekten çekinmemiş ve Kafkas illerinde İmparatorluğu bütün bu kanlan dökülmüş olan hayalin peşinde koşmuştur.»

Bu hayaldi. Olaylar bunu ortaya koydu. Aynı yazar, *«Eğer harbi ilân ederek memleketi korkunç bir mağlûbiyete sürüklemiş olan hükümet çekilmese ve 30 Ekim 1918 de İmparatorluğun yıkılması mânasına gelen Mondros mütarekesi imzalanmasa idi, Haleb'in üzerlerine yayılmış olan bozgun, İstanbul'un kapılarına kadar devam edecekti.»* demektedir.

Enver Paşanın Doğuda 1918 yazının bir iki ayı içinde çabucak ve kusursuz olarak kurduğu 4 tümenli 3. Ordu ile 6 tümenli 9. Ordunun, Güney cephesindeki bozguna bir faydası olmadı.

Fakat bu ordular Millî Mücadelede işe yarayacaktı. Mütarekeden sonra, 3. ve 9. Orduların bazı tümenleri İstanbul'a ve Trakya'ya nakledilmiş ve iki ordunun geri kalan 4 tümeni birleştirilerek XV. Kolordu kurulmuştur. Milli Mücadelenin başlangıcında Türk ordusunun dayanılacak tek kuvveti, ileride görüleceği üzere, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki bu kolordu olacaktı.

VAHDETTİN'İN GÖRÜŞÜ

Sultan Reşad'ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918 de padişah olan Vahidettin'in hükümdarlık haklarını kullanmaya yeltenmesi de artık hiçbir şeyi düzeltemezdi. Vahdettin'in acı bir şekilde sona eren saltanatının başlangıcı, üzerinde biraz durulmaya değer. Hükümdarlığının hemen ilk günlerinde, Saray başkâtibine *«Benim imzam kararnamelerin başına konulacaktır. Sadr-ı âzami bulun da bundan sonra o suretle imza edeceğimi söyleyin»* [8] demesi, İttihat ve Terakki otoritesine karşı durmak istediğini göstermektedir.

Vahidettin, sivil ve askerî idarenin feci gidişinin farkında idi. Bâbıâlice hazırlanan tahta çıkış fermanına ilâve edilmek üzere bizzat kaleme aldığı aşağıdaki on mad-

****

8 Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 141.

delik not memleketin o günkü durumu hakkında yeni padişahın görüşünü belirtmektedir:

1 — İslamiyetin ana kuradan ve Osmanlı şerefinin muhafazasına özen gösterilmesi.

2 — Adalet dağıtımı, düzenin ve emniyetin sağlanması hususunda gayret ve çalışmaların artırılması.

3 — Fiyatların yükselmesi nedeniyle halkın içine düştüğü zor durumdan kurtarılması.

4 — Üretimin artırılması için her türlü önlemlerin ivedi alınması.

5 — Siyasi suçlardan hapsedilmiş veya geçici olarak sürgünde bulunanların affı.

6 — Adi suçlulardan cezalarının üçte ikisini tamamlayanların salıverilmesi.

7 — Harp bölgelerinden başka yerlerde sıkıyönetim işlemlerin durdurularak ceza işlerin normal mahkemelere sevki.

8 — Genel hukuka ait olup Millet Meclisinin tasdikine bağlı bulunan kararnamelerin ve mali işlere ait kararların alınmasından sonra hemen Millet Meclisine bildirilmesi.

9 — Memurların, devlet dairelerinde çalışanların kanuni özelliklere sahip namuslu ve doğrulardan seçilmesine dikkat edilmesi.

10 — Memurların, kanuni sebepler var olmadıkça görevlerinden alınmamaları ve yerlerinin değiştirilmemesi:[9]

Fakat işlerin hattı hümayunla düzelecek tarafı kalmadığı gibi buna vakit de yoktu.

SONUÇ

Kanaatimizce, harbin yenilgiye doğru gitmesi, Osmanlı düzenine yeni unsunlar getiriyor ve değişik bir ortam hazırlıyordu. Başka ülkelerde imparatorluk için dövüşmek, büyüklüğünü, değerini kaybetmişti. Uzun yıllardan beri anlamı kalmamış olan uzak seferler, Birinci Dünya Harbi ile tam bir iflâsa uğramıştı. **Her seferde biraz daha daralan İmparatorluk sınırları**, şimdi bütün açıklığıyla her yönden Anadolu kapılarına yaklaşıyordu. Böylece harb daha başka bir anlam kazanmış oluyordu. Artık, **ne için olduğu nu pek bilmeden anavatandan uzakta dövüşmenin tatsızlığı**

****

9 - Bugün aşağı yukarı aynı meselelerle uğraşmamız düşündürücü bir haldir.
27

ve güçlülüğü, yerini memleket kaygısına bırakıyor ve harb, milli bir renk kazanıyordu. Bu gerçekte, yakında başlayacak olan Milli Mücadelenin kokusu tütmekte idi.

Çeşitli cephelerde yıllardır süren çetin bir savaşın yenilgiye doğru sürüklenmesi, gerçi yukarıda anlatmaya çalıştığımız yeni niteliği getiriyordu. Fakat bu niteliğin olumlu bir yön alması kolay olmayacaktı. Türk halkı, Birinci Dünya Harbinde, hiç bir harpte olmadığı kadar, çok ezilmişti. Halk arasında hâlâ «Seferberlik» diye anılan bu harb, Osmanlı Devletinin umumî bir seferberlikle giriştiği modern anlamdaki ilk harpti. Bu sebeple harbin her türlü musibetini bütün millet çekmişti. Ve yine bu sebeple, ilk defa harb bezginliği, harbe karşı nefret pek yaygın, ortak bir duygu hâline gelmişti. Enver Paşa ve takımı, harbin baş suçlusu görüldüğü için bütün subaylar ittihatçı sayılıyor ve **halk arasında tehlikeli bir subay düşmanlığı duygusu yerleşiyordu**. Subay demek, harb demekti..

Cephelerden yayılan bozgun havası, tabiî yollar dışında, ayrıca kaçaklarla Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştı. 300 bini aşan asker kaçağının önemli bir kısmı, bütün Anadolu'da eşkiyalık yaparak zaten sarsılmış olan devlet otoritesini hiçe indiriyordu. Anavatanın savunulması başlayınca bunlar ile de uğraşmak gerekecekti.

Görülüyor ki, gelecek harbin bulacağı ortam daha şimdiden belli olmaya başlamıştır. Türk istiklâl Harbine, Birinci Dünya Harbi yenilgisi olumlu bir etki yaptığı gibi, büyük bir handikap hazırladığı da muhakkaktır. «Bozgun» bölümünde handikapın daha iyi anlaşılacağı ümidindeyiz.

28

B. BOZGUN

Mustafa Kemal Paşanın Başkumandanlığa gönderdiği tarihî rapordan tam bir sene sonra bozgun başladı ve ordular dağıldı, İngilizler esaslı bir hazırlıktan sonra 19 Eylül 1918'de büyük kuvvetlerle Filistin'de Türk cephesine taarruza geçtiler. Türk cephesi Kudüs'ün Kuzeyinde idi ve bu cepheyi Liman Von Sanders'in kumanda ettiği Yıldırım Orduları Grubu tutuyordu. Ordular Grubu, Cevat Paşa (Cevat Çobanlı) kumandasındaki 8. Ordu, Mustafa Kemal Paşa kumandasındaki 7. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa kumandasındaki 4. Ordudan müteşekkildi.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Orduya ikinci defa tâyin edilmiş ve İngiliz taarruzundan birkaç gün evvel kumandayı ele almıştı. Ordunun iki kolordusundan III. Kolordunun Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey, XX. Kolordunun kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) idi.

İleride, Türkiye'nin kurtuluşu için en büyük sorumluluğu yüklenecek olan bu üç kumandan, Filistin cephesinde, 7. Ordunun kadrosu içinde birleşmiş bulunuyorlardı. Burada yalnız 7. Ordunun üzerinde duruşumuz, bu tesadüf sebebiyle değildir. Bu ordu, son Filistin ve Suriye muharebelerinin en ağır yükümü taşımış ve bozgunun sonuna kadar ordu adını muhafaza edebilmiş tek ordudur. 8. Ordu daha muhaberenin başlangıcında dağılmış. 4. Ordu ise cepheye yararlı olmadan, bir müddet sonra aynı duruma düşmüştü.

Türkiye'nin kesin yenilişini ve teslimini hazırlayan bu muharebeler, yalnız askerî ve siyasî sonuçlan bakımından değil, harp kayıpları bakımından da çok önemlidir.

İddialı adına rağmen, Yıldırım Orduları Grubunun uğradığı bozgun ve yıldırım hızıyle Suriye'yi boşaltarak Anadolu hududuna çekilmesi, her şeyden önce kuvvet den-

29

gesinin büyük ölçüde değişmesinden ileri gelmiştir, İngiliz taarruzunun başlangıcında Yıldırım Orduları Grubunun insan mevcudu yüzbine[10] yaklaşık, Allenby olduğunun mevcudu ise beşyüz bine yakın idi.

General Allenby, Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda, iki ordunun cephelerdeki savaşçı kuvvetini şöyle belirtmiştir:

«Eylül başlangıcında, 4, 7 ve 8. Türk ordularının kuvvetini 23.000 tüfek, 3000 kılıç ve 340 top olarak tahmin etmiştim.»

«Muharebe hattındaki kuvvetlerim 21.000 kılıç, 57.000 tüfek ve 540 topu buluyordu. Böylece, düşmana karşı genel olarak ve bilhassa atlı kıtalarla önemli bir sayı üstünlüğü kazanmış bulunuyordum.»

İngiliz kumandanı yanılmamıştı. Yalnız Türk süvari mevcudunda biraz mübalâğaya kaçmış ve tüfek adedini bir kaç bin fazla tahmin etmişti.

İngiliz taarruzu hızla gelişti ve Türk orduları hemen bozguna uğradılar. Bir aydan az bir zaman içinde bütün Suriye düşmana terkedilmişti.

Suriye muharebeleri devam ederken Irakta da muharebeler oluyordu. 6. Ordu büyük kayıplara uğramış, fakat Musul düşman tarafından henüz ele geçirilememişti.

General Allenby'nin Filistin'de başlayıp kuzeye doğru gelişen taarruzu, General Franchet D'Esperey'in Selanik bölgesinden başlayan, Bulgar ordusuna yöneltilen taarruzu ile ayarlanmıştı.

Bulgarlar, İtilâf Devletleri ordularının baskısına fazla dayanamadılar. 25 Eylülde mütareke teklif ettiler ve 29 Eylülde Selanik'te mütarekenameyi imzaladılar. Ertesi gün Şam düşmüştü. Türk orduları Haleb'e doğru çekiliyorlardı.

Sadrâzam Talât Paşa, son Berlin gezisinden 28 Eylül günü döndü. Sadrâzamı Sirkeci istasyonunda karşılayanlar kendisini *«üzgün hatta çöküntüye uğramış bir vaziyette»* buldular.

Talât Paşa, Almanya'nın ümitsiz durumunu görmüş ve Bulgaristan'ı bir kaç gün evvel teslime hazırlanırken geçmişti.

Selanik mütarekesiyle, İtilâf Devletleri Bulgar topraklarından asker geçirmek hakkını elde ediyorlardı. O tarihlerde Bulgar toprağı sayılan Batı Trakya Franchet

****

10 Geri hizmet kıtalarıyla birlikte.

D'Esperey ordularına açılmakla Doğu Trakya ve dolayısiyle İstanbul yakından tehlikeye düşüyordu. Trakya sınırında iki hudut muhafız taburundan başka kuvvet yoktu. Fakat facianın son perdesi, Suriye'de oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun yenilgisi, buradaki muharebelerle ve bozgunla resmi ifadesini bulacaktı.

Nablus muharebesindeki büyük bozgunu Araplar tamamlıyorlardı. Bütün Suriye ayaklanmıştı. Çekilme hâlindeki Türk askerleri Arapların Baskınlarına uğruyorlardı. **İngilizlerle işbirliği yapan Faysal, Türk ordusunu arkadan vurmakta idi**.

GENERAL ALLENBY

BOZGUNU ANLATIYOR

Cepheler çözüldükten sonra bozguna uğrayan Türk ordularının çekilişini, General Allenby şöyle anlatmaktadır:

«Eylülün 26 ncı günü Şam'a doğru ileri harekete geçildiği zaman, 45.000 Türk ve Alman Şam'da veya Şam'a doğru çekilme hâlinde bulunuyordu. Bütün düşman birlikleri intizamlarını kaybetmekle beraber, kendilerine vakit kazandırıldığı takdirde ileri *hareketimi geciktirecek bir kuvvet meydana getirebilirlerdi. Fakat 4. Ordunun geri kalan kısmının imhasiyle 20.000 kişinin esir alınması buna imkân bırakmadı. Filistin ve Suriye'deki Türk ordularının, dört bini silâhlı olmak üzere 17.000'i bulan kalıntısı her türlü teşkilâttan, ulaşım vasıtalarından, hattâ savunma için bile olsa, faaliyette bulunmaya elverişli her çeşit malzemeden yoksun bir insan kalabalığı hâlinde kuzeye doğru kaçmakta idi.*

Çöl Atlı Kolordusu, 5 Ekimde Avustralya Atlı Fırkasını Şam'da bırakarak Rayak ve Zahle üzerine hareket etti. Hiç bir direnme ile karşılaşmadan her iki yer de ertesi gün işgal olundu.

Rayak'da uçak alanında, çekilmeden önce düşman tarafından yakılan 30 uçağın enkazı bulundu. Büyük ölçüde erzak ile çoğu tahrip edilmiş bir hâlde çokça malzeme elimize geçti.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA

BOZGUNU ANLATIYOR

Yıldırım Orduları Grubu bir yıkıntı durumuna gelmişti. Grup Kumandanı Liman Von Sanders, nihayet bir yabancı

idi. Bozgunu durdurmak için kesin karar alacak cesareti gösteremiyordu. Her şeye rağmen hiç bir yerin savunulmadan bırakılmadığını ispat etmek çabasında idi. Halbuki, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, geride anavatanı savunabilmek için Suriye'yi feda etmeyi çoktan göze almıştı. Dağılmış olan orduyu toplamaktan başka çaresi de yoktu. Fakat, Grup Kumandanı ile irtibat kuramıyordu. Bir taraftan bağlı olduğu kumandan ile temas ararken, diğer taraftan eline geçirebildiği kıt'aları düşmana kaptırmadan kuzeye doğru çekmeye çalışıyordu. Bu çekilmeyi Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatır:

«Ben uzun ayrıntılarla izah olunabilir zorluklar içinde, nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şam'a kadar getirebildim. Ordum Şam civarında istirahat için toplandığı sırada, yanımda küçük bir maiyetle Şam'a gidiyordum. Şam'ın içinde bir gayritabilik vardı. Bunun manâsını anlamak güçtü. Lâkin ben mektepten kurmay yüzbaşı olarak çıktıktan sonra ilk sürgün yerim olan Şam'ı tanımış olduğum için, kolaylıkla anladım ki, şehri bize karşı belli bir düşmanlık kaplamıştı.

Şam'da Liman Von Sanders'i bulacağımı tahmin ediyordum. Adı geçen Şam'ı terketmiş; oraya daha evvel gönderdiğim Kurmay Başkanım Sedat Beye bir talimat bırakmıştı. Bu talimata göre ben ordumu Şam'ın müdâfaası için 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşaya terkedeceğim ve kendim Rayak civarında kumandasız kuvvetleri emrine almak üzere hareket edeceğim.

Vlktorya otelinde 4. Ordu karargâhı olan odaya girdim. Cemâl Paşayı buldum. Benim aldığım talimattan onun da malûmatı vardı. 7. Ordu kuvvetlerini tamamen kolordu kumandanlarından İsmet Beyin emrine vererek kendisine teslim ettim. Ben de o gece b!r özel trenle Rayak'a gittim. Hareketimden evvel diğer kolordu kumandanım Ali Fuat Paşanın bana iltihak etmesini bildirdim.

Rayak'ta Liman Von Sanders'le görüştüm. Bana oradaki kuvvetleri teslim etmek istedi...»

«Gördüğüme nazaran Rayak civarında perakende, intizamını kaybetmiş, maneviyatı kalmamış bir takım insanlardan başka, kuvvet denecek bir şey yoktu. Askerleri, itimat ettiğim subaylar, kumandanlar vasıtasiyle derhal toplayıp düzene sokturdum. Bu işleri yaptığım sırada bir taraftan da Rayak istasyonunun tamamen ateşe verilmesini emretmiştim...»

«O akşam bende şu uyanıklık meydana geldi: Bütün

cephelerde ve bütün kuvvetler Özerinde emir ve Kumanda kalmamıştır.

Adeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardı: Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Paşanın kumandası altında Kuzeye hareket edecektir.

Emrin bir suretini, bütün kuvvetlerin kumandanı olan Liman Von Sanders Paşaya bilgi için gönderdim. Aleyhimde bir isyan olmuş:

Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Liman Von Sanders, 7. Ordu Kumandanına gönderdiği emirde, aldığı düzenin doğru olmadığını bildiriyor ve vazifesinin bulunduğu hatta, Güneyden gelen düşman kuvvetlerini durdurmak olduğunu ihtar ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu emrin altına şu notu yazdı :

«Gördüm. Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir.»

Grup Kumandanına da durumu açıklayan bir cevap verdi. Cevabın sonunda şöyle diyordu :

«... Ancak, güneyden kıt'a halinde hiç bir birlik gelmekte değildir. Panik hâlinde gelenleri ise durdurmak ve düzene sokarak muharebe hattına sokmak, düşman temasından çekilmekle mümkün olacaktır. Emrimde belirttiğim şekilde hareket olunmadığı takdirde bundan sonra orduya şekil dahi vermeğe imkân kalmayacağını saygıyle arzederim.»

Mustafa Kemal Paşa, hikâyeyi şöyle tamamlamaktadır:

«Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli halkın ateşleri içinde Baalbek'e geldim. Baalbek'te beni bekleyen Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya, şimal'e doğru harekete dair olan emrin ifasına devam olunmak lâzım geldiğini tekrar ederek trenle Liman Von Sanders'in bulunduğu Humus'a vasıl oldum. Gece idi. Çok samimi bir dille Liman Von Sanders'e, bu vaziyet karşısında verilmesi lâzım gelen kararların bundan ibaret olduğunu izah ettim. Liman Von Sanders, çok memnun bir tarzda:

— Karar budur. Fakat, ben nihayet bir yabancıyım; bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir, dedi.

— O halde bu karar tatbik olunacaktır, cevabını verdim.»

«... Benim ameli kararım şuydu:

Ortada kalan 7. Ordu unvanı ve birçok yıkıntı Bun-

ları Halep'te, Suriye'nin kuzeyinde toplamak, ondan sonra yeni karar almak.

Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Liman Von Sanders rahatlamış bir vaziyette, bu teklifimi kabul etti.

Bahsettiğim kuvvetleri Halep'te topladım.»

Mustafa Kemal Paşa, Halep'te cereyan eden kargaşalıkları anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir:

«... Düşman uçağından atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar katılıyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Halebi muhafaza etmeyi düşünmüyordum. Akşam vakti idi.

Bulunduğum yerden, ileride birçok adamların yere serildiğini görüyordum. Bunlar, beni yalnız zannederek hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde özel deyimle sokak muharebesini idare ettim. Hücum edenler tamamen mağlup ve perişan olarak kovuldular ve takip olundular. Şehirde vaziyete tamamen hakim oldum ve sükûnet geri geldi. Akşam yaklaşmıştı. Sokak muharebesini idare ettiğim noktanın yakınında şoförüm beni bekliyordu. İşaret ettim, bulunduğum noktaya yanaştı. Otomobile binmeden evvel, Halep kumandanına emirlerimi ve talimatımı verdim. Verdiğim talimata esas olan şu nokta vardı :

Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geriye çekeceğim. Yarın Haleb'in kuzey batısında İngiliz ve Araplarla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.»

SON MUHAREBE

Ertesi gün (26 Ekim 1918) İngilizler Mustafa Kemal Paşanın hazırladığı cepheye taarruz ettiler. Birinci Dünya Harbinin son muharebesi cereyan ediyordu. Bu muharebenin diğer bir özelliği de, savunulan hattın, ileride «Misakı Milli» ile tesbit edilecek güney sınırı olmasıdır.

İngilizler ve Araplar yenilmiş olarak geri çekildiler.

Armstrong diyor ki :

«Bu hat, Torosları güçlükle aşarak Anadolu'ya giren biricik yolu tutuyordu. Hattın her iki kanadı da ayrıca güven altında idi. Ne düşman, ne bozguncu grupları kolay kolay geçemezdi. Arabistan, Suriye, Filistin Türklerin fatih ve idareci olarak hâkimiyetleri altında bulundurdukları Arap memleketleriydi. Bunlar şimdi, elden çıkmıştı. Fakat, bu yeni hatta düşman, Türkleri sırtları arkalarındaki duvara dayalı, kendi memleketlerini, asıl Türkiye'yi savunmaya

zorlayacaktı. Burada anavatan için en son ferde varana kadar döğüşeceklerdi.»

Birinci Dünya Harbinin, Anadolu sınırında cereyan eden bu son muharebesini İngiliz Ordusu Kumandanı General Allenby şöyle anlatır:

«Buradaki Türk artçısı 2500 piyade, 150 süvari ve 8 toptan ibaretti. 15. Süvari Tugayı, zırhlı otomobillerin, süvari makineli tüfek bölüğünün ve yaya çengine inen 2 süvari birliğinin ateşiyle korunduğu hâlde hücuma geçti. Mızraklı kıt'alarımız pek kahramanca saldırdılar. Burada bir miktar Türk mızraktan geçirildi ve birçoğu silâhlarını attılar ve ancak süvari geçtikten sonra silâhlarını tekrar yerden topladılar.

Hücum eden süvari bölükleri zaferini tamamlayacak derecede kuvvetli olmadıklarından daha büyük bir kuvvetin toplanmasına kadar geriye alındılar.»

BOZGUNUN MALİYETİ

Yıldırım Orduları Grubunun uğradığı bozgunun neye mâlolduğu, bu son muharebeyi yapan 7. ordunun mevcudundan anlaşılmaktadır. Dağılan diğer orduların artıklariyle de az çok takviye edildiği hâlde sadece 2500 piyade..

İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylülden, bu son muharebenin yapıldığı 26 Ekim gününe kadar 1,5 aylık dönemde Yıldırım Orduları Grubunun kayıpları şöyledir:

75.000	Esir
360	Top ve büyük ölçüde malzeme ve teçhizat
800	den fazla makineli tüfek
210	Kamyon
44	Otomobil
89	Lokomotif
468	Yük ve yolcu vagonu,

İstiklâl Harbinde, Büyük Taarruz için Türk ordusunun elinde ancak 323 top bulunduğunu hatırlamak, Filistin ve Suriye bozgunundaki kayıpların değerini ölçmeye yeter sanıyoruz.

SON TEDBİRLER

Olayların bu kadar çabuk ve tehlikeli şekilde gelişeceğini, Türk Başkumandanlığı ne yazık ki, kestirememiştir. Ancak Bulgaristan'ın teslimi ve Suriye bozgununun en

kötü bir safhaya girmesiyle, Eylül sonuna doğru Başkumandanlığın harekete geçtiği görülmektedir. Suriye cephesi için artık hiç bir şey yapılamazdı. Fakat en yakın tehlike Trakya'dan beklenmekte idi.

Başkumandanlık bu durum karşısında İstanbul'daki 1. Kolorduyu Trakya'ya gönderdi ve Bulgaristan'ın teslimin den 3 gün önce yâni 26 Eylülde, Doğu Orduları Grubundan 10. ve 15. tümenlerin Şarköy, Tekirdağ ve Keşan bölgesine hareketlerini emretti.[11]

Talât ve Enver Paşalar çekildikten sonra Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı olan Ahmet İzzet Paşa da, mütarekeden 9 gün önce, yâni 21 Ekimde, yine doğudan 26. ve 5. tümenlerin Trakya'ya nakli emrini verdi. Fakat, bütün bu tedbirlerin alınmasında çok geç kalınmıştı.

Irak'taki İngiliz ordusu da, 22 Ekimden itibaren Musul yönünde zayıf 6. Orduya karşı taarruza geçmişti.

BAŞKUMANDANLIĞIN

SON EMRİ

Başkumandanlıktan General Seckt imzasiyle bütün ordulara verilen 24 Ekim 1918 tarihli son talimat özet olarak şöyle idi:

«6. Ordu, Musul'un kuzeyinde tutunmaya çalışacaktır. Halep şehri düştüğü takdirde Mardin - Cizre hattına çekilecektir. Ordu karargâhı Diyarbakır'a nakledilecektir.

9. Ordu,[12] Diza (Musul'un 50 km. kuzeyinde) ile Karadeniz arasındaki hudut kısmını emniyet altına almakla görevlendirilmiştir. Bunun için Brest - Litovsk Muahedesine aykırı olarak işgal edilmiş olan İran arazisi ile diğer bütün arazi kısımları boşaltılacaktır. 10, 15, 5 ve 26. Tümenlerin İstanbul istikametinde naklinden sonra 9. Ordunun emrinde 11, 12, 9 ve 3. tümenler kalacaktır. Doğu Orduları Grubu Karargâhı"[13] kaldırılmıştır.»

****

11 - Bu tedbirin ne kadar geciktiğini belirtmek için, 15. Tümenin o tarihte Kuzey Kafkasya'da bulunduğu hatırlatırız.
12 - 9. Ordu Karargâhı Kars'ta idi.
13 - Bu karargâh Azerbaycan'da Gence'de idi.
36

C. MÜTAREKE

Harbi kazanmak, 1916 da değilse bile 1917 de **«ümit»** olmaktan çıkmıştı. Bir takım sorumsuz kişilerin Türkiye'yi harpten çekmek için bu yıllarda giriştikleri dağınık teşebbüsler üzerinde durmayacağız. Fakat, Sadrâzam Talât Paşanın teşebbüsü[14], 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın uyarması[15] Sarıkamış faciası, Kanal macerası, harbin yenilgiye doğru sürüklendiğini ve bir an önce tek başlı bir barış aramanın gerektiğini açıkça gösteriyordu. Müttefikinden ayrılmamak gibi tamamen psikolojik sebeplerle harbe devamda inat edilmesi, gelecek barışın maliyetini her gün biraz daha arttırmakta idi.

Neden sonra, Türkiye ve müttefikleri, harbi kaybettiklerini 1918 Eylül ayında kesin olarak anlamış bulunuyorlardı. Aralarında barış konusunu konuşmaya başlamaları ve bazılarının tek başlı barış teşebbüsleri bu aya rastlar.

Harpten çıkma fikrinin öncülüğünü Avusturya - Macaristan imparatorluğu yapmıştır. Halbuki, lider durumunda olan Almanya, barış teklifinde bulunmak için daha elverişli bir zaman seçilmesini ve müttefiklerin ayrı ayrı bu yola girmemelerini istiyordu. Avusturya ile Almanya'nın çekişme hâlinde bulundukları bu sırada Sadrâzam Talât Paşa Almanya'ya gitmişti. Alman görüşünü Talât Paşa ve Bulgar Kralı Ferdinand kabul ettiler. Fakat Avusturya İmparatoru bir an önce barış yapmak taraftarı idi. Nitekim 14 Eylülde İsviçre kanaliyle Amerika'ya başvurdu.

İtilâf Devletleri bu teklifi şüphe ile karşıladılar ve cevap vermediler.

Müttefikleri ile beraber hareketi kabul eden Bulgar Kralının orduları harbe ancak bir iki hafta daha dayanabildi.

****

14 Bak: S. 14.
15 Bak: S. 9.
37

Talât Paşa henüz memleketine dönmeden Türk Orduları Filistin'de bozguna uğradı.

Almanya'nın **«daha elverişli zaman»** hesabı yanlış çıkmıştı.

Bulgaristan, evvelce görüldüğü gibi 26 Eylülde barış isteğinde bulundu ve 29 Eylülde mütareke imzalanarak harpten çekildi.

Harb suçlusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisinin özel bir komisyonu tarafından sorgusu yapılan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Talât Paşanın son Almanya gezisini barış teşebbüsü ile ilgili göstererek şu açıklamayı yapmaktadır:

«Sadrâzam Viyana'ya gitti ve gerek bizim vaziyetimizi ve gerek Avusturya'nın vaziyeti hakkında Avusturya - Macaristan yöneticileri ile uzun uzadıya görüştü ve daha sonra da Berlin'e gitti ve orada Kafkas meseleleri halledildi. O esnada Berlin'e gitmiş olan Bulgar Sefiri Mösyö Kolaşef ile dahi Meriç anlaşmazlığının çözümü için yapılan görüşmelerde programımız dahilinde biraz fedakârlık ederek mesele bir çözüm şekline bağlanmıştı. Bu itibarla plânımızın ikinci safhasına geçip kesin ve esaslı bir surette sulh meselesini takip etmek zamanı gelmişti. Özellikle o sıralarda evvelce verilen teminata rağmen Suriye çöküşü meydana geldi ki Sadrâzam Paşa İstanbul'a dönerken Bulgaristan'da Mösyö Kolaşef ile görüşmek istemişti ve fakat sonuçsuz kalmıştı. Sadrâzam Paşa yolda iken Bulgar ordusunun çöküşü meydana geldi ki, bundan dolayı bu plânımız tamamen sonuçsuz kalmıştır.[16]*»*

Bulgaristan'ın teslim olduğu gün, Almanya da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka çare kalmadığını kabul ederek Avusturya - Macaristan ve Türkiye ile bu hususta yazışmaya girişti. Üç müttefik devletin barış teklifi, 5 Ekimde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bildirildi. Almanya ile Avusturya - Macaristan İsviçre, Türkiye de ispanya aracılığiyle başvurmuştur.

WİLSON'UN BARIŞ ŞARTLARI

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 8 Ocak 1918 de, gelecek barış şartlarını 14 maddelik bir program halinde dünya kamuoyuna açıklamıştı. Wilson'un bu 14 maddesi,

****

16 Harp kabinelerinin İsticvabı. S. 432.

merkezi devletleri barış teşebbüsüne zorlayan çeşitli sebepler arasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Almanya ve Avusturya'da, Wilson prensiplerinin öğrenilmesinden sonra halk tabakaları arasında barışa karşı büyük bir istek başgöstermiş ve döğüşme azmi iyiden iyiye sarsılmıştı. Osmanlı halkının böyle bir meseleden gerçi haberi yoktu. Fakat politikacılar, Avrupalı meslekdaşları gibi Wilson prensiplerinin âdil bir barış getireceğine iyice inanmışlardı. Hükümete karşı olan zümreler bunu bir koz olarak kullanıyorlardı.

Barış isteyen üç devlet Wilson'un açıkladığı esaslar dairesinde müzakereye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Gerçekten, böyle insaflı bir barış yapılacaksa, harpte yenilmiş olmak fazla korkulacak bir mesele gibi görünmüyordu.

Wilson'un dünya milletlerine vâdettiği barış şartlarının bütün devletleri aynı ölçüde ve özellikle Türkiye'yi ilgilendiren kısımları şöyle idi:

«— Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması,

— Kara suları dışındaki denizlerde gerek harb hâlinde, gerek barış hâlinde trafiğin kesin olarak serbest olması,

— Ekonomik engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde bütün milletler arasında eşitlik kurulması,

— Her milletin silahlanmayı, iç güvenliğini sağlamaya yetecek dereceye indirmesi,

— Sömürgelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin, ilgili halkın menfaatleri de hükümetin haklı istekleri derecesinde geniş ve tamamiyle tarafsız bir fikir ile serbestçe münâkaşa neticesinde halli,

— Halihazırdaki Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanması, fakat hâlen Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milliyetlere salt güvenlik içinde varlıkları ve eziyetsiz olarak gelişmeleri imkânının güven altına alınması.

— Çanakkale Boğazının milletlerarası teminat altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmesi için açık kalması,

— Kesin anlaşmalara dayanarak bütün devletlere eşit derecede karşılıklı siyasi istiklâl, mülk bütünlüğü güveni sağlamak maksadiyle milletler arasında genel bir cemiyet teşkili lüzumu.»

39

HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Barış teklifi Wilson'a ulaştığı zaman en kötü durumda olan devlet Türkiye idi. İngiliz orduları güneyde Anadolu sınırına dayanmışlardı. İstanbul daha yakından tehdit altında bulunuyordu. Bulgaristan'ı harp dışı eden Franchet D'Esperey'e 7 Ekimde Paris'ten bildirilen hedeflerden biri, İstanbul üzerine yürümek idi. Bu maksatla Trakya sınırının ötesinde, 3 İngiliz tümeni, 3 Yunan tümeni, 1 Fransız tümeni ve 1 İtalyan tugayından ibaret kuvvetli bir ordu hareket hazır duruyor, fakat Fransa ile İngiltere arasında kumanda meselesinden çıkan bir anlaşmazlık yüzünden hareket gecikiyordu.

Türkiye'nin Wilson'dan gelecek cevabı beklemeye tahammülü yoktu. İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığiyle İngilizlere ayrıca bir barış teklifi yapıldı. İngiltere, bu teklifi **«Kumandanla görüşebilirsiniz»** diye reddetti. Talât Paşa kabinesinin, daha doğrusu İttihat ve Terakki iktidarının çekilmesi gerekiyordu. Padişah Talât Paşayı, Veliahd da Enver Paşayı çekilmeye razı ettiler.[17] Ancak, yeni kabine kuruluncaya kadar eski kabine iş başında kalacaktı. Talât Paşa, kabinenin istifası için İttihat ve Terakki Fırkasına mensup iki kişinin, hele Maliye Nazırı Cavit Beyin yeni kabineye alınmasını şart koşmuş ve «buna Zât-ı Şâhane de razı olmuştur.»[18]

Yeni kabineyi kurmak için, görevlendirilen Tevfik Paşa, bir hafta uğraştığı hâlde kabineyi kurmayı başaramadı. Bu konuda çeşitli şeyler söylenmiştir. Fakat, gerçek olan şu ki, Tevfik Paşa, kabinesine ittihatçı nazır almak istememiş, buna karşılık İttihat ve Terakki ileri gelenleri de kendilerini güvende görmeden iktidarı devretmek istememişlerdir.

Nihayet 14 Ekimde Ahmet İzzet Paşanın başkanlığında bir Hükümet kurulabildi, İzzet Paşa, kendi yazdığı anılarında şöyle der:[19]

«Benim İttihatçılar tarafından sadarete getirildiğim, kabineyi onlarla konuşarak kurduğum, nihayet kendim sadarete kavuşmak için Tevfik Paşanın kabine kuruluşuna engel olduğum yolundaki dedikodular kesinlikle asılsız ve hayal mahsulüdür.»

****

17 Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 150.
18 Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 151.
19 Mahmut Kemal İnal-Son Sadrazamlar S. 1982-1983.
40

Kurduğum kabinede İttihatçı üye mevcut idi. Fakat bunları ben kendiliğimden seçtim.»

İzzet Paşa ne derse desin, Talât Paşa kabinesinin yerini böyle bir kabineye bırakmak istediği muhakkaktır. İzzet Paşa, şahsen İttihat ve Terakkiye karşı değildi. Dürüst, vatansever bir askerdi. Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere çok kimse onu, böyle bir zamanda sadarete en uygun kişi olarak görüyorlardı.

İzzet Paşa, 19 Ekim 1918 günü Osmanlı Mebusan Meclisinde okuduğu Hükümet programında kısaca şu noktalara dokunmuştur:

a. İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması lâzımdır.

b. Sekiz yıldan beri iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın sükûnete ve özellikle büyük yokluklara katlanan" milletimizin artık istirahate ihtiyacı vardır. Bu ihtiyatı temin etmek asıl vazifemizdir.

c. Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz.

d. Arap vilâyetleri işini, Hilâfet ve Saltanata bağlılıkları devam etmek şartiyle, bir özerklik vermek suretiyle, çözmeğe çalışacağız. [20]

YENİ HÜKÜMETİN
MÜTAREKE TEŞEBBÜSLERİ

İzzet Paşa, mütarekenin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmaktadır:[21]

«Tabiî ilk ve en önemli işimiz mütareke sözleşmesiydi. Bulgarların çözülmesi ve mütareke sözleşmesi ile Fransızlar son süratle yürüyerek Almanların Sırbistan'da asker yığınağı yapmalarına vakit bırakmadan kara ulaşımını kesmiş, Alman cephesi Fransa'yı büsbütün terk ve tahliyeye mecbur olacak derecede sarsıntıya uğramış, Avusturyalılar mütareke görüşmelerine girişmiş, Romanya içinde Almanlar, kendi kendilerini zayıf görmeye başlamış idiler. Franchet D'Esperey ordusunun bir kısmı da doğu Rumeli'yi istilâ ederek Doğu Trakya hududuna yaklaşıyor idi.

Bizim Suriye ve Irak ordularımız mağlûp ve bozul-

****

20 - Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dul rol Resmî Tayınları No: 1 Türk İstiklâl Harbi Sayfa: 29.
21 - Aynı eser S. 1985.

muş olarak çekilmekte ve kumandanları bir an evvel mütareke sözleşmesi ihtiyacını bildirmekte idiler. Kuvvetlerimizin en çoğu, genel mevcudun yarısından fazlası Kafkasya'da toplanmış olup, bunun bir kısmı Acemistanı geçerek Bağdat ve Irak'ı bu yoldan geri almak, diğer kısmı Enver'in kardeşi Nuri Paşanın kumandasında Bakü'den geçerek Türkistan ve Afganistan'da İslâm orduları kurup dünyayı istilâ etmek hülyaları arkasında olup, bunların getirilmesi, o civarlarda o zaman mevcut kara ve deniz vasıtaları ile bir buçuk aydan fazla bir zamana bağlı idi. Bundan dolayı, elimizde kalan bütün kuvvet, İstanbul'da üç ve Trakya hududunda üç ve Çanakkale boğazında oniki tabur olup toplamı ancak yedi, sekiz bin tüfekten ve bir miktar topçudan ibaret bulunmakta idi. Şu hâlde artık müdafaa ve muharebe ümidinde bulunmak Enver'e nazire yapmaktan fazla bir şey olur idi.»

« Vaziyet feci, fakat işbaşına geldiğimiz gün Bern'de bulunan Ateşemiliterimiz Halil Beyin[22] mektubu yine aynı günde akşamüzeri Büyükada'da oturmakta olan Kutülemmare Kumandanı General Tawshend'in mülakat isteyen yazısı alındı. Halil Beye uygun cevap verilerek görüşmelere devam eylemesi tavsiye olunduğu, Generalle de Bâbıâli'de ertesi gün için vadedilen mülakat yapılarak mütareke hususunda tavassut etmesi için hemen hareketine müsaade edildi.»

Esir General Tawshend, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthrope ile görüşmek üzere 8 Ekimde serbest bırakılmıştı, İzzet Paşa ayrıca; Marcel Savoie adında bir banka müdürünü General Franchet D'Esperey'e ve Hahambaşı Naum Efendiyi de icabında Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderdi.

Mondros'ta bulunan Amiral Calthrope, 23 Ekimde delegelerin gönderilmesini telgrafla Sadrazama bildirdi.

TÜRK DELEGASYONUNA
VERİLEN TALİMAT

Padişah başdelege olarak Damat Ferit Paşayı göndermek istiyordu. Başta İzzet Paşa olmak üzere hükümetin kararlı davranışı sayesinde bu teklif önlendi ve Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Beyin başkanlığında, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yar-

****

22 General Halil Sedes.

bay Sadullah Beyden oluşan bir delegasyon seçildi. Devlet Başkanı ve İslâm âleminin halifesi olarak Sultan Vahidettin'in delegasyona bildirmek üzere İzzet Paşaya verdiği talimat şu idi:

«1 — Hilafetin ve Saltanatın ve Osmanlı Hanedanının hukukunun korunmasının bütünüyle sağlanması,

2 — Bazı eyaletlere verilecek idari özerkliğin şekil ve mahiyeti temin olunarak, özerkliğin yalnız idari olup siyasi olmaması, şayet bir çare ve imkân bulunamayıp da siyasi olacak ise bağımsızlığın daha kolay olacağı ve eğer siyasi özerkliği kabul edecek olursak İslâm âlemine itaat etmiş olacağımız fikrindeyim.» [23]

24 Ekimde İstanbul'dan hareket eden mütareke heyetine hükümet 8 maddelik bir talimat vermişti. Wilson'un barış şartlarına fazla ümit bağlayan Osmanlı Hükümetinin, mütareke şartları hakkında da çok iyimser göründüğü bu talimattan anlaşılmaktadır. Hükümet idaresine hiç bir suretle müdahale kabul edilmeyeceği, memleketin hiç bir noktasına askerî kuvvet ihraç olunmayacağı, mütarekeden sonra Almanya Türkiye'ye borç vermekte devam etmeyeği için İtilâf Devletlerince para yardımı yapılması gibi şartlar delegasyona verilen talimatın başlıca noktalarıdır. Yine talimatla, boğazların açılacağı, fakat yalnız Yunan harp gemilerinin geçmesine müsaade edilmiyeceği belirtilmiştir.[24]

Hükümetin mütareke heyetine verdiği talimatın tam metni şöyledir:

«1. Boğazların açılması :

Mütareke esnasında Boğazların savaş ve ticaret gemilerine açılması esasını kabul ediyoruz. Yalnız, Yunan harp gemilerinin girişlerine müsaade edemeyiz. Boğazların emniyeti, Osmanlı askeri kuvvetleri tarafından muhata edilecektir. Düşman tarafından şiddetli ısrar edilecek olursa, kontrol edebilme yetkisinin belirli İngiliz suplarına verilebileceği. Bunların barış sözleşmesinden sonra Boğazları terketmeleri protokole bağlanacaktır.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harp gemileri iki Boğaz arasında iki günden fazla kalmıyarak, Karadeniz ve Adalar Denizine geçeceklerdir.

****

23 - Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 155.
24 - Ali Türkgeldi. Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi S. 32-33.

2. Askerin terhisi:

Askerlerin terhislerine dair teklifi esas itibari ile kabul edeceğiz. İç barışı muhafaza için barış zamanındaki miktarı aşmayacak, askeri kuvvet silah altında kalacaktır. Ordu da bulunan yabancı subay ve erat memleketlerine, belirli zamanda iade edileceklerdir.

3. Mütarekenin imzalandığı günkü harp cepheleri geçilemiyecektir. Ve dolayısiyle mütarekeye bütün cephelerde İngiltere ile müttefikleri de uyacaktır.

4. Gerek içte, gerek kara sularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet sağlayacaktır. Hükümetin idaresine hiçbir suretle müdahale kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına askeri kuvvet çıkarılmayacaktır.

5. Karadeniz'de, Almanların taarruza geçmeleri ve deniz yollarını tehlikeye atmaları ihtimaline karşı sahillerimizde ve kara sularımızda savunmayla ilgili tedbirler alınması bize aittir, İngilizler inanmaları için denetleme hakkına sahip olabilecekler.

6. Mütarekeden sonra serbest ticaret gemilerini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat ve gıda maddeleri İthalini hızlandırılmasını teklif edeceğiz.

7. Mütarekeden sonra Almanya'nın Türkiye'ye borç vermeye devam edemeyeceği için para yardımı talep edilecektir.

8. Millî namusu rencide edecek her çeşit istekler red olunacaktır. Alman ve Avusturya - Macaristan askeri kuvvetleriyle elçilik memurları ve konsoloslarını Türkiye'yi terketmeleri için en azından iki ay müddet tayin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya —Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini— bu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini gerektireceğinden, halbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa öğrencilerin şu sırada dönmeleri asla kabul olunamıyacağından — bu yolda ortaya atılan bir teklif reddedilecektir.»

MÜTAREKE ŞARTLARI

Agamemnon zırhlısında yapılan ve 4 gün süren görüşmelere İngiltere ve müttefikleri adına Amiral Calthrope katılmıştır. Türk heyeti, zaman zaman hükümetten yeni talimat isteyerek ve daha çok inisiyatif kullanarak İngiliz Amiralinin teklif ettiği mütareke şartlarını hafifletmeye çalışmış ve nihayet görüşmelerin kesileceğine dair verilen

ültimatom üzerine mütarekeyi 30 Ekimde imzalamıştır.

Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkiliyen ve bir imparatorluğun sonu ile yeni bir devletin başlangıcının birleşim noktası sayılabilecek olan Mondros mütarekenamesinin tam metnini, dilini sadeleştirerek buraya aynen koymayı gerekli bulmaktayız:

«İngiltere Hükümetinin müttefikleriyle anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükümeti Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral Arthur Calthrope hazretleri ile Osmanlı Hükümeti tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nazırı Devleti Rauf Beyefendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı Utufetli Reşat Hikmet Beyefendi hazretleri, Genel Kurmay Yarbaylarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp imzalanan mütareke şartları :

Madde 1 — Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin güvenlik altına alınması için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak İçin istenildiğinde yardım edilecektir.

Madde 3 — Karadeniz'de bulunan torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

Madde 4 — İtilâf Hükümetlerine mensup harb esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf Hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5 — Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetten fazlasının derhal terhisi (işbu askerî kuvvetin sayısı ve durumu İtilâf Hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile görüşüldükten sonra kararlaştırılacaktır.)

Madde 6 — Osmanlı kara sularında güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup Osmanlı liman veya limanlarında bağlı bulundurulacaktır.

Madde 7 — Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını isoal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 8 — Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir yerlerinden İtilâf Gemileri tarafından istifade edilmesi ve İtilâfla harb hâlinde bulunanlara

45

karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususunda buna benzer şartlardan istifade edecektir.

Madde 9 — itilaf devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi tamir vasıtalarını kullanacaklardır.

Madde 10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali

Madde 11 — İran'ın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yapılacaktır. Maverayı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden geri kalan kısmı, müttefikler tarafından mahalli durum incelenerek istenirse boşaltılacaktır.

Madde 12 — Hükümet haberleşmeleri müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından denetlenmesi.

Madde 13 — Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait maddelerin ve malzemenin tahrip olunmasının önlenmesi.

Madde 14 — Memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra artan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (sayılan maddelerin hiçbiri ihraç olunmıyacaktır.)

Madde 15 — Bütün demiryollarına İtilâf denetleme subayları memur edilecektir. Bunlar arasında halen Osmanlı Hükümetinin denetlemesi altında bulunan Maverayı Kafkas Demiryolu kısımları dahildir, işbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Halkın ihtiyacının karşılanması göz önünde tutulacaktır, işbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükümeti Batum'un işgaline itiraz etmiyecektlr.

Madde 16 — Hicaz'da, Asir'de, Yemende, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilâf Kumandanına teslim olunacaktır ve Kllikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktarlardan gerisi beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak şekilde geri çekilecektir.

Madde 17 — Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde bunlarla haberleşmeyi ve yardımı kesmeyi kabul eder.

Madde 18 — Mısrata da dahil olduğu halde, Trablus

46

ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yatan İtilâf muhafaza kıtalarına teslimi.

Madde 19 — Alman, Avusturya deniz, kara ve sivil memurlarının ve tebaasının bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketini terketmeleri.

Madde 20 — Besinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silâhlar, cephane ve ulaşım vasıtalarının kullanılmasına dair verilecek talimata uyulacaktır.

Madde 21 — itilaf devletlerinin menfaatlerini korumak için iaşe Nezaretinde İtilâf temsilcileri bulundurulacak ve kendilerine bu yolda gerekli görülecek bütün bilgiler verilecektir.

Madde 22 — Osmanlı harp esirleri İtilâf Devletleri yanında muhafaza edilecektir. Sivil harp esirleri ile askerlik yaşlan dışında olanların bırakılması nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 23 — Osmanlı Hükümeti merkezi hükümetlerle bütün ilgilerini kesecektir.

Madde 24 — Vilâyeti sitteoe[25] karışıklık çıkması hâlinde bu vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25 — Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında düşmanlık 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü ortalama mahalli saatle öğle vakti sona erdirilecektir.

İngiltere Kraliyet Hükümeti harp gemilerinden Limmi'de Mondros limanında demirlemiş olan Agamemnon Zırhlısında 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü iki nüsha olarak imza edilmiştir.»

Sadrazam İzzet Paşa hâtıralarında mütarekenin imzası için şöyle demektedir:

«Gerek hükümet, gerek delege heyeti son dereceye kadar direnmiş ve nihayet iş, ültimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke imzalanmıştır.

Tamamen imzasından önce mütareke belgesinin maddeleri millet vekillerine ve senato üyelerine okunarak imzası için oybirliğiyle rıza ve muvafakatleri de alınmış idi. Halbuki bundan sonra mütarekename maddelerinde faydamıza hayli değişiklik yaptırılabilmişti.»

****

25 Vilâyeti Sitte, 6 vilâyet anlamına gelir. Bu vilayetler: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas'tır

İKİNCİ BOLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE

İÇ ETKENLER

Milli Mücadele o kadar çok ve değişik olaylarla doludur ki, bu görünüşü ile Kaos'u andırır. Sınırlan belli olmayan bir ülke. İki ayrı hükümet. Çok cepheli harp iç harp. İhtilâl. Bir yanda bir devletin hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu... Kısacası içice girmiş, birbirinden ayrılması güç, bir uzun olaylar zincir;...

Bu zincirin herhangi bir halkasını alıp açmak kolay değildir. Olayların akışında çeşitli unsurların rolü ve etkisi vardır. Millî Mücadelenin başından sonuna kadar kısmen birlik, kısmen birbirine karşıt olarak, fakat her an görünen bu unsurları şöylece tesbit etmiş bulunuyoruz :

Padişah, İstanbul hükümetleri, halk, din ve din adamları, siyasi teşekküller, ordu, Kuvayi Milliye, maddî kaynaklar, millî hareketin liderleri.

Bunlardan herbirinin özellikleri, güçleri. Millî Mücadele içindeki yerleri, karşılıklı ilişkileri önceden bilinirse, olayların daha iyi ve kolay anlaşılacağı inancındayız. Kitabın bu bölümünden beklenen fayda budur. İkinci derecede kalan unsurlar ile yabancı unsurlar yeri geldikçe anlatılacaktır.

İç etkenlerin Millî Mücadeledeki yerini ve değerini belirlerken, bugüne kadar alışagelmiş ölçülerin dışına çıktığımız dikkati çekecektir. Hemen söyliyelim ki, objektif kalmaktan ve gerçekleri ortaya koymaktan başka bir kaygumuz yoktur. Bölüm içinde ele alacağımız konuların bir kısmı, özelikle **«halk»**, **«Din ve din adamları»** ve **«Kuvayi Milliye»**, geniş bir sosyal araştırmayı gerektirecek önemdedir. Böylesine bir araştırma için kendimizi yetkili görmediğimiz gibi, düşündüğümüz araştırmanın bu kitaba sığdırılması da mümkün değildir. Onun için bu etkenlerden her birinin karakteristik yönleri üzerinde kısa kısa duracağız.

48

A. ZAT-I ŞAHANE

Sultan Vahidettin, ağabeyi II. Abdülhamid'in kötü bir kopyasıdır. Bu iki kardeşin davranışları, iç ve dış politikadaki tutumları birbirine benzer. Vahidettin'in felâketini biraz da bu benzerlik hazırlamıştır.

Osmanlı hanedanının şerefli olduğu kadar bayağı hâdiselerle de yüklü hayatının son çağında, normal insan yetiştiği pek az görülmüştür. Saltanat makamına nice tehlikelerden geçerek ulaşmak, ondan sonra da elde edilen bütün dünya nimetlerine rağmen iğneli bir taht üzerinde oturmak, bu insanların değişmez kaderi idi. Öyleyken Vahidettin'in şehzadeliği gibi veliahtlığı da oldukça şanslıdır. Abdülhamid'in sevgisi sayesinde hayatının şehzadelik dönemini rahat geçirmekle beraber, hanedanın bünyevî hastalığı ve dış etkiler dolayısiyle birçok münasebetsiz olayın gürültüsü arasında yetişti. Sefahat yüzünden ölen babası Sultan Abdülmecid'i hiç tanımaz. Amcası Sultan Abdülâziz'in hal'i ve öldürülmesi (veya intiharı), iki büyük kardeşi Murat ve Abdülhamit arasındaki çirkin mücadele. Sultan Murat'ın tahttan indirilmesi ile gençlik hâtıraları arasında önemli yer tutar. Daha sonra, Abdülhamid'in uzun süren huzursuz saltanatının en yakın şahidi olmuş ve onun da tahttan indirildiğini görmüştür. Genç Türk hareketi, İttihat ve Terakki, ihtilâller, isyanlar, harpler, Vahidettin'in şehzadelik ve veliahtlık hayatını dolduran diğer olaylardır

Bazı gözlemciler, Vahidettin'in birçok şehzadelere kıyasla iyi yetiştiğini söylerler. Halbuki, gördükleri ona bilgi ve tecrübeden çok, korku, vehim ve güvensizlik kazandırmıştır. Bu yüzden saltanatı süresince pek az kimseye güven duyabilmiş, dolayısiyle bu ters etkilerden kurtulamamıştır.

Kendisine de fazla güveni yoktu. Padişah olduğu günlerde, tebrik için huzura çıkan Şeyhülislâm Musa Kâzım efendiye şöyle demiştir:

«Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyle tahsil edemedim. Yaşım kemale erdi (57 yaşında idi). Dünyada bir emelim kalmadı. Biraderlerle (Veliaht Yusuf İzzettin) hangimizin evvel gideceğimiz malûm olmadığından bu makama intizarda değilim. Fakat takdiri ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi üstüme aldım. Şaşırmış bir haldeyim. Bana dua ediniz.» [1]

Sabık Adliye Nazırı İbrahim Beye de şunları söylemiştir :

«Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiç bir şeyden korkmam. Fakat ağır bir vazife üstlendim. Allahtan korkarım. Bu saray bizim baba ocağıdır, siz böyle şeyleri anlarsınız. Odalardan birinde doğmuşum, birinde büyümüşüm, birinde pederim vefat etmiş, birinde amcam yahut birader bir şey olmuş. Elhasıl biri feci, biri ruhperver. Bunları gördükçe heyecanlanıyorum.»

Sultan Vahidettin, yetersizliğini bildiği hâlde müşavirlerini iyi seçememiştir. Harpten sonra İttihat ve Terakki iktidarı yıkılınca, etrafında yalnız İttihatçı düşmanları kaldı. Gerek galip devletleri, gerekse bu dar çevresini memnun etmek için, zaten hoşlanmadığı ittihatçılara karşı amansız bir mücadele açılmasını tasvip ve teşvik etti. Mebusan Meclisini de feshettikten sonra artık çeşitli fikirlerin tartışılmasına da imkân kalmıyor, sadece tek düşünce biçiminin temsilcisi olan dar çevresinin etkisine kapılmış bulunuyordu.

Önünde iki yol vardı : Döğüşmek veya uyuşmak. O ikinci yolu seçti. Yaradılışındaki ve yetişmesindeki yatkınlık ile çevresinin uygunluğu Vahidettin'i bu yöne itiyordu. Norbert Von Bischoff **«Ankara»** adlı eserinde. Vahidettin'in bu yola sürüklenişini çok güzel inceler ve şöyle der:

«Şu var ki, İngiltere ile yapılan gizli müzakereler, padişahın bütün yağlı tekliflerine rağmen, bir adım ileri gitmiyordu. İngiltere, asla aceleye lüzum görmüyor ve nasıl olsa elinin ve hükmünün altında bulunan bir İmparatorluk ve hükümet ile herhangi bir mukaveleye girişmekle Arabistan, önasya ve İslâm politikası hakkında ileride tatbik edebileceği karartan, önceden güçleştirmek istemiyordu.

Hem neden İngiltere; padişah ile mukaveleye girişecekti ki, gerek padişah, gerek imparatorluk üzerinde hiç

****

1 Mahmut Kemal inal, Son Sadrazamlar S. 2095.

2 Mahmut Kemal İnal. Son Sadrazamlar S. 2006.

bir mukavele yapmaksızın da, dilediği gibi ve istediği müddetçe tasarruf etme imkânına fiilen malik bulunuyordu.»

«Bu basit sual, padişahın aklına bir türlü gelmemişti. Bunun içindir ki, seçtiği politik plâtform üzerinde yürütmeğe çalıştığı aksiyonun faydasızlığını bir türlü anlamamıştı. Hattâ, daha ileri giderek, İngiltere'yi tehdit etmek gibi bir şakaya kalkışmıştır. Bütün devletlere gönderdiği bir «not - sirküler» ile, kim isterse, onun yardımını kabule hazır olduğunu bildirmiş ve bununla devletler arasındaki eski kıskançlık ve rekabeti körükleyebileceğini ummuş ve unutmuştur ki, IV. Mehmet zamanında Abdülhamid politikasına şu itibarla imkân kalmamıştır ki, Yakın Doğu'da artık birbirlerine rakip olan devletler değil, kararlarına hiç kimsenin itiraz etmek niyetinde ve kudretinde olmadığı bir tek İngiltere mevcuttu.»

Vahidettin'i bu yanlış yoldan çevirecek adam yok değildi. Fakat ne yazık ki, koca Osmanlı imparatorluğu içinde ancak ihtiyar Tevfik Paşa ile, budala Ferit Paşaya inanıyordu.

Başından sonuna kadar Kuvayi Milliye'ye karşı durması çokça bu politik inanışından geliyorsa, biraz da Mustafa Kemal Paşadan korkmasındandır. Mustafa Kemal Paşadan beklediği tehlike, onu, hiç bir meziyeti olmadığını bile bile Ferit Paşaya daha fazla sarılmak zorunda bırakıyordu. Tevfik Paşanın dirayetine ise gerçekten inanıyordu, oturduğu tahtın sallantısını iyiden iyiye duyduğu bir zamanda, kullanacağı adamlarda aradığı en büyük nitelik elbette **«sadakat»** olacaktı.

Mustafa Kemal Paşayı veliahtlığında, Almanya seyahatinde tanımıştı. Bu genç Paşa, daha o zaman çok tehlikeli lâflar etmiş, onu ürkütmüştü. Nihayet bir ordu kumandanı olduğu hâlde, harbin son günlerinde **Adana'dan kendisine başvurup, falanı sadrâzam, beni de Harbiye Nazırı yap, diyen Mustafa Kemal Paşa**da büyük bir ihtiras seziyordu. Kuvayi Milliye hiç bir zaman padişaha karşı görünmediği hâlde, **padişahın gösterdiği husumet, hakikatte Kuvayı Milliye akımına değil, bizzat Mustafa Kemal Paşayadır.** Sultan Abdülâziz'e Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülhamid'e Mithat Paşa nasıl amansız birer düşman görünmüşler ise, Sultan Vahidettin'in karşısına da" Mustafa Kemal Paşa çıkmıştı. Hem Mustafa Kemal Paşa öbürlerinden daha da tehlikeli idi. Padişahın evvelâ ordusunu, sonra vilâyetlerini alinden almış, tebaasını kendisinden ayırmıştı. Elbette sıra tahtına da gelecekti.

Milli Mücadelenin devamı müddetince, hiç bir ân söz konusu edilmemekle beraber, **en şiddetli mücadele Vahidettin ile Mustafa Kemal arasında cereyan etmiştir. Çünkü, mutlaka biri diğerini tasfiye edecekti ve her ikisi de bunu gayet iyi biliyordu.** Vahidettin, İstanbul'da kalmak ve Kuvayı Milliye'ye karşı davranmakla, partiyi daha başlangıçta kaybetmiştir. Halbuki, İstanbul'un işgaline (16 Mart 1920) ve hattâ bir süre sonraya kadar, Vahidettin'in elinde tahtını kurtaracak büyük bir fırsat vardı: Anadolu'ya geçmek. Eğer bunu yapabilseydi, Mustafa Kemal Paşa, Zat-ı Şahanenin nihayet bir sadrazamı olurdu.

Bütün memleket bir ölüm kalım mücadelesi içinde yaşarken, Padişahın Yıldız sarayında oturması, payitaht halkının acılarının azalmasına bile yaramamıştır. Sultan Vahidettin 1920 yılında akıl etmediği şeyi, iki sene sonra yapmak zorunda kaldı. Hem bu defa İstanbul'u, sarayını, saltanatını ebediyen terkediyor ve milletinin kucağına değil, düşmanının himayesine sığınıyordu.

600 yıllık bir hanedanın sonuncu sultanı, İngiltere'ye şu iki satırlık mektupla iltica etmiştir:[3]

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı

General Harringthon Cenahlarına

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devleti fahimesine iltica ve bir ân evvel İstanbul'dan başka yere naklimi talebederim efendim.

16 Teşrinisani (Kasım) 1922

Halifesi Müslimin

Mehmet Vahidettin

Vahidettin, saltanatı zamanında bir gün başkâtibine şöyle der: *«Bizim hanedanımıza her türlüsü gelmiştir; sarhoşu gelmiştir, zalimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir, dinsizi gelmiştir»*[4]

Vahidettin'den sonra bu halkaya eklenecek hükmü de tarih verecektir.

****

3 - T. Bıyıkoğlu — Atatürk Anadolu'da S.42

4 - Ali Fuat Türkgeldi. - Görüp İşittiklerim S. 273.

52

B. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

İzzet Paşa kabinesinin kurulmasıyla (14 Ekim 1918) Osmanlı tarihinin son safhası başlamış bulunuyordu. 4 yıl 21 gün süren bu dönemde 11 defa hükümet kurulmuştur. Burada söz konusu edilecek **«İstanbul Hükümetleri»** bunlardır. Çok güç şartlar altında işbaşına gelen bu hükümetlerin, hem Osmanlılığın sonu, hem de yeni Türkiye'nin doğuşu bakımından olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Milli Mücadelenin dışında ve karşısında görünen İstanbul Hükümetleri, gerçekte bütün olayların içindedir. Hele Hükümet Başkanlarının - sadrâzamların - kişilikleri, bu açıdan ayrı bir önem taşır. Bunlar, hükümetlere renk veren insanlardır. Nitekim Milli Mücadeleyi yapanlar için sadrâzamların ismi barometre vazifesi görmüştür. Diğer taraftan padişah, saltanatın kurtuluşunu bu adamların hünerinden beklemiş, Avrupalı devletler Türkiye üzerindeki ihtiraslarının tatminini onların zaafından ummuşlardır.

İzzet Paşa hükümeti, bir geçici kabine idi. Kısa ömürlü olmuş. Mondros mütarekesini imzaladıktan 10 gün sonra çekilmiştir. Fakat gerek bu az zamandaki olayların önemi, gerekse İzzet Paşanın daha sonraki hükümetlerde görev alması sebepleriyle ileride sık sık söz edilecektir. Rıza Paşa ve onu takip eden Salih Paşa hükümetleri, Anadolu'yla uzlaşmak amaciyle kurulmuş hükümetler idi. Milliyetçi çevrelerden sayılan bu iki asker de, İzzet Paşa gibi diğer kabinelerin çoğunda bulunmuşlardır.

Damat Ferit ve Tevfik Paşalar ise, padişahın en gözde adamları idi. Bunun içindir ki, ikisi bu devrede kurulan 11 hükümetin sekizini teşkil etmiş ve sadaretleri uzun sürmüştür.

Sadrâzamların hükümete geliş sırası ve işbaşında kaldıkları süre şöyledir:

Ahmet İzzet Paşa : 14 Ekim 1918 - 8 Kasım 1918 (70 gün)

Ahmet Tevfik Paşa: 11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 (3 ay 22 gün)

(Bu devrede 2 defa hükümet kurmuştur.)

Damat Ferit Paşa: 4 Mart 1919 - 30 Eylül 1919 (6 ay 26 gün)

(Bu devrede 3 defa hükümet kurmuştur.)

Ali Rıza Paşa: 12 Ekim 1919 - 3 Mart 1920 (5 ay 3 gün)

Salih Hulusi Paşa: 8 Mart 1920 - 2 Nisan 1920 (25 gün)

Damat Ferit Paşa: 5 Nisan 1922 - 17 Ekim 1922 (6 ay 12 gün)

(Bu devrede 2 defa hükümet kurmuştur.)

Ahmet Tevfik Paşa: 21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922 (2 sene 14 gün)

AHMET İZZET PAŞA. Son Osmanlı devlet adamları ve kumandanları arasında çok sayılan ve kendisine güvenilen bir askerdi. Almanya'da tahsil görmüş, ünlü Goltz Paşanın yardımcılığını yapmış, Genel Kurmay Başkanlığında ve Harbiye Nazırlığında bulunmuştur, Balkan Harbinde Başkumandanlığa, Birinci Dünya Harbinde Kafkas Orduları Grubu Kumandanlığına getirilmesi, asker olarak kendisine ne derece değer verildiğini gösterir. İzzet Paşanın hizmetinden Enver Paşanın bile çekingen kalmayışı özellikle dikkat edilecek bir husustur.

Mustafa Kemal Paşa da, Ahmet İzzet Paşayı çok takdir eder ve sayardı. Nitekim, Talât Paşa kabinesinin çekilmesi söz konusu olunca Sadaret için İlk aklına gelen İzzet Paşa olmuş ve Padişaha bir teklif şeklinde düşüncesini bildirmiştir. Talât Paşa da, istifa ederken en uygun halef olarak onu görmüş ve Padişah bu inanca katılarak onu sadaret makamına getirmiştir.

İzzet Paşa, büyük ihtirasları olmayan bir kimse idi. Verilen herhangi bir görevi rahatlıkla kabul eder ve aynı kolaylıkla görevden çekilmesini bilirdi. Birçok defa siyasî görevlerde bulunmakla, kumandanlığı dışında, ayrıca devlet adamı olarak tanınmıştı.

Bütün meziyetlerine rağmen, politik formasyonu Babıâli ekolüne uygun olarak teşekkül ettiği için, Milli Mücadele zamanında falsolu hareket etmiş ve Kuvayi Milliye zihniyetini gereği gibi benimseyememiştir. En büyük hatâsı Ankara'ya katılmamasıdır. Ankara hükümetine karşı taahhütte bulunduğu halde İstanbul Hükümetlerinde yeniden görev alarak, bu hatasını daha da ağırlaştırmıştır.

Orta sınıftan Rumelili bir aileye mensup bulunan İzzet

Paşa, Sadrâzam olduğu zaman 54 yaşında idi. 1937 yılında İstanbul'da 73 yaşında öldü.

AHMET TEVFİK PAŞA. Bir paşazadedir. Babası Tuna havalisi kumandanı Süvari Feriki (Korgeneral) İsmail Hakkı Paşadır. İsmail Hakkı Paşa, ana tarafından Kırım hanlarından biriyle akraba olur. Tevfik Paşa, Harbiye'den süvari subayı olarak çıkmış ve pek kısa bir zaman sonra askerlikten ayrılarak hariciye mesleğine girmişti. Mesleğin bütün kademelerinde hizmet ederek Hariciye Nazırlığına kadar yükseldi. Birçok defa sadrâzam oldu. İlk sadareti Abdülhamit zamanındadır. Sultan Reşat'ın ve Vahidettin'in de aynı derecede güvenini kazanmış, herkes tarafından sevilen bir devlet adamı idi. Bütün hayatında hiç bir hizbe ve siyasi teşekküle bağlanmamış, tarafsız kalmasını bilmiştir.

Vahidettin zamanında dört defa sadarete getirildi ve Osmanlı İmparatorluğunun son Sadrâzamı olarak tarihe intikal etti. En uzun sadareti sonuncusudur. 2 sene 14 gün müddetle bu makamı işgal ettikten sonra Refet Paşanın Ankara Hükümeti adına İstanbul'a hâkim olması üzerine yerini yeni devletin mümessiline bıraktı. O tarihte 87 yaşında bulunuyordu. 1936 da İstanbul'da öldü.

FERİT PAŞA. Hariciye memuru iken saraya damat olmuştur. Hiç bir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hattâ çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasî hayatının tek olumlu işini bilmeyerek yapmış. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesine engel olmamıştır. Millî Mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük yaptı.

Sultan Vahidettin gibi hükümdar için en uygun sadrâzam o olabilirdi. Nitekim 5 defa sadarete getirilmiş ve bu makamı 13 ay 8 gün işgal etmişti. İzmir'in işgali, M. Kemal Paşanın Anadolu'ya geçişi. Kuvayi Milliye hareketinin başlaması, Sivas ve Erzurum Kongreleri, Ali Galip ve Anzavur vak'aları, Sevr Andlaşması gibi en önemli olaylar onun hükümetleri zamanına rastlar.

Mustafa Kemal Paşanın, açıkça hücum etmekten çekinmediği Sadrazam Damat Ferit Paşa idi. Memleketten kaçtıktan sonra 1923 de Avrupa'da 70 yaşında öldü. Babası Şûrayı Devlet (Danıştay) üyesi idi. Ailesi hakkında çeşitli şeyler söylenir.

ALİ RIZA PAŞA. Emekli bir jandarma subayının oğludur. Mesleğinde çabuk yükselerek 1905 yılında 45 yaşında müşir (mareşal) olmuş, değerli bir asker idi. Almanya'

55

da tahsil görmüş ve her rütbeyi hakederek kazanmıştır. Bir kaç defa Harbiye Nazırlığında bulunmuş ve nihayet Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi üzerine 2 Ekim 1919 da Sadarete getirilmiştir. Sivas kongresinden hemen sonra ve Damat Ferit Paşanın ardından hükümetin başına geçmesi, Milli Mücadele lehinde hayırlı bir işaret olarak telâkki olundu. Nitekim, Hey'eti Temsiliye ile temasa geçmiş ve milli hareketin İstanbul tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Vatansever bir insandı. Sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aramış ve Amasya mülakatını hazırlamıştır. Bu temasın olumlu bir sonucu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanının toplanmasını sağladı. Fakat, milli harekete karşı gösterdiği bu anlayış, ne yazık ki belli bir sınırı aşamamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile uzun boylu yazışmada bulundu ise de yeri, yine de onun yanında olmadı.

5 ay 3 gün süren sadaretinden sonra diğer kabinelerde görev almaktan çekinmedi.

1933 yılında 74 yaşında öldü.

SALİH PAŞA. Bahriye Feriki (Korgeneral) Dilâver paşanın oğludur. Ahmet İzzet Paşa ile aynı yaşta ve onun gibi yetişmiş bir asker idi. Almanya'da tahsil gördü ve Goltz Paşanın maiyetinde bulundu. 1908 devriminden sonra Harbiye Nazırı oldu. Daha sonraları başka kabinelerde Bahriye ve Nafia Nazırlıklarında bulundu.

Damat Ferit ve Ali Rıza Paşa Hükümetlerinde Bahriye Nazırı idi. Ali Rıza Paşanın, Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşma zemini araması üzerine Salih Paşa İstanbul Hükümetinin temsilcisi olarak Amasya'ya gönderildi. Mustafa Kemal Paşa ile burada buluşarak anlaşmaya vardı.

Ali Rıza Paşadan sonra Sadarete getirilen Salih Paşanın kurduğu hükümet de Ahmet İzzet Paşa hükümeti gibi kısa ömürlü (25 gün) olmuştur.

Ankara ile anlaşmak üzere İstanbul'dan Bileciğe gelen Ahmet İzzet Paşa hey'etine, Mustafa Kemal Paşanın arzusu üzerine Salih Paşa da katılmıştı. O da Ahmet İzzet Paşa gibi Ankara'da kalmak istememiş ve serbest bırakıldıktan sonra sözünde durmayarak İstanbul hükümetlerinde tekrar görev almıştır.

İstanbul'un işgali (16 Mart) Salih Paşanın sadareti zamanına rastlar. Bu vesile ile İtilâf devletlerinin Anadolu harekâtı aleyhindeki tekliflerini kabul etmeyip istifa etmiştir.

Ahmet İzzet Paşadan 2 yıl sonra İstanbul'da 1939'da öldü.

Mahmut Kemal İnal «Son Sadrazamlar» adlı eserinde onun için şöyle der :

«Salih Paşa, içte ve dışta mükemmel tahsil görmüş, ilmî bilgilerini ahlâk güzelliğiyle süslemiş, doğru özlü, doğru sözlü, ciddî, metin ve güvenilir saygı-değer bir kişi idi.»

İSTANBUL - ANADOLU ÇATIŞMASI

İstanbul 1918 Kasım ayından beri fiilen işgal altına girmişti. Galip devletlerin komiserleri karargâhlarını kurmuşlar, sözde mütarekenin uygulanmasını kontrole başlamışlardır Başta Harbiye Nezareti olmak üzere en önemli yerlere irtibat subayları yerleştirilmişti. Yalnız bu kadarla da kalmıyordu. Başkaca kuvvetler, hükümetlerin karar ve davranışını etkileyecekti.

İstanbul hükümetleri şu etkiler altında iş görmek durumunda idiler:

1 — İtilâf Devletlerinin müdahale ve tehditleri,

2 — Padişahın istekleri ve telkinleri,

3 — Basının tenkidleri,

4 — Siyasi oyunlar, fesatlar,

5 — Mebusan Meclisinin murakabesi (2 kısa devrede),

6 — Anadolu'nun baskısı,

7 — Yunan işgali.

Bu şartlar içinde çalışacak en kararlı ve azimli bir hükümetin şaşkına döneceği ve sadece normal hükümet işlerini yapmakta bile başarı gösteremiyeceği tabiidir. Kaldı ki, İstanbul hükümetlerini teşkil eden insanlar Babıâli de yetişmiş, bazısı âciz, bir kısmı becerikli, fakat karakteri zayıf kimselerdi.

Hükümetlerin başarmak zorunda oldukları iki ana mesele vardı. Biri barış yapmak, ikincisi memleket içinde asayişi ve düzeni sağlamak. Bu bakımdan hükümet koltukları arasında Sadrazamlık ve Şeyhülislâmlık ile Harbiye ve Dahiliye Nazırlıkları önemliydi. Diğer işler öylesine geri plânda kalmıştı ki, bu dönemde meselâ Bahriye, Nafıa, Ticaret ve Ziraat Nazırlarının ne iş yaptıklarını arayıp bulmak güçtür.

Bu nezaretler için çalışma alanı gerçekten yoktu. Ölüm-kalım kaygısına düşmüş, işgal altındaki bir memlekette devlet anlayışı ve hükümet tatbikatı ister istemez daralacaktı. O günün ölçülerine göre ileri bir devlet or-

ganizasyonuna sahip olmayan fakir Türkiye'de, bayındırlık, ticaret, ziraat gibi işleri düşünmekten bile bir fayda umulamazdı.

İlk zamanlar, yalnız adam öldürmek, hırsızlık, eşkiyalık gibi âdi olaylar ile azınlıkların siyasî maksatlarla çıkardıkları meseleler asayiş ve düzen dâvasının esasını teşkil ediyordu. Fakat Kuvayi Milliye hareketinin başlamasiyle işin şekli ve mahiyeti değişmiş, İstanbul hükümetlerini, uğraştıran başlıca mesele bu olmuştur. Hükümet görüşüyle, Kuvayi Milliye, Devlet düzenini bozan bir hareket olmaktan başka, barış çabalarını baltalayan, yeni işgallere ve harbe sebebiyet verecek bir çılgınlık idi.

Silâhlı bir halk hareketi gibi görünen Kuvayi Milliye, şüphesiz mütarekeyi tanımamak anlamına geliyordu. Türkiye'yi işgal için bahane arayan İtilâf devletleri, Kuvayi Milliye'yi güvenliklerini tehdit eden bir hareket sayılabilirdi. Mütareke anlaşmasının 7. maddesi bu gibi hallerde herhangi bir strateji noktasını işgal hakkını kendilerine tanımıştı. Mütareke şartlarına uymaktan başka çare düşünmeyen İstanbul hükümetlerinin görüşü, bu bakımdan doğru idi.

Doğu illerinde ve Samsun bölgesinde asayişi kurmak göreviyle gönderilen Mirliva Mustafa Kemal Paşanın Millî Hareketin başına geçmesiyle, İstanbul hükümetleri daha güç duruma girmişlerdir.

Damat Ferit Paşanın ikinci kabinesi zamanında (19 Mayıs - 20 Temmuz 1919) başlayan Milli Hareket, nihayet bir **«Anadolu meselesi»** olarak İstanbul hükümetlerinin programlarının ilk maddesi haline gelmiştir, İstanbul - Anadolu çatışması, Millî Mücadelenin dikkatle tetkik edilecek bir cephesidir. Anadolu'da, dış kuvvetlere karşı olduğu kadar İstanbul'a da yönetilmiş olarak gelişen bir kuvvet, hükümetlerin uykusunu kaçırmıştır. Onların otoritesini kıran, her gün biraz daha zor duruma sokan bu kuvvet, kısa bir müddet için asi bir Paşa, 9 ay kadar Hey'eti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal ve nihayet B. M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ile, onun bütün Anadolu'ya yayılmış teşkilâtı idi.

Anadolu'nun İstanbul Hükümetlerine karşı açıkça ilk taarruzu Ferit Paşanın üçüncü kabinesi zamanında yapılmıştır. Sivas'ta toplanan Umumî Kongre Heyeti adına, Ali

Galip vak'ası sebebiyle Sadrazama çekilen bir telgrafta kullanılan ifade şöyledir:

«... Heyetiniz gayrimeşru harekâttım korkunç sonuçlarından korkarak millet ile padişah arasında engel oluyor. Bu işteki inadınız daha bir saat devam ederse millet artık kendini her türlü harekat ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın, heyeti gayrimeşruanızla kesin olarak alâka ve irtibatını kesecektir. Bu, son ihtarımızdır...»

Anadolu'nun İstanbul hükümetlerine karşı olduğu gibi, İstanbul hükümetlerinin de Anadolu'ya karşı davranışlarında büyük farklar görülür. Ferit Paşa kabineleri daima sert tedbirlere başvurmuştur... Ali Rıza Paşa kabinesi uzlaştırıcı bir politika gütmüştür. Tevfik Paşa hükümetleri ise zikzaklı hareket etmiştir. Buna karşılık, Anadolu, tutumunu Sadrazamların kişiliklerine göre ayarlıyordu. Ferit Paşa kamu oyu önünde makbul insan sayılmadığından, Milliciler, Ferit Paşa hükümetlerine açıkça cephe almaktan ve hücum etmekten çekinmiyorlardı. Ferit Paşanın hükümette bulunması bu bakımdan Mustafa Kemal Paşanın işine geliyordu, özellikle, Ankara'da B. M. Meclisi toplanıp hükümet kurulduktan sonra İstanbul hükümetinin başında milletin güvenini kazanmış kuvvetli bir şahsın bulunması, endişe verici bir hal olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu hususu şöyle anlatır:

«Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine iktidar mevkiine gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkârı umumiyede hüsnüniyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunmadı. Herkes, Tevfik kabinesinin iktidar mevkiine gelmesini hayırlı belirti kabul etti. Bu kabinenin, Memleket ve milletin azami menfaatlerini temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükümete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. üstelik kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatta kullandıkları İfade terziyle umumun telâkkisini doğrulayacak vaziyet almış bulunuyorlardı.

Biz, durumun gereğinin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığına kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbul'un kurtuluş

M

çaresi için vuku bulan itilaf ve mülakat tekliflerini efkarı umumiyeyi tatmine dayanak olacak şartları ortaya koymadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'te mülakatı uygun bulduk. Bu zevatla görüştükten sonra, ammenin bütün zan ve telakkisinin esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de her ne olursa olsun, efkârı umumiyece, işaret ettiğim niteliklerde tanınmış bu zevatın, İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin milli gaye için ne kadar zararlı olduğu meydanda idi.»[5]

Gerçek böyle olmakla beraber, Ferit Paşa hükümetlerini düşürecek bir yol tutulması, Anadolu'nun, İstanbul hükümetlerine karşı güttüğü politikanın bazan tezatlı olduğunu göstermektedir. Ferit Paşanın Milli Hareketi söndürmek için uyguladığı usuller elbette hoşa gidecek şeyler değildi. Bunun için Ferit Paşa hükümetlerine daima hücum edilmiş, fakat milletçe iyi vasıflı tanınan kimseler iş başına geldiğinde de bundan endişe duyulmuştur, İstanbul hükümetlerinden yalnız Diri hakkında tercih kararına varıldığına istisnai olarak rastlanmaktadır. Heyeti Temsiliye'nin karar defterine yazılan bu karar aynen şöyledir :

«Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, padişah nazarında bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı Milliye'ye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, böyle iken Padişahın İlk fırsatta, bunları susturarak, yerine istibdadı devam ettirecek bir heyet getirmek isteyeceği cihetle, Meclisi Milli teşekkül edip yasama yetkilerini yerine getirmeye başlayıncaya kadar, Heyeti Temsiliye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu.»[6]

ANADOLU'NUN İSTANBUL HÜKÜMETİNDEN AYRILMASI

Anadolu'daki kumandanların Mustafa Kemal Paşa ile birleşmesi üzerine, bütün ordu hükümetin elinden çıkmış bulunuyordu. Harbiye Nezareti böylece felçli hale gelince, Anadolu da vaziyete hâkim olmak için hükümetin elinde

****

5 Nutuk, C. II. S. 509 - 510.
6 Nutuk, C. I, S. 265.

yalnız Dahiliye Nezaretinin teşkilâtı kalıyordu.[7] Halbuki, Ferit Paşa kabinesi gafil davranmış, Mustafa Kemal Paşanın Ordu müfettişliği vazifesinin yalnız askerî olmayıp, aynı zamanda mülkî olduğunu vilâyetlere bir genelge ile duyurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, ilk ağızda hem kendi mıntıkası dahilindeki, hem de civar mıntıkalardaki vilâyetlerle rahatça muhabere etmek ve talimat vermek imkânını bulmuştu. Hükümetin aklı başına gelip de bu konu Mustafa Kemal Paşanın elinden alıncaya kadar bütün mülki makamlar Millî Hareketten haberdar edilmiş oldu. Artık idare adamlarına vaziyetlerini tâyin etmek düşüyordu. Ya hükümete bağlı kalmak veya Millî Harekete katılmak.

Memleketin her tarafına dağılmış olarak hükümet adına görev gören idareciler, Osmanlı toplumunun az sayıdaki aydınlarının başında geliyorlardı. Bunların davranışı büyük bir değer ifade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da askerî bir idare kurmak niyetinde değildi. Gerçi daha çok orduya dayanıyordu. Fakat liderliğini yüklendiği hareketi halka maletmek, meşru göstermek istiyordu. Bunun için sivil idarenin desteğine ihtiyacı vardı. İdare adamları memuriyetlerinden çok, aydın zümreye mensup bulunmanın kuvvetini taşıyorlardı. Bu sebeple askerî ve sivil idare hiçbir zaman birbirine karıştırılmamış, en önemli vilâyetlere bile askerî vali getirilmemiştir.

İstanbul hükümetine bağlı idare adamlarının bulundukları yerlerde, Kuvayi Milliye ve Müdafaai Hukuk Teşkilâtı

****

7 - O zamanki idarî taksimat, Cumhuriyet Türkiye'sinin idarî teşkilâtından çok farklı idi. İmparatorluk esprisiyle Vilâyet hudutları çok geniş tutulmuştu.

Kaza (ilçe) teşkilâtı ile vilâyet arasında liva (veys sancak) adı verilen ayrı bir teşkilât vardı. Bu teşkilâtın başında bulunan idareciye «mutasarrıf» denildiği için teşkilât «mutasarrıflık» diye de anılırdı. Liva, sancak veya mutasarrıflıklar, ya da vilâyet ya da doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı bulunurdu. Dahiliye Nezaretine bağlı olanlara «müstakil liva» veya «müstakil sancak» veya «müstakil mutasarrıflık» denilirdi.

Bazı vilâyet ve sancaklar, diğerleri gibi merkez şehrin ismini değil, bir takım tarihi ismi taşırlardı. Hüdavendigâr vilayeti, Saruhan sancağı Karesi mutasarrıflığı gibi.

Yine bazı vilâyet ve sancaklara, kendisine bağlı bir şehrin ismi verilmişti. Meselâ Aydın, İzmir'e bağlı bir mutasarrıflık olduğu halde vilâyetin ismi «Aydın Vilayeti» idi.

büyük güçlüklerle karşılaşmış ve çok ağır gelmiştir. Bu arada **Konya Valisi Cemal Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Elâziz Valisi Ali Galip Bey, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, Trabzon Valisi Galip Bey, Kuvayi Milliye düşmanlığının en tipik örneklerini vermişlerdir**.

Dahiliye Nezaretinin kadrosu elbette hep böyle adamlarla doldurulmamıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa gibi hükümet anlayışını ecdadının sesine feda eden, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey gibi ilk anda cesaretle öne atılan, Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey gibi uyarılınca doğru yola gelen idareciler de vardı. Sabık İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, sabık Van Valisi Haydar Bey, sabık Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, sabık Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Amasya'dan, Erzurum'dan itibaren Mustafa Kemal Paşaya katılmışlar ve mücadelenin ön safında, sonuna kadar beraber çalışmışlardır.

Elâziz Valisi Ali Galip Beyin Sivas'a karşı hazırladığı baskın hareketi vesilesiyle, İstanbul hükümetinin valilerine karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Önce Ali Galip, sonra diğer valiler ve mutasarrıflar, Ordunun müdahalesiyle görevlerinden uzaklaştırılarak, yerlerine kısmen halkın seçtiği, kısmen de Heyeti Temsiliye'nin uygun gördüğü kimseler getirilmiştir.

Ankara B.M. Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra. Anadolu'nun sivil idaresi de İstanbul hükümetinin elinden tamamen alınmış ve idareciler Ankara'dan tâyin edilmeye başlanmıştır.[8]

****

8 - Birinci Dünya Harbinde, Osmanlı imparatorluğunun birçok vilâyetleri elinden çıkmış yalnız Anadolu ve Trakya kalmıştı.

Anadolu 13 Vilâyet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Trakya ise bir vilâyetten ve bir mutasarrıflıktan ibaretti. Vilâyetler ve bunlara bağlı mutasarrıflıklar şunlardır:

Aydın Vilâyeti (Vilâyet merkezi İzmir).

Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli.

Hüdavendigâr Vilâyeti (Vilâyet Merkezi Bursa) :

Ertuğrul (Bilecik).

Adana Vilâyeti :

Mersin, Cebelibereket (Osmaniye), Kozan.

Konya Vilâyeti :

Burdur, Hamidabad (Isparta)

Ankara Vilâyeti :

Kırşehir, Çorum, Yozgat.

Sivas Vilâyeti :

Amasya, Karahisarişarki, Tokat

Kastamonu Vilâyeti :

Sinop, Kengari (Çankırı).

Trabzon Vilâyeti :

Lazistan (Rize), Gümüşhane.

Erzurum Vilâyeti :

Erzincan, Beyazıt (Doğu Beyazıt).

Van Vilâyeti :

Hakkâri. ,

Bitlis Vilâyeti :

Muş, Siirt, Genç.

Diyarbakır Vilâyeti :

Ergani, Mardin, Siverek.

Mamüratülaziz veya Harput Vilâyeti (Elâzığ) :

Dersim, Malatya.

Edirne Vilâyeti.

Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu

İstanbul Vilâyeti :

Beyoğlu, Üsküdar.

Müstakil Mutasarrıflıklar :'

Niğde, İçel (Mersin), Canik (Samsun), Karahisarisahip (Afyonkarahisar), Eskişehir, Kütahya, Antalya, Menteşe (Muğla). Biga (mutasarrıflık merkezi Çanakkale'dir), Çatalca, Karesi (Balıkesir), İzmit, Bolu, Kayseri, Urfa. Kazalar (ilçeler) bugün olduğu gibi mevcuttu. Fakat vilâyetlere değil, liva'lara (yani mutasarrıflıklara) bağlı bulunuyordu.

1877-78 Rus harbinde kaybedilen Kars ve havalisi Brest-Litovsk Andlaşması ile tekrar Türkiye'ye geçmişti. Elviye-i Selâse (Yâni üç liva) denilen Batum, Kars ve Ardahan'dan 11 Eylül 1918 tarihli bir kanunla Batum Vilâyeti teşkil olunmuş idi. Vilâyet, Kars ve Batum livalarından ibaretti. Fakat Mondros mütarekesinin 11. maddesi gereğince Türk ordusu, kan dökerek kurtardığı bu memleket parçasını boşaltmaya mecbur tutulmuş ve Kars livası Ermenilerin eline geçmiş bulunuyordu.

Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâziz ve Sivas vilâyetleri Ermeni meselesi dolayısiyle vesikalarda 6 Ermeni vilâyeti olarak zikredilir. Mondros mütarekesinin İngiltere tarafından hazırlanan metninde de böyle yazılmıştı. Türk Heyetinin ısrariyle bu madde kat'i şeklini alırken «Vilâyeti Sitte» yâni «altı vilâyet» olarak kaydedilmişti. (Madde 24).

C. HALK

Osmanlı imparatorluğu Birinci Dünya Harbine girerken 22 milyon nüfusa ve 1.700.000 km2 toprağa sahip bulunuyordu. Harb ile beraber toprağın 1 milyon km'si ve bu toprakta oturan 10 milyondan fazla insan imparatorluk hesabına kaybedilmişti. Geriye, mütecanis olmayan topluluktan ayrılmaya hazır unsurlardan ve Türk çoğunluğundan müteşekkil en çok 12 milyonluk bir halk yığını kalıyordu.

ETNİK YAPI

Osmanlı devletinin 14 Mart 1914'de tanzim ettiği istatistiklere göre, Doğu Trakya nüfusu 631.094, Anadolu nüfusu ise 11 milyon idi. Barış konferansına hazırlık olmak üzere, İstanbul hükümetinin dört büyük devletin mümessillerine 1919 Şubatında verdiği muhtırada Anadolu vilâyetlerinin nüfusu şöyle gösterilmiştir:

9.291.346	% 85 İslâm
1.014.612	% 9 Rum
542.572	% 5 Ermeni
93.364	%0.8 Musevi, ecnebî, muhtelif.

1917 de basılıp liselerde ders kitabı olarak okutulan **«Osmanlı Coğrafyayı Tabiiye ve İktisadiyesi»** adlı kitapta[9] Doğu Anadolu halkının etnik yapısı şöyle anlatılmaktadır:

«Müslümanlar burada ekseriyeti teşkil eder. Nüfusun beşte dördü Müslümandır. Bundan başka Bitlis ve Van Vilayetlerinde Yezitler (10.000) ile birkaç bin kadar Musevi vardır.

Müslümanların mühim bir kısmını kürtler vücuda getirir. Şehirlerde Türkler oldukça ziyadedir. Mamüretülazlz

****

9 Yazan: Faik Sabri, S. 79.

(Elazığ) vilayetinde 30.000 kadar «Kızılbaş»lar vardır. Çerkeş muhacirleri oldukça ehemmiyetli miktardadır.

Hıristiyanlar, Ermenilerden, Süryanilerden ve bir miktar Rumlardan İbarettir. Kürdistan'da yaşayan Süryaniler 150.000 kadardır.»

Yine 1914 istatistiklerinde Trakya nüfusu şöyle tesbit olunmuştur:

360.417	Türk
224.680	Rum
19.888	Ermeni
26.109	Muhtelif

«Dersaadet Vilâyeti» diye anılan İstanbul ise, -Çatalca Sancağı dahil- halkın % 59,7 si (580.432) Türk, % 25 i (242.559) Rum idi.

Hükümetin resmi ifadesiyle, az çok tarafsız sayılacak yabancı Kaynakların verdiği sayılar arasında büyük bir fark yoktur. Meselâ **«Cihan Harbinde Türk Harbi»** adlı eserin yazarı Larcher, harbin başında Doğu Trakya ve Anadolu'da 8 milyon Türk bulunduğunu belirtmektedir.

Kaynağı ne olursa olsun, bütün sayılardaki aldanma oranını ve harp kayıplarını hesaba katarak, Millî Mücadele başında, Doğu Trakya ve Anadolu Türkleri 8-9 milyon olarak kabul edilebilir. -

Görülüyor ki, büyük bir ölüm-kalım mücadelesine girişecek olan Türkler, kendi evlerinde yalnız değillerdi. Trakya'da, İstanbul'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz sahillerinde 1 milyondan fazla Rum ahali ve Kızılırmak'tan başlayarak Doğuya doğru bütün Anadolu'da yarım milyon Ermeni ahali yaşamakta idi.

Gerçi **Anadolu bin yıldan beri Türktü. Fakat Türk olmayan unsurlar, Türkün geniş toleransı sayesinde bu bin seneyi Anadolu'da rahatça yaşadılar.** Nihayet Türkler bunca asır sonra vatan ve istiklâl kaygusuna düşünce, dış tehlikeler kadar onlardan da sakınmak ve korunmak zorunda kaldılar.

İttihat ve Terakki idaresinin bütün dünyada mübalâğalı bir şekilde akisler yapan bazı tedbirlerine rağmen, yalnız Türkiye Rumları, istiklâl Harbinde Türk Ordusunun Batı cephesinde harbe soktuğu ölçüde asker çıkarabilecek bir nüfusa sahip bulunuyordu.

Bunlar Trakya'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz havzasında köyleriyle, şehir ve kasabalarda mahalleleriyle kabarık ve tehlikeli bir topluluk teşkil ediyorlardı. Batı Anadolu'nun ancak birkaç ilçesinde Rum ahali yoktu.

65

İzmir, Aydın, Manisa, Akhisar, Menemen, Kırkağaç, Seferihisar ve Bandırma gibi birçok yerlerde nüfus yüzdesinin önemli bir kısmı Rumlarda idi.

Kuşadası'nda 11 bin Türke karşılık 9 bin Rum, Söke'de 21 bin Türke karşılık 16 bin Rum vardı. Urla, Ayvalık ve Erdek'te Rumlar Türklerden çok daha fazla idiler. Bu üç ilçenin 23 bin Türk nüfusuna karşılık Rum nüfusu 60 bin kişiden fazla idi.

Millî Mücadelede yalnız Ayvalık'ın bir köyünün 400 mevcutlu bir Rum çetesi çıkardığı düşünülürse, meselenin ciddiyeti daha iyi anlaşılır.

Ermenilere gelince: Bunlar da Anadolu'nun Doğu ve Güney bölgelerinde Türk halkın güvenliğini tehdit edebilecek durumda idiler.

Birinci Dünya Harbinden önce Nüfus Müdüriyeti Umumiyesinin meydana getirdiği bir istatistik Anadolu'nun büyük bir parçasında yaşayan Ermeni azınlığı hakkında bir fikir vermek üzere aşağıya alınmıştır:

	Ahalisi tamamen Ermeni olan kasaba ve köyler	Ahalisi tamamen Rum olan köyler	Ahalisi karışık olan köyler
Erzurum Vi-	72	3	241
Adana	10	8	83
Bitlis	249	0	259
Elâziz	21	0	115
Van	115	0	408
Sivas	73	232	153
Diyarbakır	77	1	268
Maraş San-	32	0	23
İçel	0	4	5
Toplam	549	248	1555

Bu cetvele dahil 9 vilâyet ve sancağın bulunduğu bölgede Ermeni ve Rum köyleriyle, halkı karışık olan köy ve kasabaların sayısı 2452'yi bulmaktadır. Ayrıca Trabzon vilâyetinde de harbin başında 70 bine yakın Ermeni yaşamakta idi.

Harb içinde yapılan tehcir ve sonra Türk Ordusunun doğuda Azerbaycan'a doğru ilerlemesi sebebiyle Türkiye'deki Ermeni nüfusu çok azalmıştı. Fakat harbin yenilgiyle

bitmesi üzerine bir kısım Ermeni muhacirleri eski yerlerine dönmeye başladıkları gibi (bilhassa güneyde), bir kısmı da bunun için hazırlanmakta idiler.

Anadolu'da ve Trakya'da Rum ve Ermeni azınlıklarının her tarafta bu derece yaygın bir vaziyette ve düşman tâvriyle bulunmaları, Türk Kurtuluş hareketinin en önemli meselelerinden birisini teşkil etmiştir.

SOSYAL YAPI

Millî Mücadelenin insan gerçeği üzerinde aydınlığa varabilmek, toplumun sosyal yapısını gözden geçirmeğe bağlıdır. Önce üzerinde durulacak husus şudur:

O günün insanı, biten bir çağ ile başlayan bir çağ arasında köprü olmuştur. Yâni, hem eski, hem yeniçağın insanıdır. Yeniçağa yönelmiş insanlarla, eskiye sarılmış olanların meydana getirdiği toplum, dinamik ve statik kuvvetlerin çatışmasının gürültüsünü yansıtmaktadır.[10]

İki çağ arasında bunalan ve yenilenme çabası gösteren toplumdaki insanın dikkati çeken en büyük özelliği, düşünüşünde ve davranışındaki çelişme ve çatışma hâlidir. Çelişme ve çatışma insanlar arasında olduğu gibi, insan kendi kendisiyle de bu hâlde olur. Bu özelliği taşıyan Millî Mücadelenin insanı gerçekten zor yerde idi.

Millî Mücadelenin, bu büyük hareketin içinde aktif veya pasif olarak, hareketten yana veya karşısında yer alan insanların davranışındaki dış görünüş, gerçekleri doğru olarak aksettirmemektedir. Bu dış görünüşün gerişinde yatan, insanları etkileyen gerçek unsurlar, sosyal yapının özelliğinde gizlenmektedir.

Milli Mücadele devrinde Türk toplumu 4 sosyal gruba ayrılır.

****

10 - 40 yıl sonra bugün biz de bir çağ atlama çabası içindeyiz. Bu garip benzerlikten dolayı; getirdiği askeri ve siyasi zafere rağmen, Millî Mücadelenin maalesef tamamlanmış ve hedefine ulaşmış bir devrim hareketi olarak kabulü güçtür. Toplumun sosyal yapısı sebebiyle, Millî Mücadelenin çözmeye çalıştığı meseleler önemli ölçüde yine mevcut. Bu mücadelenin devrimci, ilerici kadrosunun ayağına takılan, yolunu kesen engeller aynen ortada duruyor.

11 - Bugün de olduğu gibi.

1 — Ağalar ve eşraf.

2 — Şeyhler, din adamları,

3 — Aydınlar,

4 — Halk (Büyük çoğunluğu köylü olmak üzere, şehirlerde ve kasabalarda esnaf, zanaatkar).

Milli Mücadelede, bu sosyal gruplar, kendi özelliklerine has genel bir davranış göstermemişlerdir. Her grupta mücadeleye katılanlar, karşı duranlar ve nötr kalanlar vardır. Bir sınıf şuuruna varamamış olan ağalar ve eşraf, toplumun nüfuzlu bir kanadını teşkil eder. Gerek köydeki ağa, gerekse şehir ve kasabadaki eşraf, nüfuzunu daha çok toprağa dayanan varlıktan, yâni zenginlikten almaktadır. Bunlar, genel olarak birbirini çekemeyen, karşılıklı rekabet halinde bulunan bir özellik gösterirler. Bu sebeple, bir kasaba eşrafının toptan bir tarafı tutması düşünülemez. Eğer eşraftan biri Kuvayi Milliyeci ise, diğeri İstanbul hükümeti tarafındadır. **Bazısı malını, mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştır.** Her yerde, **«Müdafaai Hukuk»** teşekküllerinin, **«Hey'eti Milliye»** ve **«Heyeti Merkeziye»**lerin başında, idarecileri arasında aydınlarla beraber eşrafın bir kısmım görmekteyiz.

Ağa ve eşraftan, Milli Mücadeleye katılarak -özellikle Batı Anadolu'da- **«Kuvayi Milliye»** teşkil edenlere, müfrezeleri kendi imkânlariyle silâhlandırıp besleyenlere ve başında savaşanlara çokça rastlamaktayız.

Ağaların ve eşrafın sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresinden sonra, bölgenin bu nüfuzlu insanlarına özel mektuplar yazarak kendilerini, bulundukları yerde milli teşkilâtın kurulmasında ve zararlı telkinlerin önlenmesinde yardıma çağırmıştır.

Ağa ve eşraf kadar, bazen daha fazla nüfuza sahip olan din adamlarını, önemi dolayısiyle ayrı bir bölüm hâlinde incelemek gerekir.

Aydınlara gelince :

Toplumda yol gösterici rol oynayacak olan bu sosyal grubun, Milli Mücadele devrinde iki zaafı vardır. Biri, çok azlık oluşları, diğeri de politik bakımdan iki hasım cepheye -İttihatçı ve İtilâfçı- bölünmüş bulunmalarıdır. Gerçi eşrafta ve diğer zümrelerde de, az veya çok bu bölünme mevcuttu. Fakat, politik düşmanlık, zararını en çok aydın grupta hissettirmiştir.

Devrin aydınları arasında sayı ve fonksiyon bakımın-

dan subaylar önemli bir yer tutmaktadır. **«Ordu»** bölümünde görüleceği üzere, **Millî Mücadelenin asıl aydın kadrosunu subaylar teşkil etmiştir.** Sivil aydınlar; başta idare âmirleri (Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar) ve diğer memurlar, adliyeci ve şer'iyeciler, öğretmenlerdir.

Normal olarak, halkı daha çok aydınların etkilemesi gerektiği hâlde, halk dolaylı veya dolaysız şekilde birinci derecede din adamlariyle ağa ve eşrafın etkisi altında idi. Bunun içindir ki, aydınlar halkı mücadeleye sürükleyebilmek amaciyle diğer sosyal grupları yanına almak zorunda idi.

Bu açıdan bakılırsa, **«Millî Mücadele»**, adına ve bütün dış görünüşüne rağmen, topyekûn ve sadece bir halk hareketi sayılamaz.

Halk, bu mücadelenin ihtilâl cephesine de, savaş cephesine de, **başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından** zaman zaman, zorla sürüklenmiştir. Daha kısa bir deyimle, **Millî Mücadele, hele bâzı tehlikeli dönemeçlerde halka rağmen yapılmıştır**.

Durum böyle olduğu hâlde bu harekâta **«Milli Mücadele»** denilmesi yanlış değildir. Çünkü; mücadelenin insan kaynağını, ne şekilde olursa olsun, halk teşkil etmiş ve maddi malî imkânlar halktan sağlanmıştır. **Mücadele, halka rağmen, halkın yararına yapılmıştır**.

«Milli Mücadele», bir bakıma, Türklüğün Osmanlılığa karşı yaptığı bir kurtuluş savaşı da sayılmak gerekir. Osmanlı Devleti topluluğundan koparak bağımsız olmak için Bulgarların, Yunanlıların yaptıkları istiklâl mücadeleleri ile 1919 yılında başlayan Türk mücadelesi, önemli bir farklılık göstermemektedir. Osmanlı Devleti bünyesinde Türk unsurun yerine bakılınca başka türlü düşünmek mümkün olmuyor, işte bu sebeple de hareket millîlik kazanmakta ve 1919-1922 döneminin **«Millî Mücadele»** deyimiyle ifadesi doğru düşmektedir. Hukuk ve sosyoloji açısından **«Halk»** ve **«Millet»** kavramları arasındaki fark da göz önünde tutulursa, **«Millî Mücadele»** diye adlandırılan bir hareketin halka rağmen yapılmış olduğunu söylemekte bir çelişme bulunmadığı daha çok açıklığa kavuşacaktır.

Aşağıda tesbite çalıştığımız sebeplerden bir kısmı, Milli Mücadelede, halkı karşı ihtilâl [12] hareketlerine kolay-

****

12 - **Millî Mücadele literatüründe «İsyanlar», «İç İsyanlar» diye adlandırılan hareketler, gerçekte «karşı ihtilâl» hareketleridir**.

ca itmiştir. Konya, Yozgat, Bolu, Düzce, Adapazarı ve daha bazı yerlerde patlak veren karşı ihtilâl hareketlerine halkın daha istekli katılması Anadolu ihtilâlinin en önemli karakteristiğidir. Millî Mücadeledeki karşı ihtilâl hareketlerinin şüphesiz bir felsefesi olmak gerekir. Toplumun sosyal yapısının kolaylaştırdığı bu hareketlerin en tehlikelisinin ve en önemlisinin cereyan ettiği bölgede, Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından yazılıp dağıtılan 19 Mayıs 1920 tarihli aşağıdaki bildiri, karşı ihtilalin felsefesini de açıklamaktadır:

«Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki müslümanlar:

Bolşevik nam altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış şeriata aykırı, ve kanuna uymayan bir işe kapılan birtakım eşkiya[13] vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuslu halkını aldatarak Padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlâk ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz bir takım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evlâdın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan İslam dinine, muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye uymadığı için müslüman memleketlerinde sökmez. Çünkü" gâvur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını fedâ edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvan misali yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz ötedenberi haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun üstünde bir âmir gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini âdet etmiş birtakım subaylar ile hapishaneden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar kanunun pençesine vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların ye-

****

13 - **Her ileri harekete komünistlik ve bolşeviklik damgası vurmak âdetinin 1920'de teessüs ettiği anlaşılıyor**.

70

tim kaldığını düşünmek istemezler. Maksattan her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların iltica ettikleri kanunu, hükümeti, padişahı tanımıyorlar. Vatanı kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye zorla para ve asker topluyorlar.

Bir seneden beri Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmir'den çıkaracağız dediler bilâkis işgalin başlamasına sebep oldu, barış şartlarını hafiflettireceğiz dediler, daha çok şiddetlendirmeye sebep oldular. Din kardeşiniziz diyorlar, köylerinizi soyuyorlar, zorla asker yapıp din kardeşinize, hem de Müslümanların Efendisi Efendimizin meşru olan hükümetine karşı silah kullanmaya zorluyorlar.

Bu hükümete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükümetlere karşı hiçbir meşru olmayan kuvvetin sebat etmiş olduğu yoktur ki, bunlar da sebat edebilsinler. Şayet hükümetin bu isyanı bastırmağa muvaffak olamıyacağı farzımuhal olarak kabul edilse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardır ki, onlar bittabi bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmiyecekler. Anadolu'nun sağlam kalan birkaç vilâyetinde de diğerleri gibi taş üstünde taş kalmıyacak, aldatılmış olanlar ile aldatılanlar tefrik edilmeyip asayişsizliğe elverişli görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamıyacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlüd okumaz. Bundan dolayı bütün bu hâlleri düşünün, işleri ile gözünüz önünde mahiyetleri belli olmuş olan bu cani, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekâta başlanmak üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz işretle, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiçbir yardımda bulunmadığı için kendilerinin rezilliklerini göz önünde görmeyen siz uzak yerler halkını aldatıp asker toplamağa çalışıyorlar. Hükümet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları aynı hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız Halife-i Müslimin Efendimiz de iğfal edilmiş olanları mazur' görecek affı şahanelerini ilân ettirdiler. Maiyetimizdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk

71

Gürcü, Laz bunların hepsi din kardeşliği hissiyle mütehassis tirler. Teslim olacak halkın, askerin malı, canı, namusu benim ve hükümetin kefaleti altındadır. Hattâ karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile taahhüd ediyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en ünlü ve çok vicdanlı ve nüfuzlu beyleri beraberimdedir. Şehri Bolulu süvariler ile polislerim muhafazada bulunacaktır. Bir tek din kardeşimin burnunun kanamasına bile (vallah ve billâh) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz taahhüd ediyoruz. Hattâ şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan subaylar dahi İğfal edilmiş bir din kardeşi, bir kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına, ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Divanı harbe de tevdi edilmeyecektir. Bunun için memleketin ileri gelenleri gizlice toplanınız. Sizlere silâh dağıttıkları anlaşılıyor.

Tabii bu subayları hemen tevkif eder ve askere teslim olmalarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz teminat üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağım yine meşru hükümet namına taahhüd ve tekeffül ediyorum. Aksi takdirde pek şiddetli bir surette kanunun hükmünü ve şeriatin gerçeğini istemiyerek vicdanım arzu etmiyerek tatbika mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar vürud etmediği takdirde kararınızı bilhassa nefsi kasabayı asi kuvvetlere iltihak etmiş addedeceğimi maalesef beyan ederim.»

HALKIN MORAL DURUMU

Milli Mücadele, işte bu çeşitli etkiler altında yaşayan 8-9 milyonluk Türk halkın gücü ile yapılacaktı. Türkleri zayıf düşüren iç düşmanlar bu kadar da değildi. Yokluk, yoksulluk, yorgunluk da bir tarafa verem, trahom, sıtma ve frengi büyük mücadelenin İnsan kaynağını son derece verimsiz kılıyordu. Üstelik, halkın moral durumu da bozuk idi. Hâkim unsur olmasına rağmen, bir imparatorluğun tebası olarak yaşamak, Türk halkta milli şuurun gelişmesini önlemişti. Ancak son devirlerde yalnız aydın çevreler arasında millî şuur gelişmeye başlamıştı.

Türk Kurtuluş Mücadelesinin başlamasında Millet ve

Liderden herbirinin şeref hissesini izah ederken Bischoff **«Ankara»** adlı kitabında şöyle demektedir:

«Hazır olmayan şeyi en keskin fikir dahi hayata çağıramaz ve fikrin nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi hayata kendiliğinden doğamaz.»

Millette hazır olan ne idi? İmparatorluk camiası içinde **«Osmanlı»** olarak yaşadığı için **«milli şuur»** uyanmamıştı. Aydınların çoğunluğu da dahil olmak üzere geniş halk tabakaları padişah - halifenin şahsına bir ümmet psikolojisiyle bağlı bulunuyor veya öyle görünüyordu. Millet, bu bağın koparılmasına hazır değildi. Millet görünüşte, manen ve maddeten tekrar döğüşmeye de hazır değildi. Fakat, Kuvayı Milliye doğdu ve İstiklâl Harbi yapıldı.

O halde millette hazır olan bir şey vardı. Bu bir sfenkstir. Yine Bischoff'un dediği gibi, Türk sfenksinin sırrını, Mustafa Kemal biliyordu.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta diyor ki:

«Şayanı dikkattir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli varlığa vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir türlü teessür ve şikâyet ortaya konulmamıştı.

Milletin bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması elbette milletin lehine tefsir olunamazdı.»

Mustafa Kemal, durgun bir suda fırtına koparmak zorunda idi. Yoksa liderin bir işareti ile bütün millet ayaklanacak değildi. Ve nitekim böyle olmamıştır.

Millî Mücadele; kahramanların ve korkakların, vatanseverlerin ve hainlerin, ulvi gayelerin ve şahsî menfaatlerin çatıştıkları ve yarıştıkları bir boğuşmadır. Bir çokları tereddüt ve kararsızlıkları yüzünden korkakların safında, cehalet ve taassupları sebebiyle hainlerin arasında görünmüşlerdir.

Yıllardan beri arka arkaya devam eden harplerin halkın ruhunda uyandırdığı bezginlik ile maddî ıztıraplara ilâveten harp sonraları müşahade olunan ahlâki buhran, Türk davranışına yakışmayan bir hayli çirkin hâdiselerin sebeplerini teşkil eylemişlerdir.

Bugün elde bulunan bâzı notlar ve hâtıralar, bu ruh haletinden canlı örnekler vermektedir, işte Kırklareli'de 49. Tümen kumandanı olarak bulunan Albay Şükrü Naili (Gökberk) beyin Kolorduya çektiği telgraf:

«Eşraf umumiyetle çekingen bir durumdadırlar. Bal-

kan harbi felâketi bunların maddi kuvvetlerini sarsmış, mânevi kuvvetlerini altüst etmiş, yüce duygular namına bunlarda birşey bırakmamıştır. Tehlikeli bir zamanda bu gibilerin malen ve bedenen, fedakârlıkta bulunacaklarını pek o kadar ümit etmiyorum. Orta hallilerle vaktiyle siyasi cereyanlara kapılmamış olan köylülerin büyük bir kısmının, yurtlarının korunması için, iyi idare edilirse, gerekince, seve seve her türlü fedakârlığa katlanacaklarını ümit ederim.» [14]

Keşan'da 60. Tümen Kumandan vekili Yarbay Cemil (Uybadın) bey de Kolorduya gönderdiği bir raporda şu izahatı vermektedir:

«Yerli Müslümanlar, teşkilâtsız, duygusuz, kaygusuz ve silâhsızdır. Bu teçhizata ihtiyaçlarını takdir etmedikleri gibi, buna lüzum da görmüyor. Hattâ ellerindeki silâhları Rumlara satanların pek çok olduğunu esefle öğrenmekteyim. Makedonya muhacirlerinden olan Türkler ve Pomaklar ise, daha uyanık, kısmen silâhlı müdafaaya ve mukavemete azimlidirler. Bunlardan bir dereceye kadar faydalanmak mümkündür.

Rumların çete faaliyetlerini, milli teşkilâtla karşılamak kesin ise de yerli Türklerde yeter derecede metanet ve milli selâbet görmediğim gibi işlerde muvaffakiyet sebeplerinden ağzı sıkılığı asla taktir etmediklerinden, Müslümanlar arasında, ciddi ve esaslı teşkilât kurmaya cesaret edemiyorum. Ancak, hamiyeti tecrübeden geçmiş olan Sapçık İsmail, Karpuzlu Mehmet ve Selanik muhacirlerinden Molla Ağalar gibi güvenilir adamların kefaleti altında göçmen ve yerlilerden bir kısım yurtsever adamlarla gayet gizli teşkilât hazırlamak ve Tümence bunlara silâh vermek mümkündür.

Bunlarla, umumi bir savunma yapılmazsa da hiç olmazsa Rum komite ve çetelerinin bir dereceye kadar, faaliyeti tahdit ve cüretleri kırılabilir ümidindeyim.» [15]

Bu ümitler geç ve güç gerçekleşecekti. 60. Tümen Kumandanı ve daha yüzlerce, binlerce kumandan, idare âmiri ve hamiyetli Türk evlâdı ümitlerini kaybetmemişlerdi. Fakat, bunlara karşılık, artık kurtuluş çaresi kalmadığına inanan, bütün ümidini kaybetmiş onbinlerce, yüzbinlerce in-

****

14 Tevfik Bıyıkoğlu - Trakya'da Millî Mücadele, C. t. S. 201.
15 Tevfik Bıyıkoğlu, Trakya'da Milli Mücadele C. I, S. 202.
74

san vardı. Ümitsizlere hamiyet duyguları aşılamak mümkün değildi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunan Ordusunun sahilden içerilere doğru ilerlemeye başlaması da ayrıca umumî bir telâş ve şaşkınlık yaratmıştı.

Millî Mücadelede örnek bir kahramanlık gösteren Alaşehir'de gördüğü şaşkınlığı, o günkü kaymakam şöyle anlatıyor: [16]

«İtiraf etmek lâzımdı ki, herkeste harp bitkinliği vardı. Ruhen zayıf olanlar büsbütün telâş içinde idiler. Bunlardan bâzıları Uşak'a kaçmak yolunu tuttular. Tapu memuru Mustafa Efendi gibi üç dört memur da onlara katıldı. Hele jandarma bölüğünden kaçanlar çok oldu. Hattâ bana tahsis edilen jandarma neferi dahi bir sabah habersiz Eşmeye gidiverdi.»

İzmir'in işgalinden bir hafta sonra XVII. Kolordu Kumandanlık, vekâleti göreviyle Anadolu'ya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketlerini tertiplemeye çalışan Albay Bekir Sami Beyin anlattıkları, Millî Mücadelenin ne ağır şartlarla başladığını açıkça göstermektedir.[17]

«23 Mayıs 1919 sabahı Bandırma'dan trenle yola çıktık. Ağır eşyalarımızı Bandırma'da bıraktık. Aynı trende Albay Kâzım, Vasıf (Sonra Maarif Vekili olan) ve Hamit Şevket de vardı. Güneş batarken Balıkesir'e geldik, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük.»

«24 Mayıs 1919 sabahı Akhisar'ın manzarası şöyleydi: Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede, Yunan şehre girince hayatını, malını mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayraktan dikmekle meşgul.»

Bekir Sami Beyin Batı Anadolu'da halkı teşkilâtlandırmak, ordunun dağınık birliklerini toparlamak ve düşmana karşı mukavemet hazırlamak gibi gayretleri, cesaret ve metanetinin açık delilleridir. Bu meziyetler bile o felâketli günlerin şaşkınlığıyla başka türlü görünebiliyordu. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Beyin samimî bir tarzda kaleme aldığı hatıratından bu havayı anlamak kolay olacaktır.[18]

****

16 Bezmi Nusret Kaygusuz: Bir roman Gibi S. 168
17 Rahmi Apak - istiklâl Savaşında Garp Cepheli Nasıl Kurtuldu. S. 22.
18 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi S.171
75

«İzmir ve İlçelerinde bulunan 66. Fırkanın dağınık mürettebatını toplamak vazifesiyle XVII. Kolordu Kumandanlığı vekaletine tayin edilen Miralay Bekir Sami Bey 25 Mayıs 1919 da Bandırma yoliyle Akhisar'a gelmiş, Akhisar'dan Salihli'ye oradan da Alaşehir'e geçmiştir. Derhal Askerlik Şubesine gittim. Koca binada adeta yapyalnızdı. Odanın birinde Binbaşı Muhtar Bey ve dışarıda da sekiz on nefer vardı. Kendisiyle görüştüm. «Monşer, hükümet yok» demekten başka bir şey söylemiyordu. Bizi saran felâket karşısında o da şaşalamıştı. Bir türlü toparlanamıyordu. Aslen Çerkez olan bu zatın simasından ve tavırlarından haşin, sinirli ve atılgan bir karakterde olduğu anlaşılıyordu. Pencereden dışarıya baktım. Hayvanının sırtında eğeri duruyordu. Kolordunun bir kişiye inhisar etmesi ve onun da hareket üzere bulunması beni ürkütmekten hâli kalmadı...

O sırada kimsenin asker olmağa hevesi yoktu. Umumi Harp felâketi milletin gözünü yıldırmıştı. Herkes o zamanki beyleri ve subayları Enver Paşanın kalıntıları saymakta idi. Vatanın kurtulmasını ancak milli kuvvetlerin vücut bulmasına bağlı görüyordu.»

Anadolu'nun diğer bölgelerinde de durum farklı değildi. Her yerde halk bezgin, bitkin, ümitsiz ve askerliğe, harbe karşı isteksizdi. Terhis olduktan sonra 1919 başında memleketine dönmekte olan yedek subay Cevat (Dursunoğlu) Bey, Doğu Anadolu'yu şu halde bulmuştu :

«Yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişlerdi. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane'den öteye kışı sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir âfet hâlini almıştı. Köylerde od yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşıyor ve insanlara saldırıyorlardı. Biz ancak kafileler hâlinde ve günde onbeş yirmi kilometre yürüyebiliyorduk, iklim şiddeti, savaş sonrası musibeti yetişmiyormuş gibi, bir de hükümetsizlik felâketi her tarafa çökmüştü. Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilâyetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağ duyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerinde ışıksız ve ateşsiz geceliyerek çeşitli güçlüklerle yirmibir günde Erzurum'a varabildik.»

«Çocukluğumun en mes'ut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1919 kışında tabyalarında döğüştüğüm Er-

zurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan Önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, onbin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinden kalan eski refahtı evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi.»

D. DİN VE DİN ADAMLARI

Kuvayi Milliye edebiyatının renkli bir islâmi tarafı vardır. Beyannameleri ve nutukları süsleyen dinî sözler, sıkıştıkça kaleme alınan fetvalar, metinlerin başındaki besmeleler, kongrelerin sonundaki dualar, bu edebiyatın zengin örnekleridir. **Millî bir davranışın bu derece dini bir kılığa sokulması**, cahil halk yığınlarına, ne şehitlik, gazilik gibi sade inançların, ne de dini yükseltmek gibi büyük iddiaların telkin edilmesi için değildir. **Eğer o günlerde din, tesirli bir silâh idi ise, bunu Müslümanlar, düşmandan çok birbirlerine karşı kullanmışlardır**.

Uzun bir zaman, Kuvayi Milliye'nin, yâni düşmana karşı silâha sarılıp mücadele etmenin din açısından tartışması yapılmıştır. Aslında bunun dine aykırı hiçbir tarafı olmadığını herkes biliyordu. Fakat kavgadan kaçmağa hazır olanlar için ahkâm çıkaracak çeşitli sebepler vardı. **Padişah-Halifenin Kuvayi Milliye'ye karşı olması,** devletin içinde bulunduğu şartların ağırlığı, yeni bir harbin getireceği felâketler, böylelerinin nazarında Kuvayi Milliye'yi dinen mahkûm etmeye elveriyordu. Bu zihniyetin en tipik örneği Mülkiye Mektebi mezunu bir aydın, Edirne istatistik Müdürü Neyyir Bey vermiş ve Edirne kongresinde (9 Mayıs 1920) şöyle konuşmuştur:

«Cenk etmek padişahımızın emir ve iradesine bağlıdır. Buna karar vermek mes'uliyetli bir iştir. Padişahlar, bir çok istişarelerden sonra vuruşmak kararını verirler. Bizde bu yetki var mıdır? Dinimiz buna elverişli midir? Çoluk çocuğumuz ve bütün memleket kana boyanacak. Harp çiçek değil, harp kadın değildir, harp şiir değildir. Harp taraftarlarına soruyorum, bunun kanlı sonuçlarını düşünüyorlar mı? Evvelâ, mes'elenin dini tarafı çözülmelidir...»[19]

****

19 Trakya'da MU11 Mücadele, S. 266.

Aynı kongrede bir din adamı, İpsala müftüsü, Neyyir Beyi şu şekilde desteklemiş ve meselenin dini cephesini (!) çözmüştür.

«Cihadı, imam ilân eder. İmam olmadıkça harp olmaz. Kumandan, Padişahımız serbest değildir, muhasara altındadır, dedi. Vali daha dün geldi, öyle olsaydı, ağızdan dertlerini anlatırlardı. Esaret yoktur, cihad ilân edecek yoktur.»

Kuvayi Milliyeciler de, dâvalarının savunmasını dini esaslara dayamaya dikkat etmişlerdir. Maksat yalnız vatanı, milletin istiklâlini değil, aynı zamanda hilâfet ve saltanat makamını da kurtarmaktı. Padişah - Halifenin esir olduğunda israr ediliyordu. Padişahın tuttuğu yol açıkça belli olduktan sonra da aynı ifadelerin kullanılmasına devam olundu. Fakat, İstanbul, Kuvayi Milliye'yi dini silâhlara karşı da zayıf görüyor ve bu suretle çalışıyordu. Ortada dini bir mes'eleden doğan anlaşmazlık bulunmadığı hâlde, din, zaman zaman bu yönden ön plâna geçmiştir.

Din faktörünün devamlı olarak Kuvayi Milliye aleyhine çalıştığı söylenemez. Memleketini gerçekten seven bir çok din adamlarının, kendiliklerinden Kuvayi Milliye'yi tuttukları görülmüştür. Daha İzmir'in işgalinin ertesi günü, Denizli Müftüsü toplanan halka şöyle demiştir:

«Her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir. Yunanlıların işgal eylediği memleketler halkı için de farz-ı kifayedir. Ben fetva veriyorum. Silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman kavgaya mâni olmayacaktır. Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir Müslüman dahi yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur.»

Müftünün sözlerinin ne derece tesir ettiği önemli değildir. Önemli olan nokta, fetvanın kavga lehinde verilmesidir. Döğüşmeye pek istekli olmayan halk, işine gelmese bile fetvaya saygılı görünmek zorunda idi.

Kuvayi Milliye taraftarı din adamlarının davranışını belirten en güzel örneklerden biri de, Edirne kongresinde Saray Müftüsü Ahmet Efendinin konuşmasıdır. Müftü Efendi tezini şöyle savunmuştur:

«Üzerimize düşen vazife, memleketimizi muhafaza ve müdafaa etmektir. Bu hareketimizle, Padişahımıza isyan etmiş olmayız. Hâşâ... Ben, din kardeşlerime hakikati söylemek isterim. Bir Türk düşünmem ki cihaddan kaçınsın. Dün, bir müftü gücenip çekildi. Onun gönlü alınsın, bü-

tün müftüler bundan memnun olacaklardır. Düşman istilâ tehlikesi olan bir yerde, cihad, farz-ı âyindir. Biz, mukavemet etmezsek padişahın emrinden ayrılmış oluruz. Hem biz, taarruza uğramadan muharebe edecek değiliz ki... Hazırlık yapacağız. Hazırlık yapmak, devlet ve millete, hilâfet makamına bağlılığı sağlamaktır. Boşu boşuna otururs ak miskinlik ve zilleti kabul etmiş oluruz. Elimizde olan mal, mülk düşmana geçecektir, içimizde başka türlüsünü iddia edecek var mıdır? Cihadın güzel oluşu, islâmlığın şerefini yükseltmesindendir.»

Müftü Ahmet Efendi, kongredeki müftülere dönerek soruyor:

«öyle değil mi hoca efendiler.»

Hocalar cevap veriyorlar:

«Hay hay, öyledir, Efendi hazretleri.»[20]

Mustafa Kemal Paşa daha başlangıçta din faktörünü göz önünde tutmuş bulunuyordu. Ordu ile, halk ile, Müdafaai Hukuk teşekkülleriyle temas ararken, nüfuzlu din adamlarının da aynı safta bulunmalarını sağlamaya çalışıyordu. Onlardan büyük bir yardım görmese bile, zararlı olmalarını önlemek lâzımdı Nitekim olaylar geliştikçe ne kadar isabetli hareket ettiği anlaşılmıştır.

Tokat'tan 26 Haziran 1919'da, Konya'da ikinci Ordu Müfettişliğine çektiği bu telgraf, Mustafa Kemal Paşa'nın bu meseleye ilk günlerden itibaren önem verdiğini göstermektedir:

«Tokat ve havalisinin islâm nüfusunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı Alevi mezhep olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi hazretlerine fevkalâde bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve milli istiklâlin bugünkü tehlikesini bilfiil görmekte olan adı geçenin mevcut kanaati, şüphe yoktur, buna pek müsaittir. Bundan dolayı söz sahibi ve emniyetli bazı kimseleri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi ilhak cemiyetlerini takviye edecek surette bir kaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevi nüfuzlularına dağıtmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek faydalı telâkki ediyorum! bu babdaki yüce yardımlarını istirham ederim.»[21]

Erzurum Kongresinden sonra, millî dâvayı anlatmak

****

20 T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, S. 270.
21 Harp tarihi vesikaları, No. 113.
80

için bir çok nüfuzlu kimselere özel mektuplar yazan Mustafa Kemal Paşa, bu arada şeyhleri ihmal etmemiştir. Mesela:

«Küfrevizade Şeyh Azdülbaki Efendi hazretlerine.»

«Şeyh Mahmut Efendi hazretlerine.»

«Meşayihl azamdan Şeyh Ziyaeddln Efendi hazretlerine.»

yazdığı mektuplarda *«Zatı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağına şüphem yoktur»* diyor ve sözlerine *«Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim efendim hazretleri»* cümlesiyle son veriyordu.

Bunlar, geniş nüfuz bölgeleri içinde gerçekten kudretli adamlardı. Onlara karşı saygılı ve mültefit davranmaktan başka çare yoktu.

Şeyhefendi hazretleri, Babaefendi hazretleri[22] ve bunlar kadar nüfuslu olmamakla beraber Müftü efendiler, Hoca efendiler, Türkiye'nin önemli kişileri idiler.

Kuvayi Milliye cephesinde yer alan din adamları, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin idare hey'etlerine, kongrelere geniş ölçüde katılmışlar ve aktif politika yapmışlardır.

Erzurum, Ankara ve Konya gibi büyük merkezlerde Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin başında din adamları vardı. Erzurum başkanı Hoca Raif Efendi, Ankara Başkanı Hoca Rıfat Efendi, Konya Başkanı Saatçızade Hacı Rıfat Efendi idi.

Birinci Büyük Millet Meclisinin 60 üyesi sarıklıdır. Ve bu sarıklı meb'uslar arasında usta politikacılar çıkmıştır (Şer'iye Vekili olan Vehbi Hoca gibi). Mecliste en büyük tenkitçinin yine bir hoca olduğu söylenmektedir. Isparta Meb'usu Hüseyin Hüsnü Efendi.[23]

Halife tarafını tutup Kuvayi Milliye'ye karşı çıkan din adamları da Milli Mücadele olayları içinde tesirsiz kalmamışlardır. Bunlar fonksiyonlarını yalnız ibadetle, vaazla değil, kan dökerek de yapmışlardır. Bu silâhşor hocalar arasında 31 Marttan kalma şeriat düşkünü, mektepli düşmanı yobazlar, ne istediğini bilmeyen cahil takımı ve din yolunu kâr yolu sayan açıkgözler vardır. **Gerede, Bolu olaylarının**

****

22 Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan Ankara'ya giderken Kırşehir'de Hacıbektaş'a uğramış ve Babaefendi'nin bir gece misafiri olmuştur.

23 S. Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu, S 280

81

Kör Ali Hocası, Divitli Eşref Hocası, Düzce'nin Ahmet Hocası, Biga'nın Gâvur İmamı, Konya'nın, Bozkır'ın Şeyh Zeynelabidin'e bağlı hacıları, "Milli Mücadelenin iç cephelerini açarak, ciddi tehlikeler yaratmışlardır.

Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya çalışan Anzavur, avenesine «Kuvayi Muhammediye» adını takmıştır. Bütün bu karşı ihtilâl hareketleri genellikle din adamlarının idaresinde ve din uğrunda düzenlenmiştir.

Büyük Millet Meclisinin açılışı sırasında, İstanbul - Anadolu mücadelesinin din! cephesi en kritik safhaya girmiş bulunuyordu. Şeyhülislâmın bütün hünerini göstererek hazırladığı korkunç **«Fetvay-ı Şerife»**, her tarafa yayılmış, silâhşor ulema gemi azıya almıştı. Buhranlı günler geçiren Ankara, Büyük Millet Meclisini acele toplamaya çalışarak, açılışı Cumaya raslattığı gibi, büyük bir dini merasim de yapmıştır. Bu hengâmede Meclisin yayınladığı bir bildiride, millete karşı şöyle denmektedir:

«Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resulü Ekrem namına yemin ederiz ki, Padişaha, Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir.»

Şeyhülislâmın fetvası da karşılıksız bırakılamazdı. Anadolu uleması da bir mukabil fetva hazırladı. Böylece iki taraf da din konusunda son ve en etkili sözlerini söylemiş oluyorlardı. Milli Mücadelede din ve din adamlarının iki zıt şekilde dâvaya karışmasını gösteren bu fetvaları, kendilerine has üslûba dokunmadan Türkçeleştirerek okuyuculara sunmak isteriz.

İSTANBUL'UN FETVASI

Sultan Vahidettin'in bir **«Hatt-ı Hümayun»**u ve hükümetin bir bildirisi ile birlikte 5 Nisan 1920 günü yayınlanıp dağıtılan ve Şeyhülislâmın imzasını taşıyan **«Fetvây-ı Şerife»** aynen şöyledir:

«Dünya nizamının sebebi olan İslâm halifesi (Yüce Tanrı onun hilâfetini kıyamet gününe kadar sürdürsün) hazretlerinin idaresi altında bulunan islâm beldelerinde bazı kötü şahıslar aralarında birleşip ve kendilerine reisler seçerek padişahın sadık teb'asını hileler ve yalanlar ile kandırmağa ve yoldan çıkarmağa, padişahın yüksek emirleri olmadan halktan asker toplamağa kalkışıp, görünüşte askeri iaşe ve teçhiz bahanesiyle ve gerçekte mal toplama sevdasiyle kutsal şeriata ve padişahın emirlerine aykırı olarak bir takım salma ve vergiler kesip, çeşitli baskı

82

ve işkencelerle halkın mallarını ve eşyalarını yağmalamak ve bu yoldan Tanrı'nın kullarına zulmedegelmeğe ve suçlar işlemeğe, memleketin bazı köyleri ve bölgelerine hücum ile tahrip, yerle bir etmek, padişahın sadık teb'alarından nice masum kimseleri kati ve masum kanlarını döktükleri, müminlerin emiri olan padişah emrinde bulunan bazı dini, askerî ve mülki memurları kendi başlarına azil ve kendi hempalarını tâyin, hilâfet merkezi ile memleketin ulaştırma ve haberleşme yollarını kesmek, devletçe gönderilen emirlerin yapılmasını yasaklamak, hükümet merkezini diğer bölgelerden ayırmak suretiyle halifelik otoritesini kırmak ve zayıflatmak maksadiyle yüksek halifelik makamına ihanet suretiyle İmama (padişaha) itaatten dışan düşmekle, «Devleti âliyye»nin nizam ve düzenlerini, memleketin asayişini bozmak için yalanlar yaymak ile halkı fitneye şevke sebep ve fesada gayret etmekte olduktan açıklanmış ve gerçekleşmiş olan adı geçen reisleri ile evaneleri ve onlara bağlı olan kimseler eşkiya mertebesinde bulunup, dağılmaları hakkında gönderilmiş bulunan yüksek emirlerden sonra hâlâ kıad ve fesatlarında direnirler ise adı geçen kimselerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve zararlarından halkı kurtarmak vacip olup «Fekatilü elleti tebga hattâ tef a a İlâ emerillah» âyeti kerimesi gereğince katilleri ve gerekirse kitle hâlinde öldürülmeleri meşru vs farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürri Zâde Es - *Seyyid Abdullah tarafından yazıldı*

Böylece padişahın ülkesinde savaş kudretleri bulunan Müslümanların âdil halifemiz ve İmamımız Sultan Mehmet Vahidettin Han Hazretlerinin çevresi etrafından toplanıp bunlarla çarpışmak için yapılan davet ve emirlerine koşup, adı geçen eşkıyalar ile savaştan vacip olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürri Zâde Es - *Seyyid Abdullah tarafından yazıldı*

Bu suretle Halife hazretleri tarafından adı geçen eşkıyalar ile çarpışmak için tâyin olunan askerler çarpışmaktan kaçınır ve firar eylerse büyük günaha girip ve âsi

olup, dünyada şiddetle cezaya ve ahrette acıklı azaplara hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

Bu suretle halifenin askerlerinden olup da eşkıyaları katledenler gazi ve eşkıyalar tarafından katlolunanlar şehit ve şefaata nail olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zade Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

Bu suretle eşkıyalar ile muharebe hakkında çıkarılmış olan padişahın emirlerine İtaat etmeyen Müslümanlar âsi ve şer'en cezalandırılmaya hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zade Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

ANADOLU'NUN FETVASI

İstanbul, bu fetvayı çeşitli yollardan Anadolu'nun her yerine dağıtmaya, Ankara da bunu önlemeğe çalışıyordu. Silâha, aynı silâhla mukabele etmek gerektiğinden, başta Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi olduğu halde, 153 müftünün imzasını taşıyan, sureti aşağıdaki fetva hazırlanıp, yayıldı:

«Dünyanın nizamının sebebi olan islâm halifesi hazretlerinin halifelik makam ve saltanat yeri olan İstanbul, müminlerin amirinin (padişahın) varlığının sebebine aykırı olarak, İslamların düşmanları olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak kati ve hilâfet yerinin korunmasına yarayan bütün istihkâmlar, kale ve diğer harp vasıtaları zaptedilmiş, resmi işleri görmeğe ve İslâm askerlerini teçhize memur olan Babıâli ve Harbiye Nezaretine el konularak, halifeyi milletin gerçek menfaatlerini hedef tutan tedbirler almaktan fiilen men ve örfi İdare İlân ve divanı harpler kurmak suretiyle İngiliz kanunlarını tatbike muhakeme etmek ve cezalandırmak suretiyle hali-

fenin yargılama hakkına müdahale ve *yine yüksek halifelik makamının maksatlarına aykırı olarak Osmanlı* mem*leketi parçalarından İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa bölgelerinde düşmanlar tarafından tecâvüz edilerek gayri müslim teb'a ile birleşip islâmları katliâm ve mallarını yağmalamak ve kadınlara tecâvüz ve islâmın kutsal saydığı hususları tahkir eder olduklarında açıklandığı üzere hakaret ve esirliğe mâruz kalmış bulunan islâm halifesinin kurtarılması için elden gelen gayreti sarfederek bütün İman sahiplerine farz olur mu? Beyan buyrula.*

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Bu suretle meşru haklarını ve halifeliğin gasbedilmiş olan kudretini kurtarmak ve fiilen tecâvüze maruz kaldığı belirtilen memleketleri düşmandan temizlemek İçin mücadele eden ve savaşan islâm halkı şeriatça eşkiya olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir - ki, olmazlar.

Bu suretle düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehid, hayatta kalanlar gazi olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle savaşan ve dinî vazifesini yerine getiren İslâm halkına karşı düşman tarafım tutarak İslâmlar arasında fitne çıkararak silâh kullanan Müslümanlar şeriatça günahların en büyüğünü İşlemiş ve fesada yönelmiş olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle düşman devletlerinin zorlamaları ve kandırmalariyle olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvalar islâm halkı için şeriatça muteber olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmaz.»

E. SİYASİ TEŞEKKÜLLER

Yüzyıllar boyu, Türkiye'de halkın bütün meselesi «Yaşama Güvenliği» olmuştur. Ardı ardına askere gidip uzun süre dönememek veya ölmek, eşkiya tehdidi altında yaşamak, geçinebilmek için kaderini tabiata bağlı görmek, halkı bu güvenlikten yoksun bırakan başlıca sebeplerdir. Aşar mültezimleri, daha sonra vergi tahsildarı ve jandarma da halkın huzurunu, rahatını kaçıran ikinci derecedeki sebeplerdir. Bunların dışında, bazı memleketlerde olduğu gibi, halkının bir **«Hürriyet»** dâvası olmamıştır. Anadolu'nun, Avrupa feodalizmine benzer bir devri yaşamamış bulunması ve nihayet II. Abdülhamid de dahil, hiçbir Osmanlı hükümdarının gerçek anlamda bir monark gibi davranmayışı, Türk halkını hürriyetsizlikten bunalmış bir hale getirmemiştir. Halen de halkımızın hürriyet ile fazla ilgisi olduğu zannedilmemelidir. Gerçek bu olduğu halde, her ne hikmet ise, Türkiye'de siyasi teşekküller, hep hürriyet uğruna ortaya çıkmışlardır.

Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Demokrat Parti, her üç organizasyon da varlıklarının gerekçesini hürriyetsizliğe dayamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin durumu daha başkadır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakki'nin istibdadını yıkmak için kurulmuştur. Bunda da bir çeşit hürriyet mücadelesi vardır. Demokrat Parti'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına çıkması gibi..

Toplumun huzursuzluğu başka sebeplerden geldiği halde, bunu bir hürriyet meselesi sayanlar, şeklen başka türlü görünseler bile, gerçeklerin zoriyle hürriyet mücahidliğini bir kenara itmişlerdir. Hürriyet mücadelesinin parolası da daima aynı olmuştur: Kanunu Esasi, yâni Anayasa 1876'da Kanunu Esasi, 1908'de Kanunu Esasi, 1920de Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 1945'de Anayasa, 1960'da Anayasa.

Hürriyet için iktidara gelenler toplumun meselelerine çözüm yolu bulamadıklarından istemeyerek sertleşmişler ve

86

bunun sonucu olarak da karşılarında bir gayri memnunlar cephesi kurulmuştur. Bu yüzden siyasi mücadele daima sert ve çetin olmuş ve her seferinde bir hesaplaşma durumu yaratılmıştır. 1908'den 1918'e kadar bu tarzda cereyan eden **Türk siyasî hayatı, Millî Mücadele devrinde İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve itilaf Fırkası'nın en amansız hesaplaşma safhasına ulaşmıştır**.

Halkla ilgisi olmadan yukarıda geçen bu kavganın, halkın kaderi üzerindeki etkisi son derece önemlidir. Bu sebeple, iki siyasî teşekkülün karşılıklı ilişkilerini incelemek gerekir.

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİNİN TASFİYESİ

Hürriyet ve itilâfçılar, İttihat ve Terakki'nin zalim idaresi zamanında **mağdur oldukları** inancıyla intikam almak için diş biliyorlardı. Onlara göre **düşman, ittihatçıdan daha iyi, daha faziletli idi**.

Mütareke devrinin politik cereyanlarında, esaslı surette bu düşüncenin ve inancın etkisi görülür. İttihat ve Terakki Partisi resmen ve hukuken dağılmıştır. Fakat temsil ettiği memleketçi ve milliyetçi fikir yaşamaktadır. Kişiler, değişik kimliklerle orada, burada nefis müdafaası halindedirler. Hürriyet ve İtilâfçılar ile onlara yakın olan çevre, İttihat ve Terakki mensuplarını tamamen tasfiye etmek maksadını gütmektedirler. Yenilmiş ve yokedilmeye mahkûm bir milletin insanları olarak tek ortak tarafları yoktur.

İttihat ve Terakki iktidardan düşüp, mütareke imzalanır imzalanmaz, sanki düşünülecek, yapılacak ilk iş bu imiş gibi, bütün muhalif kuvvetlerin İttihat ve Terakki'ye dolu dizgin saldırdığı görülür. Harp suçlusu ve tehcir suçlusu olarak ittihatçılardan hesap sorulacaktır. Partinin üç lideri Talât, Enver ve Cemâl Paşalar ve onlardan sonra gelen kodamanlar, 1918 Kasımı'nın ilk günlerinde memleketten kaçmışlardı. Onları ele geçirmek, hiç olmazsa gıyaplarında mahkûm etmek lâzımdı. Kendileri de bunu çok iyi biliyorlardı.

Talât Paşa, Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa'ya şu mektubu bırakmıştı:

«Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine,

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve

milletin ön önde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu geleceğe bırakmak için ısrar ettiler. Zatı fahimaneleriyle istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten sonra vazgeçtim.

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârane ve fedakârane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zatı Şahanenin ihsan ettiği otomobil bedeli ile her ay arttırdığım yirmişer liradan birikmiş binaltıyüz liralık dahili istikraz bedelinden ve bir de dört arkadaşımla kiraladığımız çiftliğin icar gelirinden meydana gelen paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye sahip değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tâyin edilecek en büyük cezayı cesaretle çekmek isterim, işte zatı fahananelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden kurtulduğu gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki büyük bir hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa hazretleri. 2 Kasım 1918 Mehmet Talât»

İttihatçı liderlerin birdenbire ortadan kaybolmaları üzerine ilk yaygara basında başladı. Onların kaçışı İzzet Paşa hükümetinin durumunu da sarsmıştı. Hükümete suçluların kaçmasına göz yumdu diye çatıyorlardı.

İttihat ve Terakki liderlerinin kaçışı üzerine basında çıkan yazıların mahiyetini anlamak için, Refik Halid'in **«Efendiler nereye?»** başlıklı makalesinden sadece hitap kısımlarını okumak yetecektir.

«Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden:

Efendiler nereye?

Tahtakuruları nereye?

Tok kurtlar nereye?

Koca fareler nereye?

Ziyan kar evlâtlar nereye?

Eli sopalı beli palalı, gözü kanlı paşalar; damdan dama nereye?

Muhalif mi? Al aşağı. Muharrir mi? Vur başına. Türk

88

mü? Sür ölüme. Rum mu? İste parasını. Ermeni mi? Kes kafasını. Arap mı? Çek ipe. Kadın mı? Gönder eve. Haydut mu? Buyurun köşeye. Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma Yahudi mi? Sor fikrini. Kalan kimseye at sopayı, paraları koy cebine: iste sizin programınız...

Şimdi böyle sinsi sansar gibi tavandan tavana nereye?

Kırk katır m? Kırk satır mı?., diye soramadık.»

Liderler memleket dışına gittikten sonra. İttihat ve Terakki Partisi kongre hâlinde toplanarak kendi kendini feshetti (14-19 Kasım 1918). Bu son kongrede, siyasi sabıkası bulunmayan ittihatçılarla **«Teceddüt Fırkası»** adiyle yeni bir parti kurulmasına karar verildi. İttihat ve Terakki'nin geçirdiği bu değişim, muhaliflerinin gözünden kaçmamış ve düşmanlığı üzerinden uzaklaştıramamıştı. İttihatçılık uzun zaman, bir suç ve bir leke sayılacak ve ittihatçılar daima takibata mâruz kalacaklardı. O kadar ki, Kuvayi Milliye'yi kötülemek istiyenler buna **«İttihatçı hareketi»** demekle maksatlarını sağlayabilecekler ve Kuvayi Milliyeciler, ittihatçı olmadıklarını isbat için çırpınıp duracaklardı. Muhaliflerinin gözünde İttihat ve Terakkinin ne demek olduğu aşağıdaki yazı yeter derecede anlatmaktadır:

İttihat ve Terakki, kadınlı erkekli şekli anlaşılmaz bir karışım idi. Vezirler ve yazarlar, ümera ve subaylar, ulema ve meşayih, mareşaller ve yazarlar, kâtipler ve memurlar bu karışıma dahil oldukları gibi kaatiller ve yol kesenler, hırsızlar ve yankesiciler, arabacılar ve sürücüler, kayıkçılar ve mavnacılar, hamallar ve küfeciler, kumarbazlar ve madrabazlar bu yüksek tabakanın arkadaşı, yoldaşı ve omuzdaşı mevkiinde idiler.

Kadın teşkilâtında dahi keyfiyet aynı hâlde idi: Sultanefendiler ve han mı sultanlar, hanımefendiler ve hanımlar şairler ve kâtibeler, öğretmenler ve mürebbiyeler, kabileler ve bohçacılar, hizmetçiler ve fahişeler dahi bu karışıma dahil idiler.»[24]

****

24 Mevlânzade Rıfat'ın bu yazısının diline dokunmadık. Tezyif maksadiyle seçtiği kelimeleri okuyucuların aynen görmesini istedik.

Bir taraftan İngilizler, harp suçlusu saydıkları ittihatçıların peşinde idiler. Liderleri ellerinden kaçırmışlardı. Şimdi partinin ikinci derecede adamlarından intikam alacaklardı. Diğer taraftan başta Hürriyet ve İtilâfçılar olduğu hâlde, bütün muhalifleri ve Padişah, memleketi bu hâle getiren, maceraperest İttihatçılardan hesap soracaklardı. Dişler alabildiğine gıcırdıyordu. Ancak, Hükümet ve Mebusan Meclisi hâlen ittihatçı unsurlarla dolu idi: O hâlde evvelâ hükümeti düşürmek, Mebusan Meclisini feshetmek ve ondan sonra hesaplaşma işine koyulmak gerekiyordu, İttihat ve Terakki'nin bütün iç ve dış düşmanları tam bir anlayış ve işbirliği hâlinde çalışarak İzzet Paşa hükümetini istifaya zorladılar (8 Kasım 1918) ve Mebusan Meclisinin feshini sağladılar (21 Aralık 1918).

Bu olayların cereyan şekli ve takip ettiği sıra, yalnız İttihat ve Terakkinin tasfiyesini hikâye etmesi bakımından değil, daha bir çok yönlerden önemlidir. Mütarekeden sonraki altı aylık dönemde iç siyaset mücadelesinin seyri, Kuvayi Milliye aleyhtarı zihniyetin İstanbul'a nasıl hâkim olduğunu, göstermektedir. Düşmanla işbirliğine kadar varan teslimiyetin ve uysallığın psikolojisi bu devrede hazırlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, İttihatçı hükümetlerin bir devamı sayılan İzzet Paşa kabinesi tasfiye edilmişti. Padişah ve onun elçisi Ahmet Rıza Bey, asabi mizaçlı bir insan olan İzzet Paşayı kızdırmak ve istifaya sevketmekte büyük bir ustalık göstermişlerdir.

İzzet Paşa hükümetinin Padişaha verdiği istifa yazısı, aynı kızgınlıkla oldukça sert yazılmıştı. Bu tür muamelelere alışık olmayan Padişahın müstafi hükümete tebliğ edilmek üzere başkâtibine not ettirdiği şu cevap komedyanın nasıl oynandığını göstermektedir.

«Müstafi kabinenin istifa yazısını üzüntüyle aldım; kabine üyesi hakkında tek tek emniyet ve itimadım vardır. Ben Kanuni esasının verdiği hakkı kullanmayıp, maksadım iyimserlikle bir hatırlatma ve nasihatten ibaretti. Bu hatırlatmalarım Kanuni Esası hükümlerine aykırı bir hareket gibi kabul olunmasına üzülürüm. Buna dayanarak kabinenin istifasını kabule mecbur oldum. Bütün haklı istinatlar red ve iade olunduğu gibi bu isnatları da aynen iade ederim.»[25]

****

25 ve 26 - Ali Fuat Türkgeldi - Görüp, İşittiklerim.
90

Tevfik Paşa kabinesi kurulunca İttihat ve Terakki aleyhtarının faaliyeti birden artmıştır. Bilhassa basın *«Memlekette İttihatçılardan tas Özerinde taş, omuz Özerinde baş bırakmamak»* gibi tahrikçi neşriyatta bulunuyordu.[26]

Sıra, Mebusân Meclisi'nin feshine gelmişti. Sadrâzam Tevfik Paşa, Meclisin havasından rahatsız oluyordu. Hükümet gensoru önergeleriyle sıkıştırılıyordu. Hükümete her nasılsa güven oyu veren Mecliste ittihatçılar yine de kuvvetli bir durumda idiler, ihtiyar Sadrâzam, Padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak onu da Meclisin feshine razı etti. Bir gensoru vesilesiyle Mecliste hükümete güvensizlik oyu verileceğinden endişe ediliyordu. Fesih iradesini hazırlamak için Başkâtip huzura çağrıldığında Sadrâzam da orada idi. Padişah Başkâtip Ali Fuat Beye şöyle demişti:

«Bunlar velinimetlerine karşı (yani İttihatçı başkanlara karşı) bir vefa eseri göstermek istiyorlar; bundan dolayı onlar tarafından düşürülme kararını beklemeyerek dağılma yoluna gidilmesi daha uygun olur. Bu suretle dayılık bizde kalsın; zâten Sadrazam Paşa ile aramızda muvafakat hasıl oldu.»

Meclis 21 Aralıkta kısa bir Padişah iradesiyle feshedilmişti. Ertesi gün Padişah başkâtibine feshi zaruri kılan sebeplere dair şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

«Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve (O kaatiller hey'etinin seçtirdiği Meclisi Mebusanı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz?) diyorlar.»

Artık İttihatçıların hiç bir dayanağı kalmamıştır. Harp suçlusu, tehcir suçlusu, iaşe suiistimali suçlusu İttihatçıların yakalanıp hesap sorulması zamanı gelmiştir, İttihat ve Terakki iktidarı zamanında şu veya bu sebeple -özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve hükümet darbesi teşebbüsü vesileleriyle- hapse mahkûm olan, sürgüne gönderilen, memleket dışına kaçan siyaset adamlarının hepsi şimdi faaliyettedirler, intikam hissi iliklerine kadar işlemiş olan bu zümre kolay tatmin olacağa benzemiyordu. Kaldı ki, bunların fikir arkadaşları eksik değildi. Başta İngilizler olmak üzere bütün galip devletler, Ermeni ve Rum siyasetçiler, kendilerini mağdur sayan Türk siyasetçiler ve askerler, hükümet ve padişah aynı arzu ile yanıyorlardı.

91

Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey diyor ki:

«Yine Aralık esnasında bir günde dilekleri takdim etmek üzere huzura girdiğimde Zat-ı Şahane ile aramızda mühim bir konuşma cereyen etti. Hünkar, istiklalimizi muhafaza edebilmek için malûm olayların failleri hakkında süratle muamele yapılması yabancı devletler tarafından istenmekte olduğundan ve mevcut kanunlar icabınca adli mahkemelerde davaya bakmak uzun zamana bağlı olup, hakkımızda Avrupaca verilecek karardan evvel lazım gelen teşebbüsleri yapmak ve tamamlamak icab edeceğinden bahisle bu fevkalade durumlara karşı fevkalade bir divan-ı harb teşkili zorunlu bulunduğunu... İfade etti.»

«... Mesele istiklalimizi temin olup, bu da İnsan vücudunu kurtarmak için uzuv kesmek kabilinden olacağı ve yabancıların zihniyeti bizim zihniyetimize uymayıp bunlar bizi, caniler hakkında henüz bir şey yapmamakla itham etmekte bulundukları ve Allah korusun istiklalimiz zayi olursa hakkımız dahi zayi olacağı düşüncelerini söyledi.»

İşte, ittihatçılardan hesap sorma davasının gerekçesi bundan ibarettir.

8 Ocak 1919da tehcir suçları için divan-ı harbler kuruldu. 30 Ocakta ittihatçıların tevkifine başlandı. Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr. Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp başta olmak üzere bugün 27 İttihatçı tevkif edilmişti. 2 Şubatta hükümet aşağıdaki tebliği neşretti:

«Evvelce dağıtıldığı kendi taraftarları tarafından ilân edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ondan sonra meydana çıkacak duruma göre gereği yerine getirilmek üzere şimdiden dağılmış bulunan cemiyetin gerek merkezde, gerek vilayetlerde bulunan menkul ve gayrimenkul bütün emlâk ve paralar ve tahvillerine elkonulmasına Bakanlar Kurulunca karar verilerek icabına bakılmış olduğu beyan olunur.»

Mart başında Tevfik Paşa istifa edip, Damat Ferit Paşa Sadrâzam olunca İttihatçılar aleyhindeki kampanya hızlanmıştır. 10 Martta, eski Sadrâzam Prens Sait Halim Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım efendi ile Halil (Menteş), Rıfat, Fethi (Okyar}, Şükrü, İbrahim ve Ahmet Nesimi Beyler gibi eski nazırlar, Meclis ve Ayan reisleri de dahil olmak üzere 60 İttihatçı tevkif edilmiş ve tevkiflerin arkası kesilmemiştir.

Bu tarihlerde İstanbul basınını en çok uğraştıran mesele, suçlu İttihatçıların divan-ı harblerdeki muhakemeleri-

dir. İttihatçıların muhakemesi uzun müddet devam etmiş, aralarında kolayını bularak yakasını kurtaranlar olmuştur. Çoğu da Malta'ya götürülmüşlerdir. **Ermeni tehcirinden dolayı**, suçlu görülenler, mevkuflar içinde en tehlikeli durumda olanlar idi. Bunlardan **eski Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey intihar etmiş, eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam olunmuştur. Halk, Kadıköy'de Kemal Bey için büyük bir cenaze merasimi yapmıştır.** Siyasî bir protesto havası içinde cereyan eden bu cenaze merasimi, Türk Milliyetçilerinin Damat Ferit Paşa'ya karşı ilk reaksiyonudur.

HÜRRİYET VE İTİLAF PARTİSİ

İttihat ve Terakki düşmanlığının bayraktarlığını yapan Hürriyet ve İtilâf Partisi, mütarekeden sonraki dönemde Kuvayi Milliye'ye de cephe alan başlıca teşekküldür. Millî cereyan ile tezat hâlinde bulunan zihniyetin temsilciliğini Hürriyet ve İtilâf Partisi yapmış ve mütareke devrinin en geniş teşkilâtlı siyasî teşekkülü olarak âdeta iktidar partisi rolünü oynamıştır.

Hürriyet ve İtilâf Partisinin, memleketin siyasi hayatında daima menfi kutup şeklinde görünmesi elbette bir sebepten ileri geliyordu. Bunu evvelâ partinin siyasî bir temele dayanmamasında aramak lâzımdır. Kuruluşunda (Kasım 1911) tek amacı İttihat ve Terakki iktidarını yıkmaktı. Onun için ne kadar muhalif varsa tereddütsüz kadrosuna almıştır. Meclis içinde bağımsızlar ve bütün partiler ile Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut grupları, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bayrağı altında toplanmışlardı. Meclis dışında, İttihat ve Terakki'den çeşitli sebeplerle ayrılanlar, bütün gayri memnunlar, emekli askerler, kadro harici kalan ve işlerinden uzaklaştırılanlar ve **en önemlisi, şeriatın elden gittiğini iddia eden hoca sınıfı hep Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne katılmışlardı**.

Hürriyet ye İtilâf Partisi, bu karmakarışık bünyesine rağmen belli bir hüviyete bürünebilmiştir. Her şeyden önce **milliyetçiliğe karşı, Osmanlılık prensibine bağlı ve garplılaşmağa muhalif idi**.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ikinci defa kurulduğundan (Ocak 1919) kadrosiyle ve zihniyetiyle aynı hüviyette idi. Bir farkla ki: ilkinde İttihat ve Terakki'yi yıkmak için birleşenler, bu sefer ittihatçılardan intikam almak ve eski kayıplarını telâfi etmek için bir araya geliyorlardı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin üst kademedeki faal elemanları son Osmanlı tarihinin en ünlü kişilerinden idiler. Bâzıları, başka siyasi teşekküllerde de aynı zamanda görev almışlardı. Aralarında Padişahın üzerinde büyük nüfuzu olanlar vardı. Partinin ilk kuruluşunda, kurucular arasında bulunan Damat Ferit Paşa'nın mütarekenin uzunca bir devresinde Sadrazamlık yapması, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne ayrıca bir kuvvet veriyordu. Gerçi Ferit Paşa, zaman zaman partiye karşı vefasızlık göstermiş, kabinesini parti mensuplarından ayıklamıştı. Fakat yine de Ferit Paşa hükümetlerinin ekserisinin teşekkül tarzı Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin iktidara geldiği zamanını uyandırıyordu. Kaldı ki, devlet teşkilâtının mühim kilit noktalarına hep Hürriyet ve İtilâfçı kimseler yerleştirilmiş bulunuyordu.

Partinin Başkanı, Miralay Sadık Bey ve bir ara ikinci başkanlığa seçilen Gümülcineli İsmail Bey siyasi geçmişleri karışık muhteris kimselerdi. Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine Türkiye'den kaçan bu adamların, dışarda geçirdikleri hayat da bir karanlık perde ile örtülüdür. Vaktiyle İttihat ve Terakki'ye mensup iken fırkadan ihraç edilmişlerdi. Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesi başkanı iken Şemsi Paşa'nın vurdurulmasında yaptığı hizmete rağmen o camia içinde tutunamamıştı. Gümülcineli İsmail Bey ise, Damat Ferit Paşa'yı bile memnun edemiyecek kadar dengesiz bir politikacı idi. Ferit Paşa, kendisini bir ara Bursa Valiliğine tâyin etmiş, fakat sonra azletmek zorunda kalmıştı.

Hürriyet ve İtilâfın ünlü üyelerinden biri de **Nakşibendi tarikatinden Konyalı Şeyh Zeynelabidin**'dir. **Kuvayi Milliye'ye karşı Bozkır ve Konya hareketlerinin tahrikçisi olarak bilinen Şeyh Zeynelabidin**, siyasi hayatta ilk şöhretini, 1912 mebus seçiminde İttihat ve Terakki'nin bütün zoruna rağmen Konya'dan mebus seçilmesiyle kazanmıştır (Bu seçimde Meclisi ancak 6 muhalif mebus girebilmişti). Mahmut Şevket Paşa suikastinde İstanbul'da bulunmadığı için hayatını kurtarabilmiş, fakat Gemlik'e sürülmüştü. Mütarekeden sonra İstanbul'a gelip Hürriyet ve İtilâf Partisi içinde yerini almış, Padişaha da tesir etmesini bilerek Ayan âzalığına seçilmiştir. Şeyh Zeynelabidin'in Vahdettin üzerindeki nüfuzunun derecesini belirtmek için Mevlânzade Rıfat onun için **«Osmanlı Devletinin Raspotin'i idi»** der.

Hoca Mustafa Sabri Efendi de. Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin ihmal edilemiyecek bir ileri gelenidir. Bilecik'ten sürgünden geldikten sonra hemen birinci plâna geçmiştir.

94

Meşrutiyet devrinin Mebusan Meclisinde uzun nutuklariyle ve hazırcevaplığı ile tanınan bu din adamı, **dini sıfatını geçim ve şöhret için ustaca kullanmasını biliyordu.** Nitekim, İstanbul'a gelince sürgün tazminatı diye devletten mühim bir para koparmış ve Damat Fert Paşa hükümetlerinden birinde Şeyhülislâm olmuştur. Ferit Paşa'nın barış için Paris'e gittiği bir devrede Sadrâzam vekilliği yapması bakımından üzerinde durulmaya değer bir şahsiyettir.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin makbul elemanlarından diğer ikisinden de söz etmek gerekiyor: **Seyit Abdülkadir** ve **Sait Molla** Padişahın bir ara Devlet Şûrası Reisliğine getirdiği Seyit Abdülkadir **«Kürdistan Teali Cemiyeti»**nin de başkanı idi. Sait Molla ise **«İngiliz Muhipler Cemiyeti»**nde, Adliye Müsteşarlığında millî menfaatlere aykırı faaliyetleriyle gerçek kimliğini belli etmiştir.

Dr. Rıza Tevfik, Ali Kemal ve Refik Halit, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin fikir mücahitleri idiler. Bunların şöhretleri üzerinde ayrıca durmayacağız.

İttihat ve Terakki'nin olduğu gibi Hürriyet ve İtilâfın da Türkiye'nin hemen her yerinde evvelce şubeleri vardı. Mütarekeden sonra parti tekrar kurulunca, Anadolu'da eski teşkilâtını tamamen ihya edememiştir, İttihat ve Terakki mensupları ile yer yer teşekkül etmeye başlayan Müdafaai Hukuk Cemiyetleri buna pek imkân vermemişlerdir. Fakat, şube açamadığı yerlerde de eski taraftarları alttan alta faaliyete geçmişler ve Kuvayi Milliye Teşkilâtı Hürriyet ve İtilâfçıları daima karşısında görmüştür.

Hürriyet ve İtilâf Partisi, 22 Ocak 1919'da *yayınladığı* ilk bildirisinde siyasi hayata yeniden doğduğunu ve görüşlerini kamu oyuna şöyle ilân etmiştir:[27]

«a) Mağlûbiyet, milletin değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup küçük bir «hlzp ile avanesinin» hiç bir şikâyet ve itiraza kulak asmayan ve yabancı bir devletin askeri kuvvetine dayanarak hükmeden müstebit ve muhteris bir zihniyetin eseridir.

b) Mütareke imzalanalıdan beri kuvvetli bir hükümet kurulmamıştır.

c) Program ve görüşlerindeki isabet hâdiselerle de doğrulanmış olan parti, memleketi selâmete götürecek ve herhangi bir hükümeti destekleyecek kadar kuvvetlenmiştir.»

****

27 Tank Z. Tunaya - Türkiye'de Siyaset Partiler. S. 448.

Hürriyet ve İtilâf partisini, basının da önemli bir kısmı destekliyordu. **Mesuliyet, Peyam, Sabah, Alemdar gibi gazeteler partinin fikirlerini yaymakta, müdafaa etmekte idiler.** Bu gazetelerin en ünlü kalemşörleri **Ali Kemal, Refi Cevat (Ulunay)** ve **Refik Halit (Karay)**'dir. Milliyetçi gazeteler partinin aleyhinde bulunuyorlardı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin etrafında bir takım küçük siyasî kuruluşlar bir grup teşkil etmişlerdir. Bu kuruluşlar özel çıkarları yöneticilerinin kişisel tutkuları çatışmadığı işlerde, özellikle ittihatçılığa ve Kuvayi Milliye'ye karşı davranışlarda, Hürriyet ve İtilâf Partisi ile beraber bir cephe vücude getiriyorlardı. **«Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası»**, **«Kürdistan Teali Cemiyeti»**, **«İngiliz Muhipleri Cemiyeti»**, **«İlâyı Vatan Cemiyeti»**, **«Trabzon ve havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti»**, **«Nigehban Cemiyeti Askeriyesi»**, **«Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti»**, ve **«Tarik-i Salah Cemiyeti»** gibi kuruluşlar Hürriyet ve İtilâf Partisi etrafında gruplaşabilen parti ve derneklerdir.[28]

MİLLİ KONGRE

İstanbul'da faaliyette bulunan ve yeniden faaliyete geçen yüzlerce kuruluş arasında milliyetçi olanlar (siyasî ve gayri siyasî) da bir cephe kurmuşlardır. Bu dönemin iç politika gelişmesinde en karakteristik taraflardan biri de budur. Anadolu ve İstanbul nasıl bölünecekse, İstanbul'daki kuruluşunda aydınlar da öylece ikiye bölünmüşlerdi.

Millî cepheyi teşkil eden siyasi grup, kendisine **«Milli Kongre»** adını vermiştir. Millî Kongrenin kuruluşunda **«Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti»** ve onun başkanı Göz Doktoru Esat Paşa âmil olmuştur. 29 Kasım 1918'de kurulan **«Milli Kongre»**ye katılan teşekküller şunlardır:

1 - Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti, 2 - Edebiyat Fakültesi, 3 - Üsküdar Türk Ocağı, 4 - Teceddüt Fırkası[29]., 5 - Türk Ocağı, 6 - Himayei Etfal Cemiyeti, 7 - Hürriyetperveran Avam Fırkası[30], 8 - Radikal Avam

****

28 - Bunlardan bazıları, mütarekeden sonraki ilk altı ay içinde, bir kısmı da daha sonraları kurulmuşlardı. Kuruluş tarihleri, kurucuları, programları ve faaliyetleri hakkında Tarık Z. Tunaya'nın **«Türkiye'de Siyasi Partiler»** adlı kitabında geniş bilgi vardır.

29 - Kendi kendini fesheden İttihat ve Terakkinin yerine İttihatçılar tarafından kurulmuş fırkadır.

30 - Fethi (Okyar) Beyin Fırkası.

Fırkası[31], 9 - Tıp Fakültesi, 10 - Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti, 11 - Donanma Cemiyeti, 12 - Galatasaraylılar Yurdu, 13 - Fünun Fakültesi, 14 - Kabataş Teavün Cemiyeti, 15 - Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 16 - Müdafaai Milliyet Cemiyeti, 17 - Matbuat Cemiyeti, 18 - Muallimler Cemiyeti, 19 - Mehamiler Cemiyeti (Baro), 20 - Millî Türk Cemiyeti, 21 - Ressamlar Cemiyeti, 22 - Çiftçiler Derneği, 23 - Vilâyatı Şarkiye Cemiyeti[32], 24 - İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti, 25 - Adanalılar Cemiyeti, 26 - Trakya Paşaeli Cemiyeti, 27 - Sulhu Salâh Cemiyeti, 28 - Selâmeti Osmaniye Cemiyeti —Son iki cemiyet Millî Kongreden çekilmişlerdir—, 29 - Milli Hususî Mektepler Cemiyeti, 30 - Ahali iktisat Fırkası[33], 31 - Sanatkârlar Cemiyeti, 32 - Cemiyeti Hayriyei Nisvaniye, 33 - Esirgeme Derneği, 34 - istihlâki Millî Kadınlar Cemiyeti, 35 - Hilâliahmer Kadınlar Merkezi, 36 - Himayei Etfal Kadınlar Merkezi, 37 - Kadıköy Hanımlar Müdafaai Milliye Merkezi, 38 - İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 39 - Biçki Yurdu, 40 - Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, 41 - Bilgi Yurdu, 42 - Müdafaai Hukuku Nisyan Cemiyeti, 43 - Üsküdar Biçki Yurdu, 44 - Asri Kadın Cemiyeti, 45 - Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, 46 - Tıp Mezunin Cemiyeti, 47 - Darülmuallimat Cemiyeti, 48 - Inas Darülfünun Cemiyeti, 49 - İspatı Sanayi Nefise Cemiyeti, 50 - Darülelhan Cemiyeti, 51 - Ticâret Mektebi İnas Cemiyeti.

Millî Kongre bildirisinde, kuruluş amacını özet olarak şöyle açıklar:

«Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlarda vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvayi Milliye'nin, müşterek gayeye doğru sevk ve İdaresini sağlamak için, bütün müessese, cemiyet ve fırkatan biraraya getirmektir.»[34]

****

31 - Tesirsiz ve devamsız bir teşekküldür. Kurucuları da mütecanis değildi.

32 - Vilâyeti Şarkiye Müdafaası Hukuk Cemiyetidir. Beyannamede ismi kısaltılarak yazılmıştır.

33 - Kurucuları ve idareciler arasında Ahmet Hamdi Başarın da bulunduğu bu fırka diğer bir çok benzerleri gibi ismen mevcut olup milliyetçi karakterde idi. Fakat teşkilâtı yoktu ve tesiri olmadı.

34 - Tank Z. Tunaya - aynı eser.

97

Biraz dağınık ve oldukça uzun ifadelerle, bildirinin ve programın değişik yerlerinde belirtilen ana fikirler Türk Millî Mücadelesinin ilk işaretleri niteliğindedir. Bildirinin bir yerinde **«Ancak siyasi ve iktisadi istiklal ile yaşayacak olan vatan»**, bir kaç noktasında **«Kuvayi Milliye»** ifadelerini kullanan Millî Kongre, tatbikatta da canlılığını göstermiştir. Kurucu teşekküllerin temsilcileriyle yapılan toplantılar devam etmiş ve bazı yayınlar yapılmıştır. Millî Kongre, **«Kuvayi Milliye»** deyimini kullanan ilk siyasî teşekküldür. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu İhtilaline katıldığından bu teşekkül gerçek anlamiyle millîdir.

Millî Kongre bir federasyon kuruluşundadır.

MÜDAFAAİ HUKUK TEŞEKKÜLLERİ

Yukarıda, isimlerini sayıp geçtiğimiz ve bazılarının ana çizgileriyle kimliklerini belirtmeye çalıştığımız siyasî partiler ve diğer teşekküllerin dışında kalan **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetlerini ayrı bir konu olarak incelemek gerekir. Bunlardan bir ikisi Millî Kongrenin kurucuları arasında görünmekle beraber **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetleri, genel davranışlariyle İstanbul'un siyasi havasının dışında kalmışlardır.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini diğer siyasî teşekküllerden ayıran en önemli özellikler, bunların bölge esasına dayanmaları ve siyasetle ilgileri olmadığını ilân etmeleridir. Çelişmelerle dolu olan bu dönemde, siyasi maksatlarla kurulan cemiyetlerin siyaseti reddetmeleri olağan hâdiselerden biridir. **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetlerinin asıl söylemek istedikleri, İttihat ve Terakki ile de, Hürriyet ve İtilâf ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususudur. Kuruluş gayelerinin, bu ikili çatışmanın hengâmesi içinde kaybolup gitmemesi ve türlü siyasi inançlara sahip hemşehrilerin yardımını sağlamak için bu yolu tutmuşlardır. Halbuki, **Müdafaai Hukukçular büyük çoğunlukla ittihatçı idiler.** Cemiyetlerinin siyasetle ilgili olmadığını açıklarlarken, şüphesiz biraz da kurucuların kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı. Bir nokta daha var: **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetleri galip devletlerin karşısında **«Hak müdafaasına»** hazırlanıyorlardı. Siyaset dışında kalıp, onlara da hoş görünmek gerekiyordu.

Henüz harp devam ederken, Türkiye'nin bölüşülmesine ait bir çok şeyler biliniyordu. Mütareke imzalanınca,

söylentiler endişeleri arttırdı. Trakya tehlikede idi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi muhtemeldi. Kilikya Türkiye'den alınacaktı. Doğu vilâyetleri Ermenistan'a verilecekti. Karadeniz sahillerinde Pontus - Rum devleti kurulacaktı.

«Müdafaai Hukuk» teşekküllerinin doğmasına işte bu endişeler sebep olmuştur. Anadolu'nun diğer bölgeleri, bir tevekkül havası içinde sessiz kayıtsız yaşarken, Trakya'nın, İzmir'in, Kilikya'nın, Doğunun ve Karadeniz kıyılarının aydınları, birbirinin tıpatıp benzeri olan **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetlerini kurmuşlardır.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi» mütarekeden 2 gün sonra 2 Kasım 1918'de (Merkezi Edirne),

«Vilâyeti Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti» aynı ayın sonlarına doğru (Merkezi İstanbul),

«Kilikyalılar Cemiyeti» (Merkezi İstanbul) ve

«İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti» 1 Aralık 1918'de (Merkezi İzmir),

«Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti» 12 Şubat 1919'da (Merkezi Trabzon),

faaliyete geçmişlerdi.

Bu cemiyetlerin tek amacı, temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu isbat etmek ve Osmanlı topluluğundan ayrılmamayı sağlamaktır, **ilk kuruluşlarında, hakların müdafaasını silâhla yapmayı düşünememişlerdir.** İlmi araştırmalarla, istatistiklerle, büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini sanıyor, propaganda ve yayın faaliyetini bunun İçin yeter görüyorlardı. Ancak **işgallerin fiilen başlaması, müdafaai hukukun kuvvete dayandığı gerçeğini bu Osmanlı İdealistlerine anlatabilmiştir.** Bölgecilik zihniyetinin, memleketin bütünlüğünü sağlayamıyacağını öğrenmeleri için de Mustafa Kemal Paşa gibi bir gerçekçinin Anadolu'ya gelmesi gerekiyordu.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin ancak ikisi (Trakya - Paşaeli ve Vilâyatı Şarkiye) üzerinde fazlaca durmaya değer bir canlılık gösterebilmiştir. Diğerleri ya nazari kalmışlar, ya da ömürlü olmamışlardır.

İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti, Nurettin Paşa'nın İzmir Valisi ve kolordu kumandanı bulunduğu sürece yararlı faaliyet gösterebilmiş ise de, sonra Vali İzzet Bey ile Hürriyet ve İtilâfçılar tarafından baltalanmıştır. Cemiyetin 1919 Martı'nda düzenlediği genel

N

kongre, gerek herhangi bir saldırıya **«silâhla karşı koyma»** kararı vermesi, gerekse mütarekeden sonraki milli kongrelerin ilki olması bakımından önemlidir. İzmir'in işgalinden sonra cemiyet mensupları, Milli Mücadele'nin kazanılması için kişi olarak ve bazen cemiyet adına Batı Anadolu'da ve İstanbul'da çalışmışlardır.

Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul'da kurulmuş olduğu için, Kilikya bölgesinde Millî Mücadele için bir fikrî hazırlık dahi yapamamıştır. Kurucularının çoğunluğunu yaşlı eski nazırlar ve mebuslar teşkil ediyordu. Cemiyet hiçbir alanda işe yaramamış, sadece isim olarak kalmıştır.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti, oldukça faal bir teşekkül olarak görünür. İzmir'in işgaline kadar silâhlı mücadele düşünülmemiştir. Cemiyet, İstanbul'a ve Paris'e heyetler göndererek amacını gerçekleştirmeyi ummuş ve yayın yoliyle propagandaya büyük önem vermiştir. 23 Şubat ve 22 Mayıs 1919'da İki kongre toplanmış ve ikincisinde azınlıklara silâhla karşı konulması ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha geniş bir kongre toplanması kararlarına varmıştır.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»ne verdiğimiz önem bu cemiyetin bir çok şümullü siyasî teşekküllerde bulunmasından ve **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»**nin teşekkülünden sonra da faaliyetine devam etmesinden ileri gelmektedir. Cemiyete bu faaliyeti veren çeşitli sebeplerin başında, Osmanlı Devlet adamlarıyla, birbirini takip eden hükümetlerin desteğini görmekteyiz. Daha dün denebilecek kadar kısa bir zaman önce Batı Trakya'nın kaybından duyulan acı henüz unutulmamıştı. Hem siyaset adamları, hem de Trakya halkı yeni bir oldu - bitti ile Doğu Trakya'nın da elden gitmesinden korkuyorlardı. Bu tehlike o kadar kesinlikle hissediliyordu ki, devletin en mühim şahsiyetlerinden olan Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Ahmet İzzet Paşa, kendilerini ziyaret eden Trakya heyetine **«Türkiye'de kalmıyacağı anlaşılınca Trakya'nın bağımsızlığını ilân ediniz.»** tavsiyesinde bulunmuşlardı.

Cemiyetin kurulması ve Trakya halkının teşkilâtlanması için ilk telkinler **Talât Paşa** tarafından yapılmıştır. Başta Sadrâzam olmak üzere, İttihat ve Terakki Merkezi'nin ve Hariciye Vekâleti'nin teşvik ve yardımlariyle **«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»**ni kuranlar, daha ilk günlerden itibaren, geçici bir hükümet erkânının psikolojisini taşıyorlardı. Cemiyet, gerçekten bir geçici hükümet

gibi çalışmış, Avrupa'nın büyük siyaset merkezlerine Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak heyetler göndermiş, muhtelif konferanslara muhtıralar vermiştir.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi» de diğer müdafaai hukuk cemiyetleri gibi, başlangıçta, silahlı bir müdafaayı düşünmemişti. Trakya dâvasının, milletlerarası bir mesele olduğu ve barış konferanslarında halledileceği kanaati hâkimdi.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi», teşkilâtlanmaya çok önem vermiş, Edirne ve Lüleburgaz'da kongreler toplamıştır. Bütün Doğu Trakya halkının temsil edildiği bu kongreler, cereyan tarzı, çetin müzakereleri ve aldığı kararlar itibariyle son derece enteresandır.

Rumeli halkının Anadolu halkına nazaran siyasete ve teşkilâtlanmaya daha yatkın oluşu, Trakya'daki Müdafaai Hukuk teşekkülünün derli toplu ve devamlı çalışabilmesinin diğer bir sebebidir.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»nin çekirdeğini teşkil eden **«Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti»**, bu tarihî fonksiyonu ile ayrı bir değer ifade etmektedir, ileride teferruatı ile görüleceği üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin Erzurum şubesini —başka vilâyette şubesi yoktu— ele alabilecek biricik millî teşekkül kabul etmiş ve siyasî faaliyetine bu yoldan başlamıştır.

Cemiyetin, İstanbul'da kimler tarafından, hangi tarihte ve ne şekilde kurulduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Tevfik Paşa'nın Sadrüâzamlığı zamanında Hükümetin teşvikiyle kurulduğuna dair bir iddia vardır. Gazetelerde, cemiyetin, Süleyman Nazif'in aracılığiyle kurulduğundan bahsedilmesi bu iddiayı çürütecek nitelikte değildir. Memleketin bir kısmının Ermenilere verilmesi söz konusu olurken, âczini bilen bir hükümetin, bir tedbir olarak böyle bir cemiyet kurdurması akla uygun gelmektedir. **«Türk inkılâbının İçyüzü»** adlı kitabında Mevlânzade Rıfat bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

«Hükümet hiç olmazsa mukabil bir propaganda tertibatı almak lüzumunu hissetmiş, şark vilâyetleri rical ve Hariciye Nezaretinde gizli bir toplantıya davet etmişti. Toplantı sonunda, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti adiyle bir cemiyetin teşkiline karar verilmiş, organ olarak da Süleyman Nazif Bey'in o aralık çıkarmakta olduğu Hâdisat Gazetesi tutulmuştu. İsviçre tarafsız bir memleket olduğundan, orada da Fransızca bir gazete

101

neşrettirmek ve icabında mühim siyasi merkezlere heyetler göndermek, Ermenilere verilmek istenen vilâyetlerde ecnebi istatistiklerinin şahitliğiyle— bir Ermeni ekseriyetinin bulunmadığını anlatarak, Avrupa kamuoyunun yönlendirilmesine çalışmak istenilmiş ve bu vazife bu cemiyete verilmiş, elli bin lira da yardımda bulunulmuştu.»

Cemiyetin Erzurum kurucularından olan Cevat Dursunoğlu, İstanbul'daki merkez hakkında şu açıklamayı yapmaktadır.[35]

«Cemiyete başvurdum. Cemiyetin reisi eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim Bey adında yaşlı bir zattı. Reisten başka o gün orada rahmetli Süleyman Nazif ile eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır mebusu Fevzi, Sivas mebusu Rasim, Sivaslı genç bir yedek subay olan Abdülmuttalip ve yine genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit Beyler'i ve bugün adlarını hatırlıyamadığım daha bir kaç kişiyi buldum.»

«Bu cemiyetin ruhunu harekete geçiren Süleyman Nazif'ti."

«... Dâvamızı bütün cihana karşı müdafaa etmek İçin Fransızca bir gazetenin ve ayrıca memleket İçinde dileklerimizi yaymak üzere *de Hadisatın çıkarılması kabul olundu. Ve bunlar için vasıta teminini Süleyman Nazif üstüne aldı.»*

Merkezde bir müddet çalışan Cevat Dursunoğlu, memleketi olan Erzurum'a gitmeğe karar vermiş ve ayrılırken Erzurum'da şube açmak üzere cemiyetten yetki almıştır. Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi de bu suretle 10 Mart 1919'da kurulmuştur.

Şube ile merkez arasında fazla bir bağ olduğu söylenemez. Hattâ diyebiliriz ki, Erzurum teşkilâtı kurulduktan sonra merkez geri plânda kalmıştır.

SONUÇ

Milli Mücadele'de siyasi faaliyetin ağırlık merkezi İstanbul'dadır. Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da, İstanbul zafere kadar bu durumunu muhafaza etmiştir. İstanbul, çok sebepten dolayı, siyasetin her çeşidini hiç bir rahatsızlık duymadan bağrında yaşatmıştır.

İstanbul'un karşısında zavallı Anadolu, bir hayli bocaladıktan sonra siyasî merkezini Ankara'da kurabilmiştir. Anadolu ve Trakya; Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, He-

****

35 Cevat Dursunoğlu.- Milli Mücadelede Erzurum S. 17.

yeti Merkeziyeleri, Heyeti Milliyeleri ve kongreleriyle bir avuç insanın ağzından bir milletin sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Anadolu ve Trakya'da toplanan kongreler, toplandıktan tarih sırasiyle şöyledir:

Erzurum Kongresi	10 Temmuz 1919
1. Balıkesir Kongresi	31 Temmuz 1919
Nazilli Kongresi	7 Ağustos 1919
Alaşehir Kongresi	16 Ağustos 1919
Sivas Kongresi	4 Eylül 1919
2. Balıkesir Kongresi	22 Eylül 1919
Lüleburgaz Kongresi	Nisan 1920
Edirne Kongresi	9 Mayıs 1920

Bu sekiz kongreden biri Doğu Anadolu'da, biri Orta Anadolu'da, dördü Batı Anadolu'da, ikisi de Trakya'da toplanmıştır. Geniş bölgeleri ve Sivas'ta bütün Türkiye'yi temsil ettikleri iddiası ile toplanan bu kongrelere topu topu 300 kişi katılmıştır. Balıkesir'de toplanan ilk kongre 42 kişi ile yapılmış ve ikinci Balıkesir kongresinin kadrosunu aşağı yukarı aynı kişiler teşkil etmiştir. Nazilli kongresi üyelerinin çoğu Balıkesir kongresi üyeleridir. 45 kişi ile toplanan Alaşehir kongresinde Balıkesir ve Nazilli'den gelenler olduğu gibi, bu 45 kişi arasında Kuvayi Milliye kumandanları ve çete reisleri de vardır. Erzurum kongresinin üye sayısı 54'tür.

Bütün milli teşekkülleri birleştirerek Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti hâline getiren Sivas Kongresi 31 üye ile toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, Refet Bey, İbrahim Süreyya Bey, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa bu 31 üyeye dahildir.

Sivas Kongresi'nden 18 gün sonra Balıkesir'de başka bir kongrenin toplanması iki bakımdan dikkate değer. Birincisi, Sivas Kongresi'nin istenilen genelliği sağlayıp bütün milli teşekkülleri birleştirememiş olmasıdır, ikincisi, Balıkesir bölgesinin bağımsız bir tutumda kalması ve bu tutumunu uzun süre devam ettirmesidir. Bu bölgenin askeri şefi olan Kâzım (Özalp) Paşa'dan, Balıkesir Müdafaai Hukuk Teşkilâtı'nın, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne neden katılmadığını sorduk. Şu cevabı verdi:

«Bu hususu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir teşkilât kurduk, yürütüyoruz. Şimdi umumi teşkilâta katılırsak siyasete karışmış olacağız. Onun için uzak duralım, dedik.

103

Bize İstanbul'dan şöyle teklifler geliyordu: Heyeti Temelliye ile bir ilişiğiniz olmadığını ilan eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, İstanbul'dan mücadelenize yardım eder, silâh, cephane, malzeme veririz. Cevap olarak: «Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilan etmeyiz» dedik. Vaziyetin iyice aydınlanmasını bekledik ve nihayet bir kongre toplayarak iltihak karan verdik.»

Kâzım Paşa'nın bahsettiği kongre «İzmir Şimal Mıntıkası Kuvayi Milliye Heyeti Umumiyesi» adiyle ve 58 kişinin katılmasiyle 22 Mart 1920 tarihinde Balıkesir'de toplandı. Toplantıda şöyle bir karar alındı:

«Heyeti Umumiye, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin milli birliğimizin ve İstiklâlimizin muhafazası uğrunda kabul ettiği maksatlara ve siyasi emellere tamamen iştirak eder.»

- Fakat, bu yine de bir katılma kararı değildir. Heyeti umumiye, bağımsız çalışmak eyiliminde olduğu için, çok ince ayrıntılara da inerek, âdeta bir devlet kurar gibi idari, askerî ve malî teşkilât kararları almıştır.

Sivas kongresinin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılıp, kendisini kabul ettirmesinden sonra kurulabilmiştir.

104

F. ORDU

Osmanlı İmparatorluğu can çekişirken, Türk ordusu isteyerek ve bilerek büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Onun içindir ki, orduyu, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, bazen çete veya komiteci, bazen ihtilâlci ve politikacı ve tabii olarak çok defa nizam ordusu hâlinde görürüz. Bu dönem içinde Türk ordusu ve bütün tarih boyunca uğradığı kayıpların en büyüğüne, sorumlulukların en ağırına, tenkidlerin en acısına maruz kalmıştır.

Makedonya'nın, Hicaz ve Yemen'in, Trablusgarb'ın ve İstanbul kapılarına varıncaya kadar Trakya'nın müdafaası, muhafazası; isyanlar ve ihtilâllerin bastırılması hep onun cılız omuzlarına yüklenmişti. Bütün bunlardan başka Türk Ordusu, istibdadı yıkıp meşrutiyeti getirmek, devleti ayakta tutacak inkılâp ve ihtilâli başarmak gibi politik vazifeleri de üzerine aldı. Ard arda çeşitli ülkelerde, çeşitli iklimlerde döğüşmenin yorgunluğuna rağmen 1919'da esas olanı kurtarmak için yeniden hizmete girdi.

Halbuki bu çetin dönemde, Türk ordusu kendisinden bir şey beklenemiyecek derecede bakımsız ve zayıf bulunuyordu.

Türk devrim tarihini iyi incelemiş bir yabancı yazar. Norbert Von Bischoff, Burhan Belge'nin çevirdiği **«Ankara»** adlı kitabında diyor ki:

«Böyle bir orduda, bütün dünyanın takdirini kazanan zaferleri yapacak kumandanların ve kıt'aların çıkması, ancak Türk Milletinin yüksek cengâverlik vasıfları ile açıklanabilir. Nitekim, Türk Ordusu, binbir dış zorluklar ile dolu kısa bir devrenin içinde Genç Türkler tarafından, biraz ıslah edilir edilmez, stratejik durumun kötülüğüne rağmen Balkan Harbi'nde şerefiyle çarpışmış ve az sonra büyük savaşta, Osmanlı Ordusu'nun çoktan unutulmuş olan

105

eski şartlılığını imparatorluğun dağılmasından az evvel tekrar ortaya koyan bir kahramanlık sahnesiyle Gelibolu zaferini kazanmıştır.»

Balkan Harbi öncesinde ordunun ıslahı için biraz emek sarfedilmişti. Daha önceleri de, bu maksatla Almanya'dan generaller, -Kampöfner ve Goltz- getirilmişti. Özellikle, **«Goltz Paşa»**, diye tanınan Alman generali, Türkiye'de uzun zaman hizmet etmiştir. Fakat bu çabalar, Türk ordusunun harp gücünü arttıracak bir sonuç sağlamamıştı. Balkan harbi bozgunu, bu gerçeği bütün acılığıyla hissettirecek, yeter bir ders oldu.

İhmal edilen ordunun ilkel durumuna karşılık, harpler ve isyanlarla yüklü olan bu dönemde, tek mutlu sonuç seçkin bir subay kadrosunun yetişmiş olmasıdır.

Balkan Harbi ile Birinci Dünya Harbi arasındaki kısa süre içinde Türk ordusunun az çok düzene sokulabilmesi başta Enver Paşa olmak üzere, bu seçkin subay kadrosunun çabalarıyla başarılmıştır.

Gerek ordunun ıslahında, gerekse bu ıslahın öncüleri sayılan subay ve kumandanların yetişmesinde Alman ordusundan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun en buhranlı zamanında Sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Mahmut Şevket, Ahmet İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar birer genç subayken Alman ordusunda tahsil ve staj yapmışlardı. Bunlardan sonra, Enver ve Mustafa Kemal Paşalar'ın neslinden de birçokları aynı şekilde yetişmişlerdir.

Balkan Harbi'nden hemen sonra, Alman generali Liman Von Sanders başkanlığında kalabalık bir askeri kurul Türk Ordusu'nu ıslah etmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. Bir taraftan bu suretle çalışırken, diğer taraftan da, Türk Ordusu kumanda kurulunun gençleştirilmesine uğraşılıyordu. Fakat, eski paşalar bu harekete direnme gösteriyorlardı. Nihayet Enver Paşa Harbiye Nazırı oldu ve yüksek rütbeli subay ve kumandanlar arasında büyük bir tasfiye yapıldı. Binden fazla **yaşlı, liyakatsiz sayılan subay ve kumandanı emekliye ayrıldı**, yerlerine genç subaylar getirildi.

Kurunun yanında yaş da yanmıştır. Elbette yeniler hakkında söylenecek şeyler bulunabilir. Fakat ne olursa olsun, ordunun gençleştirilmesi, Birinci Dünya Harbi'nin çetin imtihanlarından geçerek Milli Mücadele'yi yapan genç kumandanlara imkân hazırlamıştır.

Birinci Dünya Harbi başında binbaşı veya yarbay rüt-

besindeki birçok genç subay (ezcümle Mustafa Kemal, İsmet, Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Yakup Şevki, Ali Fuat Beyler) harpte kolordu ve ordu kumandanlıklarına kadar yükselmişler ve sonra istiklâl Harbi'nin yüksek kumanda kadrosunu teşkil eylemişlerdir.

Osmanlı ordusunda çalışan Alman kumandanlardan Von Kress'in Türk subay ve kumandanları hakkında yazdıkları, eksiği ve fazlayı göstermektedir:

«1914 senesinde Türk ordusunun en büyük noksanı, ihtilâl'in ve kaybedilmiş iç harbin sarsıntılarından sonra kıt'aları harbe hazırlamak için yapılacak muharebe talimlerini öğretecek öğretmenlerin celbine vakit bulamamış olmasından vukua germiştir. Ne büyük birlik kumandanları, ne yüzbaşılar, ne de teğmenler kıt'alarını muharebe için talim ve terbiye etmeyi ve bunlara seferi vazifeler, harbe uygun talimler tertip ve talimleri idare ederek fayda verecek şekilde tenkit etmesini öğrenmemişlerdir.

Yaşları henüz otuza basmış ve Harp Akademisinden yetişmiş ve tümen ve alay kumandanları olan Genç Türk subaylarının ekserisi zeki, enerjik ve çalışkan kimselerdi. Bunların Harp Akademisi'nde Alman öğretmenlerinden aldıkları nazari bilgi -bilhassa harp tarihi sahasında- biz Almanları ekseriya hayrete düşürecek derece mükemmeldi. Bu subaylar operatif mes'elelerle ekseriyetle büyük bir bilgi ve mükemmel bir yetenek sahibi olduklarını gösteriyorlardı. Onlarda teşkilâtçılık yeteneği de vardı. Böylece bunların ekserisi İyi terbiyeci idiler. Fakat kıt'ada hiç hizmet etmediklerinden, Harp Akademisi'nden doğrudan doğruya Genel Kurmay'a, yahut Harbiye Nezareti'ne tâyin edilerek orada, kendilerine bir alay veya fırka kumandanlığı verilinceye kadar kalmış olmalarından ameli kıt'a hizmetini öğrenmeğe ve kendi subaylariyle erlerini iyi bir plân dahilinde ve sistematik bir tarzda talim ve terbiye ederek yetiştirmeğe yeter bilgi ve tecrübeleri elde etmek için hiç bir vakit ve fırsat bulamamışlardı. Onlar ekseriya kıt'anın hususiyetini, ruhunu anlamaya vakit ve fırsat bulmadan yüksek ve ağır mes'uliyetli kumandanlıklara getirilmişlerdi.»

Alman kumandanının üzerinde durduğu eksikliğe rağmen genç Türk subayları Birinci Dünya Harbi'nde kumanda ettikleri büyük birlikleri mükemmelen ve hattâ çok defa ünlü Alman kumandanlarından daha iyi sevk ve idare etmişlerdir.

Türk ordusunun ıslahı için Balkan Harbi'nden sonra

girişilen hummalı faaliyet Birinci Dünya Harbi'nin patlamasiyle durmuştur. Eğer harp çıkmasa veya Osmanlı İmparatorluğu harbe geç girseydi Türkiye İyi yetişmiş, zinde bir orduya sahip olacaktı. Bu sonucu alabilmek için her halde en az iki seneye ihtiyaç vardı. Fakat ıslahatçılar, harbe girmekteki acelecilikleri sebebiyle bu vakti bulamadılar.

1914 Ağustosu başında seferberlik ilân edildiği zaman ordunun insan mevcudu **400 binden 640 bine** çıkarıldı. Ordudaki subay adedi **24 bin** civarında idi. Halbuki 5 sene sonra İstiklâl Harbi hazırlanırken **70-80 bin** kişilik bir ordunun subay kadrosunu tamamlamak için çok sıkıntı çekilmiş ve bu kadro bir türlü tamamlanamamıştır.

Daha harbin başında ordunun modern araçtan, silâh ve cephanesi çok eksikti. Harp, insan kaybı kadar silâh ve araç kaybına da sebep olmuştu. Milli Mücadele'yi yapacak orduya hemen pek az şey kalmış bulunuyordu.

Mondros mütarekesinden sonra galip devletler, Türk ordusunu silâhsızlandırmak için ne buldularsa alıp kendilerinin korudukları depolara yığdılar. Topların kamalarını, tüfeklerin mekanizmalarını söktüler. Böylece silâh ve araç bakımından zaten fakir olan Türk ordusu Milli Mücadeleye pek elverişsiz şartlarla girmiş bulundu.

Birinci Dünya Harbi'nin yenilmiş Türk ordusu, artık tamamiyle anavatana çekilmiş, iskeleti andıran bir kadro ile hazar konuşuna geçmişti. Ordu, 9. kolorduya bağlı 20 tümenden ibaretti. Ordu kumandanlıkları lâğvedilmiş, üç ordu müfettişliği meydana getirilmişti. Birinci Ordu Müfettişliği İstanbul'da idi. Bu müfettişliğe I., XIV., XXV. ve XVII. kolordular bağlı idiler. I. Kolordunun merkezi Edirne, Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey; XXV. Kolordu'nun merkezi İstanbul, Kumandanı Said Paşa; XIV. Kolordu'nun merkezi Tekirdağ, Kumandanı Yusuf İzzet Paşa; XVII. Kolordu'nun merkezi İzmir, Kumandanı Ali Nadir Paşa idi.

İkinci Ordu Müfettişliği Konya'da idi. Bu müfettişliğe bağlı olan XII. Kolordu'nun merkezi Konya, Kumandanı Miralay Selâhattin (sonra Fahrettin) Bey; XX. Kolordu'nun merkezi Ankara, Kumandanı Ali Fuat Paşa idi. Ordu Müfettişliği'nde Mersinli Cemal Paşa bulunuyordu.

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erzurum'da idi. Sivas'taki III. Kolordu ile Erzurum'daki XV. Kolordu bu müfettişliğe bağlı idi. Ordu Müfettişliği'ne Mustafa Kemal Paşa tâyin olunmuştu.

Diyarbakır'daki XIII. Kolordu doğrudan İstanbul'a bağlı idi.

108

III. ve XIII. Kolordular vekâletle idare ediliyordu. XV. Kolordu Kumandanlığı'na ise Kâzım Karabekir Paşa henüz tâyin edilmişti.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa idi. Fakat. Fevzi Paşa Mayıs ortalarında ayrılmış, yerine Cevat Paşa geçmişti. Şakir Paşa ise İzmir'in işgalinden sonra hastalanıp çekilmiş ve ondan sonra Harbiye Nazırları sık sık değişmiştir.

Tümenler memleket içinde şu şekilde yerleşmiş bulunuyorlardı:

9. Tümen; Erzurum, 3. Tümen: Tortum, 12. Tümen: Hasankale, 11. Kafkas Tümeni: Beyazıt, 5. Kafkas Tümeni: Amasya, 15. Tümen: Samsun, 11. Tümen: Niğde, 41. Tümen: Karaman, 24. Tümen: Ankara, 23. Tümen: Afyonkarahisar, 56. Tümen: İzmir, 57. Tümen: Aydın, 55. Tümen: Tekirdağ, 61. Tümen: Bandırma, 49. Tümen: Kırklareli, 60. Tümen: Keşan, 10. Kafkas Tümeni: İstanbul, t. Tümen: İzmit, 2. Tümen: Siirt, 5. Tümen: Mardin.

I. ve XIV. Kolorduların tümenleri (55, 56, 57, 61. 49 ve 60. Tümenler) 15 Mayıs'tan sonra mecburen yer değiştirmişler ve ileride görüleceği üzere XVII. Kolordu ise dağıtılmıştır.[36]

Bu kadar kalabalık sayılarla saydığımız bu tümen ve kolorduların mevcutları ne kadardı, kuvvetleri neden ibaretti? Bu hususta fikir edinebilmek için bazı birliklere göz atmak yeter.

İzmir'deki 56. ve Aydın'daki 57. Tümen:

«Gerek 56'ncı ve gerekse 57'nci tümenler. Birinci Dünya Harbi esnasında kıyı muhafızı ve depo kıt'ası olarak kullanılmış ve subaylarının büyük bir kısmı hava değişimi almış ve kayrılmış kimselerdi. Eratın ise kabiliyetli olanları birçok defalar cephelere gönderilmiş olduklarından, kalanlar hava değişimi atmış, kaçak, vukuatlı veya vücut kabiliyetleri noksan erlerdi.»

«56. Tümen, 1916 yılı sonlarında sahil muhafızı olarak ihtiyat ve müstahfaz taburlariyle jandarma taburlarından teşkil edilmişti. Mütarekeden sonra yapılan terhis silâh altında 310-313 doğumlu -22, 25 yaşlarında- erler kalabilmiş ve taburların mevcudu 100-150 silâha inmiştir.»

****

36 Bizim verdiğimiz konuş tarzı Mayıs 1919 başlangıcına aittir.
37 Rahmi Apak. Garp cephesi nasıl kuruldu?
109

Afyonkarahisar'daki 23. Tümen:

«Yirmi üçüncü Tümenin erat mevcudu ancak dokut yüze ulaştırılabildi. Ankara kalemi tahsis edilmiştir. Mahallinden Ihzan için girişimlerde bulundum. Henüz cevap alamadım. Yirmi üçüncü Tümen, Tarsus'ta malûmu âlileri olan Tümendir. Yeni emrime girmiştir. Kaabiliyetli bir hâle girmesine çalışılmaktadır. Burdur ve Isparta ve Kasaba'da bir taburu vardır. Geri kalan kuvveti Afyonkarahisar'dadır.»[38]

Ankara'daki 24. Tümen:

«24 üncü Tümeni Sankışla'ya yerleştirmiş, fakat Tümen mevcudunu kalabalık göstermek maksadiyle Etlik tepelerine çadırlar kurdurarak askerin mühim bir kısmını buralara çıkartmıştım». [39]

Trakya'daki 1. Kolordu:

«Mütarekeden beş buçuk ay sonra, İzmir'e yapılan Yunan tecavüzü üzerine Tekirdağ'daki XIV. Kolordu karargâhı (Yusuf İzzet Paşa) Bandırma'ya geçirilince Tekirdağ'daki 55. Tümen de, 1 .Kolorduya bağlanmıştı. Çatalca müstahkem mevkii de, daha sonraları 1. Kolordu emrine verilince bu kolordunun bölgesi Hadımköyü'nden Meric'e kadar genişlemişti.

Bütün Doğu Trakya'nın gerekince savunulması Miralay Cafer Tayyar kumandasındaki 1. Kolorduya düşüyordu.

49., 55. ve 60. Tümenler, Gelibolu yarımadasından, yeni konuş bölgelerine gelince, mütareke hükümlerine göre, yedek subaylarla erlerin çoğu terhis olundular. Her piyade taburunda, ancak, iç hizmete yetecek kadar 80 er bırakılmıştı.»[40]

XV. Kolordudan başka bütün kolordular hemen aynı durumda ve kudrette idiler. Yalnız, XV. Kolordu 4 tümeniyle diğerlerine nazaran iyi vaziyette idi. Bu kolordunun askerleri doğu istilâsını yapan, İran ve Kafkas Azerbaycan'ını dolaşan askerlerdi. Mevcudu 17.860 insandan ibaretti.

Bütün ordu mevcudu ise elli bini geçmiyordu.

****

38 Ali Fuat Paşa tarafından 28.5.1919'da Mustafa Kemal Paşaya çekilen telgraftan Nutuk, vesika 14.

39 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hâtıraları S. 49.

40 Tevfik Bıyıklıoğlu - Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 198.

110

Mondros mütarekenamesi gereğince, ordunun terhis olacak kısmına ait cihazlar, silâh, cephane ve ulaştırma araçları hakkında Müttefiklerce verilecek emirlere uyulacaktı. Bu hususa bazı istisnalariyle büyük ölçüde uyulmuştur.

Verilen emre göre tümenlerde iki bin tüfek ve 8 top bırakılmış, fazlası depolara yığılmıştır. Ordunun elinden alınan bu silâhların da mekanizmaları ve kamaları sökülüp ayrı yerlere yığılıyordu.

Trakya'daki birliklerden toplanan silâh ve cephane, Edirne Uzunköprü, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan, Şarköy, Hadımköy ve Akbaş depolarına kondu. Silâh ve cephanenin en çok sayıda depo edildiği yer Akbaş ile Gelibolu yarımadasındaki depolardı.

İzmir'in işgalinden önce, XVII. Kolordu karargâhına gelen bir İngiliz subayının talimatı üzerine alaylarda yalnız dörder makinalı tüfek bırakılmış, diğer makinalı tüfekler sandıklanıp sevkedilmek üzere hazırlanmıştı. Top mermileri ise toplanıp depo edilmeğe başlanmıştı. Kale toplarının kamaları sökülmüştü.

Garnizonların bulundukları şehirlere dağılan yetkili İngiliz subayları her tarafta aynı şeyi yaptırmaya çalışıyorlardı.

İşin acı tarafı, büyük ölçüde silâh ve malzemenin İstanbul'da bulunmasıdır. En büyük kışlalar nasıl ki İstanbul'da inşa edilmişse, pek eski zamanlardan beri sürüp gelen bir hatâ neticesi, orduya ait diğer kurumlar, silâh, cephane ve malzeme depoları da İstanbul'da bulunuyordu. Halbuki, İstanbul düşman işgali altında idi. Mütareke hükümlerince lâğvedilen birliklerin subayları, terhis edilen, esaretten dönen, izinli ve hava değişimi almış bir çok muvazzaf ve yedek subay da tıpkı silâh ve cephaneler gibi İstanbul'da toplanmıştı. Velhasıl, kurtuluş için Anadolu'ya ne gerekse hepsi İstanbul'da ve düşmen elinde bulunuyordu.

Anadolu'nun içinde de, bazı ileri görüşlü kumandanların Birinci Dünya Harbi sonunda aldıkları tedbirler sayesinde silâh ve cephane dolu depolar vardı. Fakat bu depoların bir kısmı âciz ve korkak kimseler yüzünden vaktinde boşaltılmamış ve Yunan Ordusunun eline geçmiştir.

Yukarıdanberi tablosunu çizdiğimiz ordu artığı ile, istiklâl Harbini kazanmanın imkânsızlığı açıkça anlaşılıyordu.

111

Orduyu yeniden kurmak lâzımdı. Gerek eldeki birliklerin düzenlenmesi, gerekse yeni kıt'aların kurulması işine girişildiği zaman, iki önemli mesele ile karşılaşılmıştır:

1 — Subay kadrosunun tamamlanması,

2 — Silâh ve mühimmat tedariki.

Subay kadrosu:

1 — İstanbul'dan kaçıp gelmeğe başlayan subaylarla,

2 — Anadolu'daki, terhis edilmiş yedek subayları tekrar silâhaltına alarak,

3 — Ankara'da açılan talimgahta yetiştirerek,

mümkün mertebe tamamlanmıştır.

Silâh ve diğer harp araçlarının elde edilmesine gelince, bunun da çeşitli yollarla halline çalışılmıştır.

Her şeyden önce Müttefik devletler elinde bulunan depoların boşaltılması ve Anadolu'ya aktarılması gerekiyordu. Mücadelenin başlangıcında bundan başka yapılacak şey de yoktu. Nitekim, büyük fedakârlıklar pahasına İstanbul'dan Anadolu'ya silâh ve cephane kaçırılmıştır, işgal kuvvetlerinin gözleri önünde nice tehlikelere katlanarak silâh ve cephane kaçıran Türk çocuklarını tarih daima takdirle anacaktır.

İngiliz Yüzbaşısı Armstrong bu kaçakçılığı şöyle anlatmaktadır:

«İstanbul silâh ve mühimmat depolarından kaçakçılık yapıldığını öğrenmiştik. Depoları muhafaza etmek vazifesi bana verildiğinden fotoğraflarını almaya, silâhlarını saymaya ve dikkat etmeğe başlamıştım. Fakat kaçakçılığı önleyemiyorduk.

Nöbetçileri tuttuk. Küçük subayları hapsettik. Ben, Haliçteki büyük silâh deposunda, bir yana saklanarak vaziyeti tetkik etmeğe karar verdim. Saklanacağım yere zorlukla vardım. Nöbetçiler tetikte idiler. Görülecek olsam vurulabilirdim. Geceleyin Türkler gene geldiler.

Türkler, barut mahzenlerinde rahat rahat sigara içiyorlar, bir kaç tahta kırarak ateş yakıyor ve yemek pişiriyorlardı. Patlayıcı maddeleri hiç telâş etmeden taşıyorlardı. Kaçakçılık devam etti.»

Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kuvvetlerin doğuda ileri harekata geçerek Ermeni ordusunu mağlup etmesi üzerine, Ermenilerden ganimet olarak alınan önem-

li sayıda silâh, cephane ve malzeme, Türk ordusunun ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır.

Yine bu zaferlerden sonra **Ruslarla kurulan dostluk sonucunda, Rusya'dan da yardım olarak Anadolu'ya silah, cephane ve malzeme gelmiştir**.

Bütün güçlüklere ve mali sıkıntıya rağmen temin edilen paralarla Avrupa'dan da bir miktar silah satın almak mümkün olmuştur.

Nihayet, ordu teşkilâtı geliştikçe Türk ustalarının gayretleriyle Anadolu'nun bazı yerlerinde basit imalâthaneler kurulmuş ve eldeki imkânlar içinde, silâh ve cephane olmasa bile, bir takım malzeme imali sağlanmıştır.

Millî Mücadeleyi yapan Türk ordusu; sayıca az, silâh ve malzemece fakir, iaşe ve bakım imkânları kısır, subay kadrosu noksan, yorgun ve fakat şerefli bir geçmişe sahip, tecrübeli bir küçük ordu idi. Alman Generali Liman Von Sanders'in dediği gibi, esas bakımından Türk askeri ve hele Anadolu askeri mükemmeldir. Bu mükemmel askerin, **Milli Mücadelede en büyük şansı, dâhi bir Başkumandanın emrinde, hepsi genç, idealist bir seçkin subay kadrosu tarafından idare edilmesidir**.

Türkiye'nin ilk aydın kadrosunu subaylar teşkil eder. İlk batı tipi okullarda subaylar okumuşlar, ilk Batılı öğretmenlerden onlar ders görmüşler, tahsil veya staj için Batıya ilk gidenler yine subaylar olmuştur. Bu sebeple ve mesleğin aşıladığı yüksek duygularla, **subay kadrosu Türkiye'de daima ilericiliğin temsilciliğini ve bütün ileri hareketlerin öncülüğünü yapmıştır.** Millî Mücadelede de böyle oldu. Birinci Dünya Harbinde dağılan ordunun yeniden kurulması ve İstiklâl Harbinin kazanılması, aslî ve tabii görevi olarak birinci derecede, şüphesiz Türk subayının eseridir. Bundan başka, **Millî Mücadelenin açılmasında ve Anadolu İhtilâlinin başarılmasında da subay kadrosu esas unsuru teşkil eder.** Aydın kadrosunun sivil kanadına kıyasla, subaylar Anadolu ihtilâline kolayca katılmışlardır. Tereddüt geçirenler pek azdır, İstanbul'da toplanan subaylardan küçük bir grup kendilerine Nigehban, (Gözcü) adını vererek bir cemiyet kurmuşlar ve Anadolu ihtilâline karşı cephe almışlardır. Karşı ihtilâl hareketlerinin bazılarına da katılan bu küçük grup, her devirde olduğu gibi küskünlerden, ileri düşünce ve hareketlerde geri kalmış olanlardan ibarettir.

Subaylar, özellikle Millî Mücadeleye katılan subaylar, büyük çoğunlukla ya İttihatçı veya İttihatçılığa sem-

patizandır. Pek çoğu Enver Paşaya bağlıydı ve onun bir gün gelip başlarına geçeceğine inananlar az değildi. Hemen hepsi, Birinci Dünya Harbi yenilgisinin utancını duyuyorlardı. Şereflerini ve vatanlarını kurtarmak için büyük bir rahatlıkla tekrar savaşa girmeleri bundandır.

BİLANÇO

1919 Mayısında bütün mevcudu 50 bin kişi olan ordunun 1922 yılı yazında, Büyük Taarruzdan önce, iaşe mevcudu 580 bini bulmuştur. Bunun 380 bini Batı cephesinde idi, fakat muharebeye ancak 110 bin savaşçı sokulabilmiştir. Geri kalan Doğudaki ve diğer yerlerdeki birliklerde, geri hizmetlerde, Askerlik şubelerinde görevli idi.

Dört yıl süren Millî Mücadelede ordunun insan kaybı, kazanılan zafere ve mevcuduna kıyasla hafiftir. Bütün cepheler dahil, muharebe meydanlarında 9167 kişi (662 subay, 8505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenler ise 53 subay ve 1665 erdir. Bu kaybın muharebelere isabet eden miktarı şöyledir:

	Şehit	**Yaralı**
Doğu Cephesinde: Ermeni harekâtı	46	76
Batı Cephesinde : Gediz Muharebesi	181	135
" " : 1. İnönü Muharebesi	95	183
" " : 2. İnönü Muharebesi	1499	2470
" " : Kütahya-Eskişehir muharebeleri	1522	4714
" " : Sakarya Muharebesi	3282	13618
" " : Büyük Taarruz	2542	9977
Toplam (subay ve er)	**9167**	**31173**

Çeşitli âdi ve bulaşıcı hastalıklardan ölenler, muharebelerde ölenlerin iki katından fazladır. Bütün kayıp şu durumdadır:

	Subay	**Er**
Muharebe meydanlarında ölen	662	8505
Yaralanma sonunda ölen	53	1665
Çeşitli hastalıklardan hastahanelerde ölen	147	22543
Asker alma mıntıkalarında ölen	118	2838
Kıtalarda muhtelif surette ölen	—	688
Toplam	**980**	**36239**

Yalnız subay kaybının muharebelere göre miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Şehit	Yaralı	Esir
Birinci İnönü muharebesinden önceki devrede	28	16	187
Birinci İnönü muharebesinde	8	19	9
İkinci İnönü muharebesinde	91	181	54
Kütahya - Eskişehir muharebelerinde	121	267	54
Sakarya muharebesinde	345	1217	49
Büyük taarruzda	122	381	7
	----	------	------
Toplam	715	2081	360

Muharebelerde şehit düşen her 13 ere karşılık bir subay şehit olmuştur. Subay kaybı bakımından bu büyük bir orantıdır. Sakarya muharebesinde subay kaybı daha çok olmuş ve her sekiz er ile beraber bir subay şehit düşmüştür.

Bütün harb boyunca, gerek muharebelerde, gerekse muharebeler dışındaki harekâtta subay ve er olarak yaralananlar 33.685 kişidir. Bunun 33.460'ı ateşli silâhlarla 225'i süngü ile yaralanmıştır.

Harb sonunda malûl kalanlar ise 159'u subay 1284'ü er olmak üzere 1443 kişiden ibarettir.

Milli Mücadelede ölen 36.239 erin, bağlı oldukları askerlik şubeleri bakımından dökümü aşağıdaki listede tesbit edilmiştir. Milli Mücadelenin, memleketimizin her yerine kaç kişiye mal olduğu bu listede tek tek görülmektedir:[41]

Trakya Bölgesi (İstanbul'un Trakya'daki ilçeleri dahil):

EDİRNE 24, KIRKLARELİ 16, Babaeski 7, Lüleburgaz 3, Vize 1, Çorlu 8, Hayrabolu 5, Malkara 5, Şarköy 2, TEKİRDAĞ 1, Mürefte 1, Çatalca 5.

Çanakkale, Balıkesir, Bursa, İzmir, Manisa, Aydın illeri bölgesi:

ÇANAKKALE 105, Kumkale 2, Ayvacık 5, Bayramiç 4, Biga 14, BALIKESİR 59, Bandırma 16, Dursunbey 3, Edremit 15. Kepsut 10, Sındırgı 20, Susurluk 1, İZMİR 68, Seydiköy 1, Çeşme 1, Menemen 3, Ödemiş 25, Tire 10, MANİSA 29, Alaşehir 10, Demirci 68, Gördes 29, Kula

****

41 - Vilâyetler büyük harflerle dizilmiştir.

13, Salihli 5, Soma 5, Turgutlu 4, İnegöl 149, İznik 24, Karacabey 15, Mudanya 60, Orhaneli 82, Orhangazi 97, Yenişehir 88, AYDIN 45. Bozdoğan 119, Çine 188, Kuşadası 46, Nazilli 30, Söke 151,. Yenipazar 206.

Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya illeri bölgesi:

KOCAELİ 141, Kandıra 92, Karamürsel 107, SAKARYA 351, Geyve 214, Hendek 81, Karasu 1, BİLECİK 342, Söğüt 204, ESKİŞEHİR 201, Mihalıççık 69, Seyitgazi 120, Sivrihisar 195, KÜTAHYA 264, Emet 42, Gediz 86, Simav 56, Tavşanlı 49, UŞAK 62, Elvanlar 11, AFYONKARAHİSAR 207. Bolvadin 232, Dinar 258, Sandıklı 163, Şuhut 27, Aziziye 173, DENİZLİ 386, Buldan 7, Çal 279, Çivril 80, Sarayköy 94, Tavas 325, MUĞLA 385, Bodrum 85, Fethiye 242, Köyceğiz 236, Marmaris 110, Milas 386, BURDUR 239, Tefenni 151, ISPARTA 246, Eğridir 150, Ş. Karaağaç 247, Uluborlu 90, Yalvaç 138, ANTALYA 716, Akseki 119, Alanya 211, Elmalı 150, Finike 87, Gazipaşa 3, Kaş 112, Korkuteli 174, Manavgat 79.

Diğer bölgeler (Vilayetler hani sırasına göre):

ADANA, - Bahçe 26, Ceyhan 24, Feke 75; Kozan 95, Osmaniye 38. ADIYAMAN, - Besni 12, Kâhta 4, AĞRI, -AMASYA 218, Gümüşhacıköy 94, Merzifon 74, ANKARA 211, Ayaş 279, Balâ 157, Beypazarı 243, Çubuk 160, Haymana 210, Kalecik 207, Keskin 222, Kızılcahamam 224, Nallıhan 86, Zir 46, ARTVİN 13, Ardanuç 1, Şavşat 21, Yusufeli 71, BİNGÖL 10, Genç 16, Kiğı 28, Solhan 1,BİTLİS 20, Ahlat 3, BOLU - DÜZCE 322, Gerede 211, Göynük 98, Mudurnu 95, ÇANKIRI 307, Çerkeş 210, Ilgaz 91, ÇORUM 226. Alaca 102, İskilip 269. Mecitözü 347, Osmancık 329, Sungurlu 243, DİYARBAKIR 80, Çermik 10, Lice 17, Silvan 3, ELAZIĞ 217, Keban 9, Maden 71, Palu 34, ERZİNCAN 64, Kemaliye (Eğin) 17, Refahiye 22, Tercan (Mamahatun) 155, Kemah 64, ERZURUM 117, Hınıs 5. ispir 35, Narman 10, Oltu 111, Pasinler (Hasankale) 30, Tortum 43, GAZİANTEP 40, İslahiye 16, Rumkale 16, GİRESUN 230, Görele 123, Şebinkarahisar 115, Tirebolu 248, GÜMÜŞHANE 140, Bayburt 41, Kelkit 22, Şiran 2, HAKKARİ. - HATAY, - İSKENDERUN 2, İÇEL. - Anamur 216, Gülnar 126, Mut 98, Silifke 298. Tarsus 53, KARS 147, Ardahan 74. Iğdır 44. Sarıkamış 2. KASTAMONU 484. Araç

116

262, Cide 116, İnebolu 395, Küre 147, Taşköprü 234, Tosya 310, KAYSERİ 393, Bünyan 26, Develi 113, İncesu 20, Tavlusun 48, KIRŞEHİR 210, Mucur 75, KONYA 459, Akşehir 231, Beyşehir 168, Bozkır 246, Ereğli 90, Ermencek 157, Ilgın 201, Saiteli «Kadınhanı» 192, Karaman 110, Sarayönü 4, Seydişehir 190, Koçhisar 272, Sille 29, MALATYA 88, Arapkir 16, Darende 42, Hekimhan 18. Pütürge 50, MARAŞ 144, Elbistan 52, Göksün 9, Pazarcık 42, MARDİN 306, Midyat 3, Savur 2, Resulayn 2, MUŞ 18, NEVŞEHİR 141, Avanos 85, Arapsun 59, Ürgüp 156, NİĞDE 307, Aksaray 344, Bor 163, Ulukışla 65, ORDU 399, Fatsa 211, Mesudiye 56, Perşembe 175, Ünye 256, RİZE 100, Atina 155, Mapavri 18, SAMSUN 351, Bafra 180, Çarşamba 256, Havza 79, Kavak 1, Lâdik 59, Terme 116, Vezirköprü 15, Sivas 150, Divriği 51, Hafik 9, Kangal 45, Koyulhisar 36, Şarkışla 110, Yıldızeli 91, Zara 71, Aziziye 56, Koçhisar 47, SİNOP 127, Ayancık 404, Boyabat 392. Gerze 195, SİİRT 14, Beşiri 1, Şirvan 9, TOKAT 218, Artova 5, Erbaa 148, Niksar 34, Reşadiye 90, Zile 275, TRABZON 322. Akçaabat (Polathane) 120, Cevizlik (Maçka) 103, Of (Solaklı) 160, Sürmene 127, TUNCELİ - Çemişkezek 9, UR-FA 75, Birecik 10, Siverek 58, Suruç 4, Viranşehir 3, VAN 19, YOZGAT, - Akdağmadeni 239, Boğazlıyan 130, ZONGULDAK 85, Bartın 275, Devrek 200, Ereğli 256, Safranbolu 203.

Musul, Medine, Selanik, Üsküp, Pirlipe, Resne, Sivastopol ve Trablusgarp gibi sınırlarımız dışında kalan yerlerin şubelerine bağlı ve şubesi tesbit edilmeyen şehitlerin sayısı yukarıdaki listeye dahil değildir. Liste, bugünkü idari taksimata göre düzenlenmiştir.[42]

****

42 -**Müdafaai Hukukun devamı olan C.H. Partisinin** ve bu partiye karşı kurulan partilerin kuvvetli oldukları yerlerle yukarıdaki listenin karşılaştırılması ilginç sonuçlarlar vermektedir.

K. KUVAYİ MİLLİYE

Kuvayi Milliye deyimi, Milli Mücadelede iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi **«Milli Kuvvetler»** yani **«Milis»** anlamıdır ki, bizim konumuzu teşkil ediyor. Diğer anlamı, çok daha şümullü olup, Milli Mücadeleyi bütün olarak ifade eder. Gerçekten yalnız silâhlı halk kuvvetleri değil, Müdafaai Hukuk ve Reddi ilhak teşekkülleri, Hey'eti Milliyeler, kongreler, Ankara'da toplanan B. M. M.., bunlara yardımcı olan bütün organlar ve hattâ ordu, milli kuvvetler idi. Bütün bu kuvvetlerin ve yarattıkları hareketin, galip devletlerle mütareke imzalamış olan Osmanlı Devleti ile hukuki ve siyasi bir ilgisi yoktu. Başta ordu olmak üzere, Kuvayi Milliye olarak adlandırılan kuvvetler, devlet kuvvetleri olmaktan çıkmış, yalnız millete malolmuştu. Her türlü hareket millete dayanıyor ve onun adına yapılıyordu. Bu sebeple, **Milli Mücadeleye katılan ve taraftar olan her şahsa «Kuvayi Milliyeci» veya kısaca «Millici» deniliyordu.** Bu espri, yaşadığı devre de damgasını vurmuştu. Zafere kadar geçen devir, **«Kuvayi Milliye»** devri olmuştur. Ancak, teknik bakımından ifade edildiği zaman **«Kuvayi Milliye Devri»**, milis kuvvetlerinin kaldırıldığı tarihe kadar geçen 1,5 yıllık bir zamanı kapsıyor, ondan sonra muntazam ordu devri başlıyordu.

1920 yılı sonuna kadar ordu, devlet kuvveti olarak görünmeye gayret etmiş ve istilâcı kuvvetlerin karşısına çıkardığı birliklerini milis kuvvetlerinin yanında savaşa sokarak, bunu resmen ifadeden sakınmıştır. Gerek bu siyasi sebeple, gerekse o tarihlerde ordunun açıkça düşman karşısına çıkamıyacak kadar zayıf oluşu sebebiyle, 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen birbuçuk yıl, **«Kuvayi Milliye»** ön plânda görünmüştür. Yunanlıların İzmir'e çıkarak Anadolu işgaline başlamaları üzerine, yer yer teşekkül etmeye başlayan milis kuv-

vetler, o günün şartlarının zorunlu kıldığı bir gerek idi. Mondros mütarekenamesinin ağır hükümlerini kabul ederek, Birinci Dünya Harbinden yenilmiş çıkan devlet, ne hükümeti ne de ordusu ile fiili bir müdahale imkânına sahip değildi. Bilhassa, Ferit Paşa **hükü**metinin Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalması, üstelik halka sükûnet ve itidal tavsiye etmesi, bizzat halkın kendi kendini savunması zorunluğunu ortaya koymuştu. Ordunun durumu da ayrıca iki bakımdan önemli idi. Evvelâ, **«Ordu»** bahsinde de anlatıldığı gibi ortada ordu denilecek bir varlık yoktu; halk, orduyu artık sevmiyor ve güvenmiyordu. Şüphesiz hiç bir millet, harpten yenilmiş dönen ordusunu alkışlamaz. Yalnız bir ordunun halkına karşı bu derece sevimsiz göründüğü pek nadirdir. Türk halkı, birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildi. **Gerçekte, halkın sevmediği subaylardı, askerlikti. Subaylar, Birinci Dünya Harbi felâketinin sorumluları olarak görülüyorlardı.** Kimsenin, düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olmaya hevesi ve niyeti yoktu. Esasen, devlet de ne seferberlik, ne de Yunanlılara karşı harp ilân etmişti.

İşte kısaca ifadeye çalıştığımız bu durum, milis kuvvetlerin doğmasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgalinden onbeş gün sonra başlayan milis teşkilâtı, yine aynı sebeplerle büyük rağbet görmüş ve günden güne gelişmiştir. Kuvayi Milliye'nin itibarı zamanla o dereceye yükselmiştir ki, subaylar ve Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bile orduya lüzum olmadığı, milis kuvvetlerle zaferin kazanılabileceği kanısı yayılmıştır. Kuvayi Milliye ile beraber çalışan subayların çoğu resmi kıyafetlerini de terkederek birer çete reisi gibi giyinmeye başlamışlardır. Bu psikolojiyi Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey hâtıralarında şöyle ifade etmektedir:

«Gediz taarruzuna karar vermek için Ali Fuat Paşanın başkanlığında toplandık. Benden başka yakası kapalı kimse yoktu.»

Halbuki, İzzettin Çalışlar'ın bahsettiği toplantıda Çerkez Efemden başka sivil yoktu. Diğer askerler, başta Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmak üzere, Albay Kâzım (Özalp), Albay Arif (Ayıcı Arif) idi ve bunlar, Mustafa Kemal Paşam en güvendiği kumandanlar idi. Ali Fuat Paşa, Ankara'ya bile bir çete reisi gibi omuzunda filinta ile gelmiş, istasyonda kendisini karşılayanları hayrette bırakmıştı.

Kuvayi Milliye'nin, ordunun yeniden kurulurcasına dü-

zentenmesi sırasında büyük faydalar sağladığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Muntazam ordu karsısında başarılı muharebeler veremeyen bu kuvvetler, Yunan ordusunun 22 Haziran 1920 de başlayan genel taarruzuna kadar cephede düşman ilerleyişini az çok kösteklemiş ve bazı mevziî başarılar elde etmiştir. Kuvayi Milliye'nin cephe gerilerinde de önemli hizmetleri görülmüştür.

Kuvayi Milliyetin, Millî Mücadelede sağladığı faydaları şöyle sıralayabiliriz :

1 — Dünya kamuoyunda, Türk halkının Yunan işgalini sükûnetle karşıladığı kanısının yerleşmesini önlemek ve Yunan Başbakanı Venizelos'un büyük devletlere bu hususta verdiği teminatı çürütmek.

2 — **Yunan ordusunun, ilk zamanlarda Anadolu'da rahatça ilerlemesine engel olmak**.

3 — **Yunan işgal kuvvetlerini her yerde rahatsız ve tedirgin etmek**. Kayıp verdirmek.

4 — Türk köylerini, Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarından korumak. Bu çeteleri temizlemek.

5 — Ordunun teşkilâtlanmasına imkân ve zaman kazandırmak.

6 —Gerek Türk hükümetine, gerekse Dünya kamuoyuna Anadolu hareketini bir milli ayaklanma olarak göstermek.

7 — Müdafaai Hukuk teşekküllerinin kurulmasına, çalışmasına destek olmak. Bu sahada mücadele aleyhtarlarını sindirmek, bertaraf etmek.

8 — **Karşı ihtilâl hareketlerini bastırmak**.

9 — İstanbul - Ankara yolunu açmak. (Kocaeli bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin bu hizmeti, bilhassa dikkatle üzerinde durulmaya değer, İstanbul'dan Ankara'ya kaçanlar bu sayede Kocaeli'nden geçebilmişler ve silâh, cephane, malzeme nakliyatı mümkün olabilmiştir.)

10 — Büyük taarruzdan önceki muharebelerin hemen hepsinde orduya yardımcı olarak savaşmak.

Kuvayi Milliye'nin daha başka hizmetleri olmadığı elbette söylenemez. Biz burada, tesbit edebildiğimiz önemli hizmetleri belirtmiş bulunuyoruz.

KUVAYİ MİLLİYENİN BÜNYESİ

Millî Mücadele dediğimiz büyük kavgada Kuvayi Milliye'nin gerçek yerini ve değerini tâyin edebilmek için, bu

120

kuvvetleri teşkil eden insanların kişilikleri hakkında fikir sahibi olmak şarttır. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye'nin mücadele içindeki çeşitli davranışları ve görülen çelişmeler, yine bu insanların kişiliğiyle değerlendirilebilir. Nihayet, Kuvayi Milliye'ye neden son verildiğini ancak bu ölçüyle anlayabiliriz. Ne Çerkez Ethem'in ve kardeşlerinin serkeşliği , ne de Demirci Efe'nin şımarıklığı Kuvayi Milliye'yi ortadan kaldırmak için asıl ve tek sebep değildir. Bu hususta en önemli etken, Kuvayi Milliye'nin bünyesidir.

Bugüne kadar, Kuvayi Milliye ya kötülenmiş veya top-yekûn övülmüştür. Taban tabana zıt olan bu iki yol da hatalıdır. Doğru kanaat, ancak gerçeklere inilerek bulunabilir. Kuvayi Milliye bünyesi içinde dövüşenlerin hepsi, elbette birer milli kahraman değildi. Bunların içlerinde Çerkez Ethem, Demirci Efe gibi şefler bulunmasa idi, durumun daha başka türlü olacağını da sanmıyoruz. Kuvayi Milliye'nin kötü sonunun tek sorumluları da bu şefler değildi. Binaenaleyh, şeflerin lanetlenmesi Kuvayi Milliye'yi bu açıdan beraat ettiremez.

Kuvayi Milliye Müfrezeleri, genel olarak şu kişilerden kurulmuştur:

a) Dağda gezen eşkiya ve zeybekler,

b) Asker kaçakları (Millî Mücadeleden önce kaçanlar, mücadele sırasında kaçanlar ve askere alınmamak için Kuvayi Milliye'ye katılan peşin kaçaklar),

c) Herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular,

d) Hapishanelerden çıkarılan mahkûmlar ve zanlılar;

e) Soyguna, vurguna hevesli maceraperestler ve belâlı takımı.

f) Karşı ihtilâl hareketlerine karışmış olup, bu hareketler bastırıldıktan sonra affa uğramak için iltica edenler,

g) Bir nevi askere alma şeklinde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler (Bunlara **«mükellefler»** de diyebiliriz),

h) Gerçekten millî ve vatanî duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler.

Bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinde her çeşit insan bulunduğu gibi, bazıları daha az ve karışık veya bir tip insandan ibaret idi. Bunların dışında, suçlarını affettirmek için bir veya bir kaç kişi tarafından hazırlanıp teç-

hiz edilerek cepheye gönderilen milis kuvvetlerine de rastlamaktayız. Bunlar da Kuvayi Milliye'nin ayrı bir kolunu temsil etmektedir.

Kuvayi Milliye müfrezelerinden bir kısmı her taraftan kopup gelmiş insanlardan, bir kısmı ise özellikle belli bir yerin, kasabanın veya aşiretin insanlarından teşekkül etmişti. Birçoğunun bünyesi taşıdıkları isimden de anlaşılıyordu.

Kuvayi Milliye birliklerini belli etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır. **«Kuvayi Milliye»**, **«Milli Kuvvetler»**, **«Çete»**, **«Müfreze»**, **«Millî Müfreze»**, **«Mücahidin»**, **«Milis»** genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları için **«tabur»**, **«alay»** gibi askerî deyimler de kullanılmıştır. Ayrıca her birliğin özel bir ismi vardı. Bu isimler, ya kumandanın, reisin ismi veya birlik mensuplarının toplandığı yerin ismi yahut sembolik bir isim oluyordu. Bazı örnekler verelim :

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Alaşehir Kuvayi Milliyesi, Osmancık Millî Müfrezesi, Bursa Müfrezesi, Eskişehir Millî Taburu, Millî Kütahya Alayı, Balkan Akıncıları;

Ziver Bey Müfrezesi, Teğmen Kadri Müfrezesi, Binbaşı Nazım Müfrezesi, Arnavut Kâzım Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi:

Gökbayrak Müfrezesi, Fatih Taburu. Müdafaai Vatan Taburu, Kara Keçili Alayı, Demir Alayı, Çelik Alayı, Albayrak müfrezesi.

Pek nadir olmakla beraber Kuvayi Milliye birliklerine bir fikir içtihadı ifade eden isimler de verilmiştir. Meselâ. Bolşevik Taburu.

Kuvayi Milliye genişleyip cephe teşkilâtı kurulduktan sonra, bir kumanda altında toplanan çeşitli Kuvayi Milliye birlikleri tuttukları cephenin adiyle anılmıştır. Menderes Alayı, Aydın Alayı, Adagide Dağ Taburu gibi..

Kuvayi Milliye birlikleri muntazam ordu hâline getirilirken bunlardan taburlar ve alaylar teşkil edilerek, ordu birliklerinde olduğu gibi numara verilmiştir. Eskişehir-Kütahya muharebelerine tekaddüm eden devrede ordu, grup teşkilâtı yaparken Afyon mıntıkasında vücuda getirilen XII. Grup, 57. Tümen ve 4. Süvari Tugayı ile bir Mürettep Tümenden kurulmuştur. Bu mürettep Tümenin teşkilâtı bir nizamiye alayı ile 1. ve 2. Milis Alaylarından 35. Süvari Alayı ve Süvari Milis Alayından ibaret idi. Kuvayi Milliye'nin önemli bir kısmına uzun bir zaman **«Kuvayi Seyyare»** adı verilmiştir.

122

KUVAYİ MİLLİYE KUMANDANLARI

Kuvayi Milliye'nin bünyesi, şüphesiz, kumandanlarıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Herhangi bir Kuvayi Milliye'nin kumandanı eski bir eşkiya reisi ise, maiyeti de ona göre olacaktı. Yalnız vatan kaygusiyle ortaya atılan gönüllülerden müteşekkil bir Kuvayi Milliye müfrezesine ise başka tip bir kumandan gerekli idi. Bu sebeple Kuvayi Milliye müfrezeleri ile kumandanları genellikle birbirine denk değerde idi. Fakat, önemli bir kısmında açık çelişmeler görülmektedir. Kuvayi Milliye'nin sevk ve idaresi, bu bakımdan çetin güçlükler arzetmiştir. Yetişme tarzı ve karakteri bakımından milis kuvvetlerini ustalıkla idare edebilecek kumandanların yanında, bu işe günün şartları icabı tesadüfen girmiş olanlar az değildi.

Kuvayi Milliye Kumandanlarını şu şekilde bir tasnife tâbi tutabiliriz:

1 — Efeler ve eşkiya reisleri:

Efeler, genellikle zeybek çetelerinin başındaki adamlardır ve bunlar da aslında birer eşkiya reisidirler. Aydın ve havalisine has bir deyim olan efelik ve zeybeklik, bir takım özelliklere sahip olmakla beraber esasta bildiğimiz eşkiyadan pek farklı değildir. Kuvayi Milliye teşkilâtı kaldırılıncaya kadar, büyük kuvvetlere kumanda eden ve bir çok efeleri ve başka millî kuvvetleri idaresi altına alan iki ünlü efe vardır: **Demirci Mehmet Efe** ve **Yörük Ali Efe**.

Kuvayi Milliye kumandanlarından bir kısmı da eşkiya veya çete reisleri idi. **İpsiz Recep** gibi bir çok eşkiya reisi ya bağımsız olarak, veya daha büyük bir Kuvayi Milliye grubu içinde müfrezelere kumanda etmişlerdir. Kuvayi Milliye gruplarına yarı resmî şekilde düzen ve yön veren bazı askerî şefler, yapılan işe göre **«Çete»** deyimini bayağı bularak, bunlara **«Mücahidin»** demeye itina göstermişlerdir.

2 — Komiteciler:

Kuvayi Milliye'nin komiteci kumandanları, Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde Balkanlardaki çeşitli mücadelelerde Balkan Komitecilerine kıyasla yetişmiş veya yetiştirilmiş kimselerdir. **Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık** gibi..

3 — Sivil Kumandanlar:

Gerçek anlamiyle asıl milis kumandanları bunlardır.

123

Silahla oynamak meslekleri olmadığı hâlde, düşman istilâsı karşısında devletin âczini ve ordunun zayıf durumunu görerek vatanı müdafaa maksadiyle silâhlı halk kuvvetleri vücude getirip, onları sevk ve idare etmişlerdir. Bu sivil Kuvayi Milliye Kumandanlarının, Efeler ve Komiteci Kumandanlar kadar başarı gösterdikleri ve etkili oldukları söylenemez. Fakat hizmetlerini küçümsemeye de imkân yoktur. Bir kısmı, aydın kimselerdi, bir kısmı da bölgelerinin eşrafından idi. Aydınlar arasından çıkan sivil kumandanlara, **Biga Kaymakamı Köprülülü Hamdı Beyi**, **Geyve Kaymakamını Saraçoğlu Şükrü Bey**i, **Mahmut Esat Bey**i örnek olarak gösterebiliriz. **Alaşehirli Mustafa Bey**, **Ayazmendli Niyazi Bey**, sivil Kuvayi Milliye Kumandanlarının eşraf tipine örnek teşkil eder.

4 — Subaylar:

Kuvayi Milliye kumandanları arasında çok sayıda subay vardır. Asteğmenden generale kadar her rütbeden subay, ya kendiliğinden, yada üst makamların emriyle Kuvayi Milliye de görev almıştır. Bunlar arasında, muvazzaf subaylar, emekli veya müstafi subaylar ve yedek subaylar vardır.

Milis Kuvvetlerine doğrudan doğruya kumanda eden subaylardan başka, büyük Kuvayi Milliye teşekküllerinin asker olmayan kumandanlarının yanında müşavir, kurmay olarak çalışan subaylar da görülür.

Subaylar, milis kuvvetlerine kumanda etmekte genellikle çok sıkıntı çekmişlerdir. Hele efeler ve zeybekler, eşkıya reisliğinden gelme Kuvayi Milliye kumandanlarıyla beraber çalışanlar tatsız olaylarla karşılaşmışlar, büyük tehlikelere maruz kalmışlardır. Aralarında, bir efenin, bir zeybeğin, bir eşkiyanın kurşunu ile öldürülenler az değildir. Buna karşılık, eski bir süvari subayı olan **Çolak İbrahim** ve **Sarı Efe** adiyle anılan **Jandarma Yüzbaşısı Edip** gibi milis kuvvetlerini sevk ve idare etmekte, efeler ve diğer eşkiya reisleriyle aynı şartlarla ilişki kurmakta ustalık gösteren subaylara da rastlanır.

KUVAYİ MİLLİYENİN MEVCUDU

Kuvayi Milliye'nin mevcudunu belli bir sayı ile kesin olarak İfade etmeye imkân yoktur. Herhangi bir dönemde *«Kuvayi Milliye de şu kadar silâhlı vardı»* denilemiye-

ceği gibi, bir gün için tesbit olunacak sayı, ertesi gün muhakkak değişiyordu. Bu değişiklik kâh artış, kâh azalış şeklinde devam etmiştir. Kuvayi Milliye müfrezelerinin insan sayısının genel toplamı, en kuvvetli seviyesine ulaşıncaya kadar, şüphesiz devamlı olarak artmıştır. Fakat; bu halde bile istikrarlı bir artış yoktur. Bu durum, milis kuvvetlere has bir özeliktir. Ordu gibi bir disiplin kuruluşu olmadıkları için, mevcutları günü gününe tesbit de edilmemiştir. Eldeki sayılar takribi veya tahminidir.

Kuvayi Milliye mevcudunun sürekli değişmesinin en önemli sebebi, bu organizasyona dahil olmanın **«Askerlik mükellefiyeti»** gibi bir zorluğa dayanmamasıdır. Herhangi bir Kuvayi Milliye mensubunun müfrezesini bırakıp köyüne gitmesini, orduda olduğu gibi **«firar»** saymak mümkün değildi. Büyük çoğunluk Kuvayi Milliye'ye kendi isteğiyle katıldığı için, herkes dilediği zamanda olmasa bile herhangi bir fırsatta teşkilâttan çekilebilirdi. Özellikle savaşa tutuşup bozguna uğrayan müfrezelerin mensupları kolayca dağılabiliyordu. Böyle hallerde, insanların üzerine çöken yılgınlık ve moral kırıklığı kavgadan kaçmaya hevesli olanlara bir fırsat vermiş oluyordu. Hattâ zaferle sonuçlanan muharebeler sonunda bile, Kuvayi Milliye müfrezelerinin dağıldığı ve savaşçıların köylerine çekildikleri görülmüştür. Bu gibi olaylardaki dağılmaya ise, **«Zafer kazanıldı. Sonuç alındı. Artık yapacak iş kalmadı»** düşüncesi sebep oluyordu.

Düşman harekâtının durakladığı dönemlerde, bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinin mevcudu bilhassa azaltılırdı. Daha çok, Müdafaai Hukuk teşekküllerinin, Heyeti Milliyelerin vücuda getirdikleri ve kısmen bir nevi mükellefiyetle takviye ettikleri müfrezelerde bu usule daima başvurulmuştur. Gerek ikmal ve iaşe yükünü hafifletmek, gerekse savaşçılara bıkkınlık vermemek maksadiyle müfrezeler, âdeta kısmî terhise tâbi tutulurdu. Bu hareket tarzının diğer bir faydası da, işinden gücünden kalmış, yorulmuş savaşçıları yenileri ile değiştirmek imkânını vermesidir. Kuvayi Milliye kadrolarının bu gibi zorunluklarla daraltılmasının en geniş tatbikatı 1920 yılı başında yapılmıştır.

Heyeti Temsiliye, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa, Ordu birliklerinin olduğu gibi, Kuvayi Milliye'nin mevcudunu da muntazaman öğrenmeye önem vermiştir. 14. Kolordunun tümenlerine ve Refet Beye gönderdiği 8 Nisan 1920 tarihli şifre ile her Cumartesi günü kendisine

bilgi verilmesini istemiştir. Bu şifrenin 4. maddesi şöyledir :

«Kolordu kıtalarından başka, Kuvayi Milliye teşkilâtının da yukarıdaki maddelere göre cephe durumu, savaşçı, silahlar ve cephane ve mühimmat kuvvetlerinin ayrı bir madde halinde olarak gösterilmesi.

22 Haziran 1920 de Yunan taarruzu başladığı sırada Milis Kuvvetlerinin mevcudu hakkında bir fikir vermek üzere 21 Haziran 1920 Kuvvei Umumiye cetvelinden alınan aşağıdaki tabloyu okuyucuların tetkikine sunuyoruz :

Milis kıt'alarının İsimleri	Bulundukları yer	Subay	Erat
Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelere bağlı zeybekler	Nazilli, Atça ve diğer yerler	0	628
Aydın Alayı	Büyük Menderes Aydın cephesinde	45	1180
Aydın Dağ Taburu	Büyük Menderes Aydın Cephesinde	4	400
Menderes Alayı	Büyük Menderes Aydın cephesinde	20	1104
Adagide Dağ Taburu	Adagide cephesinde (Üç Yol)	13	359
Balyambolu Bölüğü ve müstakil zeybek müfrezeleri	Balyambolu cephesinde	15	504
Adagide Müstakil Zeybek müfrezesi	Adagide (Üçyol) cephesinde	0	504
Milis Süvari Bölüğü	Adagide cephesinde Ovacık'ta	12	197
İstihkâm Bölüğü	Köşk'te	2	159
Söke Bl ve Milisler	Söke mıntıkasında	2	320
Kuşadası Bl. ve Milisler	Kuşadası mıntıkasında	5	425
Koçarlı Bölüğü	Koçarlı'da	0	92
Toplam		118	5608

Bu tablo yalnız İzmir Güney cephesinin milis kuvvetlerini göstermektedir. Alay, tabur ve bölük olarak zikredilen milis kuvvetler nizamiye kıt'aları gibi kurulmuş kıtalardır. Aynı cephedeki nizamiye kıtalarının, yâni 57. Tümenin yine 21 Haziran 1920'deki mevcudu ise şöyledir:

Subay : 193

Erat : 4390

126

Görülüyor ki, bu cephedeki milisler, ordu birliklerinden fazladır. Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelerin zeybeklerinin yukarıdaki tabloda eksik gösterildiğini tahmin ediyoruz. O tarihte Anzavur ve Bolu isyanlarının bastırılmasına gönderilen zeybek atlıları cetvele dahil edilmemiş olsa gerek.

Batı Cephesinin Kuzey kesiminde ve Kocaeli Bölgesinde Kuvayi Milliye'nin mevcudu ile Batı Anadolu'da Haziran 1920 ortalarında bütün Milis Kuvvetlerinin -Çerkez Ethem kuvvetleri dahil- 15 bin kişi kadar olduğu tahmin edilebilir. Bu sayının, Kuvayi Milliye'nin ulaştığı en yüksek seviye olduğu muhakkaktır.

KUVAYİ MİLLİYE'NİN KARAKTERİSTİĞİ

Kuvayi Milliye'nin bünyesini yukarıda ana hatlariyle izah etmiştik. Bu bünyenin ve içinde bulunduğu şartların icabı olarak Kuvayi Milliye'nin bazı karakteristik özellikler göstermesi tabiîdir, ilk bakışta, düşman işgaline karşı direnen silahlı halk kuvvetlerinden başka bir şey olmayan milis teşkilâtı, bir bakıma bu görünüşü ile çelişir durumdadır. Daha başka türlü ifade etmek gerekirse, Kuvayi Milliye silâhlı halk kuvvetleri kuruluşunda olduğu halde gerçek anlamda halkla fazla ilgisi yoktur, diyebiliriz. Çünkü, Kuvayi Milliye halkı korkutmuş, yıldırmış, soymuş, halka fena muamele etmiştir. Kuvayi Milliye, hemen her yerde terör havası yarattığı için halk tarafından sevilmemiştir. Kuvayi Milliye teşekküllerinin hepsinin bu şekilde olduğunu iddia etmek, şüphesiz mümkün değildir. Fakat büyük çoğunluğu böyledir.

Kuvayi Milliye'nin sevimsiz görünmesinde halkın o günlerdeki psikolojisinin de etkisini kabul etmek gerekir. Kuvayi Milliye devrinde, halk psikolojikman henüz dövüşmeye hazır olmadığından, dövüşmeye çıkanları sevmiyordu.. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye çetelerine, müfrezelerine dayanan bazı Müdafaai Hukukçular, Heyeti Milliyeciler veya böyle görünen mütegallibe, bölgeler şahsî nüfuz ve itibarlarını arttırmak için Kuvayi Milliye'yi âlet olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır. Eşraf kısmından olan bu gibi kimseler hattâ bazı muvazzaf ve yedek subaylar nüfuz, itibar ve şahsî menfaat yolunda önlerine çıkan engelleri kaldırmak maksadıyla Kuvayi Milliye'yi etrafa bir umacı gibi gösteriyorlardı. Çok yerde Ku-

vayi Milliye'nin halk tarafından sevilmeyişinin bir sebebi de budur.

Kuvayi Milliye'nin faaliyetinde, yağma, talan, gasp gibi olaylara bol bol rastlanır. Özellikle, ayak takımı kimselerden müteşekkil ve eşkiya reisleri tarafından idare edilen müfrezelerin bu gibi hareketleri hiçbir zaman önlenememiştir. Kanun dışı bir hayat sürerken, Kuvayi Milliye'ye katılan eşkiya çetelerinden namuslu davranmaları esasen beklenemezdi. Bunlar, düşmana karşı savaşa girmekle, takibata mâruz kalmadan sanatlarını daha rahat icra etmek imkânını bulmuş oluyorlardı. Bu gibi haller Büyük Millet Meclisine kadar intikal etmiş ve müzakere konusu olmuştur. Misâl olarak, bir mebusun Milli Müdafaa Vekili tarafından cevaplandırılmak üzere 22 Ağustos 1920 de Meclise verdiği önergeyi aşağıya alıyoruz:

«Kuvayi Milliye askerlerinden bazılarının esnaftan satın aldıkları eşyaların bedelini vermemek veya kendisince tayin eylediği miktarda ödeme yaparak kararlaştırılan fiyatın büyük bir kısmını kesmek gibi halkı rahatsız edecek tecavüzlerde bulundukları halkın dilinde dolaşıyor halkımızın Millî Hükümete karşı yavaş yavaş soğukluğunu doğurma eylemini taşıyan üzücü durumların meydana gelmesi acaba doğru mu?»

T.B.M. Meclisinin 26 Eylül 1920 günlü yetmiş üçüncü toplantısında Milli Müdafaa Vekâleti Vekili İsmet (İnönü) Bey bu önergeyi yazılı olarak cevaplandırmış ve Kuvayi Milliye efradından bazılarının iddia olunduğu gibi hareket ettiklerini kabul etmiştir. İsmet Bey cevabında, yakalananların cezalandırıldıklarını, cepheye gitmiş olanın cezalandırılmaları için kumandanlarına yazıldığını, cezalandırılacaklarını anlayan bazı kimselerin de firar ettiklerini bildirerek, zarar gördüğünü isbat edenlere peyderpey tazminat verildiğini ifade etmiştir.

Kuvayi Milliye müfrezelerince halk aleyhinde öyle suçlar işlenmişti ki, Mebus Cemil Bey'in yukarıdaki önerge ile B.M.M.'nin huzuruna çıkarmak istediği suç diğerlerinin yanında çok hafif kalır.

16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresince alınan kararların 6. maddesi, Kuvayi Milliyenin yukarıdan beri izahına çalıştığımız davranışına karşı duyulan tepkiyi çok güzel ifâde ettiğinden buraya aynen alıyoruz :

«Madde 6 — (Hareketi Milliye - Reddi İlhak) bu gayeye yönelik Hareketi Milliye, düzenli teşkilat ile yaptığı

gibi, gereğinde bundan sonra aynı tarz kabul edildiğinden eşkıyalığa varan çeteciliği nefretle reddeder.»

Bu satırların yazıldığı günlerde Kuvayi Milliyenin iki buçuk aylık bir geçmişi vardı. Ne Çerkez Ethem, ne de Demirci Mehmet Ete henüz palazlanmamıştı.

Alaşehir Kongresi kararlarının 25. maddesine de şöyle bir hüküm konmuştu :

«Madde 25 — *Cephe mürettebatının savaş alanı gerilerinde görevsiz silahlı olarak dolaşmaları kesin olarak yasaktır.»*

Daha önce toplanmış olan Balıkesir Kongresi ise **«çetecilikten nefret»** ettiğini kararları arasına almıştı. Fakat, bütün bu tedbirler esasa müessir olamamıştır.

L. MADDİ VE MALİ KAYNAKLAR

Bütün belli başlı gelirleri haciz altına alınmış borçlu bir devlet; fakir bir halk; verimsiz bir memleket!. Millî Mücadelenin maddî ve malî kaynakları, işte bu kısır alan üzerinde aranacaktır

Başlangıçta bütün şartlar cesaret kırıcı idi amma, para meselesi hepsinden zor görünüyordu. Anadolu'da, Avrupa ölçüsüne göre ne zengin bir burjuva sınıfı, ne kuvvetli bir sanayici zümre ve ne de kasaları dolu bankalar vardı.[41]

Mücadele taraflısı olanlar bile, para konusunda bir çıkmazda bulunduklarını sanıyor ve kuşkularını şöyle belirtiyorlardı:

«Parasız, ordusuz ne yapabiliriz?»[42]

En iyimser bir düşünce ile, askerî bir zafer kazanıp memleket kurtarılsa bile bağımsız bir devlet olarak yaşamanın imkânsızlığına inananlar, yine para meselesini ileri sürüyorlardı:

«Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz, diyecekler; halbuki bizim gelirimiz borcumuzun faizini bile karşılamıyor.»

Milli Mücadelenin maddî ve malî külfetinin büyük kısmını, bir süre **«nakdi ve ayni teberru»** adıyla, ondan sonra da **«vergi»** ve **«tekâlifi harbiye»** olarak tamamen halk çekmiştir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Anadolu'da iyi

****

41 Osmanlı Bankasının Anadolu'da (43) şubesi vardı. Ziraat Bankasının 1920'de sermayesi 11,5 milyon lira idi.

42 Kara Vasıf tarafından Sivas Kongresinde söylenmiştir.

kötü bir devlet düzeni kuruncaya kadar halktan **«nakdi ve ayni»** yardım sağlama keyfiyeti, Kuvayi Milliye'nin ve Müdafaai Hukuk Teşekküllerinin değer ölçülerine bağlı idi. Bu ölçü, bazı Kuvayi Milliye Kumandanlarının elinde halkı soymak derecesine vardığından, Müdafaai Hukuk Kongreleri, malî meseleler hakkında bir takım kararlar almış ve bir teşkilât işi olarak Kuvayi Milliyeyi beslemeye çalışmıştır.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinin bu husus ile ciddî olarak uğraştığı görülmektedir. 31 Temmuz 1919 günü toplanan Balıkesir Kongresinde:

Merkez Livada (Balıkesir) olduğu gibi Kazalarda maliye teşkilâtı ve levazım heyetleri kurulmasına.

— Nahiyelerden gönderilen eratın masraflarını ilçelerin karşılayıp sonra umumi masraftan kapatılmasına,

— Cephelere sevk edilecek eratın başında eşraftan bir kişinin bulunmasına, karar verilmiştir.

Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongresinin koyduğu esaslara uymuştur. 7 Ağustos 1919 da toplanan Nazilli Kongresi ise, Kuvayi Milliyenin mali ve maddî ihtiyaçlarını karşılamak için daha ayrıntılı kararlara varmıştır. Şöyle ki:

— Mücahitlerin ve Heyeti Milliye'nin mahalli masraflarının temini halkın verilecek nakdi ve ayni bağışlarının toplanmasına bağlıdır.

— Her şahsın ne miktar bağışta bulunacağı verilecek bilgiye dayanılarak milli heyetçe kararlaştırılacaktır.

— Her çeşit kişisel hareketler (mal ve para toplamak) yasaklanacaktır.

— Kuvayi Milliye Komutanları ve ümera, subay sınıfına dahil bulunduklarından bunlar için bağış mecburiyeti tatbik edilmiyecektlr.

— Nakil ve fiili bağıştan çekmenlerin cezası, Kuvayi Milliye Komutanları tarafından düşünülecek ve yine onlar tarafından tatbik edilecektir.

— Davet olduğunda 100 lira bağışta bulunanlar cepheye gönderilmeyip işleri başında bırakılacaklardır. Ancak bu bağışıklık 3 ay için geçerli olacaktır.

Bu kararların kesin bir düzen içinde yürütülmelini imkân yoktu. Memleketin içinde bulunduğu genel şartlar, değişik yerlerin özellikleri ve her tarafla gerek Mü-

dafaai Hukuk, gerekse Kuvayi Milliye'nin lider kadrosunu teşkil eden insanların idrâk ve kabiliyetlerinin farklı oluşu bir düzensizlik yaratıyordu. Bu hal, Ankara Hükümeti kurulup, Anadolu'da otorite sağlanıncaya kadar sürdü.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinden sonra Kuvayi Milliye teşkilâtı genişlemeye başlamıştı. İlk zamanlar yalnız gönüllülerden ibaret olan müfrezeler, Kongrelerin aldığı seferberlik kararıyle çoğalınca bunlara silâh temini, iaşe işleri ve daimî gönüllü efradın[43] ve müfreze kumandanlarının maaşlarının ödenmesi büyük bir mesele oldu. Silâhı ordu veriyordu. Parayı bağış şeklinde halk karşılıyordu. Müfrezeleri, bulundukları köyler besliyordu. Fakat artık hiç biri yetmez oldu. Bunun üzerine birçok yerlerde aşar ambarlarına, banka olan yerlerde bazı bankaların paralarına vaziyet edildi. Balıkesir, Akhisar, Alaşehir gibi birkaç yerde, şehirlere dışardan gelen mallara oktruva resmi kondu. Silâh meselesi de, bu sıralarda, temin olunan silâh mevcudu kadar mücahit toplamakla halledildi.

22 Mart 1920 günü toplanan *«İzmir Kuzey Mıntıkası Kuvayi Milliye Genel Kurulu»* daha sağlam malt kararlar almıştır. *«Bütçe»* başlığını taşıyan bu kararlar şöyledir :

«Tahmin edilen sarfiyat 300.000 liralık bir bütçe üzerinden tasavvur edilmiştir. Gelir kaynaklan şunlardır:

a) Belediye bütçelerinde tahmin edilen gelir fazlasının yansı,

b) Mezbaha ve pazar vergilerinin bir misli belediyelerce fazla tahsil edilerek Kuvayi Milliyeye verilecektir.

c) Her değiştirme için nakdi bedel olarak 100 lira alınacaktır.

d) Aşağıdaki yazılı tüccar mallarının ithalât ve İhracatlarından muayyen bir vergi alınacaktır: Buğday okkasından 1 kuruş, sair zahireler 20 para, susam ve pirinç 2 kuruş, fasulye ve mercimek 1 kuruş, tütün 5 kuruş, afyon 50 kuruş, üzüm 2 kuruş, İncir 60 para, şeker 2 kuruş, kahve 6 kuruş, palamut kantarına 2 kuruş, badem içi okkasına 10 kuruş, ceviz içi 6 kuruş, acı badem 6 ku-

****

43 - Daimi gönüllü efrada ayda 5-15 lira maaş veriliyordu.

ruş, bal S kuruş, çivi ve demir 20 para, kösele 10 kuruş, sabun 1 kuruş, yapağı ve yun 2 kuruş, gaz sandığı 2 kuruş, zeytinyağı okkasına 3 kuruş, (Kırkağaç ve Akhisar müstesna) İplik paketine 10 kuruş, manifatura büyük balya 600 kuruş, küçük balya 300 kuruş, yumurta tanesine 5 para, ispirto kilosuna 50 kuruş, rakı vesair içkilerin okkasına 100 kuruş ve diğer eşya İçin mahallinin tâyinedeceği miktar.»

Mücadele azminin zorladığı ve meşru sayılması gereken bütün bu tedbirlerin yanı sıra, bazı Kuvayi Milliye müfrezeleri halkı soymaktan geri kalmamışlardır. Mühim kısmı eşkıyalıktan yetişme kimselerden, zeybeklerden, efelerden teşekkül eden ve cephe boylarında, cephe gerilerinde silahlı olarak dolaşan bu **«Mücahidler»** ihtiyaçlarını değil, çok fazlasını halktan zorla alıyorlardı.

Demirci Mehmet Efenin yanında çalışmış olan bir doktorun[44] anlattığı şu küçük macera bu konuda verilecek yüzlerce örnekten biridir:

«Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilliye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastahaneyi boşaltarak Sarayköy'e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekatının durduğu, Nazillinin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilliye döndük. Şehir bomboştu. Yalnız zeybekler vardı. Çarşı açılmış; zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yükleyip götürüyorlardı.»

Halbuki Nazilli halkı, Kuvayi Milliyeye **«ayni ve nakdî»** teberru vermekte kusur etmemişti.

Anadolu'nun bir ucu böyle iken diğer ucu nasıldı? Aynı günlerde Erzurum'da geçen bir olay, hem buradaki Müdafaai Hukuk teşkilâtının, hem halkın, hem de Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşanın malî durumunu göstermektedir. Bu sılayı **«Millî Mücadelede Erzurum»** adlı kitabında Cevat Dursunoğlu şöyle anlatır:

«Tarih Ağustos ayının sonlarına doğru. Sivas Kongresi Eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa hareket hazırlığında. İçimizden Paşa ile en çok Kâzım temas ediyordu. Bir gün birkaç arkadaş Necati'nin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşanın yanından gelen Kâzım, arkadaşlara Paşanın yola çıkmasını sağlamak

****

44 - Sipahi Ocağı Kulübü Başkanı Dr. Necati Bey ile 23/12/1959 da yaptığımız görüşmeye ait notlardan.

için bizim para temin etmek vazifemiz okluğunu hatırlattı. Zaten nizamname de, temsil heyetinin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaai Hukuk teşkilatına vermişti. O zamanlar bunu Erzurum Müdafaai Hukukundan başka bir yer yapamazdı. Halbuki o gün Müdafaai Hukukun elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz bin beş yüz lirayı öbür vilâyetlerden kongreye gelmiş olan azaların yerleştirilmesi, telgraf muhabereleri gibi acele işlere harcamıştık. Hiç birimizde de para yoktu. Hepimiz «Kutilâyemut» yaşayabiliyorduk. Paşaya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama nereden? Böyle mühim bir zamanda Cemiyetin parasızlığını kimseye söyliyemezdik. Bu bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmıyacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak harcanmıştı. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak büyük işi nasıl başaracaktık.

«Heyeti Faale» âzasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla olgun bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek «Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin celâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiç bir kimse bilmeyecek, ilerde Müdafaai Hukukun parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği emeklilik aylığı ile geçinir giderim» dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygumuzdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım'ın aracılığıyle Paşaya ulaştırdık. Paşanın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılışından yedi buçuk ay geçtikten sonra Ankara'ya geldiği zaman bin iki yüz lira parası vardı. Müftü Rifat Efendi, Ankara tüccarından altı bin lira toplayarak Paşaya verdi.[45]

****

45 - Bu bilgiyi bize, Milli Mücadelenin Maliye Vekillerinden Hasan Fehmi Ataç 25/11/1959 günü vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa parasız idi. Büyük projelerle İstanbul'dan ayrılırken, Anadolu'da kendisine verilecek bin liranın değerini düşündü mü bilmiyoruz. İnceleyebildiğimiz belgeler ancak şunu gösteriyor ki, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan hareket edeceği günlerde karargâhına mensup subayların üçer aylık maaşlariyle bir miktar olağanüstü ödenek almak için çok uğraşmıştı. Zaferden sonra tasfiye ettiği siyasî düşmanları onun, padişah tarafından verilmiş önemlice bir para ile Anadolu'ya geçtiğini söylerler. Halbuki bu söylentinin doğruluğunu gösterecek en ufak bir delile henüz rastlanmış değildir. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'dan ayrıldığı sıralarda Dahiliye Nezaretini işgal eden Mehmet Ali Bey[46], Paris'te çıkardığı **«La Republique Enchene»** adlı gazetesinde 9. Ordu Kıtaatı Müfettişine verdiği yirmi beş bin liraya ait makbuzun klişesini yayınlamıştır, işte Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya götürdüğü bütün para bundan ibarettir.

Dahiliye Nezareti, örtülü ödeneğinden ödenen bu parayı Mehmet Ali Bey, yanında Emniyet şube müdürlerinden Râdi Bey[47], olduğu halde, Mustafa Kemal Paşayı Samsun'a götürecek vapura hareketinden biraz önce gelerek bizzat vermiş ve klişesi yayınlanan makbuzu da orada Râdi Bey yazmıştır.

Millî Mücadele Lideri, Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar ancak bu kadar bir malî imkâna sahip olabilmiş ve kolayca anlaşılacağı üzere para bakımından hiç bir zaman kaygusuz kalmamıştır.

*****

Büyük Millet Meclisi hükümeti ilk iş olarak devletin Anadolu'daki gelir kaynaklarına el koyacaktı. Fakat bir Düyunu Umumiye idaresi vardı ki, büyük şehirlerin aşarını, Aydın vilâyetinin ağnam vergisini devletten olan alacağına karşılık bu idare toplardı. Düyunu Umumiye'nin tahsil ettiği vergiler devlet gelirinin yarısından çok fazla idi.

Çok çetin şartlar içinde başarılacak bir mücadelenin başlangıcında bulunan Ankara hükümeti, basiretli hareket etmek zorunda idi. Onun için Düyunu Umumiye Teşkilâtına dokunulmadı. Mesele politik bir formül ile hal-

****

46 - Yüzelliliklerdendir.

47 - Radi Yeğen ile yaptığımız görüşmeden

135

ledilmeliydi. Bir gün, Düyunu Umumiye'nin Ankara mümessili Ali Cevat Bey'i makamına davet eden Maliye Vekili ona şöyle dedi:

«Biz harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız.»

Bu teklif Düyunu Umumiye'nin de işine gelmişti. Böylece B. M. Meclisi hükümeti Düyunu Umumiye gelirine el atmış oldu.

Düyunu Umumiye Merkezi ve Damga Matbaası İstanbul'da idi. Normal zamanlarda olduğu gibi damga pulu İstanbul'da basılıp Anadolu'ya gönderiliyordu. Ankara hükümeti Anadolu'da satılan bu pulların parasını da İstanbul'a göndermeyip bir gelir olarak bütçeye ekliyordu. Bunun gibi diğer devlet gelirleri de artık Ankara'nın eline geçmişti. Bu arada Reji idaresinin tütünlerine de vaziyet edilmiştir. Fakat, bütün bunlara rağmen Anadolu'nun gelir kaynakları, uzun sürecek yeni bir harbi beslemeye yetecek ölçüde değildi.

Anadolu'nun mali kaynaklarına B. M. Meclisinin açılışından önce, İstanbul'un işgali üzerine kısmen el konulmuştu. **«Heyeti Temsiliye»** adına Mustafa Kemal imzasiyle kolordulara, vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara, Şile, Gebze ve Kartal Kaymakamlıklarına yazılan 18 Mart 1920 tarihli şifre şöyledir:

«Atideki mevaddın derhal icra ve neticesinin inhasını rica ederiz.

1 — Osmanlı ülkelerinde Osmanlı Bankalarıyla Düyunu Umumiye ve Tekel idareleri mevcudundan, mahallin en büyük mülkiye ve maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları göndermeleri bu iki memur tarafından denetlenerek üst makamlara bilgi vereceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı surette mevcudunu bildirmekle beraber, İstanbul merkezinden başka merkezler ile olan muamelelere devam edilecektir.

2 — Bu müesseselerin İstanbul'a gönderme yapması yasaklanacaktır.

3 — Yukarıda adı geçen mâli müesseseler ile Mal sandıklarında ve vakıf sendiklerinde mevcut paraların miktarı ve depozitlerinin toplam kıymetleri gösterilmek üzere 18 Mart 1920 tarihi itibariyle ulaştığı miktar derhal bildirilecektir.»

B. M. Meclisi hükümeti 5 Mayıs 1920 de yaptığı ilk toplantısında Rusya ile temasa geçmek İçin bir hey'et gön-

dermeye karar verdi. Batı devletlerinin Türkiye hakkındaki niyetleri belli idi. O yönden hiç bir fayda umulmuyordu. Doğuda ise dostluk kuracak bir devlet yoktu. Ancak Rusya'dan bir şeyler beklenebilirdi. Çarlık rejimi yıkılmış ve emperyalist devletlere karşı mücadele eden yeni bir rejim kurulmuştu. Aynı devletlere karşı dövüşmeye başlayan Türklere Rusya'nın seyirci kalmayacağı muhakkak idi. Rusya'dan Ankara'nın beklediği fayda, siyasî olmaktan çok maddî ve malî yardım idi.

İlk heyet Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'den teşkil edilip gönderildi. Bu birinci temastan sonra, Moskova Büyük Elçiliğine tâyin edilen Ali Fuat Paşa da dahil olmak üzere Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerden müteşekkil ikinci bir hey'et gönderildi.

Ankara Rusya'dan çok sayıda silâh, cephane ve harp aracı ile para istiyordur Uzun görüşmeler, istenilenin hepsini sağlamadı. **Bir miktar silâh, cephane ve araç alındı. Ruslar, ayrıca üç parti hâlinde bir milyon Rus altını verdiler.** Bu altınlar:

Ferit (Tek) Beyin Maliye Vekilliği zamanında iki yüz bin,

Hasan (Saka) Beyin Maliye Vekilliği zamanında Beş yüz bin,

Hasan Fehmi (Aytaç) Beyin Maliye Vekilliği zamanında Üç yüz bin lira olmak üzere geldi.[48]

Ankara'daki Rus Büyükelçisinin isteği üzerine bu altınlara Ankara hükümeti adına Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bir milyon liralık makbuz vermiştir, ikinci parti olarak alınan beş yüz bin altının yüz bini, askerî müşavir olarak Moskova'ya giden Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beylere teslim olunarak silâh satın almak üzere Almanyaya gönderilmiş, dörtyüz bin altını da Yusuf Kemal Bey beraberinde Kars'a getirmiştir.[49]

****

48 - Hasan Fehmi Aytaç. Ferit Tek ve Yusuf Kemal Tengirşek Beylerle yaptığımız görüşmelerde tespit ettik.

49 - Almanya'da enflâsyon hüküm sürdüğü bir sırada silâh mubayaasına giden **Saffet ve Nuri Beyler**, orada parayı çoğaltmak için borsada oynamışlar ve paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman aldatmıştı. Mesele mahkemelik oldu. Fakat bir netice çıkmadı. O gün bu gün de Saffet ve Nuri Beylerden şüphe edilmemiş ve hâdise bir kaza olarak kabul edilmiştir.

B. M. Meclisi hükümetlerinin en güç işini yüklenen üyeleri şüphesiz Maliye Vekilleridir. Milli Mücadele boyunca Maliye Vekilleri, küçük paraların peşinde koşmak, bekçiliğini yapmak, diğer vekillerin ve kumandanların taarruzlarına mâruz kalmak durumundan kurtulamamışlardır.

Maliye Vekili Ferit (Tek) Beyin anlattığı aşağıdaki yazılı olay tipik bir örnektir:[50]

«Çerkez Ethem, devlet gelirlerine el koyuyordu. Meselâ bir yerde tütün bulsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben ondan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti. (Sen orada bülbül gibi öterken, biz canımızı ortaya koymuş, çarpışıyoruz. Ankara'ya gelince bunun hesabını sorarım.) diyordu.

Hakikaten bir süre sonra Ethem Ankara'ya gelmişti. Bir akşam Vekâletten payton ile evime gidiyordum. Şimdiki Ulus Meydanında Ethem'in adamları arabayı durdurdular, beni indirmek istediler. Ben direndim. Maliye Vekiliyim, devlet adamıyım, nasıl indirirsiniz, diyordum. Onlar da, Ethem'in istasyonda beni istediğini, böyle emir aldıklarını söylüyorlardı. Neyse ki, o sırada bir iki polis göründü, birkaç kişi peyda oldu. Onların müdahalesiyle kurtuldum.»

Hasan Saka Maliye Vekilliğinden istifa edeceğini söyleyince Mustafa Kemal Paşa. *«O halde bana maliyeden anlamayan bir vekil bul!»* diyor.

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, birkaç Milletvekili beraber Meclis Reis Vekili Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Beyi davet ederek, onlara Hasan Saka'ya söylediğini tekrarlıyor. Yeni Maliye Vekilinin nasıl bulunduğunu Hasan Fehmi (Aytaç) şöyle anlatmaktadır:[51]

«Bir kaç isim söylendi. Her defasında «olmaz» diyordu. Nihayet hazır bulunanlardan biri beni teklif edince «tamam!» dedi.. Ben, «Aman Paşam, maliyeciliği bitmem, beni mazur görün» diye özür diledim. Mustafa Kemal Paşa, «Daha İyi!» dedi. Beni reddemiyecek duruma sokunca, kabule mecbur oldum. Ne yapmak tasavvurunda olduğumu sordu. «Şu ânda bir şey bilmiyorum, düşüneceğim» cevabını verdim.»

Millî Mücadelenin en başarılı Maliye Vekilinin Hasan Fehmi Bey olduğunda ittifak edilmektedir. Kendisi diyor ki:

****

50 - 10 12.1959 günü evinde yaptığımız görüşmede anlatmıştır.

51 - 25/11/1959 günü yaptığımız görüşmeden.

«Osmanlı idaresinde memuriyet yapmış kimselerin ruhuna idarenin âczi ve zaafı sinmişti. Bunlar bizi çok uğraştırdılar.»

Hasan Fehmi Bey, memleketin hudutları henüz belli olmadığı hâlde mümkün olan yerlerde, gelir sağlamak için gümrük teşkilâtı kurmuştu. Güneydeki Gümrük memuru *«Burada evraki nakdiye yok, gümrük resmini nasıl alacağız»* diye soruyor. Evraki nakdiye ile altının aynı değerde tedavül edeceğine dair kanun yürürlüktedir. Maliye Vekili Gümrük memuruna şu cevabı veriyor:

«5 Evrakı nakdiye bir altındır. Buna göre cibayet edin (alın)»

Hasan Fehmi Beyin bütün icraatında aynı pratik davranış görülmektedir. Mustafa Kemal Paşanın, maliyeci olmayan bir Maliye Vekili aramasındaki hikmet işte budur. Milli Mücadele devrinin son Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, şöyle formül bulmuştur: *«Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye!»* Onun için, *«Parayı yalnız orduya veriyordum. Ordudan başka teşkilâta ancak günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verirdim»* diyor.

Ordunun sarfiyatını da kontrol etmek ve disipline sokmak lâzımdır. Bunun için bir kanun çıkarıldı. Ordu defterdarlıkları ve sorumlu saymanlıklar ihdas olundu. Maliyenin memurlarını, ordu başlangıçta yadırgamıştı. Bâzı kumandanlarla maliye arasında tatsız olaylar oldu. Meselâ Ali İhsan Paşa bir gün ordu defterdarını hapsetti. Maliye Ordu mücadelesi bir hayli sürdü. Fakat sistem yerleşti.

Hasan (Saka) Beyin Maliye Vekilliği zamanında, Osmanlı Bankasında hükümet komiseri olan Kızılay Başkanı Hamit Bey vasıtasiyle, Osmanlı Bankasına müracaat edilmiş ve meşhur **«hesabı cariden»**[52]- 1,5 milyon lira para istenmiş. Banka, Paris'e sormuş ve aldığı talimat üzerine Ankara'ya şu cevabı vermiş:

«Size 1,5 milyon vereceğiz. Yalnız İstanbul hükümetine vereceğimiz 500.000 liradan haberdar olduğunuza dair bir yazı isteriz.»

Bu cevap Hasan Fehmi (Aytaç) Beyin zamanında gelmiş ve bize anlattığına göre, İstanbul hükümetinin tanınması anlamına gelen bu şart kabul edilmediği için para da alınmamıştır.

Büyük Taarruzun hazırlıkları yapılırken çok para sıkın-

****

52 - Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası arasında mevcut anlaşma.

tısı çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu hazırlık için 15 milyon liraya lüzum gösteriyordu. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu devredeki para sıkıntısı için diyor ki:

«Milli Müdafaa Vekâleti mütemadiyen çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben parayı versem, 400 bin postal, nerede, kime, ne kadar zamanda yaptıracaksınız; çarık isteseniz aklım erer, dedim. Teklifi geri aldılar.

Bir gün de ordu kumandanları vesair ihtiyaçları için 10 otomobil istedi. Para yerine, istediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir'de hazırladılar. Orada duruyor. Gidin bedelsiz alın, dedim.

Ruslardan gelen üç yüz bin altından on para harcamamıştım. Telgraf başında her tarafı sıkıştırarak tahsilat yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde 2 ay, bazılarında da 14 ay maaş almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp Akşehir'e gittim. Maaşları aynı seviyeye getirecek şekilde dağıtmak üzere verdim. Sonra da üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın birini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtın, dedim.

Akşehir dönüşünde, M. Kemal Paşaya ne kadar subay olduğunu, maaş alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da orada idi. M. Kemal Paşa, bu rakamları nereden biliyorsun, diye sorunca, Fevzi Paşa, Ordu defterdarlarını kastederek, onun casusları var, dedi.

Taarruz yaklaştı. Ordu, durmadan para istiyor. Aşar vakti yakın. Fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti. Hiç bir yerde metelik bırakmamıştım. Bir gün Osmanlı Bankasının Ankara Şubesi Müdürü Bojeti'yi çağırttım. Dedim ki: Osmanlı Bankası tarihi ânını yaşıyor. Maliyeye 1,5 milyon lira lâzım. Bizim idaremizdeki bölgede 16 şubeniz var. İstediğim parayı vermezsen şubelerinizin 16'sına da vaziyet eder, kasalarındaki bütün parayı tutanak karşılığı alırım. Düşünmek için sana bir çeyrek saat zaman veriyorum, git düşün, cevabını ver.

Böylece, istediğimiz 1,5 milyon lirayı Osmanlı Bankasından aldık.»

Türk Milli Mücadelesine dışardan yapılan bir yardımdan daha bahsetmek gerekiyor. Hindistan'dan gönderilen para.

Hindistan Hilâfet Cemiyetince Türk Kızılayına yardım olmak üzere toplanıp kalyada bulunan Cami (Baykurt) Bey

aracılıgiyle Ankara'ya gelen para sadece üçyüz bin liradır. Müslüman Hintlilerin bu amaçla Hilâfet Cemiyetine yaptığı bağışın daha fazla olduğu fakat Türkiye'ye gelinceye kadar zayiata uğradığı söylenir. Tabiî bunu tesbite imkân yoktur.

Hindistan'dan gelen üçyüz bin lira Maliye kayıtlarına girmemiş. Mustafa Kemal Paşanın emrinde durmuştur. Büyük taarruz öncesinde Maliyenin bütün imkânları tükenince Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu parayı da kullanmayı düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, üçyüz bin lirayı muvakkaten Maliyeye devretmiş ve düşman çekilirken yakılıp yıkılan köyleri görünce halka dağıtılmak üzere bu paranın 110 bin lirasını cephe kumandanlığı emrine göndertmiştir. Zaferden sonra Maliyenin iade ettiği para: İş Bankasının sermayesini teşkil etmiştir.[53]

****

53 - Millî Mücadelenin maddî ve malî kaynaklan iyice tetkik edilmesi gereken bir konudur. Şimdiye kadar Millî Mücadele hakkında neşredilen kitaplarda işin bu cephesine kimse esaslı bir şekilde dokunmamıştır. Önemi kadar güçlüğü meydanda olan konuya biz kitabımızda bu küçük faslı ayırırken, yeter malzemeye sahip bulunmadığımız için, yalnız devrin Maliye Vekillerinden ve daha başka yetkili şahısların şifahi beyanlariyle yetinmek zorunda kaldık. Kitabın ikinci cildinde mali konulara biraz daha eğilmek niyetindeyiz.

M. LİDERLER

MUSTAFA KEMAL PAŞA

20. yüzyılın başlangıcında, Osmanlı Ordusunda -ordu politize olmuştu- daha öncekilerden çok farklı yeni bir subay kadrosu yetişti. Askerlik sanatında, cesarette, vatanseverlikte, hürriyetçilikte ve yükselmekte yarışan genç insanlardan müteşekkil bir kadro. Devrin şartları, birbirini kovalayan iç ve dış olaylar bu kadronun yetişmesi için mükemmel bir laboratuar idi.

Birinci Dünya Harbine ulaşıncaya kadar, Hürriyetin ilânı, 31 Mart vakası, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Babıâli baskını, şöhret yapmak ve sivrilmek isteyenlere büyük şans veren başlıca önemli olaylardır. 8-10 yıla sığan bu yüklü çağdan herkes kabiliyeti kadar faydalandı ve bazı kimseler masal kahramanları gibi parladı. Fakat büyük ambisyonu olduğu halde Mustafa Kemal Paşa, ileride işe yarayacak bir sürü tecrübeden başka bir şey elde edemedi. Kendisini bir sıçrayışta geçenler, toplu davranışın, yani İttihat ve Terakki gibi ihtilâlci bir cemiyetin içinde ve başında bulunmanın avantajlarından faydalanmışlardı. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta içinde bulunduğu cemiyetten çeşitli sebeplerle ayrı düşmüştü.

Mustafa Kemal Paşa, kadro içinde kendisinden hiç bir surette değerli saymadığı insanların önde bulunmalarından memnun değildi. Onlar da, Mustafa Kemal Paşanın yukarıdan bakan halinden hoşlanmıyorlardı. Hele Enver'le birlikte yürümelerine hiç imkân yoktu. Enver **«önde olmak»**, Mustafa Kemal **«arkada kalmamak»** istiyordu.

Bütün bu kaçan fırsatlardan sonra Mustafa Kemal Paşa sabırla bekledi. Çabuk karar veren, çabuk harekete geçen mizacına rağmen, beklemeyi biliyordu. Nihayet Çanak-

kalede ilk başarısını kazanarak değerini ispat etti. Kazandığı zafer neticeleri itibariyle o derece önemliydi ki, o güne kadar yalnız belli bir asker çevresinde bilinen Mustafa Kemal, birdenbire geniş çevrelerin dikkatini çekmişti. Bundan sonra. Osmanlı Devletinin birinci sınıf Ordu Kumandanları arasında yerini alacaktı. Enver Paşa, aralarındaki derin uçuruma ve antipatiye rağmen, ona hakkı olan görevleri vermemezlik edemezdi.

Hizmet ve yükselme yolunu kendi gücüyle açan Mustafa Kemal Paşa, daima Enver ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enver Paşa memleket dışında olduğu halde, Millî Mücadelede bile Mustafa Kemal Paşa için bir huzursuzluk sebebi idi. Enver Paşa, ısrarla Türkiye'ye dönmek ve Anadolu harekâtının başına geçmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa onun Anadolu'ya girmesine müsaade edemezdi. Eğer Enver gelse idi, Mustafa Kemal Paşanın liderliği "tehlikeye düşebilirdi, fakat o zaman asıl şanssızlık Türk Milleti için olacaktı. Çünkü Anadolu'daki subayların bir kısmı ve ittihatçılar, muhtemelen Enver'i tercih edeceklerdi.

Enver Paşanın destanlaşan ölçüsüz cesaretine karşılık Mustafa Kemal Paşanın cesaretinde şuur vardı. O, korkulacak yerde korkmasını bilecek kadar kişisel cesarete, gerektiğinde istiskal edilmeyi bile göze alacak kadar medenî cesarete sahipti. Yalnız bu yönüyle bile liderlik, Mustafa Kemal Paşanın hakkı idi.

*****

Enver Paşa başta olmak üzere, o kadronun bütün mensupları aşırı duygulu idiler. Fakat, galiba aralarındaki tek gerçekçi Mustafa Kemal Paşa idi.

Mütareke sonrası Türkiye'de, memleketin kurtuluşu için, yalnız duygulu ve epik sözlere ve davranışlara rastlamak mümkündü. Müdafaai Hukuk teşekkülleri bile hayalci düşünceler üzerine kurulmuştu. Bu yüzden hiçbirisi gerçekçi bir davranışa girememişti. Bir Mustafa Kemal Paşa çıkmasaydı, şüphesiz çok kimse birer idealist gibi ölecekti. Ve vatan yine de kurtulamıyacaktı. Halbuki, hürriyet ve istiklâl mücadelesi yapan milletlere gerçekçi şefler lâzımdı.

«Osmanlı topluluğu İçinde kalmak» parolasını, Mustafa Kemal Paşa **«Misakı Milli»** ile **«Millet Meclisi»** ile değiştirdi. **Herkes «Osmanlılığı kurtarmak» çabası içinde ol**-

143

duğu halde, Mustafa Kemal Paşa şu gerçeği görebilmişti :

«Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet bunlar hepsi kavramı kalmamış birtakım anlamsız sözlerden ibaretti.»

Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için ihtilâl başarıldı; zafer kazanıldı; yeni Türk Devleti kuruldu. Yine Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için, Misak; Milli ile yetinildi ve kazanılan zafer muhafaza edilebildi. Bütün bu sonuçlara ulaşabilmekte gerçekçi Mustafa Kemal'e zor gelen husus, üzerinde bulunduğu aşırı duygulu ve hayalci plâtform idi.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya giderken arkasında yalnız Çanakkale zaferi vardı. Samsun'a çıktıktan elli gün sonra rütbesini, mevkiini ve yetkilerini birdenbire kaybetti. Gerçekten bir **«ferdi millet»** olarak kalmıştı. Bunun açık anlamı, sıfırdan başlayacaktı. Kendisini, bütün memleketi kapsayan büyük bir harekete lider olarak kabul ettirmeye, bir Çanakkale zaferi yetmezdi. Bu zaferi kazananı da, kaç kişi biliyordu?

Mustafa Kemal Paşa, liderlik yerine adım adım ve pek de kolay olmayan bir yoldan geçerek ulaştı. Onu liderliğe götüren yolun dönemeç noktalarında durmak yerinde olacaktır.

• 10 TEMMUZ 1919'da askerlikten istifa ettikten bir gün sonra; Vilâyeti Şarkiye Müdafaai Hukuk Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, **«Mücahidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine»** diye seslenen bir mektupla kendisini Cemiyetin basına geçmeye davet etmiş ve bu maksatla Cemiyet İdare Heyetinden seçilen 5 kişinin katılacağı bir **«Heyeti faale»** teşkil edildiğini bu heyetin Başkanlığına Mustafa Kemal Paşanın, İkinci Başkanlığa Rauf Beyin uygun görüldüğünü bildirmiştir

Bu kararı veren 12 kişi idi.

• 14 TEMMUZ 1919 tarihli Albayrak gazetesinde Mustafa Kemal Paşanın **«Heyeti faale Başkanı»** seçildiği ilân edildikten sonra şöyle deniyordu:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yukarıya aldığımız istifanamesi bir azim ve iman belgesidir. Millette henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam delildir. Anafartalar'da, şerifi milliyi tarihin yaşayan nesilden

144

beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âla ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de milli savaşın başında görmek mesut bir temaşadır. Kemali azim ve imanla müdafaai hukuku vatana varlığını armağan eden Mustafa Kemal Paşanın etrafında millet, pâk, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların birliğinden milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman her zorluğu göğüslemeğe yeterlidir.»

Bu yazıyı yayınlayan Erzurum'da bir gazete idi.

• 23 TEMMUZ 1919 da toplanan Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığına seçildi.

• 7 AĞUSTOS 1919 da çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi Mustafa Kemal Paşayı **«Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi»** üyeliğine ve bu heyet de Başkanlığa seçti.

Mustafa Kemal Paşayı **«Heyeti Temsilliye»**ye seçenler 53 kişi idi.

• 4 EYLÜL 1919 da toplanan Sivas Kongresinde, Kongre Başkanlığına seçildi.

• 11 EYLÜL 1919 da dağılan Sivas Kongresi, Mustafa Kemal Paşayı, **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi»** üyeliğine, bu heyet de Başkanlığa seçti.

Kongre 31 kişiden ibaretti

• 24 NİSAN 1920 de, Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşayı Meclis Başkanı seçti.

Oturumda hazır bulunan 120 milletvekilinden 110 kişi Mustafa Kemal Paşaya oy vermişti.[54]

Anadolu ihtilâlinin deklâre edildiği tarih sayılması gereken Amasya kararlarından on ay sonra, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmek suretiyle, liderliğini kabul ettirmiş oluyordu.

****

54 - M. Kemal Paşanın Erzurum Kongresi üyeliğine, Kongre Başkanlığına, Heyeti Temsiliyeye seçilmesi hakkında ve bilhassa Heyeti Temsiliyeye seçilmesini istemiyenlere dair Sayın Cevat Dursunoğlu'nun **«Milli Mücadelede Erzurum»** adlı kitabında çok ilginç bilgiler var.
M. Kemal Paşanın Kongre Başkanlıkları seçimine verdiği önem için Bak. Nutuk, 1950 baskısı. C 1, S. 68 ve 86
145

Milli Mücadelenin liderler kadrosunda, bir orantı uygunsuzluğu göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile ondan sonra gelenler arasında büyük mesafe vardır. En kuvvetlinin birinci lider olması her ne kadar tabii ise de, diğerleri de az farkla birbirini takip edebilmelidir. Halbuki, onların bir kısmı şefe yük olacak kadar yerlerinin adamı değildi. Bu durum; daha ileri toplumlarda ve daha büyük hareketlerde lider olacak vasıflara sahip bulunan Mustafa Kemal Paşa için hem dezavantaj, hem avantaj sayılabilir. Şu sebeple avantajdır ki, birinci liderlik için, davayı tehlikeye düşürebilecek bir çekişmeye imkân vermemiştir. Milli Mücadelenin en büyük yükünü Mustafa Kemal Paşanın tek başına omuzlarında taşıması ve nihayet Türkiye'yi özlediği seviyeye ulaştıracak devrim hızının gitgide azalması, liderler kadrosunun zaafından gelen dezavantajdır. Mustafa Kemal Paşa, daha ileri bir ekiple, milletine daha ileri bir Türkiye bırakabilirdi.

İşçiler kalifiye değil, kalfalar yetersiz ise, mimar, eserini daha mütevazı tutmaya mecburdur.

146

RAUF BEY

Mustafa Kemal Paşanın, zaferden hemen sonra Rauf Beye verdiği resminde şu satırlar yazılıdır:

«Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye'yi kurtarmakla hakiki yardımcı ve destekçi kardeşim Rauf'a

M. Kemal»

Mustafa Kemal Paşa, bütün hayatınca pek az kimseyi bu derece yanına yaklaştırmış olduğundan bu sözler çok önemlidir.

Rauf Bey ise Atatürk hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir:

*«Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yer*lerinde, *Batıda, Doğuda ve Güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf milli mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi,* her *biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi.»*[55]

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da biri askeri diğeri siyasi iki kuvvete dayanmak zorunda idi. Askerlik bakımından **Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar**, siyaset yönünden de **Rauf Bey** kendisine destek oldular.

1919 Türkiye'sinde Rauf Beyin, şöhreti ve itibarı, Mustafa Kemal Paşanın isminden ve rütbesinden ağır basıyordu. Balkan Harbinin Hamidiye kahramanı. 1. Dünya Harbinin Çanakkale kahramanından çok övülmüş ve millete duyurulmuştu. Şu sebeple ki, Balkan Harbinin utandırıcı yenilgisi içinde Bahriye subayı Rauf Beyin yaptığı iş, tek teselli noktası idi. Buna herkes dört elle sarıldı. Halbuki Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusu bütün cephelerde iyi döğüşmüştü. Şan ve şeref peşinde koşan birçok kumandan vardı ve Mustafa Kemal Paşanın sivrilmesini istemiyorlardı.

Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde bir aya yakın bir zaman Bahriye Nazırlığı yapan Rauf Bey, Anadolu'ya sabık nazır olarak gelmişti. Bu sıfatla da, sabık Ordu Kumanda-

****

55 - Tevfik Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da. Önsöz, S. IX.

nı Mustafa Kemal Paşadan çok, ciddiye alınması tabii idi. Hamidiye kahramanı, sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey, bu bakımlardan, askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşaya kuvvet verdi.

Daha İstanbul'da iken, iki arkadaş, memleketin kurtuluş çareleri üzerinde sık sık görüşüyorlardı. Esasta beraberdiler ve birbirlerine güveniyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın hemen arkasından Rauf Bey de bu sebeple Anadolu'ya geçti. Osmanlı Delegasyonu Başkanı olarak Mondros Mütarekesini imzalayan Rauf Bey, şimdi bu mütarekenin getirdiği belâ ile mücadele edecekti. Ne garip tir ki Mondros Mütarekesinden dolayı onu suçlandırmak kimsenin aklından geçmemişti. Gerçi Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, *«Gerek hükümeti merkeziye, gerek murahhas heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş, ültimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke akdolunabilmiştir»* der. Fakat, devletin o sıradaki zor durumu, mütareke şartlarına galipler yararına bu kadar açık kapı bırakılmasını mazur gösteremez. Nitekim. Rauf Bey de işin farkında olduğu için Amiral Calthrope'a İngiltere'nin imzalanmış anlaşmalara sadık kalıp kalmayacağını tekrar, tekrar üç defa sormuştu, İngiliz amiralinin olumlu cevabına bel bağlamak, her halde safdillikten başka bir şey olamaz.

Haysiyetli bir insan olan Rauf Beyin, Mondros Mütarekesinin uygulanma şeklini görerek vicdan azabı çektiğinden şüphe etmiyoruz. Memleketin kurtulması uğrundaki hizmetleri, hatasını örtmeğe bol bol yeter.

Rauf Bey, çerkes asıllıdır. Kuvayi Milliye'ye katılan çerkes ileri gelenlerinin bazılarının bu yola gelmesinde Rauf Beyin tesiri görülür. Millî Mücadele süresinde Kuvayi Milliye liderlerinin en nüfuzlusu olarak kalmıştır. Her çevrede kendisini sevdirmeyi ve saydırmayı biliyordu. Erzurum Kongresi intibalarını anlatan Cevat Dursunoğlu şöyle der.

«Rauf Bey, Kongreye kendini çok sevdirmişti. Hâl ve tavrı, alçak gönüllü oluşu, azalara saygı ve sevgi telkin etmişti.»

Mustafa Kemal Paşa ile zaman zaman fikir ve görüş anlaşmazlıklarına düştükleri oldu. Fakat, ikisi de karşılıklı saygı ve çekinme duygusuyla aralarına kırgınlık sokmayacak şekilde idareli davrandılar. Asıl büyük anlaşmazlık zaferden sonra ortaya çıktı. Bu defa sebepler büyük uçurumlar açmıştı. Düzelmesine imkân yoktu. Ve düzelmedi.

148

REFET BEY

Görev kabul edip Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu'ya gelmesi, isteksiz bir şekilde de olsa **«Amasya Kararlarına»** imza koyması, Albay Refet Beyi Kuvayi Milliye liderleri arasına sokmuştur. Hükümete karşı olmaya pek hevesli görünmediği, daha kolordusunun başına geçmeden belli oldu. Fakat bir defa ok yaydan çıkmıştı. Bir hayli düşünmüş olmasına rağmen, geri dönemezdi. Bu sebeple kendisini Anadolu olayları içinde, birkaç ay müddetle bocalar halde görürüz.

Mustafa Kemal Paşanın başladığı işin çıkar yol olduğuna inanamıyordu. Paşaya karşı da fazla güveni yoktu. Sivas Kongresinde **«Manda meselesi»** görüşülürken söylediği sözlerden, mücadeleyi neden beyhude bulduğu anlaşılmaktadır. **Açıkça manda taraftarı idi**.

Milli Mücadele hareketlerine zorlanarak itilmiştir. Fakat tereddütlü devreyi atlattıktan sonra da, birçok güç meselelerin halinde asker, komiteci ve politikacı hüviyetiyle işe yarar adam olduğunu ispat etmekten geri kalmadı, işin içinden sıyrılmak istedikçe, Mustafa Kemal Paşanın, onun peşini bırakmaması bundandır.

Refet Bey, ilk önemli hizmetlerini Kuvayi Milliye'ye karşı olanları yola getirmek veya bertaraf etmek suretiyle yapmıştır. Bozkır olayının bastırılması, XII. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beyin (Altay) bir tertiple Ankara'ya getirilmesi. Çerkez Ethem ve Demirci Efeye karşı hareket gibi ihtilâlin iç meselelerinin hallinde rolü olmuştur Kendisine bu biçim görevler verilmesi, ne bir tesadüftür ne de gelişi güzel hatıra gelmiştir.

Kurnazlık, Refet Paşa'nın pusulasıdır. Kaytarırken kurnazdır, kaytaranları yola getirirken kurnazdır. Kendisinin üstün zekâ ve kabiliyet saydığı kurnazca oyunlar birçok yerde başarılı göstermeye yaramıştır. Kuvayi Mil-

149

liyeyi idare etmek üzere Demirci Efenin yanında görevlendirildiği zaman, istenilen görevi gereği gibi yapmadığı halde, Efenin dümen suyuna girerek herhangi bir tatsız olaya da sebebiyet vermemiştir.

Demirci Efenin tedibinde de aynı pusulayı kullanmıştır. Demirci'nin bulunduğu köye emrindeki süvari alaylariyle baskın şeklinde taarruz ediyor görünmüş, fakat taarruzdan önce top ateşiyle geldiğini haber vererek Efenin kaçmasını sağlamıştır.[56] Efe de bu iyiliğe karşılık olarak, kaçarken Refet Beye bir hayli servet bırakmış ve sözünde durduğunu böylece ispat etmiştir.

Refet Paşa, bu serveti hükümete teslim etmeyip şahsen muhafaza etmiştir. Servetin miktarını ve ne olduğunu kendisi şöyle anlatmaktadır :

«Önce Demirci'nin üzerine yürüdüm. Bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı, kasasını ve kıymetli silahlarını ele geçirdim. Tam yüz bin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyeti ile bir yerde ikamete memur ettim. Yanına 10 kişi bırakmasaydım düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca, geçimi için tahsisat bağladım. Tabii kendi parasından veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım.»[57]

Refet Paşa, Çerkez Ethem'in tedibinde hep uzaklarda kalarak harekâtı seyretmiş, ancak Ethem'in kuvvetleri 61. Tümen tarafından dağıtılınca süvarilerini muharebeye sokarak bu defa da zaferin şerefini ele geçirmiştir.[58]

Büyük zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, başına gaile açabilecek bir kumandan seçmek istemediği için, İstanbul'a ilk giren kumandan olmak şerefini de Refet Paşaya bırakmıştır.

Refet Paşa, tam anlamiyle oportünist bir tiptir. Fakat Şef, onun nerede kullanılacağını biliyordu. Bunun içindir ki, Milli Mücadele devrine mahsus muhasebede Refet Pa-

****

56 - Emekli Süvari Albayı Şerif Güralp, istiklâl Savaşının içyüzü. S. 106. 1.8.1962 tarihinde kendisiyle yaptığımız konuşmada Refet Paşa bu hususu bizden de gizlememiştir.

57 - 1.8.1962 tarihli görüşmemizden. (Bahsi geçen 100 bin lira kâğıt para olmasa gerek.) Refet Paşa, Demirci'den ele geçirdiği kıymetli silâhları 1961 yılı yazında Askerî Müzeye vermiştir.

58 - Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın harp hâtıralarında bu harekâtın tafsilâtı yazılıdır.

şanın faaliyeti, her şeye rağmen olumlu bir sonuç vermektedir.

Refet Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi, Kâzım Karabekir Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisini andırır. **Şefin şefliğini reddedememek, fakat Şefe fazla güvenmemek. Şef üzerinde kendi ağırlığını daima hissettirmeye çalışmak ve kendisini ikinci adam yerine lâyık görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ilişki zafere kadar sürdü**.

Refet Paşaya Mustafa Kemal Paşa ile ilk anlaşmazlığa düştüğü meselenin hangisi olduğunu sorduk. **«Hiç bir zaman anlaşamadık»** cevabını verdi.

Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşanın Doğu seferini tesadüfi ve ucuz bir zafer olarak kabul ediyor. Karabekir Paşayı, Ali Fuat Paşayı, Rauf Beyi beğenmiyor ve küçümsüyor. Hâtıralarını yazmayışının sebebini de şöyle açıklıyor.

«Yalancı kahramanları nasıl ortaya dökeyim? Herkesle döğüşecek değilim ya...»

Sözü geçtikçe, Mustafa Kemal Paşadan **«Yaman adamdı»** diye söz etmesine rağmen, Millî Mücadelenin kazanılmasında en büyük şeref payını Refet Paşa kendisine ayırmaktadır.

151

ALİ FUAT PAŞA

General Fahrettin Altay, Millî Mücadele Hâtıralarında diyor ki :

«Bir Tümeni Afyon'da bulunan ve Anadolu'da en büyük rütbeli Kolordu Kumandanı olan General Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'den üç gün önce, İzmir'in işgali haberi üzerine mukavemet edenlerin yanına koşup da kumandayı eline alsaydı, Milli Mücadelemizin kahramanı, belki de Atatürk'ün yerine kendisi olacaktı. O, Mustafa Kemal'i beklemeyi ve onun maiyetinde iş görmeyi tercih etmiştir.»

Büyük hareketlerde baş olmak, General'in sandığı gibi küçük rastlantılara bağlı değildir. Ali Fuat Paşa, üç gün önce davransaydı da, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geldikten sonra yine onun emrine girecekti. Harp Akademisinde sınıf arkadaşı idiler. Birinci Dünya Harbinde aynı cephede çarpıştılar. Mustafa Kemal Paşa Ordu Kumandanı, Ali Fuat Paşa da Ordu emrindeki Kolordulardan birinin kumandanı idi.

Ali Fuat Paşanın **«Millî Mücadele Hâtıraları»**ndan aynen aldığımız şu parçalar, iki kumandanın Millî Mücadele fikrî üzerinde ilk temaslarını ve gelecekteki yerlerini belirtmektedir :

«Mütarekenin dördüncü günü idi.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşayı telgraf başına rica ederek yapılan teklifleri ve vereceğim cevabı izah ettim. İskenderun hâdisesinde takındığım tavrı anlattım. Her ikisini de tasvip buyurdular ve:

Yarın Adana'ya teşrif ediniz. Sizinle mühim şeyler konuşacağım, dediler.»

«Ertesi günü Adana'ya giderek Mustafa Kemal Paşayla konuştum. Son hâdiseleri beraberce gözden geçirdik.

— Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdâfaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır.

Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığımı sordu.»

Ali Fuat Paşa hâtıralarının başka bir yerinde de şöy-

le demektedir.

«1919 Şubat ayı sonlarında bütün hazırlıklarımı tamamlamıştım. İstanbul'da yapılacak bir işim kalmamıştı.

Mustafa Kemal Paşanın evine son defa olarak gitmiştim. Akşam yemeğini beraber yiyecek, dertleşecektik. Beni karşılarken:

— Rauf Beyi de çağırdım.

Demişti. Rauf Beyden saklı hiç bir şeyimiz yoktu. Bu temiz kalpli vatansever arkadaşımız bizimle beraberdi. Akşam yemeğinden sonra saatlerce konuştuk. Kemal Paşa, eğer bir vazifeye kendisini tâyin ettiremezse Anadolu'da en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe orada başlıyacağını söylüyordu.

— Paşam, ben ve Kolordum daima emrindedir. Dedim.»

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesini bekledi ve Kolordusu ile birlikte tereddütsüz derhal emrine girdi.

Ali Fuat Paşanın Mustafa Kemal Paşaya derin güveni vardı. Millî Mücadele liderleri arasında büyük bir rahatlıkla ona ayak uyduran ilk adam oldu. Paşazadelikten gelme şövalye ruhu, cesareti ve vatanseverliği bunun diğer sebeplerini teşkil eder. Ayrıca, kolay tatmin olan bir mizaca sahip oluşu ona bu rahatlığı veriyordu.

Millî Mücadele kadrosuna yeni kimseler katılıp, işler biraz karışıncaya kadar hiç bir mesele çıkarmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye Ankara'ya gelmeden önceki dönemde, İstanbul ve Batı Anadolu ile irtibatı sağlayan Ali Fuat Paşa olmuştur. Kuvayi Milliye'nin Orta Anadolu'da âdeta tek temsilcisi gibidir. Geniş bir bölgede millî teşkilâtın kurulması için övülmeye değer bir gayretle çalışmıştır.

İstanbul'a karşı tutumunu, işin başından beri Mustafa Kemal Paşaya göre ayarladığı için hükümetin gazabına uğrayanların başında gelir. Sivas Kongresinden birkaç gün önce Kolordu Kumandanlığı görevine son verilmiş, fakat Amasya Kararlarına uyarak Kolordusunun başından ayrılmamıştır.

Sivas Kongresi Kararı ile Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyin olunan Ali Fuat Paşa'nın bu görevde bir yıl çalıştıktan sonra Moskova Elçiliğine tayin edilerek Anadolu'dan uzaklaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve yeni iş arkadaşlarının (Fevzi Paşa ve Albay İsmet Bey) ordu kurma çabasına gi-

riştikleri bir sırada Ali Fuat Paşanın millî kuvvetlere, özellikle Çerkes Ethem'e fazla teveccühkâr davranışı ve bazı meselelerde Ankara'ya karşı direnmesi, Cephe Komutanlığından alınmasını zorunlu kılmıştı. Gediz'deki münferit Yunan tümenine bir baskın taarruzu yapmak istemiş ve Genel Kurmay Başkanlığına bu taarruzu aşağı yukarı bir olup-bitti şeklinde kabul ettirmişti. Ekim 1920 sonlarında yapılan Gediz taarruzu tam bir fiyasko ile neticelenince, Ali Fuat Paşa Moskova Elçiliğine tâyin olunmuş ve fikri sorulmadan yapılan tâyin, kendisine Ankara istasyonunda tebliğ edilmiştir.

Büyük taarruzdan üç ay önce Moskova'dan Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın ilk mücadele arkadaşı olmasına rağmen ondan manen de uzaklaşmış bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğinde, Millî Mücadeleye ne ölçüde yararlı olduğu ayrı bir konu. Hem bu hususta bir fikir vermek, hem de kişiliğini belirtmek bakımından, Moskova'ya beraber götürdüğü yabancı dil bilir sivil bir aydından dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

«Komünist Partisi Genel Sekreteri Zlnoviyef'i resmen ziyarete gittik. Söz arasında Ali Fuat Paşa :

— Memleketinizde organizasyon yok. İyi organizatörlere ihtiyacınız olduğu anlaşılıyor, dedi.

Zinoviyef :

— Ne gibi? diye sordu. Ali Fuat Paşa :

— Hududunuza girdikten Moskova'ya gelinceye kadar dikkat ettim, trenleriniz muntazam işlemiyor. Şehirlerde, kasabalarda dükkânların çoğu kapalı.

Cevabını verdi.

Yine aynı ziyarette bir ara «Marks»tan bahsedildi. Ali Fuat Paşa, söze karışarak :

— Marks'ın kitabı ilk çıktığında ben Selanik'te yüzbaşı idim. Okudum, çok beğendim, dedi.»

Halbuki Rusya'da ihtilâl olmuştu. O tarihte ihtilâlciler idare üzerinde tam bir hâkimiyet sağlayamamışlardı. İç harb henüz devam ediyordu. Ali Fuat Paşa ise, kendisini büyük bir organizatör farzediyordu. Selânikte okuduğu kitap da. Marks'ın **«Kapital»**i değil, Marks adında birinin eseri idi.

Mustafa Kemal Paşanın, Ali Fuat Paşadan **«Simple soldat»** diye bahsettiği söylenmektedir. Gerçekten böyle olsa gerek!..

KAZIM KARABEKİR PAŞA

Millî Mücadelenin en dikkate değer liderlerinden biri, şüphesiz Kâzım Karabekir Paşadır. Zaferden sonra ismi etrafında koparılan gürültüler, kişiliği ve hizmetleri hakkında birçok karışık fikirlerin ve inançların doğmasına sebep oldu.

Bazı kimseler onu Mustafa Kemal Paşa ile aynı hizada görecek inançlara vardılar, ölçüleri fazla mübalâğalı tutanlar ve bu arada kendisini yerenler görüldü. Halbuki Karabekir Paşa, ne hayranlarının ve ne de hasımlarının tanıtmak istedikleri adam değildir.

Kâzım Karabekir Paşa iyi bir asker ve gerçek vatanseverdi. Yetiştiği çağın ağır şartlarına uyan niteliğiyle son Osmanlı ordusunun seçkin subay ve kumandan kadrosuna dahildir. Mustafa Kemal Paşaya Çanakkale'de, Ali İhsan Paşaya Irakta şöhret yapmak imkânını sağlayan Birinci Dünya Harbi, Kâzım Karabekir Paşaya da doğuda şans verdi. Erzincan, Erzurum ve Kars'ın kurtuluşunu sağlayan doğu harekâtı sonunda rütbesi generalliğe yükseltildi. Doğu Anadolu halkı onu bir fatih olarak kucakladığı zaman, Kâzım Karabekir Paşa, bütün benliğiyle bu bölgeye bağlanmış bulunuyordu.

Karabekir Paşanın duygu yönü çok kuvvetli idi. Meziyetlerine ve yaptığı işlere gereğinden fazla değer verirdi. Kullandığı en basit bir eşyanın bile, müzede saklanması gerektiğine inanmıştı. Birçok özentileri vardı: Sür yazmak, beste yapmak, eğitim ve iktisat işlerini düzenlemek gibi... En çok sevdiği ve cömertçe kullandığı kelime **«Ben»**dir. Millî Mücadeledeki rolünü, en ateşli taraftarları bile kendisi kadar ölçü "dışına çıkaramamışlardır. Bir şiirinde[59] Âbdülhamid'i şöyle konuşturur :

****

59 - «Rüya» isimli şiiri, İzmir suikasti dolayısiyle tevkifi üzerine yazmış ve ilk olarak 2/2/1950 tarihli «Millet» Mecmuasında yayınlanmıştır.

«Beni ve saltanatı devirenler önünde sen de vardın.

Hele sonucunda hem mebus, hem de kumandandın.

İstiklal harbini sen kurdun,

Ve başı da sen buldun.»

Kâzım Karabekir Paşanın böyle izahı göç bir hükme varmaya ihtiyacı yoktur. Tarih elbette en doğru hükmü verecektir. Ve **Milli Mücadele fikrini ilk ortaya atanlardan biri olmak şerefi, onu daima yüksekte tutmaya yetecektir**.

Mütarekenin birkaç aylık uygulanmasını gördükten sonra, Karabekir Paşa, memleketin kurtuluşu için Anadolu'da görev alıp silâhlı bir hareket yaratmanın gereğine inanmıştı. Gerekirse Anadolu'da bağımsız bir devlet kurulmasına da taraftar idi. Genç kumandanların İstanbul'da toplanıp kalmasından bir fayda çıkmayacağını anlamıştı. Kendisini bu amaçla Erzurum'daki XV. Kolordu Kumandanlığına tâyin ettirdiği zaman, Mustafa Kemal Paşa işe henüz nereden başlıyacağını kararlaştırmış değildi, iki kumandanın bu fikir etrafında ilk temasları, Karabekir Paşanın Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı zamana rastlar. Mustafa Kemal Paşa kendisini evinde ziyarete gelen XV. Kolordu Kumandanının fikirlerinin çok üstünde, büyük projeler düşünmekte idi. O gün kimin baş olacağı belli oldu. Karabekir Paşa anlattı. Mustafa Kemal Paşa dinledi. **Son söz olarak kendisinin ve kolordusunun, Mustafa Kemal Paşanın emrinde olduğunu söyledi**.

Kâzım Karabekir Paşa, ne yapmak mümkün ise ancak doğuda yapılabileceği inancında idi. Memleketin diğer bölgelerini millî hareket için elverişli bulmuyordu. Hesabı bu şekilde yapmasında, Erzurum'daki XVI Kolordunun kuvveti kadar duygularının da büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Millî Mücadelenin sonuna kadar da bu inanışı muhafaza ettiği, çeşitli vesilelerle belli olmuştur.

Halbuki Mustafa Kemal Paşa, *«Memleketi şark ve garp diye İkiye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir bütün olarak mütalâa etmeli. Kurtuluş için umumi çareler aramalıdır»*[60] diyordu. Mustafa Kemal - Kâzım Karabekir Paşanın bu hususta ki titizliğinin bazı zaman, âdeta bir sevgili kıskançlığı derecesine vardığı görülür. Sivas Kongresinden sonra **«Heyeti Temsiliye»**ye yazdığı uzun bir telgrafta birtakım karışık fikirler arasında şöyle der:[61]

****

60 Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, S. 73.
61 Nutuk. Vesika 82.
156

«Sivas'taki Umumi Milli Kongre ve Heyeti Temsiliyesi, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesini yürürlükten kaldırmış olmuyor ve bu Heyet-i Temsilliye tabii olarak her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliyeden olup da bugün Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların Şarki Anadolu Vilâyeti Heyeti Temsiliyesinden istila etmelerini talep etmek doğru olabilir. O zaman Sivas Kongresi bütün milletin menfaatlerini ve doğu Anadolu Vilâyeti Heyeti Temsiliyesi de sadece doğu Anadolu Vilâyetinin hukuk ve menfaatlerini muhafaza ve müdafaa kudretinde bulunmuş olurlar...»

Heyeti Temsiliyeye onbeş gün sonra da şu telgrafı yazmıştı.[62]

«Kuvayi Milliye'yi temsil eden yüce heyetin değil Ankara'ya hattâ Sivasın batısına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü doğu vilayetlerinin Kuvayi Milliye'sini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısiyle bu vilâyetlerin teşkilâtsızlığına sebep olacağı gibi şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı Milliyenin; öteden beri daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillü bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliyenin Sivas'tan batıya geçmemesi düşüncesinde bulunduğunu arz eylerim.»

Kâzım Karabekir Paşa, Millî Mücadele devamınca doğudan ayrılmadı. İstanbul hükümeti tarafından Erzurum'a XV. Kolordu Kumandanı olarak gönderilmişti. Ankara hükümeti tarafından 1920 Haziranında Doğu Cephesi Kumandanı tâyin edildi. Aynî yılın sonlarına doğru Ermenilere karşı girişilen Doğu harekâtını başarı ile idare ederek Millî Mücadelenin bir cephesini kapamak şerefini kazandı.

Kuvayi Milliye liderleri arasında, İstanbul hükümetine karşı tutumunu en iyi bir şekilde ayarlamasını bilen Kâzım Karabekir Paşa olmuştur. Daha başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tevkif edilmek istenmişti, Refet Bey ve Ali Fuat Paşa kolordu kumandanlıklarından almış oldukları halde Kâzım Karabekir Paşaya dokunulmamıştır. Halbuki **Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyleri tevkiflerine karşı duran, Erzurum Kongresinin toplanmasını açıkça himaye ve tasvip eden Kâzım Karabekir Paşa**nın durumu, hükümet için Refet Beyden daha tehlikeli idi.

****

62 Nutuk. S. 333.

157

İstanbul'dan verilen emirleri işin icabına göre savsaklamış veya reddetmiş, fakat yazılarında devlet otoritesine bağlı bir kumandan havasını verecek ifadeler kullanmaya bilhassa dikkat etmiştir. Böyle görünmek isteyen bir kolordu kumandanını açıkça cephe almaya zorlamamak için İstanbul hükümetinin anlamazlıktan geldiğine hükmolunabilir.

Mustafa Kemal Paşaya karşı davranışı da böyle enteresan bir görünüştedir. **O'nu baş olarak tanıdığından şüphe edilemez.** Fakat kendisinin daima hesaba katılması gereken bir kuvvet olduğunun unutulmamasını sağlamak için hiç bir fırsatı kaçırmamıştı. Bazen olup biten işlerin hesabını sorarak, bazen sert uyarmalarda bulunarak Mustafa Kemal Paşa üzerinde otorite havası yaratmıya ve bu hâlini dışarıya karşı da belli etmeye çalışmıştır.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ni inceleyen Samet Ağaoğlu **«Kuvayi Milliye Ruhu»** adlı kitabında Kâzım Karabekir Paşa hakkında şöyle diyor:

«Kâzım Karabekir Paşa, Meclis üyesi olarak kürsüden ve toplantılarda hemen hiç görünmemiştir. Buna mukabil kendisini daima Mecliste hissettirmek için hiç bir fırsatı kaçırmamıştır. Bayramlarda, mevlûtlarda, zaferlerde ve yıldönümlerinde muntazaman Meclise tebrik telgrafları göndermektedir.

Birinci Büyük Millet Meclisinde hareketlerine karşı en çok soru sorulan ve tenkid yapılanlardan birisi de Kâzım Karabekir paşadır. Milli Mücadelenin ona verdiği görev doğu cephesinin temini idi. O bu vazifeyi, bazen mutlak bir otorite kullanarak sonuna kadar başarı ile yaptı ve Meclisi doğu cephesinden devamlı olarak müsterih tutabildi. Fakat bu bazen kullandığı mutlak otorite bilhassa doğu vilâyetleri milletvekillerini sinirliliğe ve hiddete sevk ediyordu. Büyük Meclis gizli açık celse tutanakları bu sinirlilik ve hiddetin doğurduğu nutuklarla doludur.

Siyasi olayların bazı tecellileri bir kısım insanları haksız kaderlere götürür. Fakat bu netice bu insanların milli ve tarihi değerlerini öldüremez. Bunun içindir ki Kâzım Karabekir Paşa tarihte daima, milletine yalnız iyilik etmiş bir vatandaş olarak anılacaktır.»

Kâzım Karabekir Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile münasebetini ve karşılıklı olarak birbirlerine ne derece güvendiklerini tayin ve tesbit etmek bir çok olayları aydınlığa kavuşturacaktır. Elimize geçen yayınlanmamış bir hâtıra, bu hususta ilginç bilgiler vermektedir. Hâtıra sahibi.

158

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşanın hizmetine verilen Başçavuş Ali Metin'dir[63]. Hâtırada açıkça ifade edildiğine *gö*re Kâzım Karabekir Paşa, Başçavuşu *«Müfettiş Paşanın en ufak hareketini gözden kaçırmamak, daima tarassut altında bulundurmak, sual soracak olursa kafiyen sır vermemek»* göreviyle Mustafa Kemal Paşanın emrine vermiştir. Ali Başçavuş, Karabekir Paşa ile yakınlığını şöyle anlatmaktadır :

«Beni, Müfettiş Paşanın hizmetine verdikleri zaman istihbarat işini de özel olarak bana emanet buyurduklarından, lüzumu halinde müsaadesiz, yanına her saatte girebilmem için kendi postasına emir vermişlerdi.»

Hâtıradan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa da, Ali Başçavuştan kuşkulanmıştır. Başçavuş, iki kumandan arasında bocalayıp durmaktadır. Mustafa Kemal Paşadan korkuyor, bu hizmetten kurtulmak istiyor. Karabekir Paşaya çok bağlı ve Paşa kendisini göreve zorluyor. Hâtıra, samimî itiraflar hâlinde şöyle devam ediyor:

*«... İki gün binaya kolordu kurmayları, hakim subay*lar sık sık *girip çıktılar. Her gelen benimle ayrı bir şekilde konuşuyor, beni sorguya çekerek bir ip ucu yakalamaya çalışıyorlardı.»*

Askerlikten istifa ederken ve onu takip eden ilk iki günde Mustafa Kemal Paşanın duyduğu kuşkuları, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın takınacağı tavır hakkındaki kaygusunu, Başçavuş Ali'nin ortaya koyduğu gerçeklerin ışığı altında değerlendirmek gerekir. Kâzım Karabekir Paşanın, Mustafa Kemal Paşaya sadece destek olduğu hükmüne varmak herhalde gerçeği yüzdeyüz ifade etmemektedir. Bunun yanı sıra, başlangıçtan itibaren Mustafa Kemal Paşa için, her zaman başa dert açabilecek, idaresi güç bir dest, bir arkadaş durumunda bulunduğuna şüphe yoktur.

****

63 - Başçavuş Ali, Harbiye Nazırı Enver Paşanın emirçavuşluğunu yapmıştır. Karabekir Paşa tarafından M.Kemal Paşanın emrine verildikten sonra bu görevde kalmış ve Atatürk ölünceye kadar sivil olarak Çankaya köşkünde hizmet etmiştir.

159

İSMET PAŞA

Milli Mücadelenin liderler kadrosunda İsmet Paşanın yeri, Türk ordusuna değerini geniş ölçüde kabul ettirmiş seçkin bir kurmay subay olarak, çok önemlidir.

1920 yılı başlarında, Ankara'nın diplomata, iktisatçıya, maliyeciye ve şüphesiz çeşitli hizmetler için çok sayıda sivil ve asker elemana ihtiyacı vardı. Fakat, yeni ordunun genel kurmayını kurup işletecek, yüksek değerde bir kurmay subayın eksikliği, kendisini hepsinden fazla hissettiriyordu. Kurmay Albay İsmet Bey, işte bu boşluğu ehliyetle doldurabilirdi.

Liderler kadrosunun birinci adamı kesinlikle belli olduğu halde, diğerleri hep birden ve sadece görünüşte ikinci sırada bulunuyorlardı. Halbuki, birinci adam, haklı olarak, tam güven duyabileceği bir ikinci isteyecekti. Ondan sonraki sıranın pek önemi yoktu.

Albay İsmet Bey, kurmaylık değerinden başka Millî Mücadelenin liderler kadrosunda ikinci adam olmaya elverişli bir çok vasıflara sahipti. Mustafa Kemal Paşanın ikinci seçme hakkı durumu belli edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet Beyde şu vasıfları görmüştü:

«Ciddi, faal, gayet uyanık, yüksek fikirli, vaziyet ve savaşın psikolojik durumlarına hâkim ve iyi bir görüş gücüne ve ani kavrayışa sahip, kolordusunun her türlü ihtiyacını belirleyip temine çalışmaktan bir ân uzak kalmaz ve başarır. Bilgi ve askeri anlayışı yerinde, kavrayışlı, doğru ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve kararı doğrultusunda hareket etmek kabiliyetini haizdir. Orduda ve memlekette üstleneceği vazife ve önemli vatani hizmetlerde başarı beklenir.

Ordu komutanlığı zamanında önemli bir askeri harekât olmamış ise de, sahip olduğu İktidar ve üstün nitelikler sayesinde en önemli harekat esnasında da başarılı olacağına dair güven vermektedir. Görgüsü takdire layıktır.

160

Üst ve astlarının ve çevresinin emniyet ve güvenine, sevgisine sahip ve dürüst bir insandır.»[64]

İsmet Paşa, yetişme tarzı ve tabiatı icabı, düzen adamıdır. İhtilâlden, komitecilikten, maceradan hoşlanmaz. **Her ne şart altında olursa olsun, meşru düzen içinde, hükümet tarafında veya hükümette bulunmak ister.** Kesin olarak Mustafa Kemal Paşanın yanında, Ankara'da yer alıncaya kadar, tereddüt içindedir. Geride kalıp, olayların gelişmesini bekler. Belki bir ara herşeyin bittiğine, kendilerine ordu içinde yapacak iş kalmadığına da inanmıştır. **Kâzım Karabekir Paşanın yazdığına göre, ona, askerlikten ayrılarak bir çiftlik satın almak ve bir kenara çekilmek teklifinde bulunur**.

Mustafa Kemal Paşanın Şişli'deki evinde Türkiye haritasına eğildikleri gün, Anadolu'ya hangi yoldan gidilebileceği sorusuna verdiği cevap enteresandır. *«Yollar çok, mıntıkalar çok...»* sözü, kanaatimizce, kendisinin böyle bir yolculuğa hevesli olmadığı anlamında söylenmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Anadolu'da bir mıntaka ve oraya gidecek bir yol bulduğu zaman, beraberinde götürmek üzere Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Alb. İsmet Beyi değil, Alb. Refet Beyi tâyin ettirmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, hatıratında bu hususa dokunmakta ve III. Kolordu Kumandanlığının önce İsmet Beye teklif edildiğini, o kabul etmeyince, Mustafa Kemal Paşanın Refet Beye teklif ettiğini yazmaktadır. Doğruluk derecesi kesin olarak bilinmemekle beraber olaylara denk ve akla yakın geliyor.

Erzurum ve Sivas kongrelerinden, Amasya görüşmesinden, son Osmanlı Meb'usan seçiminden ve nihayet Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliye ile Ankara'ya gelip yerleşmesinden sonra, durum bir hayli aydınlanınca, İsmet Paşa Ankara'ya gelmiş ve bir kaç gün kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Bu gezi henüz karanlıkta duruyor. Siyasi rakiplerinin iddiasına rağmen, bundan İsmet Paşa aleyhinde bir hükme varılabileceğini sanmıyoruz. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın da, siyasi düşüncelerle, bu konuda bazı hususları açıklamamış olması ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır. Bir iddiaya göre, İsmet Paşa, Ankara'ya ilk gelişinde beraber çalışmak için bazı şartlar ileri sürmüş ve başlıca, çete harbine son veri

****

64 - 2. Ordu Kumandanı Mirliva M. Kemal Paşa'nın, 20.5.1917 de Alb. İsmet Beye verdiği bu sicil Ulus Gazetesinin 18.5.1959 tarihli sayısında ilk defa yayınlanmıştır.

lip düzenli orduya gidilmedikçe mücadeleye katılmıyacağını ifade etmiştir. Eğer, bu iddia doğru ise, İsmet Paşanın Ankara'ya kalmak üzere ikinci gelişi, Mustafa Kemal Paşa ile kesin bir anlaşmaya vardıklarını göstermektedir.

Albay İsmet Beyin milis teşkilatı ve düzenli ordu hakkındaki genel görüşü şöyle idi:

«Düzensiz kıt'alara başlangıçtan beri muhtaç oluşumuz, düzenli kıtalarımızın ancak yavaş yavaş istifade edilebilir halde olmalarındandır. Düzenli kiralarımızın kazanacakları başarılarla bir dert ortadan silinecektir.»

Albay İsmet Bey, Milli Mücadelenin kazanılması için ana plândaki düşüncelerini ise bu şekilde ifade etmiştir:

«Bizim dâvamız, evvelâ Yunan taarruzu ile Türkiye'nin dağıtmayacağını ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da, Yunanlıların Anadolu'yu istilâ etmeğe yetmeyeceklerini göstermek lâzımdır. Bu iki nokta halledilince zaman Doğunun kurtarılmasına fırsat verecek ve bizim yokedilmesi güç, yok edilmeyerek hayatta bırakılması mümkün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir.»[65]

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisinin açılışından kısa bir süre önce Ankara'ya gelmiş ve 2 Mayıs 1920 günü seçilen 11 üyeden kurulu ilk hükümette, Genel Kurmay Başkanlığı görevini almıştır. Mustafa Kemal Paşa diyor ki :

«O günlerde, mevcut arkadaşların ne surette görevlendirilmelerinin uygun olacağı düşünülürken, Genel Kurmay Başkanlığı için İsmet Paşayı tercih etmiştim.»

B.M. Meclisi de, 2 Mayıs günü, onbir bakanlıktan biri olan Genel Kurmay Başkanlığına 129 oyla İsmet Paşayı seçmiştir. 137 Milletvekilinin katıldığı bu seçimde, rakibi de olmadığı için, İsmet Paşa en çok oyu almıştır.

İsmet Paşaya verilen yer, en yüksek askeri makam, daha açıkçası Başkumandanlık demekti. Bu durum, askeri hiyerarşiye aykırı idi. Çünkü İsmet Paşa, o tarihte albay rütbesine sahipti. Kendisinden daha kıdemli olan Albay Refet ve Ali Fuat Paşa, buna razı olmak istemediler. Ayrıca, **İsmet Paşa, Anadolu ihtilâline geç katılmış olmaktan dolayı da kıdemsiz sayılıyordu.** Mustafa Kemal Paşa itiraz edenleri susturdu; fakat, liderler kadrosunda tehlikeli bir gedik açılmış bulunuyordu.

Milli Mücadelede İsmet Paşanın en büyük hizmeti, Ge-

****

65 Orgeneral İzzettin Çalışlar, istiklâl Harbi Hatıratı, 2. kısım sayfa 4 (1932)

nel Kurmay Başkanı ve daha sonra Garp Cephesi Kumandanı olarak muntazam ordunun kurulması ve milis teşkilâtının kaldırılmasından inatlı ve sürekli çalışmalarıdır. 1920 yılı sonlarında Çerkes Ethem'in üzerine yürümek, Yunan ordusuna taarruz etmekten güç ve o derece tehlikeli bir hareket idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bile endişeli ve tereddütlü olduğu böyle bir teşebbüste bu cesurca kararın alınması, İsmet Paşa sayesindedir

İsmet Paşa, muharebe kazanmakta, kurmaylığı kadar üstün bir kumandanlık vasfı gösterememiştir. **Küçük çapta muharebeler olan İnönü muharebeleri**nin kazanılmasında sağladığı başarı ancak zamanın şartları içinde değerlendirilmiştir. Gerçekçi bir görüşle, Millî Mücadeledeki İsmet Paşayı, muharebelerin kazanılmasında değil, harbin kazanılmasında ağır basan hizmetleriyle ikinci lider olarak kabul etmek lâzımdır.

Çok zeki, çalışkan, az heyecanlı veya soğukkanlı, muhakeme kabiliyeti üstün, ihtiyatlı, sabırlı, emir almayı kabul ettiği yerden verilecek direktiflere sadık şekilde uyan İsmet Paşa, bu nitelikleriyle ikinci adam yerinde son derece başarılıdır.

163

FEVZİ PAŞA

Fevzi Paşa, politikaya karışmamış, ömrünü orduya vakfetmiş bir Osmanlı generalidir[66]. Enver Paşanın yaptığı ordu tasfiyesi ve rütbe tashihi ameliyesinde Fevzi Paşanın rütbesi de bir derece indirilmiştir, İttihat ve Terakki Fırkası ile bir ilgisi olsaydı, bu kazaya uğramazdı. Başka siyasî bir fikre veya hizbe de meyletmediği hâlde İttihat ve Terakkiye iyi gözle bakmıyordu. Balkan Harbinde Kâzım (Özalp) Paşa ile aynı karargâhta çalışmışlar. Kâzım Paşanın bize anlattığına göre, Fevzi Paşa. *«İttihat ve Terakkinin artık işi bitmiştir, bir şey yapamaz,»* der ve bu konuda tartışırlarmış. Kuvayi Milliye'ye de uzun zaman aynı gözle bakmıştır. Nasihatçı olarak, hükümet adına, Batı Anadolu'nun bir kısmını dolaşmış ve bu vesile ile Balıkesir' de İttihatçı ve Kuvayi Miliiyeci Kâzım Paşa ile karşılaşmıştır. Kâzım Paşa, kendisine Balkan Harbi sırasındaki tartışmalarını hatırlattıktan sonra:

«Göreceksin Paşam, bu *defa da haklı çıkacağım.* Bu *dâva kazanılacaktır.»* demiş.

İki taraf da birbirine tesir edemeden ayrılmışlar.

Fevzi Paşa, Sivas Kongresinden sonra bir başka nasihat heyetine dahil olarak Sivas'a gelmiştir. Karabekir Paşanın hâtıralarında anlattığı gibi[67], **o günlerde Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşaya güvenmemekte, tuttuğu yolun doğruluğuna da inanmamaktadır**.[68]

Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde Anadolu'ya geçmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa bu haberi,

****

66 Emekli Mareşal olarak yaşadığı politika hayatı, eski yolunun doğruluğunu göstermiştir.

67 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, S. 389-392.

68 Ali Fuat Cebesoy Hâtıraları ve Kâzım (Özalp) Paşanın bize anlattıkları bu olayı doğrulamaktadır.

alınca Geyve Boğazı civarında bulunan Ali Fuat Paşaya *«Fevzi Paşayı geldiği yere İade edersiniz»* cevabını vermiştir[69]. Ali Fuat Paşa, telgraf başında Mustafa Kemal Paşayı ikna etmiş ve bu suretle İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Anadolu ihtilâline katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşayı geldiği yere iade etmek isterken haklı idi. Alı Fuat Paşa da, onbeş gün öncesine kadar İstanbul'da Harbiye Nazırı olan bir generalin, adam sıkıntısı çeken Ankara'ya iltihakındaki faydaları düşünmekte haklı idi.

Kâzım (Özalp) Paşa şu olayı anlattı:[70]

«Bir *gün Mustafa Kemal Paşa bana, Fevzi Paşanın Harbiye Nazırı iken Kuvayi Milliye aleyhinde bir telgrafını göstererek ne yapalım, diye sordu. Yırtalım, dedim. (Evet, arkadaşımızdır, yırtalım, işin bu tarafı örtülsün,) cevabını verdi.»*

*****

Fevzi Paşayı, Anadolu'ya gönülsüz olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinin 27 Nisan 1920 tarihli oturumunda ona büyük değer veren şu sözleri söylemiştir :

«Efendim, gündemi görüşmeye geçmezden önce izninizle bir şey arzetmek istiyorum. Eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Hazretleri üyelerimizden ve İcra Heyeti Üyesindendir. Şimdi buraya dahil olmak üzeredirler. Eğer uygun görürseniz, hem arkadaşımız bulunmalarından, hem de bin türlü eziyetler ve sıkıntılar içinde sefere katlandığından dolayı Yüce Heyetimiz tarafından bazı arkadaşlar kendisini karşılamaya gitsinler. (Umumi Heyet uygun sesleri). Hepimiz gidelim, karşılanışında bulunalım ve kendisinden bazı açıklamalar alırız. O halde şimdi görüşmeyi bir saat tatil ediyorum.»[71]

Fevzi Paşa, Ankara garında Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından merasimle karşılanarak Meclise getirilmiş ve o günkü toplantının ikinci oturumunda Meclis Başkanı

****

69 - Ali Fuat Cebesoy Millî Mücadele Hâtıraları, S. 367-371.
70 - 8.12.1959 günü Suadiye'deki evinde yaptığımız görüşmenin notlarından.
71 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I. S. 89.
165

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşanın mebus seçildiğini Meclise şöyle bildirmiştir.[72]

«Fevzi Paşa Hazretleri Gebze İlçesinden seçildiler. Fakat İlçenin işgal altında bulunması yüzünden mazbatanın düzenlenmesi ve gönderilmesi mümkün olmadığından mazbata yerine bir yazı gönderiliyor. Bu yazı kabul edildiği takdirde milletvekilliği tastlk olunacaktır.»

Oya koyuyorum. Lütfen kabul ederseniz ellerinizi kaldırınız (Eller kalkar).

Oy birliğiyle kabul edildi (Alkışlar).»

Seçim tutanaklarının tetkikinde ve kabulünde titiz davranan Büyük Millet Meclisinin Fevzi Paşadan çok şeyler umduğu anlaşılıyor.

Fevzi Paşa, bastırılıp dağılmasına karar verilen nutkunda o gün Büyük Meclise önemli hiç bir şey söylememiştir. Fakat, millî hareketi dinen mahkûm eden fetvayı İngilizlerin zorla yazdırdığını ve padişahın Anadolu ile irtibat kurmak istediğini ifade eylediğinden, nutkun basılmasında Mustafa Kemal Paşa fayda görmüştür.

Başlangıçta millî harekete fazla sempati duymayan Fevzi Paşanın nasıl olup da Anadolu'ya geçme kararına vardığı nutkundan anlaşılmaktadır. Nutkun bu hususu aydınlatan kısımları aşağıya olduğu gibi alınmıştır:

«O sırada[73] İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim odama kadar süngülü askerlerini soktular ve lâzım gelen emirleri vermekllğiml istediler. Esasen önceden gerekli emirler verildiği için ben kendilerini sakin karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nazırı, İstanbul'un artık hür ve Hilafet merkezi olmak özelliğini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nazın sıfatıyla pek üzgün bulunuyordum. O sırada dörtyüzü aşkın iki sıra dizilmiş süngülü İngiliz askerleri arasından geçerek kapılara birikmiş bir çok Ermeni, Rum halkın horlayıcı bakışları arasından geçerek ve soğukkanlığımı muhafaza ederek Bâbıâli'ye gittim.»

«... Her gün tutuklamalara ve tehditlere uğruyorduk. Zatı şahane selâmlıkta beni kabul ederek buyurdular ki; aman Anadolu ile bağlantı temin ediniz. Ben de dedim ki; bağlantı vardır. Ancak İngilizler engel oluyorlar.»

«... Bu dileğim üzerine, aman asla siz çekilmeyiniz ve Anadolu ile bağlantı kurunuz, buyurdular. Ben bu fer-

****

72 T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I. S. 98.
73 İstanbul'un 16 Mart 1920 gün İşgalinde.
166

man Özerine emir subayımı göndermek hususunda teşebbüs ettiğim gibi, kabine de bazı kişilerin gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler izin verdiler.»[74]

«Efendiler, bendeniz İstanbul'dan daha önce çıkmak istiyordum. Ancak, temasım ilk olarak İngiliz siyasetini anlamak hususuna yönelik idi. Anladım, bunda hiç şüphem kalmamıştır. İkinci olarak, İngilizlerin askerlikçe ne yapacağını araştırmak idi.»

Meclis bu mazereti mâkul karşılamış ve Fevzi Paşaya çok saygı göstermiştir.[75]

*****

Fevzi Paşa, çok bilgili ve okumuş bir asker olarak tanınır. Fakat, biz harb tarihinin zengin sahifeleri arasında, kendisinin üstün kumandanlık değerine delil teşkil edecek bir olağanüstü başarısına rastlayamadık. Dürüst, çalışkan ve babacan tavırlı bir insan olduğunda ittifak edilmektedir. Mesleğin bütün gereklerine saygılı bir askerdir. Ancak, yeniliklere ve ileri fikirlere fazla bir yakınlığı yoktur. Millî Mücadelede ordunun kurulmasına büyük ölçüde hizmeti dokunmuştur. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasında ve Büyük Taarruzun hazırlanmasında Fevzi Paşaya herkesten çok şeref payı ayıranlar vardır. Fakat biz, bunları doğrulayacak yeter belgeye rastlamış değiliz.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşadan 4 yaş büyük. Harp Okulundan ve Harp Akademisinden çıkış itibariyle 6 yıl daha kıdemlidir. Milli Mücadelenin başlarında Mustafa Kemal Paşadan bir rütbe ileridir. Ankara'ya gelince tereddütsüz Mustafa Kemal Paşanın emrine girmiş, o ölünceye kadar da emrinde kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, askerlik anlayışına ve sadakat duygusuna güvendiği için zaferden sonra orduyu büyük bir iç rahatlığıyla Fevzi Paşaya teslim etmiştir.

****

74 - **Padişahın ve Fevzi Paşanın Anadolu'yu iyi niyetle düşünebilmeleri için, İstanbul'un işgale ve kendilerinin hakarete maruz kalmaları gerek imiş. Fevzi Paşanın, Anadolu ile irtibat araması için de Padişahın ferman etmesi ve İngilizlerin buna muvafakat eylemesi gerekli imiş. Anadolu'ya kendi gidecek yerde yaverini göndermek istemesi de ayrıca dikkate değer**.

75 - Böyle olayara siyasi hayatımızda daima rastlamaktayız. Bu gelenek sebebiyle, siyasî hata işlemek …… edilecek bir husus olmaktan çıkmıştır. Cephe değiştirilince eski günahlar derhal affedilir ve unutulur.

m

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARANLIK DONEM

A. ORDUNUN TERHİSİ,

KUMANDANLARIN TASFİYESİ

1918 Ekim ayı sonlarında, Mütarekenamenin imzasından önce silâh altındaki Osmanlı Ordusunun mevcudu, savaşçı ve cephe gerisi eratı ile birlikte, 400.000 den biraz fazla idi.

Mütarekenamenin imzalandığı tarihte :

2. Ordu karargâhı Adana'da,

3. " " İstanbul'da,

5. " " Gelibolu'da.

6. " " Musul'da,

7. " " Raco (Islahiyenln Güneyinde) da.

8. " " İzmir'de,

9. " " Kars'ta.

Yıldırım Orduları Grup'u (2. ve 7. Ordular) karargâhı Adana'da,

Kafkas islâm Ordusu karargâhı Bakûda bulunuyordu.

Ordular, yerleştikleri bu bölgelerde Anadolu'nun giriş kapılarını tutmuş durumda idiler. Ordu kumandanları, üstün nitelikleriyle tanınmış genç generallerdi. Galip devletlerin, Türkiye hakkındaki plânlarının güçlüklerle karşılaşmadan uygulanabilmesi "için, her şeyden önce Türk Ordusunun değerli kumandanlarından ve Türk Milletinin ordusundan yoksun bırakılması gerekiyordu. Bu hususta gereken tedbirler mütareke hükümleri hazırlanırken düşünülmüştü. Za-

****

1 Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No: I Türk istiklâl Harbi. S. 49.

ten harbden çıkan ordunun ister yenmiş, ister yenilmiş olsun, harb kuruluşundan barış kuruluşuna geçmesini zorunlu kılan çeşitli sebepler vardır. Kasım 1919 başından itibaren, bir taraftan mütareke şartlarının zoru, diğer taraftan Osmanlı Genel Kurmayının Orduyu barış kuruluşuna geçirme çabası ile Türk Ordusu, maddî ve mânevi bakımdan günden güne erimeye başladı.

Mütarekeden sonraki bir kaç aylık intikal ve terhis döneminde Ordu Kumandanları inisiyatiflerini kullanarak gelecek bir milli mücadelenin hazırlık hizmetlerini yapabilirlerdi. Kumandanların bu konuda gösterecekleri faaliyet şu sınırlar içinde düşünülebilir:

1 — İtilâf Orduları kumandanlarının, mütareke hükümlerine aykırı isteklerine göğüs germek,

2 — Terhis işlemini geciktirmek,

3 — Düşman eline geçmesi muhtemel yerlerde bulunan silâh, cephane ve diğer askerî malzemeyi Anadolu içlerine sevketmek,

Ordu kumandanlarından her birinin bu hizmetleri ne dereceye kadar düşünebildikleri ve ne ölçüde yapabildikleri, sırası geldikçe anlatılacaktır.

5. ORDUNUN LAĞVI VE ÇANAKKALE BOĞAZININ AÇILMASI

İhtilâf devletleri harp içinde geçemedikleri Çanakkale Boğazına mütareke hükümleri gereğince hâkim olmayı ilk plânda ele almışlar ve 6 Kasım 1918 tarihinde Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti ile müstahkem mevki kumandanı Albay Selâhattin Adil, Boğazların boşaltılmasına ve İngilizler tarafından işgaline ait hususları bir protokol ile tesblt etmişlerdir. Bu protokole göre, top ve cephaneleri, muhabere şebekesini, depo ve ambarları muhafaza için Çanakkale Boğazı bölgesinde ancak 500 kadar er ve 7 subay bırakılacak, geri kalan 5-6000 er ve subay Boğaz bölgesinden İstanbul'a taşınacaktı.

Gelibolu'daki 5. Orduya bağlı bulunan birlikler kısa bir zamanda Çanakkale Boğazı bölgesinden çekilmişlerdir. Bu arada, Umumî Karargâhın talimatı üzerine, 3 kıyı gözetleme taburu jandarma olarak kullanılmak üzere Çanakkale Mutasarrıflığı emrine verilmiştir. Bu taburların eratından terhise tabi olanlar terhis edilmiş, kalanlarla Çanakkale'deki jandarma taburu takviye edilmiştir.

169

İngiliz arama - tarama gemileri Boğazı açmak için 7 Kasım 1918 den itibaren çalışmağa başlamıştı. 9 Kasım 1918 günü İngilizler Seddülbahir'e ve Kumkaleye çıkarak, Çanakkale Boğazının iki tarafını işgal ettiler. Çanakkale Boğazı bölgesinden İstanbul'a nakledilecek olan erlerin ve özellikle terhis eratının nakline 8 Kasım günü Gülnihal vapuru ile başlandı. İlk partide 1037 deniz, 450 kara ter his eri ile 51 subay ve subay ailesi İstanbul'a gönderildi, İngilizler 10 Kasım 1919 günü Çanakkale şehrini de bir müfreze ile işgal ettiler. Aynı gün Türk Müstahkem Mevkii Kumandanlığı Karargâhı İstanbul'a gitmek üzere Çanakkale'yi terk etti. İstanbul'a gidecek subay, er ve ailelerin büyük bir kısmı ancak 15 ve 19 Kasım günleri Çanakkale' den ayrılabildiler. Kasımın sonundan önce Çanakkale Boğazında hiçbir Türk birliği kalmamış bulunuyordu. Bir süre sonra, 5. Ordu lâğvedildi ve Trakya ve Marmara'nın Güney bölgesindeki tümenler, 1. ve XIV. Kolorduların emrinde olarak mütareke konuş yerlerini aldılar.

8. ORDUNUN LAĞVI VE NURETTİN PAŞA

Suriye muharebelerinde dağılmış olan 8. Ordu, 1918 Ekim ayı içinde, ismen ve karargâh olarak İzmir'e nakledilmişti. Nurettin Paşa Ordu Kumandan Vekili idi. Bu ordunun emrinde kıyı muhafazası için gayet zayıf mevcutlu birlikler bulunuyordu. 13 Kasım 1918 günü Ordu kumandanlığı, XXI. Kolordu ve seferi bazı teşkilât lâğvedilerek kalan birlikler XVII. Kolorduya bağlandı. Bu arada İzmir'deki 5. depo alayı, jandarmanın takviyesi için İzmir Valiliği emrine verildi. Nurettin Paşa, XVII. Kolordu Kumandanlığına ve İzmir Valiliğine tâyin edildi.

Mütarekeyi takip eden günlerde İzmir limanına gelen İtilâf donanması gemileri, İzmir'de galip devletlerce kurulan **«Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı»**, **«Siyasi ve askeri temsilciler»** bu bölgedeki Rum halkı şımartmış, birçok taşkınlıklara sebebiyet vermişti, İzmir ve çevresindeki asayiş büyük ölçüde bozulduğu gibi, Yunanistan'ın İzmir üzerindeki emelleri de artık ortaya çıkmış bulunuyordu. Gerek Nurettin Paşa, gerekse Genel Kurmay Başkanlığı İzmir'in Yunan işgaline uğrayacağından endişe ediyorlardı. Böyle bir tehlikeyi önleyebilmek için Nurettin Paşa Genel Kurmaya XVII. Kolordunun takviyesini teklif etmiş ve Genel Kurmay bu konu üzerinde ısrarla durmuş, fakat zamanın

hükümetinin zaafı yüzünden Kolordunun takviyesi cihetine gidilememiştir. Yalnız iyi bir tesadüf eseri XVII. Kolorduya bağlı 56. ve 57. Tümenlerin (57. Tümen Antalya'dan Aydın'a nakledilmişti) erlerin çoğu terhise tâbi olmayan doğumlulardan mürekkepti.

Nurettin Paşa, önce 8. Ordu Kumandan Vekili, daha sonra XVII. Kolordu Kumandanı ve İzmir Valisi olarak galip devletlerin bazı haksız tekliflerine göğüs germiş, **«İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti»**ni büyük ölçüde desteklemiş ve herhangi bir Yunan olup bittisine karşı dikkatli ve tedbirli davranmıştır. Fakat 11 Mart 1919 da bu görevden alındı. XVII. Kolordu Kumandanlığına tâyin olunan Nâdir Paşa ve yeni Vali İzzet Bey, ne yazık ki, Nurettin Paşanın yerini dolduracak ve bu güç zamanın gereklerine cevap verecek çapta değillerdi.

YILDIRIM GRUBU KUMANDANI

MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mütarekenin imzalandığı sırada, Adana'da Yıldırım Orduları Grub'u Kumandanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşanın tutumu, diğer Ordu Kumandanlarına göre daha değişik bir görünüştedir. Önce, O'nun bulunduğu cephenin önemini göz önünde bulundurmak gerekir, İngiltere'nin Türkiye'ye yöneltilen en büyük kuvveti ve bu kuvvetin kumandanı General Allenby, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında idi. Kilikya ve bütün Anadolu'yu, Güneyden tehdit eden en uygun giriş kapısı, Mustafa Kemal Paşanın sorumluluğu altında bulunuyordu. O, bütün bunları ve daha geniş kavramiyle memleketin tümünü tehlikeye koyan şartları anlıyacak kapasitede bir kumandan olduğunu daha ilk günlerde gösterdi. Hükümet bile gaflet ve anlayışsızlık içinde ne yaptığını, ne yapacağını bilmezken, Mustafa Kemal Paşa, en geniş anlamiyle alarm işaretini veren ilk insandır.

Mütarekeden sonra Adana'da ancak on gün kadar kalabilmişti. Fakat bu kısa zaman, sürekli olarak hükümeti uyarmakla ve memleketin müdafaası için en rasyonel tedbirleri düşünmekle geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşaya aldığı tedbirleri bildirmekte ve şöyle demektedir:

«Kadrosu en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen teşkili ve Jandarmanın takviyesi.»

«Fazla askeri malzeme ve maddelerin Toros Kuzeyine

nakli ve hiç bir surette yokedllmesine meydan vermiyecek tedbirlerin alınması.»

«Terhis edilecek kuvvetlerimize ait donatım, silah, cephane ve diğer araçların lüzumunda kullanılmak üzere toplanıp saklanması için tertipler alınması.»

Mustafa Kemal Paşa, mütarekenamedeki birtakım deyimlerin ve coğrafi isimlerin belirsiz olduğunu anlamıştı İngilizlerin diledikleri gibi, tefsir edebilmek için belirsiz bıraktıkları hususların açıklanması gereğini Sadrazam ve Harbiye Nazın Ahmet İzzet Paşaya yazdığı gibi, cevap beklemeden, 3 Kasım 1918 de emrindeki 2. ve 7. Ordulara aşağıdaki emri verdi:

«1 — Suriye sınırı, Suriye vilâyetinin kuzey sınırı kabul edilmelidir. Bu sınır; Lâzkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır.

2 — İskenderun, Antakya, Cebelseman, Katma, Kilis yöresinin Türklerle meskun olduğu ve Halep halkının 3/4 nün Arapça konuşan Türk olduğu her vesile ile hatırda tutulmalı ve her davada bu esas kabul edilmelidir.

3 — Mütareke şartlarında yeterli açıklık olmadığından ayrıntılı şartların yazılışına değin karaya bir işgal kuvveti çıkartılmaması daima göz önünde bulundurulmalıdır.

4 — Toros Tünellerinin İtilâf kitaları tarafından muhafaza edileceği kararlaştırılmıştır. Bu kıtanın nereden geleceği açık değildir. Adana Hat Kumandan ve Müfettişliği, bu tüneller itilâfçılar tarafından işgal edilse dahi, aynı zamanda onlarla beraber bizim askerin dahi kalmasının teminine çalışılacağından, emrine verilen muhafız kıtaatı terhis edilmiyecek, en genç erattan mesela 1310-1316 doğumlulardan, iyi subaylar kumandasında, iyi kıtalar teşkiline çalışılmalı ve şimdiden vazifeleri hakkında açık talimatlar verilmelidir.»2

Ahmet İzzet Paşaya yazdığı 6.11.1918 tarihli telgrafında da şöyle diyordu :

«1 — Toros tünelleri işgal kuvvetinin miktarı, İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet meselâ, icabında bütün Anadoluyu hükmü altına alacak derecede dahi olursa, müsaade edilecek midir?

2 — Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ilerisi düşünülerek yazılmış bir maddedir, buyuruluyor ve daha

****

2 Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınlan. Seri: No: 1, S. 51.

sonraki cümlelerle, cephelerde bulunan kıtaların bu hususla ilgisi olmayacağı açıklanıyor. Benim şahsi görüşlerime göre bu maddenin İngilizler tarafından bizi iğfal için yazdırılmış olduğuna, Osmanlı delegelerinin imza ettikleri mütareke şartlarının taraflarca başka başka kabul edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü aynı maddede cephede bulunan kuvvetlerin Suriye'de bulunmadığı düşüncesine karşı İngilizler, 5-6 Kasım 1918 raporunda ayrıntılı olarak arzedildiği gibi, Suriye'de bulunuyor diye, 7nci Ordunun teslimini teklif etmişlerdir. İcabederse bildirlceği irade buyrulan Kilikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükümetimizin, bu mıntakayı gösteren İngilizce atlasta; Kilikya mıntakasının Doğusunda Suriye Şimal hududunun Maraş Şimalinden geçtiğini nazar-ı dikkate alıp alınmadığını anlamaktı. Çünkü, Adana ismi yerine Kilikya tarihi ismini kullanan İngiltere, Suriye hududunu da Kilikya kuzey hududunun doğusuna uzatmaktan ibaret kabul ettiğine şüphe yoktur. Bu zan, Irak hududunu İngiliz kumandanı tarafından 6 ncı Ordu Kumandanına gönderilen haritada Siirt'ten geçtiğinin gösterilmesiyle de doğrulanıyor. İngilizlerin birkaç gündenberi İskenderun'a asker çıkartmaktan ve Halep'te milyonlarca erzak varken oradaki kuvvetlerini iaşe için erzak stoklamadan bahsetmeleri ve İskenderun'un, Kilikya mıntıkasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddi ve samimi olarak arzederim ki, mütareke şartları hakkında kötü düşünce ve anlayışları yok edecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân olmıyacaktır.»[3]

«Geciktiren idam olunur» kayıtlı ve aynı tarihli telgraftan :

«Sizi temin ederim ki, maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iaşe etmek olmayıp, İskenderun'u işgal ve İskenderun -Kırıkhan - Katma yoluyla hareket ederek Antakya - Diricemal - Ahterin hattında bulunan Yedinci Ordunun çekilme yolunu kesmek ve Altıncı Orduya Musul'da yapıldığı gibi teslimden kaçınılmaz bir duruma sokmaktır.

İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslâhiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

****

3 Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No: 1, S. 53.
İM

Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmasını sağlamak için İngilizlerin İskenderun'un ve İskenderun - Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki ilişiği anlayamadığım gibi bu hususstaki hoşgörürlüğü de aksine pek zararlı görüyorum.

Bundan dolayı, durumun tarafımızdan İngiliz Suriye Ordusu Kumandanına bildirmesine aracı olmakta özürlüyüm. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmasına yeltenecek İngilizlere ateşle engel olunmasını ve Yedinci Orduya, bugün bulunulan hattâ gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma - İslâhiye istikametinde harekete getirip Kilikya hududu içerisine girmesini emrettim.»

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek için yaptıkları baskıya direnmiş, emrindeki birliklere İskenderun'a karşı yapılacak bir hareket silâhla karşı konulması emrini vermiştir. Genel karargâhın bu hususta gösterdiği çekingenliği acı acı tenkid ederekL**«ateşle karşı koyma»** emrini Ahmet İzzet Paşanın israrına rağmen günlerce geri almamıştır.

Genel Karargâh, Yıldırım Ordular Grubunu[4] ve bu gruba bağlanan 2. Orduyu lâğvederek. 7. Orduyu doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlamak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, 3 Kasım 1918 günlü bir şifre ile 2. ve 7. Orduların lağvı ile Kolorduların Grubu Kumandanlığına bağlanması teklifinde bulunmuştur. Grub Karargâhının lağvının moral bakımından kötü tesir yapacağını ileri sürerek **«Yıldırım Orduları Grubu»** adının **«Yıldırım Grubu»** şeklinde muhafazasını rica etmişti. Genel Karargâh bu görüşe uymadığından, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a şu cevabı verdi :

«Bugün emrime verilmiş olan birliklerin işlerindeki selameti düşünerek, yeni teşkilat hakkındaki Nezaret emrini tatbikte mazurum. 3 Kasım 1918 tarihli maruzatım (dileğim) sebebiyle Yıldırım Grubu adı altında teşkilatın tatbikine müsade buyurulmadığı takdirde emredilen teşkilatın tatbiki için uygun göreceğiniz, zatın (kişinin) kumandan tayin edilmesini rica ederim.»[5]

****

4 - 4. ve 8. Ordular dağıldığından bu orduların elde kalan birlikleri 7. Ordu emrine verilmiş 4. Ordu karargâhı kaldırılmış. 8. Ordu karargâhı İzmir'e nakledilmişti.
5 - Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1, S. 61.
174

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'un işgalini ateşle önlemek hususundaki kararını ve emrini uygulayamadı. Çünkü Sadrâzam bundan vaz geçilmesini sert ve kesin bir şekilde istemişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa İskenderun'un işgaline razı olmadan önce, bu işgalle tehlikeye girecek birliklerini, silâh ve malzemeyi geriye çekmek imkânını bulmuştu.

7 Kasım 1918 de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu karargâhının lâğvolunduğu ve Mustafa Kemal Paşanın Harbiye Nezareti emrine verilmiş olduğu emredildi. 10 Kasım 1918 de bu emri alan Mustafa Kemal Paşa, Grub mıntakasını Adana'daki 2. Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşaya teslim ederek, aynı günün akşamı İstanbul'a hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeden sonraki 10-15 gün içinde gerçeği görmüş ve kurtuluş hareketinin prensibini ortaya koymuştur.[6] Artık sınır boyunda bulunmasının gereği kalmıyordu.

NİHAT PAŞA

Mustafa Kemal Paşadan sonra Nihat Paşa da aynı yoldan yürüyerek, İngilizlerin haksız ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerine karşı gerekli direnmeyi gösteriyordu.

Payas - Kilis çizgisinin Güneyini işgal etmiş olan İngilizlerin Adana vilâyetinin boşaltılmasını isteyen bildirileri üzerine ordu birliklerine, bu çizgiyi geçen düşmana ateş edilmesi emrini verdi. Çaresiz Adana boşaltılacaktı. Fakat, bu bölgedeki bütün Türk kuvvetlerinin, İngiliz isteğine uygun olarak Pozantı'nın gerisine çekilmesini geciktirdi. Kazanılan zaman içinde, silâh, cephane ve malzeme Nihat Paşanın çabasiyle gerilere taşınabilmiştir.

Nihat Paşa jandarma takviyesine de çaba göstermiştir. Bu amaçla Adana'dan Ordu çekilmeden önce XII. Kolordu ve 24. Tümenin süvari erlerini asayişi korumak için Adana vilâyeti emrine verdi **«Ceyhan ve İslâhiye Jandarma Süvari Alayları»** adı verilen iki jandarma alayından birisi Ceyhan' da, diğeri de Kilis'te bulunacaktı. Ordu bu iki Jandarma alayından başka yaya jandarmanın da kuvvetlendirilmesi için Vilâyet emrine 1200 piyade eri verdi. Bu 1200 er Toros Kuzeyine geçecek birliklerde ağırlıkları idare edecek kadar er bırakılması suretiyle, terhis edilmiyecek olanlardan ay-

****

6 Bakınız sahife 137, Ali Fuat Paşanın söyledikleri.

rılmışlı. Adana polis kadrosuna da terhis edilen yedek subaylardan hukuk tahsili görmüş 15 kişi verdi.

İngilizler 2. Ordunun silah ve cephanesinin kendilerine teslimini ısrarla istiyorlardı. Hükümet de bu istekleri önliyecek bir çare bulamadığından, 2. Ordu 4 Aralık 1918 günü aşağıda gösterilen silâh ve cephaneyi Katma'da İngilizlere teslim etmek zorunda kaldı:

18 Mantenli top (Top başına 150 mermi ile birlikte)

2 kudretli dağ topu (Top başına 300 mermi ile birlikte)

2 dağ topu

47 makineli tüfek (156.000 fişek ile birlikte)

Harbiye Nezareti 15 Aralık 1918 de 2. Orduyu lâğvetmiş ve Ordu Kumandanı Nihat Paşayı da Adana Valiliğine tâyin etmişti. Bu ordunun iki kolordusu (XII. ve XX. Kolordular) geçici olarak Harbiye Nezaretine bağlanmışlardı. Nihat Paşa, İngilizler müsaade etmediği için Adana'ya gidemedi. Fakat Pozantı'da orduya ait bazı malzemenin, kurtarılması için birtakım teşebbüslerde bulundu. Daha sonra Konya'ya döndü. Fakat İstanbul'daki İtilâf makamları Nihat Paşanın Konya'da bile kalmasını istemiyorlardı. 2 Ocak 1919 da İngiliz yüksek komiserliği Nihat Paşanın Türk halkını teşkilâtlandırıp silâhlandırdığı, kasaba ve köylerde islâm cemiyetleri kurduğu gerekçesi ile azlini hükümetten istedi. Bu baskıya dayanamıyan hükümet, Nihat Paşayı görevinden alarak yerine Mersinli Cemal Paşayı tâyin etti.

Yıldırım Orduları Grubuna bağlı 7. Ordunun lâğvedildiğini daha önce belirtmiştik. Bu ordunun III. Kolordusu Sivas'a nakledilmiştir. 2. Ordunun XV. Kolordusu da Erzurum'a gönderilmiş ve bu Kolordunun 44. tümeni de XII. Kolorduya bağlanmıştır. Bütün bu değişikliklerden sonra, vaktiyle 3 ordudan ibaret bulunan Yıldırım Orduları Grubu XII. ve XX. Kolordudan ibaret ve merkezi Konya'da bulunan Yıldırım Kıtaatı Kumandanlığı haline inmiştir.

Adana bölgesinden Sivas ve Erzurum'a nakledilen kolordulardan sonra 2. Ordunun terhisi, bu ordunun Toros Kuzeyine çekilmesini müteakip yapılmıştır. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersinden vapurla, geri kalanları da Katma yolu ile Halep'e gönderilmişlerdir. Kafileler halinde karadan sevk edilen bu erlere mekkâre ve silâh verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütülmüşlerdir.

Kuzeye gidecek terhis erleri ise trenle sevk edilmişlerdir. Tren ile sevk edilenlerin terhisi pek karışık, düzen-

siz ve acınacak bir halde geçmişti. Terhis emri verildikten sonra tren hazırlanamadığından erler çok beklemek zorunda kalıyorlardı. Yeteri kadar vagon bulunmadığı için bazı erler vagonların üstüne binmek suretiyle yolculuk etmişlerdi. Bunların içinde soğuktan donanlar olduğu gibi, vagonlardan düşenler, köprülere çarparak ölenler de olmuştur. Terhis erlerini taşıyan trenler kömür ve odunsuzluktan yollarda kalıyordu. Erler bazı istasyonlarda istasyon parmaklıklarını yakarak trenleri yürütmeye çalışıyorlardı.[7]

ALİ FUAT PAŞA

Subayların, yedek subayların ve büyük rütbeli kumandanların İstanbul'a akın ettikleri bu sırada, Ali Fuat Paşadan da kısaca söz açmak gerekir. Mustafa Kemal Paşanın Adana'dan ayrılışını takip eden günleri VII. Ordu Kumandanı Vekili Ali Fuat Paşa şöyle anlatır:[8]

«Kilikyada ilk iş olarak jandarma kadrosunu subay, erler, silâh ve teçhizat ile ikmal etmiştim. Çünkü jandarma teşkilâtı daimi surette bulunduğu yörede kalabilirdi. Fakat Ordu kısımları terhis olunabilir, garnizonları değiştirilebilirdi. Bir işgal olup bittisi karşısında Kilikya'nın önemli yerlerinde direniş yuvaları hazırlamıştım.

Adana'da üzerime aldığım işlerle bir ay kadar meşgul olduktan sonra tropika hastalığım tekrar başlamıştı. Bu hastalığa henüz genç bir kurmay subay iken Karlı Balkan Dağlarında[9] *eşkiya takipleri sırasında tutulmuştum. Hem tedavi ve hem de Anadolu içerisindeki vaziyeti görüp icap eden tedbirleri alabilmek için yanımda bir müfreze ve bu gibi işlerde kabiliyetli olan subay arkadaşlarım bulunduğu halde Halebin kuzeyindeki Katma istasyonundan trene bindim. Yirmi günlük bir seyahatten sonra 20 Aralık 1918 de İstanbul'a geldim.»*

Uzun harp yıllarının yoksunluklarından sonra Mütareke olunca İstanbul'a kavuşmak isteğini duyabilmek için ne göz, ne de tropika hastalığına ve hattâ ne de Harbiye Nezaretinin dâvetine ihtiyaç olmadığını kabul etmek gerekir. Ali Fuat Paşanın, Halep - İstanbul demiryolu güzergâhında, bir

****

7 - Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dergisi Raami Yayınları, Seri No: 1, S. 75.
8 - Ali Fuat Cebesoy — Milli Mücadele Hâtıraları, B. II,
9 - Bu sıtma herhalde daha eski bir zamana ait olsa gerek.
MI

yolcu olarak, Anadolu içerisindeki durumu ne dereceye kadar gördüğünü, ne gibi tedbirler aldığını kestirmek de pek güçtür. Adanada bir ay kadar meşgul olarak jandarmayı takviye etmek ve mukavemet yuvaları hazırlamak gibi faaliyetlerden bahsetmesinin ise, sadece bir iyi niyet işareti olduğu anlaşılmaktadır.

6. ORDU KUMANDANI ALİ İHSAN PAŞA

6. Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan Paşa, mütarekenin ilk aylarındaki faaliyetini ve düşüncelerini, mübalâğalı bir şekilde anlatarak diyor ki:[10]

«Sadrâzam ve Başkumandan vekili İzzet Paşadan aldığım direktif ve 9.11.1918 tarihli tebliğ üzerine Musul'u, 10.11.1918 de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu Karargâhını Nuseybin kasabasına çekmiştim. Musul'daki her çeşit silâh, cephane, vesaireyi, daha evvel kuzeye, Cizreye göndermiştim.»

«... İngiliz kuvvetleri Karadeniz'de, Bolşevik Ruslara karşı faaliyete önem vermekte ve Kafkasya'da bulunan Batum ve Baku yöresini işgal ederek petrol kuyularını ve tesislerini de ele geçirip istifade etmeğe çalışmakta idi. Bu sebeplerle altı doğu vilâyetimize gelecek tehlike, güneyden ve Altıncı Ordumuzun işgal ettiği bölgeden ortaya çıkabilirdi.

Bu düşünce ile ilk önce, Altıncı Ordunun elinde ve menzil anbarlarında bulunan fazla silâh ve cephanenin hızla Elâzlz, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini temin ve tanzim ettim.»

«İngilizlerin, mütarekenin verdiği yetkiden faydalanmalarının önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve şehrin, müslüman halkın hukukunu muhafaza için, Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilâtı kurmalarını valilere, bağımsız mutasarrıflıklara tavsiye ettim; bu hususta icap eden silâh ve cephaneleri Altıncı Ordunun elindeki anbarlardan vereceğimi bildirdim.»

«... Harbiye Nezaretinden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zaruretini hissettim. Köyleri yakın olan erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Batı Anadolu'ya gidecek askerlerin kış ortasında, fena kara yol-

****

10 - Ali İhsan Sâbis — Harb Hatıralarım (Beşinci Cilt).

larından yürüyerek köylerine şevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezaretine yazdım...»

«Harbi kaybettiğimize artık tamamiyle inanarak İstanbul'u terk etmiş olan İttihat ve Terakki hükümeti İleri gelenlerinin belki bir planlan olduğunu, bir müddet, zannetmiş ve beklemiştim».»

Ali İhsan Paşa, Enver Paşanın Kafkasya'ya geçeceğini ve oradan tekrar mücadeleye girişeceğini tahmin etmiş ve her ân Enver Paşadan bir talimat alacağını ummuştur. Bunları anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

«Nihayet 1919 senesine girdik. Hâlâ Enver Paşadan bir ses yok. Düşman işgalinin gittikçe genişlediğini görerek Doğu Vilâyetlerini korumak ve elde tutmak endişesiyle yeni tedbirler almağa başladım.[11] *Bir aralık Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçerek elbirliğiyle bir hareket tertibini düşündüm; fakat daha, mahalli milis kuruluşları ve Müslüman Müdafaai Hukuk Cemiyetleri vücuda getirmek teşebbüsünde anlaşamamıştık.*[12] *Daha geniş bir kombinezon için hiç ümit göremiyordum...*

3 Kasım 1918 günü İngilizler Musul'u kuşattılar. 6. Ordu Kumandanı Musul'da bulunuyordu, İngiliz Kumandanı Cassel gelip, Musul'daki Alman konsolosluğuna yerleşti ve Oicienin doğusunda ve Musul şehrinin içindeki Türk kıt'alarının yerlerinde kalmalarını istedi. Bu günden itibaren Musul'un içinde İngiliz ve Türk birlikleri yanyana bulunuyorlardı. Ali İhsan Paşa, gayet tedbirsiz davranmış ve âdeta İngilizlerin kucağına düşmüştü.

İngiliz Kumandanı girişeceği herhangi bir teşebbüse karşı, Ali İhsan Paşanın silâhla mukabelede bulunmayıp, protesto ile iktifa ederek geri çekileceğini kendi ifadesinden anlamıştı.[13] Bunun üzerine Musul'u boşaltması için 6. Ordu Kumandanını sıkıştırmaya başladı. Türklerin Musul'dan çekilmesi 9 Kasımda başladı. 15 Kasımda tamamlandı. Musul'dan çıkan kıt'alar Musul vilâyetini de bırakarak Diyarbakır vilâyeti sınırına kadar çekildiler. Çekilen kıt'alar, kendi silâh ve cephanelerini ve yiyeceklerini birlik-

****

11 Nedense bu tedbirlerin neler olduğunu söylemiyor

12 Anlaşamadıkları hususu ve sebeplerini de söylemiyor.

13 Genelkurmay Harb Tarihi Dergisi Resmi Yayınları Seri No: 1 S. 86.

179

te götürebildiler.[14] Ali İhsan Paşanın hâtıratındaki iddia hilâfına, Musul şehrinde ve Musul vilâyetindeki depo ve anbarlarda birkaç milyon lira değerinde silâh, cephane, malzeme ve yiyecek bırakıldı.

Ali İhsan Paşa, terhis işini de isteyerek geciktirmemiştir. Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesinin 1962 de yayınladığı 1 seri numaralı eserde bu hususu aydınlatmaya yetecek bilgiye rastlamaktayız. 6. Ordu Musul'u boşaltmadan önce bu orduda bulunan Musul ye Bağdat ahalisinden erler terhis edildiler. Musul'un boşaltılmasından sonra 2. ve S. tümenlerle süvari tugayındaki 1282-1300 doğumlu erlerden Bitlis, Van, Erzurum ve Sivas vilâyetlerinin ahalisinden olanlar kış basmadan karadan kafileler hâlinde yola çıkarıldılar. Daha sonraki doğumların ve demiryolu ile gönderileceklerin terhisleri ordunun Musul vilâyetini tamamiyle boşaltılmasından sonraya bırakıldı. Ordu, demiryolu şirketi tarafından terk olunan Nusaybin-Ahterin demiryolu kısmını işletmeye ve Ahterin ile Katma arasında bir kara menzili kurarak terhis edilecek erlerini buradan geçirebilmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Iraklı 200 subay ve 2142 er de terhis olundu. Fakat Orta ve Batı Anadolu ile İstanbul ve civan halkından olan terhis erleri trensizlik yüzünden bir türlü, yerlerine gönderilemiyorlardı. Nusaybin civarında bulunan 200 kadar Ermeni göçmeni ile Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin nakillerine öncelik verildiğinden, Türk terhis erleri için tren bulunamıyordu. Fırat nehri doğusundaki demiryolu üzerinde 7-8 lokomotif ile 150 vagon vardı. Terhis İşi bu sebepten ağır gidiyordu. 6. Ordudan Ocak 1919 ortalarına kadar 6250 er terhis olunabilmişti. Terhis olunacak daha 10.000 kadar er vardı. Nihayet İngilizlerin de yardımı ile haftada 2 tren kaldırılmak suretiyle terhis, erlerini Adana yönüne taşımak mümkün oldu. Her trende 450 er gönderilebiliyordu.

Ali İhsan Paşanın bulunduğu bölgede Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilâtı kurulması için Valilere ve Mutasarrıflara tavsiyede bulunduğu hakkındaki iddiasını doğrulayacak hiçbir bilgiye rastlamadık.

İngiliz yüksek komiseri Calpthope 6. Ordu ve bu ordunun bulunduğu bölge hakkında hükümete bir tebliğde bulunmuş ve bu tebliğ üzerine Harbiye Nezareti 6. Ordu adını

****

14 Genelkurmay Harb Tarihi Dergisi Resmi Yayınlan, Seri No: 1 S. 90.

XIII. Kolorduya çevirerek Ali İhsan Paşayı 9 Şubat 1919 0a İstanbul'a çağırmıştır.

İngiliz Mareşali Alienby'nin yine 6. Ordu ile ilgili bir notası hükümete ve oradan Harbiye Nezaretine tebliğ edilmiş ve Harbiye Nezareti de 12 Şubat 1919 da XIII. Kolordu Kumandanlığına ve henüz orada bulunan Ali İhsan Paşaya bildirmiştir. Bu notanın metni aşağıdadır:

«Mısır seferi kuvvetleri idaresi altında bulunan yörede, icra mevkiine konacak kararlaştırılmış şartlar :

1 — Altıncı Ordu komutanı Ali İhsan Paşanın görevine son verilecektir.

2 — Altıncı Ordu bütünüyle silâhlarını teslim edecek; top, makinalı tüfek vesair silâhlar belirli bir noktada tarafıma verilecektir.

4 — Benim bölgem dahilinde ihtiyacım olmayan Türk Jandarması silâh teslim edecek ve emrim gereğince terhis olunacaktır, idarem altındaki bölgeler dahilinde bulunan Türk Jandarması terhis oluncaya kadar emrimde olacaktır.

5 — Tavır ve hareketleri memnuniyetsizliği gerektiren Osmanlı memurları emrime göre azledilecektir ve bunların yerine atanacak yeni memurların isimlerini tasvip yetkisi bana verilecektir.

6 — Durumun müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskânlarını temin, arazi vesair emlâki şimdi kendilerine geri verilecektir. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda yardım ve mallarına gereken zarar ve ziyanı tahmin etmek üzere icabeden yerleri ziyaret edecek bütün subaylarıma kolaylık sağlanacaktır.

7 — Gerek cinayet ve gerek genel asayişi bozacak fiillerde suçlu bulunan kimseleri tevkif ettireceğim; bu husus dahi, tamamiyle reyime bırakılmış olacaktır.

8 — Konya'nın doğusunda bulunan bütün demiryolu hatları tarafımdan kontrol edilecektir.

9 — İdarem altındaki bölgenin bütün telgraf ve telefon hatlarını kontrol edeceğim Türkçe olarak şifre telgraftan asla kabul olunmayacaktır.

10 — Lağvolacak Altıncı Ordunun erleri her trende 900'er kişi olmak üzere memleketlerine gönderilecektir.

11 — Osmanlı memurları, Hint Ordumuzun askerleri de dahil olduğu halde bütün esirleri teslim edeceklerdir.

12 — İstediğim yerleri işgal etmek yetkisine haiz olduğumu açıklamaya gerek yoktur. Yukarıdaki sekizinci mad-

dede belirtilen kontrol kelimesinden istenen şudur ki, tarafımdan iş'ar vukubulduğu zaman demiryollarının askeri veya sivil her türlü nakliyatını arz ettiğim seklide icra ettireceğim gibi adı geçen demiryollarını her cins nakil işlerinde her zaman yasaklamak yetkisine sahip olacağım.

Ali İhsan Paşa bu notayı öğrendikten ve İstanbul'a dönme emrini aldıktan sonraki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır :

«İngiliz kumandanının notasındaki yedinci maddede, kendisinin her istediği adamı tevkif ettirmek niyetinde olduğunu anlatıyordu. Allenby'nm verdiği şiddetli notayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmiyerek, ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek, yahut bu notayı ve İstanbul hükümetinin miskince başeğmesini ileri sürerek, İstanbul'un emrine itaat etmemek; bırakılması emrolunan kumandayı bırakımyarak İstanbul hükümetini tanıtlamak ve ona karşı isyan ederek Doğu Anadolu'nun istiklalini ilan eylemek... gibi hareket aklıma gelmişti.

Birinci şekilde, miskince hareket, nefsimi kurtarmak gayesini temin edebilirdi; fakat bir faydası yok idi. Altına Ordunun kumandasını bıraktıktan ve açıkta, ordusuz bir ordu kumandanı vaziyetine düştükten sonra tekrar bir hareket yapmak ve iş başına kendi kendine geçmek kolay değil idi. Kuzeyde Erzurum tarafında bulunan Dokuzuncu Ordu Kumandanı, İstanbul'dan alacağı emir üzerine, bana karşı İstanbul hükümetiyle işbirliği yapabilirdi.

İkinci şekil, gayet iyi bir hareket olurdu; fakat bu iş için henüz çevreyi mülkiye memurlarını ve halkı hazırlamamıştık, Böyle bir hareket karşısında, yine Dokuzuncu Ordu Kumandaniyle anlaşmak mümkün değil idi. Ben, onu bir kaç defa yoklamıştım. O, ancak klâsik hareket eden, verilen emrin dışında düşünmeyi bile kabul etmeyen bir kumandan idi. Nuseybin ile Erzurum arası çok uzaktı. Bir gecede gidip görüşmek ve anlaşmak mümkün değil idi. Onun yukarıda tasvir edilen zihniyetini, bir sene sonra Anadoluya geçmiyerek İstanbul'da saklanması ve 1920 de İngiliz tarafından yakalanarak Malta'ya sürülmüş olması da doğrulamıştır.

Bu endişelerime rağmen, ben, Altıncı Ordu bölgesindeki vilâyetlere, livalara milis teşkilâtı yapılmasını ve bunlara silâh ve cephane vereceğimi tam in ettiğim zaman Dokuzuncu Orduya bu kararımı bildirmiş ve o taraftaki vilâyetlerde de aynı tesislerin ve milis kuvvetlerinin teşkil edil-

mesini, doğudaki altı vilayetin ortak menfaati adına faydalı ve lüzumlu gördüğümü bildirmiştim. Bu yazılı uyanma uygun bir cevap verilmemişti. Eğer, Erzurum'da Dokuzuncu Ordunun başında, aynı düşüncede bir kumandan bulunsaydı, 17.2.1919 da öğrendiğim İngiliz notası karşısında altı doğu vilayetimizi kurtarmak emelini ileri sürerek İstiklâl temin edecek bir milli hareketi ayaklandırmağa fiilen teşebbüs edebilirdik.»

Ali İhsan Paşanın kendisini mazur göstermek için Erzurum'daki 9. Ordu Kumandanını suçlaması bir bahaneden ibarettir. Yıllarca sonra yazdığı hâtıralarında ne derse desin, gerçek gizlenemez. Anlattığı bütün tedbirlere rağmen İngilizler 6. Ordunun silâh, cephane ve malzemesinden mühim bir miktarını kolayca ele geçirmişlerdir.

Ali İhsan Paşa 12 Şubat 1919 da Nusaybin'den hareket edip 2 Martta İstanbul'a gelmiş ve trenden inerken tevkif edilmiştir.

9. ORDU KUMANDANI

YAKUP ŞEVKİ PAŞA

Enver Paşa, Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Azerbaycan ve Dağıstan ordusu olarak yerlerinde bırakılmalarını tasarlamıştı. Bu fikre uygun olarak birliklerin bir kısmına **«Azerbaycan Kolordusu»**, **«Azerbaycan Tümeni»** gibi isimler verilmişti. Ahmet İzzet Paşa kabinesi iş başına gelince, bu tasavvur değiştirilerek, bütün birliklerin Brest-Litovsk Andlaşması ile tesbit olunan sınır gerisine çekilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Genel Karargâh, daha mütareke yapılmadan, 21 Ekim 1918 günü bir emirle: Doğu Orduları Grubu ve I. Kafkas Ordusu karargâhlarının lağvedildiği ve karargâh heyetlerinin İstanbul'a dönmelerini, 8. ve 9. Orduların doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlandıklarını, dört tümenin İstanbul'a taşınmalarını, 9. Ordunun İran ve Azerbaycandaki bütün kuvvetlerini sınır gerisine çekmesini ilgililere bildirmişti.

Harbiye Nezareti, 27 Ekim 1918 günü de Kafkas İslâm Ordusu ile Şimalî Kafkas Kumandanlığının kaldırıldığını ve Şimalî Kafkas'ta, Azerbaycan'da hizmet etmek isteysnlarin orada kalabileceklerini emretti.[15]

****

15 Emekli Kurmay Yarbay S. İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Hârekat Muharebeleri, S. 237.

Mütareke imzalandığı gün karargâhı Baku'da bulunan Kafkas İslâm Ordusuna bağlı 15. Tümen Petrovsk'a (Dağıstan) taarruz etmekte. 36. Kafkas Tümeni, I. Azerbaycan Kolordusu karargâhı ve 2. Azerbaycan Tümeni Baku'da, 1. Azerbaycan Tümeni ile Karabağ bölgesinde bulunuyordu.

Kars'taki 9. Ordunun birlikleri :

11. Kafkas Tümeni Hoy (Iran Azerbaycanında)

9. Kafkas Tümeni Kamarlı (Erivan'ın güneyinde)

12. Tümen Serdarâbad (Erivan'ın batısında)

36. Tümen Gümrü

3. Kafkas Tümeni Ahıska

10. Kafkas Tümeni Batum (İstanbul'a gitmek üzere) mevkiinde bulunuyorlardı.

Sınır dışında bulunan bütün bu birlikler binbir güçlükle iki ayda sınırın gerisine çekilebilmiş ve tümenler kısmen lâğvedilmiş, kısmen başka yerlere nakledilmişlerdir. Bu nakil ve çekilme sırasında terhis işleri de devam etmiş ve bir ara 10 bini terhis eri olmak üzere, Batum'da vasıta bekleyen 25 bin kişi toplanmıştır. Vapur sıkıntısı çekildiğinden, kış olmasına rağmen bazı birlikler Batum'dan kara yolu ile ve yaya olarak yeni konuş yerlerine sevkedilmişlerdir.

İngilizlerin devamlı tazyiki ve Gürcü Devletinin gösterdiği güçlükler, takındığı hasım tavırlar sebebiyle Kafkasya'nın, Azerbaycan'ın ve daha sonra Batum'un boşaltılması sırasında Türk birlikleri birçok eziyet ve meşakkat çekmiştir.

9. Ordu kıt'aları Elviys-i Selâse'ye çekilmişlerdi. Fakat İngilizler bu defa, 9. Ordunun burayı da boşaltarak 1877-1878 Osmanlı - Rus sınırı gerisine çekilmesini istediler.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevket Paşa Elviyei Selâse'yi (yâni Kars, Ardahan ve Batum) boşaltırken ve sonra Erzurum'da bulunduğu sürece daha etkili davranabilirdi. Kars'ta mutasarrıf vekili olarak bulunan Hilmi Bey (Uran), hâtıralarında bu olayı şöyle anlatır:

«... Bir müddet sonra, bu bölgeyi boşaltarak Erzurum'a çekilmesi için de Ordu Kumandanı emir aldı.»

«Kars Müslüman halkının mukadderatı gene birdenbire karanlıklar içine gömülüyordu ve bu acıklı haberi duyanların ağızlarını bıçak açmaz olmuştu. İşitildiğine göre barış kararlaştırılıncaya kadar bu bölgeyi İngilizler işgal edeceklerdi. Yakup Şevki Paşa ise onlarla hiç bir temasa gelmek istemiyor ve idareyi milli bir teşekküle devrederek çekil-

meyi tercih ediyordu. Karalılar da böyle bir teşekküle taraflar idiler.»

«Nihayet Ordu birlikleri, belirli bir plan ve program gereğince, bulunduktan yerleri terkederek Erzurum yönünde çekilirken biz de Livanın mülki İdaresini Kars Milli Şûrası adı ile vatansever Karalılar tarafından kurulan bir teşekküle devrederek Kars'ı terkettik.»

Milli İslâm Şûrasının teşekkülünde, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın teşvik edici rolü büyüktür. Bu milli teşekküle silâh ve cephane de vermiştir. Fakat Elviye-i Selâse'de bir millî hareket yaratmak için şartların çok elverişli olduğunu da unutmamak gerekir. Bir kaç ay önce Türk Ordusunun önünde evini barkını bırakarak kaçan Ermenilerin, şimdi yerlerine dönmek isteyecekleri ve Ermeni Ordusunun daha kuvvetli bir intikam duygusuyla buraları yeniden işgale yelteneceği tabiî idi. Halk bu korku içinde bir şeyler yapmak istiyordu. Nitekim büyük dram çok geçmeden aynen cereyan etti. Yakup Şevki Paşa, henüz Erzurum' da iken İngilizler ve Ermeniler Kars'a girdiler (13 Nisan 1919).

Bu durumda, 9. Ordu Kumandanının Elviye-i Selâseyi boşaltmak için zorlayan tek sebep Harbiye Nezaretinden aldığı emirdir. Kışı sert bir bölgede, en şiddetli soğuklar hüküm sürerken büyük bir ordunun yer değiştirmesi mütareke hükmü gereği de olsa, mantıkla izah edilemez. Osmanlı hükümeti, bunu, İtilâf Devletleri mümessillerine anlatamamış ise, Ordu Kumandanı aldığı emrin yapılmasını geciktirebilirdi, İstanbul ile Kars arasında yapılacak yazışma haftalar ve aylar boyu uzayabilir ve Ordu Kumandanının mâkul sebeplere dayanan direnmesi bir hayli zaman kazandırabilirdi. Türk Ordusu bulunduğu müddetçe de ne Ermenilerin, ne de İngilizlerin bu bölgeye girmeleri mümkün olamazdı. Böylece kazanılacak zaman Türklerin yararına işleyecek ve Millî islâm Şûrası veya Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti daha iyi teşkilâtlanacak ve kuvvetlenecekti. Yakup Şevki Paşa bu imkânı kullanmamıştır.

Halbuki, Yakup Şevki Paşa, fiilen yapmadığı şeyi düşünebilmişti. İngilizlere teslim gereken Rus otomobil lâstikleri vesilesiyle Harbiye Nezaretine yazdığı 14 Şubat 1919 tarihli bir şifrede şöyle diyordu :

Asıl mesele istenen bir şeyi verip vermemek değildir. Önemli olan nokta her istek ve teklifi düşünmeden yapmaktır. Her teklife uyulacaksa bu usulün hem sonu ve hem de faydası yoktur. Bununla hiç bir tehlike kaldırılamaz. İtilâf

185

Devletleri ile henüz mütareke halindeyiz, iyi geçinmek, uzlaşmak lâzımdır. Fakat bu usulle İngilizlerin bize dost olacağını ve bize merhamet edeceklerini hiç bir zaman kabul ve ümit edemem. Milleti, hükümeti, mümkün mertebe az zararla kurtarmak içki, her türlü izin vermekle beraber dalma bir varlık göstermek zaruridir. Aksi halde 1300 yıldan beri Hıristiyan âleminin gözüne batan ve yeryüzünden kaldırılması İstenen Müslümanlık ve Osmanlı siyaset ve hükümeti pek çabuk yokedebilir. İşte korkularım ve düşüncelerim budur. Bununla beraber hükümetin vereceği esaslara ve talimata göre hareket edeceğim.»[16]

Görülüyor ki, Yakup Şevki Paşa doğru düşünmüş, fakat yapılacak işi yukardan bekliyerek hükümetin gösterdiği zaafa karşı durmayı göze alamamıştır. Gerçekten, zaaf göstermenin, her istenileni vermenin bir faydası olmadığını Ordu Kumandanı bir çok misaliyle biliyordu. Emrindeki 12. Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat'ı 1919 Ocak ayında Batum'da İngilizler tevkif etmişlerdi. 22 Şubat 1919'da da 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Albay Mürsel, bir bahane ile yine İngilizler tarafından tevkif olunmuştu. Ve nihayet kendisinin de aynı akıbete uğrayacağı belli idi.

Karargâhını Erzurum'a nakleden Yakup Şevki Paşa, işgal Orduları Kumandanı General Milne'e hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldığını Şubat 1919 ortalarından itibaren biliyordu. Gözlerindeki rahatsızlığı ileri sürerek yola çıkmasını geciktirebilmişti. O halde Kars'ta kalarak da aynı şeyi yapabilirdi. Kaldı ki, gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle Paşanın bir ân önce İstanbul'a gitmek istediği gerçeğe daha çok uymaktadır. Cevat Dursunoğlu **«Milli Mücadelede Erzurum»** adlı kitabında, bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

«Müdafaai Hukuk teşkilâtı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun yardımı sağlanmadan tam bir başarıya varılamazdı. O tarihlerde Erzurum'da bulunan subaylardan pek çoğu bu cephede yıllarca çarpışmış eşsiz yiğitlikler göstermişlerdi. Her türlü feragat ve fedakârlıklar sonunda uğranılan milli felâket bunların üzerinde çok etkili olmuştu. Hele çeşitli canavarlıklarını gözleri ile görmüş oldukları Ermenilerin, bu bölgede kuracakları egemenliğin nasıl bir âfet olacağını düşündükçe ölümü, bu sonu görmeğe tercih ediyorlar ve günden güne gelişen müdafaa fikrini sempati ile karşılıyorlardı. Ancak Mondros Mütarekesi İtilâf Devletleri-

****

16 Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 168.
186

nin bu vilayetleri işgal için her bahaneye açık kapı bıraktığından kumanda mevkiinde bulunanlar, bu ihtimali göz önüne alarak meydana çıkmak istemiyorlardı. Bu işte açık olarak yalnız Miralay Hallt Bey ortaya atılmıştı. O da bir müddet sınır boyunda çalıştıktan sonra tümeni başından alınmış, Bayburt'ta oturmakta idi. Hasankaledeki tümenin başında bulunan Rüştü Bey Mütareke ertesinde kendisine başvuran Süleyman Necati ile Yüzbaşı Nalbantoğlu İsmail-'e, «ben sizinle beraberim, fakat asker olduğum için meydana çıkamam. Bunun size zararı dokunacağından korkarım» demiş ve kendisine başvuranları hayâl kırıklığına uğratmıştı. Halbuki; o zaman müdafaai hukukun her şeyden çok adı memlekette tanınmış bir başa ihtiyacı vardı.

Bir bakımdan bu baş hazırdı: Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa... Yakup Şevki Paşa vatanseverliği, doğruluğu ve kumandanlıkta yeteneği ile tanınmıştı. Uzun zaman tabiye öğretmenliği ettiğinden orduda çok sayılırdı. Ayrıca Mondros mütarekesi üzerine «Elviyel Seiâse» boşaltılırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silâh ve cephane vererek yardım etmişti. Milli bir hareketin başlamasını istiyordu. Fakat son günlerde İstanbul; Dokuzuncu Ordu Kumandanlığını kaldırmış ve Yakup Şevk! Paşaya İstanbul'a dönmesi için emir vermişti. Fırsatı ganimet bilerek hususi doktoru ve hemşehrisi, vatanseverliğine, politika anlayışına güvendiğimiz Göz Doktoru Harputlu Nazmi Bey yoluyla Paşaya müracaat ederek, bu işin başına geçmesini teklife karar verdik.

Yakup Şevki Paşanın eski arkadaşı Kâzım, bu teması üstüne aldı ve paşa ile görüştü. Paşa gözlerinden rahatsızdı. Kâzım'a «Yolunuz doğrudur. Size basanlar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmeğe mecburum. Çünkü gözlerimden çok muztaribim. Tedavi ihtiyacındayım. Burada kalsam size büyük bir yardımım olamaz Belki de yük olurum» demiş. Kâzım da İtilâf Devletlerinin kendisini İstanbul'da bırakmıyacaklarını hatırlatarak ricasını tekrarlamışsa da Paşa kararından dönmemişti.

Yine isimsiz bir avuç insan kocaman hâdiseler karşısında dayanıksız kalmışlardı. Bereket versin birçok subaylar Müdafaai Hukukla temaslarını kesmiyorlar, ordu içinde durmadan, dinlenmeden müdafaa propagandası yapıyorlardı.»

Yakup Şevki Paşa, yerine tâyin edilen Kâzım Karabekir Paşayı beklemeden 14 Nisan 1919"da Erzurum'dan ayrıldı.

187

26 Nisanda İstanbul'a geldi. 21 Nisan 1920'de İngilizler tarafından tevkif edilerek Malatya'ya gönderildi.

Harbiye Nezareti 24 Kasım 1918 günlü emriyle, Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da isteyen subay ve erlerin kalabileceğine dair 27 Ekim 1918 günlü ve II. Ş. 5887 sayılı emrini iptal etti. Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da bulunan bütün Osmanlı subay ve erlerinin en geç iki ay içinde 9. Orduya İltihakları bu emirle bildiriliyor ve itaat etmeyenler hakkında kanunî kovuşturma yapılacağı ilâve ediliyordu. Halbuki, ilk emre dayanarak Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Nuri Paşa (Enver Paşanın kardeşi) Azerbaycan hükümeti ile bir anlaşma yapmış ve keyfiyeti 4 Kasım 1918 günü emriyle birliklere duyurmuştu. Birçok subay ve er Kafkasya'da, Azerbaycan'da kalmak üzere müracaat etmişti. Nuri Paşanın tamim ettiği anlaşmanın önemli maddeleri aşağıdadır :

«Azerbaycan hizmetine girecek subaylar ve memurlar adı geçen hükümetin tebaası olacaktır. Ceza ve mükâfat hususunda Azerbaycan kanunlarına tâbi olacaklardır.»

«Subaylar taşıdıkları rütbe ile kalacaklardır. (Fahri tâbiri kalkacaktır). Türkiye'de aldıkları kıdem ile terfi edenler burada bir üst rütbeyi kazanacaklardır.»

«Her subaya senede gidiş ve dönüş dahil olmak üzere 2 ay izin verilecektir. Bu 2 aya alt maaşı hareketinden evvel peşinen ve tamamen alacaktır, izinli gidecek subay, izin başlangıcından 1 ay evvel üstüne bilgi verecektir.»

«Her subay 1 seneden evvel kontratını feshetmek hakkına sahip değildir. Ancak, sıhhî sebepte ve meşru bir mazeret dolayısiyle daha evvel kontratın feshi icabederse 5 inci maddedeki tazminat ödenecektir.»

«Hükümet kontratı feshetmek İstediği takdirde 6 maaş nisbetinde tazminat verecektir. Ceza suretiyle fesihlerde tazminat verilmez.»

«Maaşları, taşınan Osmanlı rütbesinin maaşı ile Azerbaycan zamları toplamından aşağı olmıyacaktır.

«Subayların Türkiye'deki ailelerine verilen erzak ve yardımların bundan sonra verilmesi için Azerbaycan Hükümetince lüzumlu tedbirler alınacaktır. Bunun için sarf olunacak miktar Azerbaycan hükümetinin borcu olacak ve iki hükümet arasında hesabı yapılacaktır.»[17]

****

17 Emekli Kurmay Yarbay Süleyman İzzet. 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Harekât ve Muharebeleri. S. 240, 241.

188

B. İŞGALLER, AZINLIKLARIN DAVRANIŞI

VE TÜRKLERİN TEPKİSİ

Mondros Mütarekenamesi imzalandığı gün Selânikte Fransız generali Franchet D'Esperey, Mondros'ta İngiliz Amirali Calthrope, Suriye'de İngiliz General Aallenby, Irak'ta İngiliz Generali Karsel, Hazer Denizi kıyılarında İngiliz General Thomson, Türkiye'yi işgal için hazır durumda bekliyorlardı.

Önce General Karsel davranıp, mütarekeden bir gün sonra Musul'u işgale kalktı. General Allenby 3 Kasımda İskenderun'u işgal edeceğini bildirirken, Iraktaki İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal için 6. Orduyu tazyike başladılar.

6 Kasımda Boğazların temizlenmesine başlandı ve ertesi gün müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazını geçti. Bu arada İngiliz Albayı Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasımda İstanbul'a geldi. Yenilmenin ilk acısını duymak için, İstanbulluların daha bir hafta beklemesi gerekiyordu. Gerçekten 13 Kasım günü 55 parçadan ibaret müttefik harp gemisi İstanbul limanında demirleyince, facia bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış oluyordu. Bu karışık donanmanın tertibi şöyle idi: 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan, 4'ü Yunan. Bunlar, Türkiye'nin yeni hâkimleri idiler. En büyük söz ve hak sahibinin İngiltere olduğu anlaşılıyordu. Derhal karaya asker çıkararak şehrin belli başlı yerlerini ve Boğaziçini işgal ettiler. İki gün içinde bütün Karadeniz Boğazı, galip devletlerin eline geçmişti. Trakya'ya 9 Kasımda, 1 Fransız alayı gelmişti. Fransızlar, Uzunköprü - Sirkeci demiryolu boyunca yerleşip hattın kontrolünü ele almış bulunuyorlardı. Aynı gün Gensral Allenby kuvvetleri de İskenderun'a girdi.

Yarış başlamıştı. 15 Mayıs 1919, tarihine kadar işgal şu sırayı takip etti:

189

Fransızlar, Dörtyol'u (11 Aralık 1919), Mersin'i (17 Aralık 1918). Pozantı'ya kadar Adana Vilâyetini (26 Aralık 1918), Çiftehan'ı (3 Şubat 1919). Afyonkarahisar istasyonunu (16 Nisan 1919):

İngilizler, Batum'u (24 Aralık 1918), Ayıntab'ı (10 Ocak 1919), Cerablus'u (3 Ocak 1919), Konya istasyonunu (22 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919). Urfa'yı (24 Mart 1919), Kars'ı (13 Nisan 1919):

(İngilizler, ayrıca 9 Martta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve bir kaç gün sonra Merzifon'a bir kıt'a göndermişlerdi.)

İtalyanlar, Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919):

(İtalyanlar 2 Nisanda Konya'ya bir tabur ile ve 14 Mayısta Akşehir'e bir müfreze ile yerleşmişlerdi.)

Yunanlılar, Uzunköprü - Hadımköy demiryolunu (9 O-cak 1919) ;[18]

İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu - Aydın Demiryolunu (1 Şubat 1919).

Mütarekenin ilânı ve işgallerin başlamasiyle bütün Türkiye'de büyük bir kaynaşma meydana gelmişti. Ordu birliklerinin yerlerinden oynatılması ve terhis, askerî malzeme ve silâh nakliyatı, yerlerine dönen göçmenler, işgal kuvvetlerinin gidiş gelişi, Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya asker ve subaylarının şevki, başta İstanbul olmak üzere önemli merkezleri ve tekmil yolları devamlı bir harekete sahne yapmıştı. Hiçbir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyiden iyiye bozulmuştu. Harb içinde türeyen eşkiya her tarafta çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam ödürmeler alıp yürümüştü. **Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu.** İttihat ve Terakki idaresinin yıkılmasiyle, orada burada sinmiş durumda bekleyen ve çeşitli fikirlere sahip olan siyaset adamları ve teşekkülleri birdenbire ortaya çıkmışlardı. Onlar politikalarını yaparlarken, Rumluk veya Ermenilik hesabına feda edilecek bölgelerin Türk unsuru başlarının derdine düşmüşlerdi. Adetâ her küçük bölge, her şehir kendisini kurtarmak için milletlerarası siyaset alanına atılmaya çalışıyordu.

Hariciye Nazırı, Trakya demiryolu boyunca Yunan askeri getirilmesinin işgal niteliğinde olmadığına dair gazetelere demeç vermişti. Halbuki 22 Ocak 1919 günü İstanbul'

****

18 Bu hattı evvelce işgal eden Fransızlar Yunanlıların gelmesi için çekilmişlerdir.
190

da bir toplantı tertip eden Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti şu karara varmıştı:[19]

1 — Trakyanın geçirmekte olduğu felâketli durum karşısında, birleşmeleri lüzumunun Trakyalılara anlatılması.

2 — Trakya, parçalanmaz bir bütündür. Trakya'nın gerçek sahipleri, ahalisinin yüzde yetmiş beşinden fazlasını teşkil eden Türklerdir. Şüphe edilirse Wilson prensiplerine göre plebisit yapılmasını istiyoruz.

3 — Doğu Trakya'ya gelen Yunan askerinin çıkarılması için gerekli teşebbüslerde bulunulması.

Bu kararların verildiği toplantıya Batı Trakya temsilcileri de katılmışlardır. Çünkü, Batı Trakya nüfusunda Türk çoğunluğu, Doğu Trakyadaki orandan çok daha fazla idi. Bununla beraber Yunanistan, Bulgar idaresindeki Batı Trakya'yı da bir süre önce işgal etmişti.

Trakyalılar nüfus istatistikleriyle dâvalarını büyük devletlere anlatmak için çırpınıyorlardı. Edime Belediye Reisi Şevket Bey, Şubat ortalarında Edirne Vilâyeti -bütün Doğu Trakya demektir- içindeki toprak mülkiyeti bakımından da Türk üstünlüğünü isbat için şu rakamları açıklamıştı:

Vilâyet dahilinde 13.620.000 dönüm araziden 8.926.891 dönümü Türklere, 2.741.368 dönümü Rumlara, 1.652.639 dönümü Bulgarlara, 63.287 dönümü Ermenilere, 3.876 dönümü ise Musevilere aittir.

Batı Trakya'yı ele geçirmiş olan Yunanistan, Doğu Trakya için hazırlanıyordu. Demiryolu boyunca bütün istasyonlara ve Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz ve Uzunköprü gibi kasabalara yerleşen Yunan taburu, yerli Rumların cesaretini arttırıyor, Türkleri ise yılgınlığa sürüklüyordu. Bu Yunan taburunun mevcudu bin beş yüz civarında idi. Halbuki 3 tümenli Türk kolordusunun (1. Kolordu) bütün Trakyaya dağılmış olan savaşçı kuvveti, terhis dolayısiyle 1200 tüfeğe düşmüştü.

Trakya Rumları şımarmışlar, hükümeti saymamaya başlamışlardı. Trakya'da Osmanlı Hükümetinin otoritesi sarsılmıştı. Yunan taburu ve buna dayanan Trakya Rumları, Trakya'da istediklerini yapıyorlardı. Bu durumun bir süre daha böyle sürmesi Trakya Türklerinin varlığını tehlikeye düşürebilirdi.

Trakya Rumlarını, iki teşkilât idare ediyordu. **«Yunan Komitesi»** yerlerine dönen Doğu Trakyalı göçmenlere, ev-

****

19 - Tevfik Bıyıklıoğlu — Trakya'da Milli Mücadele C. 1. S. 152.

lerini tamir, çift hayvanları tedariki için uzun vadeli para yardımında bulunuyor, ziraat âletleri veriyordu. Rum köylüler, bu yardımlarla, tarlalarını ekmeğe başlamışlardı. Maddî zararlarını, gelecek hasada kadar telâfi edecek bir duruma gelmişlerdi. Rumların ikinci ve en mühim teşkilâtı **«Trakya Komitesi»** idi. Komite, Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için çalışıyordu.

Yardım ve Trakya Komitelerinin merkezi İstanbul'da idi. Trakya Komitesi, açıktan açığa çeteler kurarak Trakya'da asayişi bozmakta, Türkleri mümkün olduğu kadar zarara sokmakta, ürkütmekte, yabancı müdahaleye yol açacak bir durum hazırlamakta idi. Komitenin Trakya'da en mühim teşkilât merkezleri Gelibolu, Keşan ve Çorlu idi.[20]

Bu organize hareket karşısında Osmanlı hükümeti tam anlamiyle seyirci kalmıştı. Ocak 1919 sonlarında, Trakya'daki Yunan taburunun kaldırılması için kendisine başvuran Trakya heyetine Sadrâzam Tevfik Paşa şöyle demişti:[21]

«Biz, kuşatma altındayız. Dışariyle bağlantımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları öğrenemiyoruz. Durum, tahminden çok daha acıklıdır. Trakya için, bugün bir şey söyleyemem. Trakyalının, vatanları için gösterdikleri ilgiyi şükranla karşılarız. Çalışın. Fakat, Osmanlı Devletinin varlığına zarar getirmemeye dikkat edin. Aksi takdirde hareketiniz isyan olur. Vatan sevgisi ve milli namusumuz, vatanın kurtuluşunu sağlamaya hizmet edecektir. Ne yapalım, bu günler de geçer.»

Trakya heyeti, eski Sadrâzam Ahmet İzzet Paşayı da ziyaret etmiş ve ondan şu tavsiyeyi dinlemişti:

«Trakya'nın Türk kalmasına çalışmak gerekir. Çok darda kalınırsa, yine bir gün, Türkiye ile birleşmek emeliyle, başka bir çare bulunmazsa, hemen, Trakya'nın istiklâlini ilân ediniz.»

Fesat kazanı asıl İstanbul'da kaynıyordu. Fener Patrikhanesi, Mavri Mira, Muhacirler Cemiyeti gibi teşekkülleri ve 250 bin civarında Rum nüfusu ile İstanbul; Yunan siyasî emellerinin kolayca pişirilip kotarıldığı bir merkez olmuştu. İzmir ve Batı Anadolu hakkındaki karar, henüz Atina ve Paris arasında olgunlaşmakta idi. Fakat, Trakya ve Pontus meseleleri İstanbul'da rahatça planlanabiliyordu.

****

20 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakyada Milli Mücadele S. 201.
21 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakyada Milli Mücadele S. 153.

Yunan istiklâlini sağlamak için yüz yıl önce kurulup; gerçekleştiği için uzun zaman faaliyet göstermeyen Etniki Eterya,[22] Pontus Devleti kurmak amacıyla 1904'ten beri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyete geçmişti. Mütarekeden sonra bu faaliyet diğer teşekküllerin de meydana çıkmasiyle birdenbire arttı. Karadeniz Rumları, bir kampanyaya girişerek Paris'e bir heyet gönderdiler. Trabzon Metropolidinin başkanlığındaki heyet Paris'te aylarca kaldı, İstanbul'da çıkan **«Patrie»** adlı Rum gazetesi 17 Ocak 1919 günlü sayısında, Pontus Cumhuriyeti teşkili için, bu heyetin Paris'teki çalışmalarına dair geniş haber vermiş ve Pontus Cumhuriyetinin gelecekteki sınırlarını bildirmişti. **Pontus devleti**nin sınırı İnebolu'dan başlayarak Batum'a kadar uzayacak ve Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilâyetlerini içine alacaktı.

Bu hülya ile, Samsun'dan doğuya doğru Karadeniz kıyılarında ve Samsun'un güney bölgesinde Rumların çete faaliyeti son derecede artmış bulunuyordu. Samsun ve Merzifon'daki İngiliz müfrezelerinin bu bölgenin asayiş durumuna büyük zararı dokunuyordu. Çünkü Türklerin sinmesine, Rumların cesaret bulmasına sebep oluyorlardı. Merzifon'un o günlerini yaşamış bâzı kimselerin anlattıklarını, bir fikir vermek üzere özetliyerek alıyoruz:[23]

«İşgali, halk nefretle karşıladı, itilâfçılarla, Rum ve Ermenilerin bu tıynetteki adamları, her gün ittihatçıları, Müslüman İleri gelenlerini jurnal ederlerdi.»

«Harb içinde kaçamayıp da Merzifon'da kalan Ermeni unsuru tamamen Müslüman olmuş ve nüfusa böyle kayıtlarını yaptırmışlardı. Rumlar, Pontus hükümeti teşkilâtı için gizli çalışıyorlardı.»

«... İngilizler gelince, hemen hapiste bulunan kanlı kaatil, şirret bütün Rumları tahliye ettiler, Ermeniler o günden, İngilizler vasıtasiyle hükümetimize baş vurarak, gayet asele, İsimlerini eski isimleriyle değiştirdiler. Rumlar, İngilizlere güvenerek Türk köylerine taarruza geçtiler, iki gecede bir, bir Türk köyünü silâh, para, eşya ve erzak almak üzere soyarlardı. Köylüler hükümete müracaat edince, İngilizlerin işe karışmasiyle köylülerin yalan söyledikleri

****

22 Millî Cemiyet mânasına gelir.

23 Vehbi Cem Aşkun'un topladığı bu notlar Merzifonlu Fevzi Şerman, Rıza Siryeli ve Numan Özer'e aittir.

193

güya gerçekleşir. İslahı eşklyalar tarafından taarruza uğradıkları kabul ettirilirdi.»

«... artık hükümetten de bir fayda olmadığı anlaşılınca Türkler de silâh teminine ve köy köy düzensiz bir teşkilâta başladılar.»

Numan özer de, Merzifon'da halkın Topçu Kumandanı Pire Mehmet ve 10. Alay Kumandanı Ahmet Süreyya'nın başkanlığı altında nasıl teşkilâtlandıklarını anlatmakta ve şöyle demektedir.

«Toplantılara katılanlar: Kaymakam vekili, Topçu Kumandanı Pire Mehmet, Ahmet Süreyya Bey, Müftü Efendi, İttihat ve Terakki ileri gelenlerin Himmetzade Ali Efendi Kefelizade Hafız Mehmet Efendi, Çelebizade Abdullah Efendi, Avukat Sadık Bey, Numan Bey, İttihat ve Terakki Reisi Hüseyin Efendi, Siryelizade Rıza Efendi, daha bir çok İttihat Terakki ileri gelenleri ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi.

Bir gece yine toplandık. Dağdan gelecek Rum eşkıyaların İngiliz karargâhı ile İrtibatını kesmek için tertibat aldık. Mili] kuvvetlerle ayrı ayrı devriye teşkilâtı yapıldı. Gece bir iki Rum eşkiyası tutuldu ve öldürüldü. Teşkilâtımızı haber alan Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti rahat durmaz, saati saatine haber verir, muhbirlik yapardı. Bir gün biçimine gelirdik. Hürriyet ve İtilâf reisini bir odaya soktuk. Pire Mehmet ve Ahmet Süreyya Beyler iyice tehdit ettiler. Bu hâliniz böyle devam ederse seni ve çocuklarını, cemiyetinize mensup olanların hepsini bir gecede temizleriz, dediler. Reis, bu korku ile ondan sonra rahat durdu.»

Karedeniz bölgesinin ve özellikle Samsun çevresinin asayişi ile görevli olarak 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatiyle Samsun'a gönderilen Mirliva Mustafa Kemal Paşanın, İstanbul'a yazdığı raporlar bu bölge hakkında en doğru bilgileri vermektedir. Bu raporlardan,[24] işgal ve asayiş durumuna ait kısımları özetliyeceğiz.

22 Mayıs tarihli rapordan :

«İngilizlerin son defa çıkardıklarını arzeylediğim yüz kadar piyade askeriyle beraber gelen onbir süvarinin on neferinin Rum oldukları güvenilir biri tarafından bildirildi.»

Mart ayı ortalarında Samsun'da bir makineli tüfek ile dağa çıkan Teğmen Hamdi'nin faaliyeti, Genel Kurmay

****

24- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika No: 64, 65. 68, 69, 71, 77, 83.
194

Başkanlığından sorulmuş ve Mustafa Kemal Paşa buna cevap teşkil eden raporunda şu bilgiyi vermiştir:

«İngiliz kıt'alarının Samsun'a çıkması üzerine memleketin yabancı istilasına uğradığı hissine kapılan ve Rum halkın taşkınlıklarına kızan 15. Fırka Makineli Tüfek subayı Hamdi Efendi, Rum çetelerinin Türk köylerine ve halkına, yapmakta oldukları zulüm ve tecavüzden de üzülerek, bir makineli tüfek ile ve emrindeki askerlerle 17/18 Martta dağa çıkmıştır. Kendisine yapılan öğütler üzerine vazifesi başına dönmüş ise de tıbbi müşahedeye alınmak üzere Divanı-harp kararıyle İstanbul'a gönderileceğini öğrenerek 15.5.1919'da tekrar kaçmayı başarmıştır. Son kaçışından bugüne kadar hiç bir tarafta faaliyeti görülmemiş ve nerede bulunduğuna dair de bir işaret elde edilememiştir.»

Asayişin sağlanması için alınacak tedbirleri sayan Mustafa Kemal Paşa raporuna şöyle devam etmektedir:

«...bu gibi hususta tesirli çare ve tedbir kuvvettir. Halbuki Canik Livasında bulunan 15. Fırka terhisten sonra pek düşük olan kuvvetini son üç ay içinde meydana gelen 700 firar olayıyla büsbütün kaybetmiştir. Taburlar 50 ilâ 100 askere inmiştir.»

Mustafa Kemal Paşanın başka bir raporunda :

«Anlaşılıyor ki, Rumlar nisbetsiz derecedeki azınlıklarına rağmen, Amasya ve Tokat Sancaklarında da aynı Canik Livasındaki çetecilik ve siyasi emeller teşkilâtını tatbik ve idare ediyorlar. Amasya sancağı içinde 21 Rum çetesi görülmektedir. Tokat'ın Erbaa kazasında ve kısmen de Niksar'dan avenesi kuvvetli 5 Rum çetesi dikkati çekmektedir. Bunların teşkilât ve teçhizatları mükemmeldir. Ayrıca, birkaç Ermeni çetesi varsa da ehemmiyetli tesirleri görülmüyor, islâmlar tarafından siyasi inaksallarla kurulmuş böyle bir teşkilât yoktur. Az sayıda basit şikayetle oluyor. Amasya sancağında 4 islâm çetesi vardır.

Rum ve Ermeni çeteleri ve komitacıları, daima temas ve irtibatta bulundukları İngiliz subaylariyle, Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar. Merzifondaki İngiliz subaylariyle Amerikan memurlarının gerek Merzifon ve gerek Gümüşhacıköy kazası Rumlariyle pek sıkı münasabeti dikkat çekicidir. Gümüşhacıköyünün beş yüz evli karaköy Rum köyünden çıkan meşhur birkaç eşkıya sergerdesi arasında Vangel adındaki fesatçı da vardır. Ve genellikle Çorum yöresinde katliam ve yağma ediyorlar. Havzadaki Alay kumandanı bir taburla bu Rum köyünü sarmış

I9S

ve aramaya koyulmuş ise de, Merzlfondan oraya yetişen İngiliz subayının müdahalesi üzerine birşey yapamamıştır. Kaza Kaymakamının Margrit efendi olması önemli tesirler yapmaktadır.

Ladik gibi mühim bir kazaya henüz bir Rum kaymakam gönderilmesi de çok dikkate değer bir olaydır.

Trabzon vilâyetine gelince, islamlardan birkaç çete var ise de soygunculuk maksadına dayanıyor. Tehcir işlerinden dolayı yakalanmamak için kaçan Topal Osman Ağanın çetesi mühim olup, Giresun ve civarında faaliyettedir. Rumların bu vilâyetteki teşkilâtı da aynen Canik ve Amasya teşkilâtı gibi siyasidir. Olaylar ve çetelerin faaliyeti azdır. O da Trabzon vilâyeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu Efdalidis namındaki otuz kişilik Rum Çetesi Gümüşhane tarafında pek büyük gayretle olay yaratıyor.

Erzurum vilâyetine gelince; birkaç islâm çetesi varsa da siyasî bir maksat takip edilmeyip, ahlâksızlık ve açlığın doğurduğu adi eşkıyalıktır. Erzincan sancağı da aynı derecededir. Van vilâyetine gelince; bazı olaylar dikkat çekicidir.»

Mustafa Kemal Paşanın Sadarete gönderdiği bir raporda mesele daha umumî hatlariyle anlaşılmaktadır.[25]

«Genel Harp seferberliğinin başlarında Samsun Sancağı içinde askar kaçaklarından ve Müslüman, Ermeni ve Rum unsurlarından bir takım çeteler âdi hırsızlık ve canilik yaparlardı. Rum ve Ermeni tehciri sıralarında bu unsurlardan bâzı çeteler siyasi bir mahiyet almış, Rus istilâsı başlayınca Ruslar tarafından teşvik ve denizden takviye edilmiş, fakat sıkı kovalama karşısında tehlikeli bir hâl almamıştı. Rus bozgunundan sonra Mütarekeye kadar eşkıyalık devam etmiştir. Mütarekeden sonra Yunanlılık emeli güden bütün Rumlar her yerde şımardılar. Samsun yöresinde de Pontos hükümetini kurmak için birleştiler. Bütün Rum çeteleri bu maksat uğrunda siyasî bir şekil aldı. Son zamanlarda Samsun yöresinde Rum nüfusunu arttırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa buraya gönderilmesine çalışılmıştır.

Bugün, Samsun yöresinde 40 kadar Rum çetesi vardır. Buna karşılık Türk halkı, hükümet tarafından korunmadığından bazı lâz çetelerini Trabzon yöresinden getir-

****

25 Tevfik Bıyıklıoğlu Atatürk Anadaluda S. 36-37.

terek mal ve namuslarını muhafaza zorunda kalmışlardır. Bu suretle 13 Müslüman çetesi faaliyettedir. Hakiki durum budur. Samsun'da nüfus çoğunluğu Romlardadır. Rumlar hükümete karşı soğukturlar. Fakat sancak içinde ezici çoğunluk Türklerdedir.»

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın 28 Aralık 1918 tarihli bir raporunda da *«İtilaf subayları Rum halkının sözlerine kapılmaktadırlar. Samsun'da ve Batum'da vapur bekleyen çok sayıda terhis erleri vardır. Halkın silâhlandırılmış olduğu iddiası, Rum çeteleri tarafından eşkıyalıklarını daha serbest yapabilmek İçin uydurulmuş bir haberdir. Gizlice silâhlandırılmış olan Rum eşkiyası İtilâf donanmasının gelmesiyle taşkınlığa başlamışlardır»* deniliyor.

Mersin, Adana, Ayıntap, Maraş ve Urfa'nın, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgali, bu geniş bölgede, facialarla dolu, kanlı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bunun başlıca üç sebebi vardır:

1 — İşgal ile beraber Ermenilerin ortaya çıkıp amansız bir mücadeleye girişmeleri.

2 — Türklerin bu bölgede çok geç teşkilâtlanmaları.

3 — Daha sonra başlayacak kurtuluş hareketinin bir büyük devlete karşı yapılması.

Mütareke ilân edildiği zaman Kilikya'da II. ve VII. Ordulardan müteşekkil Yıldırım Ordular Grubu var iken işgaller başladığı sırada, Türk Ordusu bu bölgeyi tamamen boşaltmış bulunuyordu. En son birliklerin Adana'dan çekilmesiyle gelecek karanlık günlerin dehşeti bütün ağırlığı ile halkın üzerine çökmüştü. Türklerin ilk devresi, Kilikya'nın Türklere ait olduğunu ispata çalışmak oldu. Trakyalı, İzmirli ve Doğu Anadolulu aydınların yaptıkları gibi Adanalı aydınlar da kendi memleketlerinin tarih bakımından, nüfus çoğunluğu bakımından Türklüğünü belirten bir bildiri yayınladılar. Bu bildirinin sonu şöyle biti yordu:[20]

«... Biz Adanalılar bu kadar açık ve tarihi olan haklarımıza rağmen, memleketimizin kesin ve mantıki lüzum yok iken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hâl asla meydana gelmemişken, işgal teşebbüsünü derin üzüntüyle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vazgeçilen vi-

****

26 Prof. T. Gökbilgin — Millî Mücadele Başlarken S. 26-27.

lâyetlerimizin sonradan böyle bir işgal felâketine maruz kalmasını devletlerin taahhütleriyle tezat telâkki eder ve bundan vazgeçilebileceğini kuvvetle ümit ederiz. Bugün milliyet prensibi hâkimdir, yapılan müdafaamız ise hakikata dayanan vesikalarla kuvvetlendirilmiştir, hak ise her şeyden yüksektir.»

21 Aralık 1918 günü akşamı Fransız Albayı Romieu Adana'ya geldi. Fransızlarla beraber Ermeni gönüllü askerleri de gelmişti.

Bundan sonra bütün bölgeye bir Ermeni akını başladı. Ermeniler ötedenberi Kilikya üzerinde hak iddia etmekte idiler. Şimdi bekledikleri fırsatı ele geçirdiklerini sanıyorlardı. Ermeni göçmenlerinin çoğu yetişmiş komitacılardan idi. Derin bir kin ile Türklerden intikam almaya koyuldular.

Adana valisi Nazım Bey, işgalden iki gün sonra hükümete çektiği bir telgrafta,[27] sağlık durumu ve mahallin icabından dolayı istifa ettiğini bildiriyor ve vilâyetin hâlini pek acıklı bir surette tasvir ediyordu. Fransızların maksadı, orada bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak ve Ermenilerin hâlen zayıf bir azınlıkta bulunmalarından dolayı şimdiki hâlde buna muvaffak olamazlar ise geçici olarak bağımsız bir hükümet teşkil eylemek olduğunu ve işgal askerinin yüzde sekseninin Ermeni gönüllülerinden ibaret olmasının buna delil olduğunu belirtiyordu.

Gerçekten Ermenilerin faaliyeti dikkati çekecek derecede idi. Bir süre sonra Adana'da bir **«Ermeni intikam Alayı»** kuruldu ve her tarafta cinayetler başladı. Adana'ya olduğu gibi Kozan, Osmaniye ve Mersin'e Fransızlarla gelen Ermeni askerlerinden başka, Kafkasya'dan ve diğer yerlerden Antranik çetesine mensup bir hayli Ermeni komitecisi gelmişti.

Fransız işgal kumandanları, her bulundukları yerlerde Ermenilerin Türkler üzerine hâkimiyet kurmaları için ne mümkünse yapıyorlardı. Meselâ, Adana Polis Müdür Muavinliğine Vahan isminde bir komiteciyi tâyin etmişlerdi. Aynı maksatla, Türk jandarmasını dağıtmaya başladılar. Jandrama kumandanlıklarına *«Kadronuzun yarısı islâm, yarısı Ermeni olcaktır. Ona göre ikmal edilmesi»* şeklinde emir verildi.[28] Adana Vilâyeti Jandarma Kuman-

****

27 - Ali Fuat Türkgeldi — Görüp işittiklerim S. 172.
28 - Ali Saip — Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri S. 17.

danı Albay Haşim Bey, Fransızlara teslimiyet göstermediği için yakalanarak Mısır'a, esir kampına gönderildi. Yollarının üstüne çıkan her engeli, bir suretle ortadan kaldırıyorlardı. Fransızların Kilikya'daki davranışı, Türklerin ellerini tutup Ermenilere döğdürtmek esasına dayanıyordu.

İzmir'in işgalinden önceki 6 aylık döneme ait olayların özeti budur.

m

C. M. KEMAL. PAŞA İSTANBUL'DA

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bu görevden istifa ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'yı da İstanbul'da bulunmasının uygun olacağı düşüncesiyle İstanbul'a davet etmiş ve Paşa, bunun üzerine İstanbul'a hareket etmiştir.

Bu sıralarda, hattâ daha önceden Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da bulunması elbette uygun olacaktı. Fakat Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, bu gereği her nedense istifa ettikten sonra düşünülebilmiştir. Henüz Talât Paşa hükümeti çekilmeden, Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşanın Başkanlığında bir hükümet kurulmasını, kendisinin de Harbiye Nezaretine getirilmesini hem Padişaha, hem de İzzet Paşaya teklif etmişti. Padişahın ne düşündüğünü bilmiyoruz. Ancak, Ahmet İzzet Paşanın, Harbiye Nezaretini vekâleten, üzerine alıp açık tutmasından ve Mustafa Kemal Paşanın teklifine *«Barıştan sonra da arkadaşlığımızın daha güzel devamını Allah'tan dilerim»* tarzında verdiği cevaptan anlaşılıyor ki, Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile çalışmanın faydalı olacağına inanmakta idi. İstifa ettiği sırada onu İstanbul'a çağırması da bu kanıyı doğrulamaktadır. Harbin kaybedildiği ve mütareke teşebbüsüne geçildiği bir sırada Suriye Cephesine büyük önem vererek Mustafa Kemal Paşayı İstanbul'dan uzakta tutmanın isabeti ise münakaşa edilecek bir husustur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olmasını uygun görüp çağırdığı zaman, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve kendisi hükümetten çekilmişti. Mustafa Kemal Paşayı vaktiyle Harbiye Nezaretine getirmeliydi. Bu takdirde, olayların akışında ne gibi değişiklikler olacağını kestirmek için birkaç nokta üzerinde durmak yeter. Bir defa, mütareke hükümleri bu derece elâstiki olmazdı. Sonra, Ahmet İzzet Paşa hükümetinin istifası önlenebilirdi. Nihayet, ordu kısa bir zamanda dağılıp iskelet hâline gelmezdi.

200

Mustafa Kemal Paşanın, Adana'dan 3-6 Kasım'da Ahmet İzzet Paşaya yazdığı telgraflar açıkça göstermektedir ki, Mütarekenin imzasından önce Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da olsa idi, Amiral Calthrope, Osmanlı hükümetini bu kadar gaflet içinde bulmayacaktı.

Her şeye rağmen, Ahmet İzzet Paşa hükümeti iktidarda kalmalıydı. Halil Menteş'in dediği gibi, **«vatansever, iyi niyet sahibi yaşlılar»** ile **«enerjik, cesur, bilgili gençlerden»** teşekkül eden kabine o günkü şartlara en uygunu idi. Nazırlardan bir kısmının İttihatçı oluşu da ayrıca bir denge sağlıyordu. Mütarekeyi bu hükümet imzaladığına göre, uygulanmasını da o yapmalıydı. Böyle bir zamanda hükümet değişikliğinin zararını, Ali Fuat Türkgeldi şu şekilde anlatmaktadır: *«Mütarekeyi akteden İngiliz Amirali, kendisine karşı taahhütlerde bulunduğu adamın yerinde başkalarını ve özellikle Hariciye Nezaretinde Reşid Akif Paşa gibi zayıf bir adamı görünce mütarekenin uygulanmasındaki şartları ağırlaştırdıkça ağırlaştırdı.»*

Ahmet İzzet Paşa, kendisi çekilince hükümeti Tevfik Paşanın kuracağını da bilmeliydi.[29]

Tevfik Paşa, renksiz, bunamaya yüz tutmuş bir ihtiyardı. Ona ve daha beterlerine meydanı bırakmamak gerekiyordu. Fakat Ahmet İzzet Paşa, duygularına kapılarak, Padişahın bazı nazırların değiştirilmesini istemesini onur meselesi yapıp istifa etmişti (8 Kasım). Bunun üzerine Padişah, hükümeti kurmaya çok güvendiği Tevfik Paşayı memur etti. Ali Fuat Türkgeldi der ki:[30]

«Bu defa da Şeyhülislâm bulmakta zorluk çekildi. Tevfik Paşa Şeyhül İslamlığa sabık Mısır Kadısı Yahya Raşid Efendiyi sevkeylediği hâlde iki sene önce vefat etmiş olduğu anlaşılmasına ve... saraya davet olunan Esad Efendinin de bunaklık getirmiş olduğu görülmesinden dolayı... İbrahim Efendi Şeyhül İslâmlığa getirildi.»

Tevfik Paşanın, kabinesini nasıl kurduğu hususunda daha açık bir fikir edinebilmek için, istenmeyen bir nazır hakkında söylediklerini aşağıya aynen alıyoruz:[31]

«İzzet Beyin kabineye alınmasını arkadaşlar istemediklerinden ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu

****

29 - İzzet Paşadan evvel padişah Tevfik Paşayı sadarete getirmek istiyordu ve bunu İzzet Paşada biliyordu.
30 - Görüp İşittiklerim S. 163.
31 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim S. 164
201

duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kapanarak, bu adamlar benden ne istiyorlar, diye birçok ağlamış olduğundan ve Zât-ı Şahane de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiğinde (13 Kasım) Tevfik Paşa hükümeti kurulmuş, fakat Meclisten henüz güven oyu almamıştı. Olup bitenleri öğrendikten sonra elbette boş duramazdı, işe nereden ve nasıl başladığını kendisi şöyle anlatmaktadır:

«Hâtıramda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz terketmemlş olduğu, Fuat Paşa türbesi karşısında Sadaret konağında görüştük. İzzet Paşa kabineden niçin çekildiklerini açıkladı. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım; kendisine sadrazamlık verilen Tevfik Paşa kabinesini teşekkül ettirmemek ve tekrar İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurmak lüzumuna inandığımı bildirdim. Durum münakaşa olunarak, teklifim kabul edildi. Hattâ yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı atladım galiba, ben İstanbul'a geldiğim zaman artık harp kabinesinin önemli kişileri orada değildiler.

Sadrazamlık konağında verilen karardan sonra her birimiz bir türlü çalışmaya başladık, ilk hedef kabineyi düşürmek olduğuna göre, ben derhal Meclisi Mebusanla temas aradım, ötedenberi arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Bakış açımı onlara açıkladım ve beni daha büyük mebus kuleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların aracılığıyle, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklı'da Meclisi Mebusan binasına gittim.

O günlerde Tevfik Paşa kabinesine güven söz konusuydu. Ben güvensizlik oyu verilmesi fikrinde idim. işte Meclisi Mebusan binasına girdiğim gün, güven meselesinin Mecliste oya konulacağı gündü. Kanaatimi mümkün olduğu kadar hızla tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara açıklamaya çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı: «Eğer güvensizlik oyu verecek olursak Meclisi dağıtacaklar. Fakat Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verip biraz zaman kazanarak, bu sırada belki faydalı işler görmek mümkün olur.»

Ben ise Meclisin zaten kesinlikle dağıtılacağına inanıyordum ve dağıtacak olan da yeni Sadrâzamdı. Bu Kararı tatbik için tabii olarak önce Meclisin güvenini ala-

rak sadrazamlık makamını usulü dairesinde işgal etmesi lazımdı. Bunu temin ettikten sonra bazı kişilerin düşündüğünün aksine olarak, hiç bir zaman ve fırsat vermeksizin. Meclisi dağıtacağına şüphe yoktu. O hâlde netice madem ki bu olacaktı, kabineye güvensizlik oyu vererek ve bunu tekrar ettirerek zaman kazanmak daha uygundu, işte belki bu kazanılacak zaman zarfında tekrar İzzet Paşa başkanlığında bir kabine meydana getirmek sebep ve şartlarını hazırlayabilirdik. Meclis salonlarında, koridorlarda, ayak üstü, âni mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir netice verdi: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya davet ederek, heyeti umumiyeye izahat vermekliğimi teklif ettiler. Durumu, içinde bulundukları şartları ve yapılması lâzım gelen hareketi, gücümün yettiği kadar kendilerine açıkladım. Mutlaka kabineye güvensizlik oyu vermelerini tavsiye ettim. Teklifim hazır bulunanlarca kabul olundu ve başaracaklarına dair kat'I ümitlerini söyleyerek bulunduğumuz salondan çıkıp meclis başkanının toplantı çağrısına koştular.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak oylar soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice Heyeti Umumiyeye bildirildi. Tevik Paşa kabinesi çoğunlukla güven kazanmıştı.

Derhal Osmanlı Meclisi Mebusan sarayını terkettim. Evime döner dönmez, saraya telefon ederek Vahidettin'den görüşme istedim. Onunla hemen bir görüşmeyi faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin uygulanmasındaki zorluğu açıklamaktı. Padişahı tasavvur ettiğim teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum.»

Mütareke dönemi İstanbul'unda Mustafa Kemal Paşanın ilk teşebbüsü, Tevfik Paşa kabinesini düşürmek ve İzzet Paşayı tekrar iktidara getirmek gibi politik bir faaliyete dayanmış ve sonuç vermemiştir, ikinci teşebbüs de Padişah ile görüşmek istemesidir. Burada iki nokta dikkati çekiyor: birisi, Mustafa Kemal Paşanın, Vahidettin üzerine tesiri olacağını sanması ve ondan bazı şeyler ummas ı; diğeri de Vahidettin'in, Mustafa Kemal Paşayı huzura hemen kabul etmeyerek randevuyu geri atıp Cuma selâmlığına bırakmasıdır. Zaten bu görüşmede Padişah Mustafa Kemal Paşaya istediği konuya gelmek fırsatını

vermemiş, aralarında işe yarayacak bir konuşma da olmamıştır.[32]

Çıkar bir yol bulmak için, başka teşebbüslere de girişmek gerekiyordu. Fakat herkes gibi o da, ne yapmak lazım geldiğini henüz kesin olarak bilmiyordu. Basınla, Devlet ricali ile, çeşitli çevrelerle ilişkiler kurmaya uğraşıyordu. Bu arada fikirlerine, kişiliğine ve siyasetteki yerine büyük değer verdiği bir arkadaşı, Fethi Bey'in, en çok temas ettiği insandı. Fethi Bey[33] mebus idi. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasının ve Mecliste bir grubun başında bulunuyordu. **«Minber»** gazetesini çıkarıyordu. Gazeteye Mustafa Kemal Paşa da ortak idi.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile olan ilişkilerini de şöyle anlatır:

«Eski arkadaşım Fethi Beyle günler ve geceler dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir?»

Mustafa Kemal Paşanın bu dönem içinde basınla ilk teması da Fethi Beyin Minber gazetesi aracılığiyle olmuştur. Gazete, 17 Kasımda Paşa ile yapılan bir görüşmeyi yayınlamıştır. Siyasî durum hakkında düşüncelerini soran gazeteciye söylediklerinin önemli noktaları şunlardır:

«...en iyi siyasetin her türlü mânasiyle, en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak, tabirinden maksadım yalnız silâh kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Tam tersine, asker olmama rağmen bu bence, kuvvet muhassalasını meydana getiren âmillerin sonuncusudur. Benim istediğim manen, ilmen, ahlaken ve fennen kuvvetli olmaktır. Bu saydığım ezelliklerden mahrum olan bir milletin bütün askerlerinin en son silâhlarla cihazlandırıldığını düşünsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz.»

****

32 - Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı 6 ay içinde Padişah ile 16 Kasım 1918, 29 Kasım 1918, 20 Aralık 1918, 15 Mayıs 1919 tarihinde olmak üzere dört defa görüşmüştür. Birinci görüşme Tevfik Paşa Kabinesinin Meclisten itimat almasından üç gün önceye rastlıyor. Bu, sadece bağlılık ifade eden bir ziyarettir, ikinci görüşme için Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım Salı günü müracaat etmiş ve 29 Kasım Cuma günü huzura çıkabilmiştir. (Tevfik Bıyıklıoğlu — Atatürk Anadoluda S. 42, Ali Seyfi Tülümenin basın derlemelerine göre).

33 - Fethi Okyar.

«Memleketimi ve milletimi pek iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu gelişmişliğe erişmek için huzur ve sükûn ile, fakat herhalde hürriyet ve istiklali korunmuş olarak, çok çalışmak lüzumuna kani olduğumdan bu kanaatimi gerçekleştirecek, yani bize huzur ve sükûn içinde çalışma zamanı verecek münasebetlere, dostluklara cidden taraftarım.»

Fethi Bey ile birbirlerine sordukları **«Ne yapılabilir?»** sorusuna uzun zaman açık bir cevap bulamamıştır. Minber gazetesinde çıkan demeç, fikirlerin henüz aydınlığa kavuşmadığı ve yapılacak işlerin tesbit olunup sıraya konmadığı ilk günlere rastladığı içindir ki, Mustafa Kemal Paşanın sözleri, her zaman görülen açıklıktan yoksundur.

Yine bu günlerde bir İngiliz gazetecisiyle görüşmüştür. M. VVard Price; Mustafa Kemal Paşa ile nasıl karşılaştığını şöyle anlatır:[34]

«İstanbul'a ilk defa 1918 senesinde gelmiştim. Bir akşam üzeri Perapalas otelinde oturuyordum. Bir adam yanıma geldi ve bir Türk Generalinin benimle görüşmek istediğini söyledi, ismini sordum: Mustafa Kemal, dedi. O zamanlar Mustafa Kemal adını daha çok belirsiz bir şekilde işitmiştim. Daveti memnuniyetle kabul ettim.

Mustafa Kemal düşünceli, kederli ve karamsardı. Bana memleketin hâlinden bahsetti. Ve her iki üç cümlede bir «Bu böyle olmaz. Vatanı baştanbaşa değiştirmek lâzım. Yenileştirmek lâzım» diyordu. O zaman doğrusu bu lâflara fazla dikkat etmemiştim.»

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da dayanacak bir kuvvet arıyordu. Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için uğraşmış, başarı kazanamamıştı. Düşündüğü gibi bir hükümetin kurulması umudunu böylece kaybedince padişaha koşmuş, ondan da eli boş dönmüştü. Kimi ele geçirse, bir fayda çıkar düşüncesiyle üzerinde duruyordu. Kendisi diyor ki :

«Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut itilâfçılardan, işgal kuvvetleriyle beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her birisi ile büsbütün başka türlü görüşüyordum.»

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasiyle beraber Mebusan Meclisinin feshedileceğine dair dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa **«Meclisi kurtarmak lazım»** diyordu. Gazetelerin bu hususta bir kampanya açma

****

34 - Tarih Coğrafya Dünyası Sayı 8-9 S.279

sını sağlamak için Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Beyi Perapalasa davet edip düşüncelerini söyledi.[35] Vakit'te Mustafa Kemal Paşa ile yapılmış bir görüşme çıktı. Yavaş yavaş Mustafa Kemal Paşanın adı gazetelerde yer buluyordu. Böylece dikkati üzerine çekmesinin herhalde faydası olacaktı.

Meclisin feshini takip eden günlerde Söz ve Minber gazeteleri, Mustafa Kemal Paşanın Teceddüt Fırkasına girdiğini bildiren küçük bir haber yayınladılar. Fakat 48 sayılı Söz gazetesinde şu tekzip çıktı:[36]

«Söz Gazetesi Müdüriyetine:

Beyefendi:

Gazetenizin 29 Kânunuevvel 1334 pazar günkü nüshasında bazı menabiden size temin edildiğine göre benim Teceddüt Fırkasına dahil olduğum hakkında bir haber neşrolunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askeri sıfat ve makamımla nisbet ve alâkamı muhafaza etmekteyim, Binaenaleyh, mukarını hakikat olmayan haberin tekzibini rica ederim.

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı

Sabık Yıldırım Grubu Kumandanı

Mirliva Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal Paşa açık faaliyetlerinden başka birtakım gizli tertiplerle de meşgul oluyordu. Bilhassa Meclis feshedildikten sonra meşru yollardan bir iş yapmaya imkân kalmamıştı. **Güvendiği arkadaşlariyle ihtilâlci bir komite kurmağa ve Padişahı değiştirmeğe, hükümeti ele geçirmeğe karar verdiler. Fakat günlerce süren bu çalışmalar çeşitli sebeplerden yarıda kaldı.** Zaten bundan esaslı bir sonuç alacaklarına olan inançları sarsılmıştı. **Düşman işgali altında bulunan İstanbul'da hükümeti ele almanın her şeyi halletmiyeceğini görüyorlardı,** ihtilâl yapmaktan vazgeçtiler.

Bu dönem içinde **«Ay - Yıldız»** adlı gizli bir cemiyetten söz ediliyor ve Mustafa Kemal Paganın da cemiyetin başında bulunduğu ileri sürülüyordu. Böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığı ve Mustafa Kemal Paşanın cemiyetle ilgisi hakkında yüzde yüz doğru inanca vara-

****

35 Ahmet Emin Yalman, Vatan — 10 Kasım 1959. 38 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, S. 413.

cak belgelerden henüz yoksunuz. Fakat Mustafa Kemal Paşanın anlatıtğı[37] İhtilâlci cemiyetin, **«Ay-Yıldız»** cemiyeti olması ihtimali üzerinde durmak lâzımdır. Bu hususta tek metne **«Türk inkılâbının iç Yüzü»** adlı bir kitapta rastladık. Yüzelliliklerden Mevlânzade Rıfat'ın Halep'te yazıp yayınladığı kitaptan **«Ay-Yıldız»** Cemiyeti hakkındaki kısmı aynen alıyoruz:

«Bu sıralarda açıkta kalmış olan İttihat ve Terakkiye mensup zabitler, «Ay - Yıldız» isminde gizil bir cemiyet teşkil eylemiş, riyasetine de sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşayı getirmişti.

Bu cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı yer yer başlayan ve Osmanlı Devletinin taksimini hedef tutan, ecnebi işgallerine karşı durmak, ordunun Harbi Umumideki mağlûbiyet şerefsizliğini kaldırmaya çalışmak idi.

Sultan Mehmet Vahidettin Hazretleri bu cemiyetten dahi haberdar olmuş ve bu cemiyetin riyasetinde, veliahtlığından beri yaveri olan Mirliva Mustafa Kemal Paşanın bulunmasından memnun olarak -bütün mesaisi neşriyat ve propagandaya münhasır olan- Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyetiyle bu cemiyetin temas edip ittihadını arzu eylemişti.»

Yazar bundan sonra, **«Ay-Yıldız»** Cemiyeti adına üç subayın Vilâyeti Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile temas ederek anlaşmaya vardıklarını belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbulda bir ihtilâl yapmak fikrinden vazgeçtiğini şöyle anlatır:

«Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum, içlerinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkunluğundan başka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatinden başka bir şey düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu İçine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felâketi haber vermek.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bazı yabancılarla da görüşmüştür. Bunlardan en önemlisi, İngiliz rahibi Mister Frew ile olanıdır. Perapalas oteli müdürü Mösyö Martin aracılığı ile tanıştığı Frew ile Mustafa Kemal Paşa birkaç defa görüşmüştür. Uzun zamandır Türkiye'de

****

37 Hâkimiyet gazetesi 1926 — Mart ve Nisan ayları

yaşayan Rahip Frew, bir İngiliz ajanı idi. ileride büyük ölçüde zararlı faaliyeti görülecek olan Rahip ile Mustafa Kemal Paşanın neler konuştuklarını bilmiyoruz. Fakat olayın önemi ortadadır. Görüşmenin birkaç defa tekrarlanması, iki tarafın da bu buluşmalardan bir şeyler umduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra, Mister Frew'a Sivas'tan yazdığı bir mektuba *«Zâtı-filinizle Mösyö Martin delaletiyle vukubulan mülakatlarımız hâtırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim,»* diye başlıyor ve şu cümlelerle bitiriyor:

Yüce şahsınızla olan görüşmemizde sizi böylesine bir siyaset ehli olarak değil, insanlığa hizmet eden adalete aşık bir faziletli kişi olarak kabul etmiştim. Aldığım son gizli bilgiler karşısında, bunda ne kadar yanılmış olduğumu size bildirmekten şeref duyarım.»[38]

Mustafa Kemal Paşanın temas ettiği şahıslar ve zümreler arasında Trakya - Paşaeli Müdafaai Heyeti Osmaniyesi de vardır. Cemiyetin İstanbul daimi delegeleri, Mustafa Kemal Paşayı birkaç defa ziyaret etmişler ve uzun uzun görüşmüşlerdir. Şubat 1919 başında vukubulan bir görüşmede **«Başımıza geçer misiniz?»** diye soran heyet üyelerine şu cevabı vermiştir:

«Böyle parça parça çalışacağımıza, bütün memleket muhadderatını idare edecek, ele alacak bir teşekkül meydana getirip beraber çalışsak nasıl olur.»[39]

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, bir iki ay içinde İstanbul'un havasını iyice anlamış ve **«Ne yapılabilir?»** sorusunu çözmüştür.

Devlet ricaliyle temasları da üzerinde durulacak önemdedir. Ali Fuat Paşa aracılığı ile tanıdığı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Şakir Paşanın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birçok defalar görüşmüştü. Bu iki nazır dolayısiyle diğer hükümet azaları, Mustafa Kemal Paşa hakkında az çok olumlu bir fikir edinebilmişlerdir. Bu temaslar sonunda hükümete telkin ettiği güven havası, Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesini sağlayan etkenlerden biri, belki de başlıcası olmuştur.

****

38 - Bu mektup Frew'in Sait Molla ile çevirdiği entrikaları öğrendikten sonra yazılmıştır.

39 - Tevfik Bıyıklıoğlu — Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 156.

D. M. KEMAL PAŞANIN

ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Türkiye'yi İstanbul'dan kurtarmak, artık hiç bir şekilde mümkün değildi. Bizans, İstanbul'da can vermişti; Osmanlı Devleti de İstanbul'da ölecekti. Beri tarafta Anadolu, ciddî bir refleks göstermeden, mağrur ve emperyalist Avrupalılar tarafından yutulmaya hazır, duruyordu. Üç beş aydının, şurada burada vücuda getirdikleri **«Müdafaai Hukuk»** teşekküllerini umursayan yoktu. Anadolu'nun güçsüz, mecalsiz görünüşü ve doğulu bir tevekkülle kaderini bekleyiş hâli, bu kaderi tâyin edecek olanlara rahatlık veriyordu. Yalnız, huzursuzluk kaynağı olmak istidadındaki bazı bölgelere dikkat etmekten başka yapılacak iş yoktu, önemli yerlerin küçük müfrezelerle işgali, diğer yerlerde birer ikişer irtibat subayı bulundurulması, her şeyin yolunda gitmesine yetiyordu.

Padişah ve hükümet, Anadolu'ya arkasını çevirmişti. Fakat, kuvvet almak için değil, unutmak için. Onların devleti de, Bizans gibi, İstanbul surları içine sıkışmıştı. Bunu kurtarmaya çalışıyorlardı. Anadolu'yu, ancak asayiş olaylariyle hatırlıyorlardı. Mondros Mütarekenamesinin 7. ve 24. maddelerini önlemek için asayişin sağlanması son derece önemli bir hükümet görevi idi. Hiç değilse bu görevi unutmuş görünemezlerdi. Padişahın ve hükümetin Anadolu'dan duydukları rahatsızlık bundan ileri geliyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da rahatsız ve huzursuz idi. Gözü Anadolu'ya dikilmiş, bekliyordu. Bir asayiş meselesinin hazırlamakta olduğu sürprizden haberleri yoktu.

SAMSUN OLAYLARI

Mütareke Türkiye'sinin en huzursuz bölgeleri Samsun sancağıdır. Bölgenin etnik yapısı harb içinde yaşadığı maceralar (Ermeni ve Rum tehciri) ve …….

hazırlıklar bu huzursuzluğun başlıca kaynakları idi. Bölgede, harbin başından beri sürüp gelen çete faaliyetine, mütareke siyasî renk vermeye başlamıştı. Çoğu Rum olmak üzere elli kadar çete, Samsun sancağı içinde huzur ve asayişi kökünden sarsmış bulunuyordu. Bütün bu özellikleriyle, daha mütarekenin ilk ayından itibaren, Samsun bölgesi, İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığının dikkatini çekmiştir.

Samsun, ayrıca strateji bakımından da büyük önem taşıyordu. Karadeniz'in güney kıyılarında, Orta Anadolu'ya açılan en rahat kapı şüphesiz Samsun limanı idi. Kuzeyden Anadolu içerilerine sarkmak istiyenler için bu kapı elde bulundurulmalı veya en azından güvenliği sağlanmalıydı. Henüz ne yapacağı bilinmeyen Enver Paşanın, eğer Anadolu'ya geçmeğe yeltenirse Samsun yolunu seçmesi ihtimali de İngilizlerce gözden uzak tutulamazdı.

İngilizler, Samsun'a küçük bir askerî birlik çıkardılar (9 Mart 1919) ve bir müfrezeyi Merzifon'a gönderdiler. Artık olaylar, 'biribirinin sebebi ve sonucu olarak akıp gidecekti. Nitekim, Samsun'a İngiliz askerinin gelmesi ilk tepkisini çok çabuk gösterdi. 17/18 Mart gecesi oradaki Türk birliklerinden makinalı tüfek bölüğüne bağlı Hamdi adında bir teğmen askerlerini alarak dağa çıktı.

Teğmen Hamdi olayı, gerçekten son derece önemli idi. Bu olay, milliyetçi, memleketçi Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkulu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar. Zamanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın aşağıdaki sözleri bu endişeyi belirtmektedir ;

«Samsun'daki birliklerden bir makinalı tüfek bölüğüne mensup teğmen Hamdı Beyin bir makinalı tüfek ve bir miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere yardımcı olması işgal kuvvetleri kumandanını büsbütün şüpheye düşürmüştür. Erkanı Harbiye! Umumiyeye memur olan İtilâf kuvvetlerinin irtibat subayları sık sık yanıma gelerek benden bu hususta ayrıntılı bilgi istiyorlardı.»[40]

Nihayet, İngilizlerin tahrikiyle Türk makamlarının dikkati de Samsun bölgesine çevrilmiş oluyordu. Bölgedeki

****

40 - 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919'a kadar Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ın, bu günlere ait hâtıraları 1948 Mayıs ayında Akın gazetesinde yayınlanmıştır.

asayişsizlik ve Türk halkın Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkında İngiliz Yüksek Komiserliğinin ve Karadeniz Ordusu Başkumandanlığının bitip tükenmeyen ve son günlerde artan şikâyetlerini önlemek gerekiyordu. Bunun için tek çıkar yol, olağanüstü yetkilerle, muktedir ve güvenilir bir kumandanı Samsun'a göndermekti.

Bu sıralarda Türk Genel Kurmayı, orduyu sefer hâlinden hazar hâline sokmak için plân hazırlamakta ve bu maksatla Ordu Müfettişlikleri kurulmasını düşünmekte idi. Kaldırılan Ordu Kumandanlıklarının yerini dolduracak olan bu Müfettişlikler, normal olarak tâlim ve terbiye ile uğraşmaktan başka, ötede beride dağınık bulunan silâh ve cephaneyi depolarda toplayacak ve bölgelerinde huzuru ve güveni sağlayacaklardı, İngiliz Kumandanlığı Kurmayı ile bu hususta anlaşmaya varılmıştı'[41]. O hâlde Samsun'a gönderilecek kumandan bir Ordu Müfettişi olabilirdi. Hükümetin, İngiliz şikâyetlerini önlemek çabası ile Genel Kurmayın Ordu Müfettişlikleri kurma yolundaki çalışmaları böylece, şekil ve zaman bakımından birbirine uygun düşmüştü.

Harbiye Nezaretinin bu konu ile ilgili olarak İngiliz kıtaatı Başkumandanı General Milne'e yazdığı 8.6.1919 tarihi cevabi yazı, aşağıda görüldüğü üzere, İngilizleri tatmin için kaleme alınmış olmakla beraber gerçeği de ifade etmektedir.

«Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayinine en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti Fahimesl temsilcisinin Babıâliye verdiği bir nota olmuştur.

Bu nota üzerine Sadrâzam Paşa siyasi temsilci ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir çeşit itiraza da mâruz kalmamıştır, özellikle o sıralarda karargâh-ı Devletlerinin dahi silahlarının toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında bir çok şikâyetleri de vardı.

Bundan dolayı hem bütün şikâyetin önünü almak ve hem de hükümetin mütarekename gereğince sorumlu olduğu güvenliği ve memleketin düzenini temin etmiş ol-

****

41 - Fevzi Paşa Akın Gazetesinde çıkan ve yukarıda sözü edilen hâtıralarında bu hususa işaret etmektedir. Üç Ordu Müfettişliğinin kurulması, M. Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyininden sonra ve İngilizlerin bu tâyinden kuşkulanması üzerine hemen tahakkuk ettirilmiştir.

mak için vekiller heyetince memleket üç güvenlik bölgesine ayrılmış ve her bölgeye bir müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu müfettişlerden biridir. Yâni .... tarih ve …… numaralı yazınızda talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşanın yerine tâyin edilmiştir. Ancak hazeri teşkilât olduğu için Ordu Kumandanı değil, Ordu Müfettişi unvanına sahiptir.»[42]

MÜFETTİŞLİK GÖREVİ İÇİN

M. KEMAL PAŞA'NIN SEÇİLMESİ

O günün şartlarına göre bir generalin böyle önemli bir göreve tayininin Genel Kurmay, Harbiye Nezareti, Sadrâzam ve Hükümet, Padişah ve nihayet İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı barajlarından geçmesi gerekmekte idi. Samsun olaylarının tahkiki ve asayişin sağlanması maksadiyle ve 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatiyle Anadolu'ya gönderilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi bu bakımdan özellikle üzerinde durulacak bir konudur.

Önce, bazı yanlış kanıların düzeltilmesi için işaret etmek gerek ki, **Mustafa Kemal Paşaya verilen görev O'nu Anadolu'ya aktarmak için bilhassa icat edilmemiştir.** Bütün olaylar bunu açıkça göstermektedir. Tâyin keyfiyetinin böyle maksatlı bir yönü olamaz. Samsun olaylarına verilen önem, Anadolu'ya geçmek niyetinde olan M. Kemal, Paşaya nihayet bir fırsat yaratmıştır. Diğer taraftan, Paşanın o sıralarda İstanbul'un uzaklaştırılması gereken tehlikeli bir şahıs olarak görüldüğünü kabule de pek imkan yoktur. Kendisine verilen görevin önemi ve geniş yetki, bu kabil iddiaları çürütmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiliz şikâyetlerini önlemek için aranan adam muktedir ve güvenilir bir kumandan olmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, harb içinde başarı kazanmış, şöhret yapmış genç kumandanların başında geliyordu. Görevin istediği birinci vasıf bakımından mükemmel bir aday idi. Genel Kurmay ve Harbiye Nezareti barajlarını kolayca geçebilirdi. Enver Paşaya ve Almanlara aleyhtarlığı, bunlarla hiç bir zaman geçinememiş olması da istenilen güveni veriyordu. Gerek zamanın Hükümeti ve Padişah, gerekse İngilizler, İttihatçılık ve Alman düşmanlığında ortak bir görüş taşıdıklarından, Mustafa Kemal Paşa görevin istediği ikinci vasıf bakımından da kusurlu sayılamazdı. Nitekim, İngilizler Ali İhsan Paşa ve

****

42 - H.T.V. Dergisi Sayı 1, Vesika No: 18.

Yakup Şevki Paşa gibi bazı Ordu Kumandanlarını işbaşından uzaklaştırdıkları, hattâ tevkif ettikleri halde Mustafa Kemal Paşaya dokunmamışlardı.[43]

Başta Sadrâzam Ferit Paşa olmak üzere Hükümetin, Mustafa Kemal Paşaya güven duymasında Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyin rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası ileri gelenlerinden olan Mehmet Ali Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşayı tanımış ve akraba olduğu Cebesoy ailesinin de tesir ve telkini ile Paşa hakkında müspet kanaat edinmişti.

Mustafa Kemal Paşanın tâyinini kolaylaştıran bu ilişkiden başka, Bahriye Nazırı Avni Paşa üzerinde de durmak gerekir. Avni Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşanın damadı, Mustafa Kemal Paşanın dostu idi. Sık sık görüşürlerdi. Kuvvetli bir kişiliği olmamakla beraber, kabine üyesi bulunması ve tâyinle ilgili nüfuzlu bir Nazıra akrabalığın verdiği yakınlık, Mustafa Kemal Paşanın tâyininde az çak müessir olmuştur.

Sultan Vahidettin'in Mustafa Kemal Paşa hakkında kanaati, hiç şüphe yok ki, O'na en az bu önemli görevin verilmesine müsaade edecek kadar müspet idi. Velihatlığından beri tanıdığı fahrî yaverinin kabiliyetinden kendisine olan bağlılığından şüphe edecek hiç bir sebep yoktu, ikisi de Enver'i sevmiyorlardı. Aynı kimseye karşı duyulan bu ortak his onları az çok birbirine yaklaştırmış olmalıydı. Kaldı ki, Vahidettin, **Mustafa Kemal Paşa'nın ancak büyük işlerle tatmin olacak mizacı**nı biliyor ve muhtemelen O'nun şahsında mevcut güçlüklerin yenilmesinde iki taraf için de kârlı neticeler sağlayacak bir müttefik görüyordu.

Böyle bir yorumda bulunmamızın en önemi sebebi, Mustafa Kemal Paşanın tâyinine ait iradei seniyenln ufak bir tereddüt gösterilmeden derhal çıkmasıdır. Harbiye Nezareti, Paşanın tâyinini, Padişaha arzedilmek 30 Nisanda Sadarete yazmış ve aynı gün padişahın iradesi alınmıştır.

Tarih araştırıcılarına faydalı olur ümidiyle bu konu

****

43 -General Milne'nin, M. Kemal Paşa gittikten sonra bu tâyine karşı menfi tavır takınmasına ve Paşanın geri çağrılması için Harbiye Nezaretine nota vermesine rağmen, diğer bazı İngiliz mercilerinin tayinden daha önce haberdar olduklarını sanıyoruz.

da ileri sürülen iki iddiadan bahsedeceğiz. Birincisi, Müfettişlik görevi için Mustafa Kemal Paşayı bizzat Padişahın seçtiği, ikincisi Milli Mücadeleyi açmak üzere Padişahın Mustafa Kemal Paşaya bir hattı hümayun verdiği iddiasıdır.

Vahidettin'in kaçmasından sonra, yüzellilik listeye dahil olmadığı halde memleketi terkeden Radi Azmi (Yeğen)[44] Beyin ifadesine göre, eski sultan, Sen Remo'da bir gün kendisine şöyle demiştir:

Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, yaverlerinden erkanıharb mirlivası Mustafa Kemal Paşayı da adaylar arasında göz önüne alınız, diye uyardım.»

Padişah tarafından Mustafa Kemal Paşaya verildiği iddia edilen 14 Mayıs 1919 tarihli hattı hümayunun elimize geçen sureti aşağıdadır:

«Yaveranı şehriyaranemden

Erkânı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemal Paşaya

Harbi Umuminin müttefikeyn hesabına ziyaı üzerine tahassül eden vaziyeti siyasiye ecdadı izamım mülkünü ve makamı hilâfet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükümeti seniyemln kararı veçhile tâyin olduğunuz mıntakada asayişi temin ve marzi şahaneme mugayir ahvalin hudusünü men ile cümleten defi saile bezli cehd ve gayret ederek milletimin masuniyetini teyid ve mülkümün ıyadı mütearrizinden tahlis için yek vücud olarak hareket edilmesini selâmı şahanemle asker ve memurin ve ahaliye tebliğini irade ederim.»[45]

Bir metin hâlinde ortaya atılan hattı hümayunun uydurma olması ithimali kanaatimizce zayıftır. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın bunu işe yarar bir belge saymadığı ve hiç bir yerde kullanmadığı da muhakkaktır. Paşanın karargâhı ile birlikte, Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına giden Albay Refet (Bele) Bey bile böyle bir belgeden haberdar olmadığını bize söylemiştir.

Bu hattı hümayun doğru da olsa, padişaha bundan bir şeref payı çıkarmak mümkün değildir. Hükümdarın söylediği yuvarlak lâflar, herhalde Mustafa Kemal Paşanın ya-

****

44 - Mütarekede Polis Müdüriyeti Umumiyesinde şube müdürlüğü ve bir ara Kadıköy Belediye Reisliği yapmıştır.

45 - Mevlânzade Rıfat, Türk inkılâbının içyüzü, 2. Fasıl, S. 36, 1929 Halep.

pacaklarını kasdetmiyordu. **Ancak kabul etmek gerekir ki, Paşanın bu göreve tâyinini bazı kimseler kolaylaştırmış, Padişah ile Sadrâzam engel olmadıkları gibi kendisinden faydalı hizmetler ummuşlardır**.

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu Müfettişliğine tâyini ile ilgili muamelelerin tamamlanmasında çok acele edildiği dikkati çekmektedir. Şöyle ki :

30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunduğunu ve bunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edilmesini Sadarete yazıyor.

30 Nisan 1919'da İrade-i seniye çıkıyor.

6 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, Meclisi Vükelâca görüşülüp kabul edilen müfettişlik talimatını M. Kemal Paşaya tebliğ ediyor ve bu yazının sonunda harekette acele etmesini bildiriyor.

7 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşanın tâyinini ve kendisine verilen talimat suretini Kolordulara tebliğ ediliyor.

3 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, aynı hususu nezarete bağlı bütün dairelere tamim ediyor.

Hükümet kadar M. Kemal Paşa da acele etmekte idi. Harbiye Nezaretine yazdığı **«Aceledir»** kayıtlı ve 13 Mayıs 1919 tarihli yazısının sonunda şöyle demektedir:

«Yukarıda arzolunan işler neticelendirildikten ve bundan dolayı maiyetimdeki beylerin ve subayların hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin ihtiyaçlarını temin etmek gibi hususların gerektirdiği parayı bilfiil vermek imkânı doğduktan üç gün sonra hareket olunacağı kesindir.»

Hakikaten üç gün sonra, 16 Mayısta Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile birlikte İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu hususla ilgili bütün formalitenin ve hazırlıkların tamamlanması sadece 15 gün sürmüştür.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA

VERİLEN TALİMAT

«Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat» başlığı altında kaleme alınanan ve M. Kemal Paşanın görevi ile yetkilerini belli eden yazı, Genel Kurmay İkinci Başkanı Albay Kâzım (İnanç) tarafından hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşanın, yetkilerin tutulmasındaki istekleri de dikkate alınarak yazılan talimatı Harbiye Nazırı imzalamaktan çekinmiştir.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisinde yayınlanan fotoko-

2215

pide talimatın altında Harbiye Nazırının yalnız mühürü vardır. Kazım Bey dahi müsveddeye imzasını koymamıştır. Halbuki bu talimatın, Hükümetin onayından geçmesi gerekiyordu. Nitekim, talimat Meclisi Vükelâda en az iki defa söz konusu edilmiştir. Harbiye Nezaretinin M. Kemal Paşaya yaptığı 6 Mayıs tarihli tebligatta aynen şöyle denilmektedir :

«...Yüce görevleri hakkında vekiller heyetince görüşüldükten sonra kaleme alınan bir kıt'a yönetmeliği örneği ilişiktir.»

Bundan anlaşılıyor ki, 30 Nisan ile 16 Mayıs arasında Meclis-i Vükelâ M. Kemal Paşaya verilecek görev ve yetkileri görüşmüştür. Ayrıca, Harbiye Nezaretinin 7 Mayıs tarihli bir yazısına cevap olarak Sadrazamlıktan gelen 16 Mayıs tarihli yazıda, yönetmeliğin vekiller meclisinde okunduğu ve içindekilerin uygun görüldüğü açıkça ifade edilmektedir.

Bu gerçekler bizi şu sonuçlara ulaştırmaktadır:

1 — Samsun olaylarının soruşturulması göreviyle 9 Ordu Kıtası Müfettişfiğine tâyin edilen M. Kemal Paşa, zamanın hükümetince güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir.

2 — Bu sebeple kendisine çok geniş yetkiler tanımakta bir sakınca görülmemiş ve bu hususta Genel Kurmayca hazırlanan talimat hiç bir güçlüğe uğramadan hükümet tarafından aynen tasdik olunmuştur.

Ankara'dan itibaren bütün Orta ve Doğu Anadolu'yu âdeta hükümet yetkisiyle M. Kemal Paşanın emir ve kumandasına veren bu talimat önemi sebebiyle aynen aşağıya alınmıştır:

«Dokuzuncu ordu kıtaları müfettişliğine ait vazifeler (Yüce şahsınızın Dokuzuncu Ordu kıtaları Müfettişliğine tayini hususuna padişah Hazretlerinin yüksek emri çıkmıştır.) Ancak bu müfettişlikteki yüksek vazifeler yalnız askeri olmayıp müfettişliğin içerdiği bölge dahilinde aynı zamanda mülkidir.

1 — Bu ortak vazifeler şunlardır:

a) Bölgede iç güvenliğin sağlanması ve devam ettirilmesi ve mevcut güvensizliğin sonradan ortaya çıkabilecek sebeplerinin tesbiti.

b) Bölgede ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silahların ve cephanenin bir an önce toplattırılarak uygun depolara biriktirilmesi ve muhafaza altına alınması.

c) Çeşitli yerlerde bir takım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve resmi olmayan bir şekilde ordunun bunları himaye ettiği iddia olunuyor. Böyle şûralar var olup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile ilişkide bulunuyorsa kesinlikle yasaklanması ile bu tür şuraların kaldırılması.

2 — Bunun için :

a) İki tümenli olan üçüncü ve dört tümenli olan on beşinci kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular harekat ve güvenlik hususunda doğrudan doğruya Müfettişlikle, günlük işler yani, özgürlük işleri ve genel kuvve gibi hususlarda eskisi gibi Harbiye nezaretiyle haberleşeceklerdir. Tümen veyahut bölge kumandanlığı veya bir hususi vazifeye tayin edilecek subayların tayin veya değiştirilmesi müfettişliğin izni ve isteğiyle olacaktır. Bununla beraber diğer hususlar açısından lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği emirleri kolordu kumandanlıkları aynen uygulayacaklardır. Özellikle sağlık durumları çok önemlidir. Bu konudaki araştırmaların ve icraatın halka da yaygınlaştırılması lâzımdır.

b) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız sancaklarını içerdiğinden müfettişliğin yukarıda sayılan vazifeleri yürütmek için vereceği bütün emirleri bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3 — Müfettişlik sınırına komşu vilayet ve bağımsız sancaklar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetleri) ile Kolordu Kumandanlıkları da müfettişliğin vazife yapmaları sırasında kimseye danışmadan yapacakları müracaatlarını göz önünde bulunduracaklardır.

4 — Müfettişliğin askeri hususlara ait başvuru yeri Harbiye Nezareti olmakla beraber, diğer hususlar için ilgili makamlarla haberleşecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.»[46]

MÜFETTİŞLİK KARARGAHI

9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunan Tuğgeneral M. Kemal Paşa, karargâhını şu şekilde teşkil etmişti.

Kurmay Başkanı: **Kurmay Albay Kâzım (1)**

Kurmay Başkanlığı Emir Subayı: **Üsteğmen Hayati (2)**

****

46 Harb Tarih Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Vesika 3
(1) General Kâzım Dirik: İzmir Valisi ve Trakya Mü
217

Kurmay Başkanı Yardımcısı: **Kurmay Yarbay Mehmet Arif (3)**

1. (Harekât) Şubesi Md.: **Kurmay Binbaşı Hüsrev (4)**

Topçu Kumandanı: **Binbaşı Kemal (5)**

Sıhhiye Reisi: **Dr. Albay İbrahim Tali (6)**

Sıhhiye Reisi Yardımcısı: **Dr. Binbaşı Refik (7)**

Başyaver: **Yüzbaşı Cevat (8)**

Kurmay mülhakları: **Yüzbaşı Mümtaz (9) ve İsmail Hakkı (10)**

Emir Subayı: **Yüzbaşı Ali Şevket (11)**

Karargâh Kumandanı: **Yüzbaşı Mustafa (12)**

İaşe Subayı: **Üsteğmen Abdullah (13)**

Şifre: **Kâtip Faik (14)**

Şifre mülhakı: **Kâtip Memduh (15)**

Şifre mülhakı: **Üsteğmen Hikmet (16)**

Şifre mülhakı: **Teğmen Muzaffer (17)**

Müfettişlik emrine verilen iki Kolordudan Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığı münhal idi. M. Kemal Paşanın bu kumandanlık için seçtiği Albay Refet (Refet Bele) Bey de Müfettişlik karargâhı ile birlikte Anadolu'ya gidiyordu.

Bu Anadolu yolcularından bahsederken, M. Kemal Paşanın şu sözlerini hatırlamamak mümkün değildir:

«Milli mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. »[47]

Bu sözlerle, şüphesiz aralarına sonradan katılan yolculardan da bazıları kastediliyordu.

****

fettişi Umumist olmuştur. (2) Sonra Cumhurbaşkanlığı özel Kalem Müdürü olmuştur. (3) Ayıcı Arif diye meşhurdur, İzmir suikasdinde asılmıştır. (4) Hüsrev Gerede: Muhtelif Büyükelçiliklerde bulunmuştur. (5) Korgeneral Kemal Doğan. (6). Varşova Elçiliği ve milletvekilliği yapmıştır. (7) Refik Saydam: Başvekil iken ölmüştür. (8) Bolu milletvekili olan Cevat Abbas. (9) ve (10) tesbit olunamamıştır. (11) Sonra milletvekili olmuştur. (12) 1. B.M.M. de Tokat mebusu olmuştur. (13). (14) ve (15) tesbit olunamamıştır. (16) Askeri Yargıç Tümgeneral Hikmet Gerçekçi. - karargâhtaki vazifesi tesbit edilmedi. (17) Muzaffer Kılıç: M. Kemal Paşaya uzun müddet emir subaylığı yapmıştır. Karargâhta da aynı vazife ile bulunmuş olması muhtemel.

47 - Nutuk, C. 1. S. 16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU İHTİLÂLİ

«Önsöz»de de kısaca söylediğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan 1919-1922 yılları, içine aldığı bütün olaylar ile Türk Millî Mücadelesini ifade etmektedir. Bu dönemin tümünü, hukuki ve fiilî anlamiyle bir harb hâli olarak kabul etmek mümkün değildir. Gerçi 1919 ve 1920 yıllarında Batı Anadolu'da, Güneyde ve Doğuda birtakım küçük muharebeler olmuştur. Fakat Türkiye'nin kurtuluşunu ve istiklâlini sağlayan asıl harb Yunanlılarla yapılan harbdir. Bir bakıma, bu harpte geri plânda bir ölçüye kadar İngiltere de vardır. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ordusu, Yunanlılarla ilk muharebeyi 9-10 Ocak 1921'de İnönü'de vermiştir. Bundan önce Yunan birlikleri ile Türk Milis Kuvvetleri veya ordu birlikleri arasında cereyan eden çatışmalar çok küçük çapta hareketler olup, Türk - Yunan harbinin başlangıç safhasının olaylarıdır. Bu arada, yalnız Ekim 1920 sonlarında Gediz'deki münferit Yunan tümenine, Çerkez Ethem kuvvetleri ile 11'inci ve 61!inci Türk Tümenlerinin giriştikleri taarruz hareketi, az çok ciddi bir görünüştedir. Ancak, bu hareket de, Genel Kurmay Başkanlığının isteği dışında girişilmiş olması, gelişmesi ve sonucu bakımından istiklâl Harbinin ilk muharebesi sayılacak nitelikte değildir. Esasen harb tarihi de Türk İstiklâl Harbi Konusunu Birinci İnönü muharebesi ile incelemeye başlar.

1919 ve 1920 yıllarına damgasını vuran olaylar; Müdafaaî Hukuk Cemiyetleri ve kongreleriyle, Anadolu halkının teşkilâtlandırılması, Büyük Millet Meclisinin açılması ve bir ihtilâl niteliğinde olan bu gelişmeye karşı girişilen hareketlerdir, **iç isyanlar diye adlandırılan bu karşı hareketler, gerçekte birer karşı ihtilâl hareketidir.** Karşı ihtilâl hareketlerinin, ihtilâlciler tarafından bastırılması da

1920 yılı sonuna kadar tamamlanmıştır. Bu bakımdan da 1919 ve 1920 yılları muharebelerin cereyan ettiği 1921 ve 1922 yıllarından ayrı bir karakterde görünmektedir.

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bütün Anadolu'da hâkimiyet kurabilmesi, yalnız karşı ihtilâl hareketlerinin temizlenmesi ile değil, aynı ölçüde önemli Milis Kuvvetlerin (Kuvayi Milliyenin) tasfiyesi ile mümkün olmuştur. **Hükümet otoritesini büyük ölçüde zaafa uğratan Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem kuvvetleri**, 1920 yılı sonuna doğru tasfiye edilerek Türk istiklâl Harbinin yapılmasına engel teşkil edecek bütün pürüzler ortadan kaldırılmıştır.

İşte bu sebeplerle, 1919-1920 yıllarının olaylarını bir bütün olarak ele almak ve ihtilâlin meşruluk kazandığı dönem olarak incelemek gerekmektedir. Büyük Millet Meclisinin açılması ile meşruluk kazanan ve meşru düzeni zedeleyen Demirci Efe ile Çerkez Ethem kuvvetlerini, karşı ihtilâl hareketlerini tasfiye ederek başarıya ulaşan Anadolu hareketinin **«ihtilâl»** olarak kabulünün ne dereceye kadar doğru olduğunu tesbit edebilmek için, ihtilâl kavramı üzerinde duracağız ve Anadolu hareketinin bu kavram ile elan ilişkilerini bulmaya çalışacağız.

İHTİLAL KAVRAMI

İhtilâlin kesin olarak mutabık kalınan bir tarifi yoktur. Ancak, çeşitli açıklama şekillerinde, bazı unsurlar üzerinde ortak bir görüşe varıldığı görülmektedir. Bu unsurlar bize, hükümet darbesi, İsyan gibi hareketlerle, ihtilâlin birbirinden ayırdedllebilmesi imkânını vermektedir.

İhtilâli hazırlayan etkenler, ihtilâlin oluş şekli, ihtilâlle ulaşılmak istenen amaçlar daima değişik nitelikte ve görüştedir. Genel olarak aydınlar tarafından idare edilmekle beraber, ihtilâllerin dayandığı kuvvetler de çok defa birbirinden farklıdır. Bazen ihtilâl, hedefine zikzaklar çizerek ilerler ve hedeften geçici olarak ve kısmen ayrıldığı olur. Bu husus eğer şuurlu bir oluş ise, ihtilâl metodu ile ilgilidir. Zaman ölçüsü ile değerlendirildiğinde, bir ihtilâlin hedefe ulaşma orantısı veya belli bir notada kalışı, hareketin ihtilâl olma vasfını değiştirmez. Bu durum, İhtilâlin sadece niteliğini gösterir.

İhtilâli karakterize eden çizgiler öze ve biçime bağlı farklılıklar yüzünden zenginleşmekte, fakat, kavramı üzerinde net ve basit bir tarih bulunmasını güçleştirmektedir.

220

Larousse'un son baskısında, **ihtilâl; bir devletin ekonomik, sosyal, yahut politik strüktürünün âni ve şiddetli bir şekilde değişmesidir, şeklinde tarif edilmiştir**.

Bir değişme ifade eden ihtilâl hareketinde, ânilik ve şiddet -zor kullanılması- ihtilâlin anlaşmazlığa düşülmeyen iki unsurudur. Yavaş, yavaş ve normal tekâmül -evolüsyon- yoluyla olan değişmeler, böylece ihtilâl kavramının dışında kalmaktadır. Gerçi ihtilâllerin fikri hazırlığı uzun bir çağı, bazan bir yüzyılı aşkın bir zamanı kaplar; fakat, hareket birdenbire patlayarak, ihtilâl kendini gösterir, iktidarlar, siyasî strüktürde ve ona bağlı olan ekonomik ve sosyal strüktürde değişiklik yapılmasına taraftar olmadıklarından, ihtilâlde şiddete başvurmak, yâni kuvvet kullanmak değişmez bir kuraldır.

İhtilâl kavramında ve tarifinde mutabık kalınılan bir diğer unsur, değişikliğin niteliğiyle ilgilidir, **ihtilâlde, ekonomik, sosyal ve politik strüktürün değişmesi kastı vardır ve ihitlâli karakterize eden en önemli unsur bu değişmedir.** Genellikle, ekonomik, sosyal ve politik değişme bir arada mütalâa edilmektedir. Halbuki, her üç değerin aynı zamanda ve beraber değişmesi çok defa mümkün olmadığı gibi, şart da değildir. Ekonomik ve sosyal strüktür iç içe, birbirine bağlı olduğu için değişme birlikte cereyan eder. Politik sistemin, geçici bir süre için de olsa ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesi siyasî rejimi değiştirir veya zorlar, yahut siyasî rejim değişikliği ile ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesine gidilir. Bu bakımdan, **«ekonomik, sosyal yahut siyasî»** değişiklikten sözetmek, ihtilâl kavramında aranan değişikliği daha doğru belirtmektedir. Devletin yalnız idare edenler kadrosunu değiştirmek, şüphesiz siyasî strüktürün değiştiğine delâlet etmez. Siyasî yapıdaki değişiklik, eğer sosyal ve ekonomik strüktürü değiştirmeye müncer olacaksa ve onu hedef tutuyorsa ancak o takdirde ihtilâlden söz edilebilir. Aksi hâlde hareket, **«Coup d'état»** dan başka bir şey değildir.

İhtilâlin mutlaka bir fikrî kaynağı olmak gerekir. Fakat, bu kaynağın her zaman bir doktrin veya ideoloji olması şart değildir. Toplumun ekonomik ve sosyal yapısının değişmesini hedef tutan hareket, elbette bir fikre dayanmaktadır. İhtilâlin getireceği yeni düzen, bu fikri ve eski düzenin yıkılışının gerekçesini ifade eder. Diğer taraftan, **yeni düzenin «ileri» karakterde olmasını, ihtilâlin şartları arasında** mütalâa edenlere hak vermemek mümkün

değil. Mahmut Esat Bozkurt, Türk inkılâbı Tarihi Enstitüsü derslerinde, ihtilâlin tarifini **«ileri bir nizam kuran hareket»** şeklinde tanımlamaktadır.[1] Profesör Yavuz Abadan da bu hususu ihtilâlin şartı olarak benimsemiş bulunuyor ve daha başka faktörler ekleyerek şöyle diyor.[2]

«Devrimde yalnız yıkıcılık değil, aynı zamanda yapıcılık da esas şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu itibarla fikri cevheri sönmüş olduğu için yıkılması istenen mevcut düzen ve değerin enkazını da, bir malzeme hâlinde ve gerektiği nisüette kullanarak, yeni bir düzen ve değer yaratmak söz konusudur. Görülüyor ki, devrim mevcut durumdaki düzen ve kıymeti zorla yıkarak onun yerine yeni ve ileri bir fikre dayanan yeni bir düzen ve değerin getirilmesidir. Devrimi sıradan eşkiyalık ve isyan olaylarından ayıran özellik de, bu fikri karakterde saklıdır.

Devrim ile doğan yeni durumun, eski duruma göre İleri bir mahiyet taşıması zaruridir. Eğer devrimde vücut bulan yeni durum, eskisine göre daha geri bir vasıf taşıyor ise ' bir inkılâp değil, bir irtica; bir ilerleme değil, gerileme meydana gelmiş demektir. *Bu ilerilik kriterini belirtecek, yine kıymet hükümleridir.»*

Profesör Abadan, **«İlerilik»** kriterini açıklayıp bâzı örnekler verdikten sonra konuyu şu şekilde bağlıyor:

«Gerçi her olayda, bu verdiğimiz örneklerde olduğu kadar kolay ve basit, değer veya değersizliği tâyin imkânı yoktur. Ancak aydın ve yüksek seviyeli insanlar için, ilerilik ve geriliğe sebep olan kıymet hükümlerini isabetle vermek, her zaman mümkündür. Bundan şu netice çıkar ki herhangi bir durumun ilerilik ve geriliğini tâyin keyfiyeti zamana, cemiyete ve dünya görüşüne bağlı olarak değişebilir.»

Zaman ve dünya görüşü ne olursa olsun, ihtilâl karekterinde görünen bir hareketin getirdiği değişikliğin gerçek niteliğini anlayabilmek için o hareketin, içinde cereyan ettiği toplum tipini göz önünde tutmak gerekir.

Bir ihtilâlin etkenlerini ve gerçekleşme şartlarını profesör Hüseyin Kübalı da, şöyle ifade etmektedir:[3]

****

1 Dr. Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk ihtilâli. S. 65, İstanbul 1940.
2 Prof. Dr. Yavuz Abadan, Türk inkılâbı Tarihi Notları, S. 6.
3 Hüseyin Kübalı — Yeni Türkiye, Sahile: 108-109.
222

«Genellikle inkılâplar, kaynak ve mahiyetleri bakımından, daha çok ideolojik ve sosyal amillere, gerçekleşme ve devamları bakımından ise siyasi sebeplere bağlıdır, çoğunlukla yalnız bir seçkinler azınlığına inkılâp ihtiyacını duyuran ideolojik ve sosyal sebepler inkılâpların sebep ve içeriğini hazırlarsa da, onların tesirli bir aksiyon-hâline girebilmesi, kurumlaşması, yine bir azınlık teşkil eden seçkinler eliyle, yeni şartlara uygun yeni bir siyasi düzenin kurulması sayesinde mümkün olur. Çünkü siyasi düzen, zorlayıcı müeyyidelerle riayeti sağlanan bir sistem olduğu için, muayyen bir ideolojiye tekabül eden içtimai düzenin çatısını kurar ve meriyetini temin eder. Binaenaleyh, ***her inkılâbın ekseriya yapmağa mecbur olduğu ilk iş, içi boş bir kalıp hâline gelen eski siyasi düzen yapısını ortadan kaldırarak yerine yeni ideolojiye uygun yeni personel ve teşkilat ile kendisini fiilen gerçekleştirebilecek ve meşrulaştıracak yeni bir siyasi düzen koymaktır.****»*

NEDEN ANADOLU İHTİLALİ

İncelediğimiz olayların akışı içinde **«Anadolu»** kelimesi yalnız coğrafi bir isim değildir. Bunu aşan bir anlam ifade etmektedir. Milli hareket, kaynağını Anadolu'da bulmuş, ihtilâlin liderini Anadolu barındırmış ve bütün ihtilâlci ve savaşçı kuvvetleri Anadolu vermiştir. Osmanlı hükümetine karşı girişilen harekette hükümet tarafını sonuna kadar yalnız İstanbul tutmuş ve ihtilâl - hükûmet çatışması şeklen ve mahiyeti itibariyle İstanbul - Anadolu mücadelesi hâlinde cereyan etmiştir. Başka bir deyimle, ihtilâle karşı olan fikirlerin ve kuvvetlerin hazırlandığı İstanbul, mücadelenin sonuna kadar tek başına Anadolu'nun karşısına dikilmiştir, İstanbul yalnız hükümet merkezi olması sebebiyle değil, Türkiye'yi parçalamak ve yok etmek isteyen İtilâf Devletlerine karargâh teşkil ettiği için de Anadolu'yu karşısına almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da milli cereyanı tutan bâzı şahıslara yazdığı 21 Haziran 1919 tarihli mektupta. İstanbul'un artık Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğunu ifade ederken ihtilâlin adını da koymuş oluyordu.

Belgeler, bu harekete en uygun adın **«Anadolu İhtilâli»** olduğunu belirten cümlelerle doludur. Milli bir kongre toplamak için **«Anadolu'nun bilvücuh en emin mahallini**

seçmek», **«Anadolu'nun saf ve mukaddes milli emelleri» «Anadolu halkı milli İstiklali kurtarmak İçin bastan aşağı tek vücut bir hâle getirilmiştir»** cümleleri bunun canlı örnekleridir.

Bütün Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini birleştirerek tek bir teşkilât meydana getirmek için toplanan Sivas Kongresinde, yeni teşekkülün adı **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** olarak kabul edilmiştir. Halbuki, Sivas Kongresine Rumeliden yâni Doğu Trakya'dan kimse katılmamıştı. Fakat Cemiyetin adı tesbit edilirken politik bakımdan **«Rumeli»** kelimesi de ilâve edilmiştir. Gerçekte bu teşekkül bir **«Anadolu Müdafaai Hukuk Cemlyeti»**dir.

Bütün bu gerçekler sebebiyle ihtilâle **«Anadolu İhtilâli»** demeyi tercih ettik. Şüphesiz. **«Atatürk İhtilâli»** veya **«Türk İhtilâli»** de denilebilir. Fakat çilekeş Anadolu'nun ve Anadolu halkının bu ihtilâldeki yeri, kanaatimizce, her şeyden ağır basıyor. Gerçi, **Anadolu ihtilâli bir kadro hareketidir** ve halkın bu harekete ne şekilde ve ne ölçüde katıldığı bu kitabın 2. bölümünün **«Halk»** kısmında belirtilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da yer yer karşı ihtilâl hareketleri de olmuştur. Bütün bunlara rağmen, hele Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla, Anadolu, yeteri kadar birliğe kavuşmuş ve bu birlik, ihtilâlin siyasî ve askerî kuvvetinin sembolü olmuştur. İhtilâl kadrosu, ilk günlerden itibaren Anadolu ve Anadolu halkı adına hareket ettiğini açıklamakla, her şeyden önce Anadolu ve Anadolu halkını kurtarma amacını güttüğünü de ifade etmiş oluyordu.

ANADOLU İHTİLALİNİN NİTELİĞİ

Anadolu İhtilâli, dış görünüşüyle yabancı işgallere karşı vatanı kurtarmak gerekçesine dayanmaktadır. Halbuki **bu görüşün gerisinde uzun yılların hazırladığı, devletin bünyesini değiştir fikri yatar**. Hareketin önünde ve başında bulunanların çoğunluğu **ihtilâlci bir cemiyetin, İttihat ve Terakkinin**, fikir ve heyecan potasında yoğrulmuş kimselerdi. Cumhuriyeti akılları almayacak olanları bile en azından meşrutiyetçi idiler. Türkiye'nin bir takım köklü değişikliklerle kurtulacağına inanmışlardı. Fakat, nelerin değişmesi gerektiğini pek bilmiyorlardı. 1908 ihtilâline şu veya bu suretle karışmış olanlar kendilerini Anadolu İhtilâlinin içinde buldukları zaman, belki daha ileri bir ihtilâl fikrine sahip değillerdi. Yalnız, bu defa arkasından gittikleri

lider, İttihat ve Terakkinin liderlerine benzemiyordu. Onun kafasında, Anadolu ihtilâlinin gerçek etkeni olan fikirler günden güne olgunlaşmakta idi. Eğer Türkiye kurtulacaksa, Osmanlı devlet düzenininde yapılacak şekli değişikliklerle değil, yeni bir devlet düzeni getirerek kurtulacaktı. Mustafa Kemal Paşa tarafından daha başka biçimde ifade edilmiş olan bu fikir Anadolu ihtilâlinin ilk olarak devletin politik strüktürünü değiştirmeyi hedef güttüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra başlangıçtan itibaren sosyal strüktürün de değişmesi gereğinin düşünüldüğünü ortaya koyan sözlere ve fikirlere rastlamaktayız. Özellikle halkçı bir görüş, Anadolu ihtilâlinde kuvvetle kendini belli etmektedir. Nitekim, zaferden hemen sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayınlanan ve Cemiyetin **«Halk Fırkası»**na inkılâp edeceğini açıklayan 9 Nisan 1923 tarihli beyannamede aynen şöyle denilmektedir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti.»

Yalnız açıkça söylemek gerekir ki, Anadolu ihtilâlinin ekonomik yöndeki fikri oluşu çok kısır kalmış, 1930 yılma kadar yolunu pek bulamamıştır, ihtilâlin, bu alandaki ilk başarısı, ancak ekonomik bağımsızlığı sâğlamaktan ibarettir. **Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomiye itibar edilerek, özel teşebbüs teşvik olunmuş** ve daha sonra D.P. iktidarının da denediği gibi, burjuva yetiştirmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, ihtilâlin getirdiği yeni rejim, sosyal strüktürünü değiştirmek hedefini güttüğü halde bunu yapamamış ve halkçı görüş daha çok nazariyede ve özenti hâlinde kalmıştır.

1930 yılından sonra, ihtilâlin yeniden derlenip toparlanmaya çalıştığı, liberal ekonomiyi terkederek halkçı telâkkiye uygun bir devletçiliğe yöneldiği dikkati çekmektedir.

İncelemeğe değer bir husus da, aynı zamana rastlayan Rus ihtilâlinin Anadolu ihtilâli üzerindeki etkisidir. Anadolu ihtilâli henüz fiziki hazırlık safhasında iken ihtilâl liderlerinin, Rus ihtilâlini örnek almayı veya Türk toplumuna uyacak prensipler varsa onları aktarmayı düşündüklerini bâzı yazışmalardan anlamaktayız. Fakat kısmî de olsa böyle bir alış-verişin millî bağımsızlığı tehlikeye düşürmesi ihtimali, özellikle Bolşevik Rusya'da emperyalist eğilimlerin sezilmesi, kendilerini bu düşünceden uzaklaştırmış ve yalnız Rusya ile siyasi ilişki kurup yardım sağlama yolları araş-

tırılmıştır. Bu endişe, Anadolu ihtilâlinin yönünün tâyin ve tesbitinde daima ihtiyatlı, temkinli olmak zaruretini telkin etmiştir. Anadolu ihtilâlinin sola kaymasını önleyen bu etki, Türk ihtilâlcilerinin halkçı görüşü benimsemelerine engel olmamıştır.

Osmanlılık ve milliyetçilik fikirlerinin birlikte temsil edilmesine rağmen, birinci Büyük Millet Meclisinin çalışma tarzı ve ihtilâlci karakteri, Anadolu hareketinin bir ihtilâl olduğunu tereddüde yer bırakmıyacak şekilde ispatlamaktadır. Gerçi Meclisin bir takım zaafları vardı. Bâzı zamanlar, bâzı meselelerde ileri bir Meclis görünüşünde değildi. Fakat aynı Meclis öyle kararlar almıştır ki, bu gibi kararlar ancak bir ihtilâl meclisinden çıkabilirdi.

Anadolu ihtilâlinin niteliğini tamamlayan bir başka unsur da İstiklâl Mahkemeleridir, **İstiklâl Mahkemeleri;** hukukî dayanağı, yetkisi ve uyguladıkları yargılama usulü bakımından birer ihtilâl mahkemesinden başka bir şey değildir.

Anadolu ihtilâli, teokratik telâkkilerle idare edilen Osmanlı devletinin yerine lâik bir devlet kurmak, 600 yıllık Osmanlı hanedanını tasfiye ederek Cumhuriyeti tesis etmek suretiyle, hiç şüphesiz, yıktığı düzenden çok, ileri bir düzen getirmiştir. Eğer, ihtilâlin esprisi aynı canlılık ve zindelikle yaşatılabilse ve ihtilâlin kurduğu siyasî rejim bir elli yıl kadar devam edebilseydi Türkiye, meselelerini çözmeye yönelmek için daha iyi imkân bulurdu.[4]

****

4 Bu konu, kitabın İkinci cildinin son bölümünde daha geniş incelenmiştir.
226

A. İZMİR'İN İŞGALİNDEN SİVAS KONGRESİNE

(15 MAYIS 1919 — 4 EYLÜL 1919)

Mayıs 1919'da durum genel olarak şöyle görünüyordu:

Altı ay var ki, silâhlar susmuştu. Fakat, büyük fırtınalar öncesinin sessizliği sona ermek üzere idi. Samsun ve çevresinde duyulan gürültüler, bir iç mesele, alelade asayişsizlik olayları sanılıyordu. Gerçekte ise bunlar, yakında Anadolu'da başlayacak büyük kavganın uvertüründen başka bir şey değildi. Karadeniz Bölgesinin yerli Rumları bu derece ileri gitmekle, İstanbul'da bir başlangıç noktası arayarak vakit geçiren Mustafa Kemal Paşaya görev verilmesine sebep oldular. Diğer taraftan Yunanistan, Anadolu'dan pay almak için hazırlığını tamamlamış bulunuyordu.

Liyod George, Clemenceau ve Wilson, küskün İtalya'nın konferanstan çekilmesini fırsat bilerek Venizelos'u memnun etmenin yollarını araştırıyorlardı. Üçler Konseyinin 5 Mayıs günkü toplantısında Liyod George şöyle dedi:

«İtalyanların Doğuda, bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'da yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde, İtalyanları Anadolu' yu zaptetmlş bir hâlde görebiliriz. Onları, oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan Yunanlılara, İzmir'i İşgal izni verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini İtalyanlar Paris'e dönmeden çözmeliyiz. Mümkünse bugün öğleden sonra, İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, onlar, daha evvel davranacaklardır.»

- 6 Mayısta da : «Türkiye'deki Rumları korumak için, Venizelos'a İz

mlr'e 2-3 tümen çıkarmak izni verilmelidir» tavsiyesinde bulundu.

Clemenceau ve Wilson razı oldular.[5]

Mayısın yedisinde, itilaf Devletlerinin donanmaları İzmir önünde toplandılar. Olaylar öylesine hızlı gelişmekte idi ki, Rum patriği daha fazla beklemeyerek 9 Mayısta, İstanbul Rumlarını Türk tâbiyetinin mükellefiyetlerinden muaf ilân etti.

Türkler de boş durmuyorlardı, iş görecek kimseler yavaş yavaş yerlerini almakta idiler. Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tâyin edilen Mustafa Kemal Paşa, kendisine geniş yetkiler veren talimatı 6 Mayıs'ta cebine koymuş bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a varmış ve 3 Mayıs'ta Kolordusunun başına geçmişti. Rauf Bey (Orbay) askerlikle ilgisini kesmiş (8 Mayıs), olayların gelişmesini beklemekte idi. Albay Refet (Bele) Bey, Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığını almak üzere M. Kemal Paşa karargâhı ile beraber Anadolu'ya gidecekti. Ali Fuat Paşa, izinli olarak geldiği İstanbul'dan Ankara'ya, kolordusunun başına dönmüştü.

Tesadüfler ve tertipler, böylece, Anadolu ihtilâlinin şef kadrosunu tam zamanında belli etmiş oluyordu.

Mayıs'ın ilk haftası sonunda Genel Kurmay Başkanlığının kolordulara genel durum hakkında gönderdiği genelgede özet olarak şu bilgiler vardı.

«Üç sancak (Batum, Kars, Ardahan) da İslâm Şûrası İngilizler tarafından dağıtılmıştır.»

«Kars'a Ermeni Vali tâyin edilmiş ve bir Ermeni müfrezesi gelmiştir.»

«Trabzon'a Rusya'dan Rum göçmenleri gelmeye başlamıştır.»

«Hopa'da son günlerde bazı İslâm çeteleri görülmüştür.»

«Marmaris'e İtalyanlar bir müfreze çıkararak İskele ve kömür deposu inşasına başlamışlardır.»

«Tekirdağ'a bir İtalyan taburu gelip yerleşmiştir.»

«Edirne'deki İtalyan müfrezesi Karaağaca gitmiştir.»

«Hadımköyü'ne 250 kişilik bir İngiliz müfrezesi gelmiştir.»

«İngilizler, 4 kafile hâlinde 200 subay 1780 nefer esirimizi Mısır'dan İzmir'e getirmişleridir. 4. kafiledeki 310 nefer kördür.»

****

5 Prof. Jaschke (T. Bıyıklıoğlu — Atatürk Anadolu da, S. 3).

«Fransızlar 117 esirimizi Rusya'dan İstanbul'a getirmişlerdir.»

İzmir'in işgalinden önce Osmanlı idaresinin dikkatini çeken başlıca olaylar bunlardı. Karadeniz bölgesindeki Pontuscu faaliyet ve asayişsizlik ile Doğuda tesbit olunan İngiliz ve Ermeni hareketlerine karşı fazlaca hassas davranılıyordu. Bu arada, müttefiklerine karşı güvensizlik duyan İtalyanların daha aktif hâle geçtikleri göze çarpmaktadır.. Nitekim, Yunanlılar İzmir'e çıkmadan, İtalyanlar Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Fethiye'yi işgal etmiş bulunuyorlardı.

Bütün olup bitenlerin dışında, Mayıs ayının ikinci yarısı çok daha önemli olaylara gebe idi. Anadolu ihtilâlinin şartlarının tamam olması için Yunanlıların İzmir'e, M. Kemal Paşanın Samsun'a çıkması gerekiyordu.

229

1. İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir, 15 Mayıs 1919'da, Mondros mütarekenamesinin 7. maddesinde galip devletlere tanınan hakka dayanılarak Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Gerekçe bu olmakla beraber; işgalin asıl sebebi, Türkiye'nin paylaşılmasına ait plânın uygulanmaya konmasıdır. 1917 yılı ortalarında İtilâf Devletleri safında harbe giren küçük Yunanistan'a, büyükler, Batı Anadolu'da bir kısım arazi vermeyi vaad etmişlerdi. Biraz gecikme ile, şimdi bu vaad yerine getiriliyordu.

Türklerin nasıl bir tepki göstereceğini anlamak için 12 Nisanda yapılan küçük bir çıkarma[6] denemesinden sonra, bütün hazırlıktan tamamlanmış ve 14 Mayıs günü Türk makamları işgalden haberdar edilmiştir. İstanbul'daki İngiliz Siyasi Mümessili Amiral Web, Sadrâzama, İzmir önündeki filo kumandanı Amiral Calthorpe, İzmir Valisine aynı gün işgal hakkında birer nota verdiler. Bu suretle, gerekli siyasi formalite de ikmal edilmiş oldu. Ertesi sabah, hiç bir güçlüğe uğramadan Yunan birlikleri İzmir'de karaya çıkmaya başladılar.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, oluş ve sonuç bakımlarından birtakım gerçekleri ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

I — Osmanlı hükümeti, ordusu ve halk işgal karşısında büyük bir gaflet ve aciz göstermiştir.

Böyle olmasa idi işgalin önlenebileceğini iddia etmek mümkün değildir. Fakat, azimkar bir davranış; hiç değilse

****

6 - 12 Nisan 1919 günü Yunan zırhlısı Averof İzmir limanına gelerek karaya bir müfreze çıkarmış ve bu müfreze yerli Rumların taşkın nümayişleri arasında Kordon Boyunda dolaşmıştır. Kolordu Kumandan Vekili Albay Süleyman Fethi Beyin silâhla mukabele edeceğine dair ihtarı üzerine müfreze Averof gemisine alınmıştır.

işgal sırasında cereyan eden faciaları önleyebilir. İzmir'deki XVII. Kolordu ve 56. Tümen karargâhları ile birliklerinin dağılmadan daha gerilere çekilmesini sağlar, bir hayli silâh ve malzemeyi kurtarabilir, işgal olayını uzun bir süre İzmir şehrinde lokalize edebilirdi.

İzmir'in ve Batı Anadolu'dan bir parçanın Yunanlılara verileceği, Avrupa basını kanaliyle ve diplomatik yollarla çok önceden öğrenilmişti. Buna rağmen hiç bir teşebbüs yapılmamış, sabır ve tevekkülle olayların gelişmesi beklenmiştir. Daha kötüsü İzmir'de gerekeni yapabilecek kudrette vali ve kumandan bulunduracak yerde, işgalden kısa bir süre önce hükümet, Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nurettin Paşayı geri çekerek Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensup Kanbur İzzet'i Valiliğe, Ali Nadir Paşaya Kolordu Kumandanlığına tâyin etmiştir, ikisi de şahsiyetsiz, âciz, uyuşuk ve duygusuz idi.

İzmir'in işgal edileceği, 14 Mayıs akşamı şehirde duyulmuştu. Vali, soranlara **«Yalandır»** diyor ve işgali halktan gizliyordu. 15 Mayıs sabahı erkenden yayınlanan Köylü gazetesinde Valinin şu demeci çıkmıştı :

«Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında söylentiler çıkarmışlar, yalandır. Tekzip edilir.»

Vali, aklınca, halkın galeyana gelerek bir hâdise çıkarmasını önlemek ve hükümete karşı dirayetini isbat etmek istemişti.

Kolordu Kumandanı ise 14/15 Mayıs gecesi bütün subayları evlerinden getirerek kışlada toplamıştı. Bu da Kumandanın basireti (!) idi. Böylece, kolordu subayları işgali toplu bir hâlde kışla penceresinden seyretmişler, fakat ne haysiyetlerini, ne de hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Yunanlılar, 15 Mayıs günü, bir kısmı er olmak üzere 30-40 kişiyi sebepsiz yere öldürmüşler ve 60'dan fazlasını da ağır veya hafif surette yaralamışlardır.

İşgal sırasında cereyan eden faciayı kısaca belirtmek için şöyle diyebiliriz :

O gün, milletin ve ordunun şerefi, haysiyeti, gururu Kordon Boyunda, kaldırımlarda sürüklendi ve çiğnendi.

14/15 Mayıs gecesi İzmirlilerin gösterdikleri olumlu davranış[7] bile bu acı tablonun doğmasını önleyemedi.

****

7 İzmirli gençlerin teşvikleriyle o gece halk Yahudi maşatlığında toplanmış ve ateş yakarak sabaha kadar bir miting yapmıştır.

Hükümet, İzmir'in işgali üzerine, İtilâf devletleri mümessillerine bir muhtıra vermiş ve o gece istifa etmiştir, istifanamede, *«beş senelik kötü idarenin elim neticelerini imkân derecesinde ıslah için böyle müşkül bir devrede iki buçuk aydan beri işbaşında bulunduğunu»* ifade eden hükümet, *«alınması gereken bilcümle tedbirlere başvurduğu hâlde İtilâf devletlerince İzmir için verilen son karar sebebiyle müşkül mevkie düştüğünden»* bahisle yeni bir kabine kurulmasına imkân vermek maksadiyle istifaya karar verildiğini belirtmekte idi.

Mabeyn Başkatibinin naklettiğine göre, İzmir'in işgalinden dolayı **«Pek düşünceli ve kederli bir hâlde»** olan Zât-ı Şahane, Sadrâzam Damad Ferit Paşa'nın mümkün olan her şeyi yaptığına inanmış olacak ki, yeni hükümetin kurulması görevini yine ona verdi. 19 Mayıs'ta kurulan ikinci Ferit Paşa kabinesi, istifa eden kabineden pek farklı değil. Ancak, kabineyi kuvvetlendirmek için 20, 22, 24 ve 25 Mayıs günlerinde, zamanın ünlü devlet adamlarından Reşit Akif Paşa, Ali Rıza Paşa, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, eski Şeyhülislâm İbrahim Efendi, Ahmet Abuk Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve Rıza Paşa Meclisi Vükelâya[8] memur edildiler.

İşte, İzmir'in işgalinden sonra başvurulan ilk tedbir (!) bu oldu: Kuvvetli hükümet. Yeni hükümetin kuvveti, **«Şeyhin kerameti kendinden menkul»** sözüne pek uymaktadır. Nitekim hükümetin kuvvetine kimse inanmadığı için tedbir araştırmak üzere 26 Mayıs'ta Saltanat Şûrasının toplanması kararlaştırılmıştır.

II — İzmir'in İşgali, Yunanistan'ın, hak İddia ettiği Batı Anadolu topraklarını İlhaka hiç de hazır ve lâyık olmadığını göstermiştir.

Türkler tarafından girişilmiş bir direnme ile karşılaşmadıkları hâlde Yunanlıların işgal günü İzmir'deki davranışı, bir devlet kuvvetine yakışmayacak ölçüde çirkin ve korkunçtur. Bir tabancanın patlaması[9] Yunan birliklerini çileden çıkarmış, şehrin birçok yeri muharebe meydanına dönmüştür. Hükümet konağına, kışlaya, kahvelere, evlere ateş açılmıştır. Silâhlı yerli Rumların da katıldığı bu askeri harekette yalnız bir taraf silâh kullanıyordu. Yerleşmek üzere

****

8 - Sandalyasız nazır demektir.

9 - **Hasan Tahsin adında biri tarafından atılmıştır. Yunanlılara karsı atılan ilk kurşundur**.

232

gelen bir istilacı kuvvetin, bu derece basiretsiz davranışı güç izah edilebilir.

Yunan askerinin İzmir'e gelişi, bir devlet gelişi değildi. Buradaki Türklere bir teb'a muamelesi yapılmayacağı belli oluyordu. Aylardan beri hazırlanan ve tahrik edilen İzmirli Rumlar ise, istilâcı kuvvetin karşılayıcıları iken, bir ânda öncü kuvvet oluvermişlerdi.

Büyük ve eski bir medeniyetin vârisi olan bu küçük devletin, hak iddia ettiği Batı Anadolu topraklarını ilhaka hiç de hazır ve lâyık olmadığı daha ilk günden açıkça anlaşılmıştı. Yunanlılar eski İyonya'ya yeni bir düzen değil, kin ve zulüm getirmişlerdi. Bu sebeple Türk-Yunan çatışması son derece çetin ve kıyıcı olacaktı.

III — İşgalin niteliği ve oluş şekli Türkleri uyarmış ve tehlikenin büyüklüğünü göstermiştir.

Mütarekeden sonra İstanbul'un işgali, resmî çevrelerce kaybedilmiş bir harbin tabiî sonucu olarak kabul ediliyor ve geçici sanılıyordu. Güneydeki Fransız ve İngiliz kuvvetleri, Doğuyu tehdit eden Ermeni kuvvetleri mezvii tehlikeler olarak görülüyordu. Doğu Karadeniz sahil bölgesini hedef tutan **«Pontus Devleti»** sözleri, henüz, şayia olmaktan ileri bir anlam ifade etmiyordu. İzmir'in birdenbire Yunanlılar tarafından işgali, Türkler üzerinde bir şok tesiri yarattı, İzmir'e Yunanlıların çıkması, mevziî kalmak istidadında olmayan, yayılmaya başlamış ve daha da genişleyecek büyük bir tehlike görünüşünde idi. Gerçi bu aksiyonun reaksiyonu, aynı şiddetle, âni ve yaygın olmadı. Mustafa Kemal Paşayı düşündüren, endişeye sevkeden[10] ölü dönem uzun sürmemiş, İstanbul mitingleriyle, Mustafa Kemal Paşanın da uyarmalarıyla Anadolu'da yer yer yapılan mitinglerle şaşkınlık havası silinmiştir. Yunan birlikleri İzmir'den içerilere doğru ilerledikçe, her tarafta tehlikenin ağırlığı daha iyi duyulmaya başlanmıştır.

Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalan hükümetin güçsüzlüğü de ayrıca bir gerçeği ortaya koyuyordu: Artık hükümetten bir şey beklenemezdi. Bu iki başlı uyarıcı durum, Kuvayi Milliye'nin doğuşunu ve Millî Mücadelenin başlamasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

IV — İzmir'in işgali, Anadolu ihtilâlinin doğmasında olumlu bir etki yapmış ve İhtilâli çabuklaştırmıştır.

İdeolojik bir yönü olmayan Anadolu İhtilâli, Mustafa

****

10 Bk. Nutuk: S. 22.

Kemal Paşanın kafasında, politik strüktürü değiştirerek memleketi kurtaracak yeni bir rejim kurmayı hedef tuttuğundan, İzmir'in işgali ve hükümetin işgal karşısındaki tutumu, ihtilâl liderinin işine çok yaramıştır. **Halka, dış düşmanı göstererek devlet düzeni dışında bir organizasyon kurmak**, sonra bu organizasyonu memleket haklarını korumayan hükümete karşı işletmek, Anadolu İhtilâlinin stratejisine temel teşkil eder. İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşaya bu fırsatı vermese idi, ihtilâlin en büyük dayanağı olan orduyu bile İstanbul'dan ayırmak güç olurdu. O takdirde, mevcut kuvvetleri bir ihtilâl davranışı içine sokabilmek için, bu derece net olmayan başka gerekçeler göstermek gerekecekti.

İyi bir tesadüf, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gelişi ile İzmir'in işgalini zaman bakımından denk getirmiştir. Fırsatlardan faydalanmayı bilen ihtilâl lideri, **ilk merhalede, memleketi yalnız dış düşmanlardan kurtaracak adam rolünde görünmüş ve ihtilâlci hüviyetini gizlemiş olmasına rağmen, İzmir'in işgalini hükümete karşı alabildiğine istismar etmiştir.** Durum böyle olmasa idi, hükümetin âsi ilân ettiği, ordu ile ilişiği kesilmiş bir Tuğgeneralin arkasından gidecek, pek az babayiğit çıkardı. 1919 Türkiye'sinin şartları, böyle bir ihtilâl için fazla elverişli değildi.

V — İzmir'in işgali, Türk istiklâl Harbinin gerçek cephesini ve savaşılacak asıl düşmanı tâyin etmiştir.

Kuzeydoğu sınır bölgesinden İngilizler çekilmişler ve yerlerini Emeni kuvvetlerine bırakmışlardı. Bu cephede yalnız Ermeniler ile dövüşmek söz konusu idi. Güneyde ise İngilizler Antep, Mâraş ve Urfa gibi birkaç yeri işgal etmişler ve sonra yerlerini Fransızlara terk etmişlerdi. İtalyanlar büyük bir istilâcı kuvveti olarak görünmüyorlardı. Antalya ve Konya'da bulundurdukları küçük müfrezeler fazla endişeyi mucip olamazdı. İngiliz, Fransız ve İtalyanların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulundurdukları, kontrol subayları ve Samsun ve Ankara gibi bazı yerlerdeki küçük işgal müfrezeleri bu devletlerin Türkiye ile yeni bir harbe girişmiyeceğini gösteriyordu. Zaten harb sonrası durumları icabı İngiltere'nin, İtalya'nın, hattâ Fransa'nın yeni bir harbi göze almıyacakları belli olmuştu. Bu büyük devletler, yenilmiş Osmanlı Devletine zafer programlarını politik yollarla ve hazırlıkları devam eden barış andlaşması ile kabul ettirecek-lerini umuyorlardı.

Fakat Yunanlıların önemli kuvvetlerle Anadolu'ya çıkmaları, kendilerine verilen belgeyi ilhak için gerekirse harb etmek niyet ve kararında olduklarını açıkça ortaya koymuştu. Türkiye her şeyden önce kendi topraklarından bu küçük devleti atmak zorunda idi. Bunu yapamadıktan sonra büyük devletlerin emellerine karşı durmak mümkün olamazdı. Şu hâlde Türk kurtuluşunun sağlanması için girişilecek istiklâl harbinin asıl cephesi Batı Anadolu'da kurulmuş demekti. Dolayısiyle savaşılacak düşman da belli olmuştu. Türk istiklâl harbinin plânı bu gerçeğe göre hazırlanabilirdi.

235

2. MUSTAFA KEMAL PAŞA

ANADOLU'DA

Üç gün önce İstanbul limanından ayrılan Bandırma vapuru Mayısın 19'unda Samsun limanında, sahilden bir hayli uzakta demirledi. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, büyük işler görmek üzere geldiği Anadolu'nun kapısı önündedir. Bu kapıdan içeri girdikten sonra, artık kendisini bekleyen zafere doğru koşabilecek ve hiç bir kuvvet buna engel olamayacaktır.

Tarih, bu günü, Anadolu için yeni bir fetih başlangıcı ve Türk milletinin kaderinde dönüm noktası olarak kaydedecekti. Binlerce yıldan beri birçok fatih Küçük Asyayı, çeşitli yönlerden gelerek kendi zaferleri için fethetmişlerdi. Bu defa fetih yolu Samsun'dan başlıyacak, fakat fatih, bu zaferi milletine hediye edecekti. Değişiklik sadece bundan ibaret değildi. Eski fatihler muzaffer ordulara kumanda etmişlerdi. Yeni fatih ise yenilmiş bir ordunun başına geçecekti. Mustafa Kemal Paşa o gün memleketin genel durumunu şöyle görüyordu :

«Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grub, Genel Harpte mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütarekename imzalamış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir halde, Millet ve memleketi Genel Harbe sevk edenler, kendi hayattan endişesine düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, basit, şahsını ve yalnız tahtını koruyabileceğini hayal ettiği adi tedbirler araştırmakta. Damad Ferit Paşanın başkanlığındaki kabine; ***âciz, haysiyetsiz, korkak*** *yalnız padişahın isteğine bağlı ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir duruma razı.*

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta*...*

236

İtilâf Devletleri, mütareke hükümetlerine uymaya lüzum görmüyorlar. Birer bahane ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urla, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan askeri kıtaları, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subaylar ve memurları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, söz başlangıcı kabul ettiğimiz tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919 dâ İtilâf Devletlerinin izniyle Yunan Ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, hiristiyan unsurlar gizli, açık hususi emel ve maksatlarının gerçekleşmesine devletin bir ân önce çökmesine gayret ediyorlar.»

Bu karanlık tablo, taze hâtıralara dayanılarak zaferden sonra çizilmiştir. Acaba Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı zamanki gerçek intibaları ne idi? Bunu tesbit etmek, elbette faydalı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya büyük ümitlerle olduğu kadar önemli endişelerle de yüklü olarak gelmişti. Samsun'da edindiği ilk bilgiler ise pek de hoş şeyler değildi. Samsun'a iki gün önce (17 Mayıs) yüz kadar İngiliz askeri daha ihraç edilmişti. Bu askerlerle beraber gelen iki İngiliz yüzbaşısının Sivas'a kontrol subayı olarak gideceklerini öğrenmişti. Halkı, Pontuscu çetelerden tedirgin ve yılgın bulmuştu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir başlangıç sayıyor ve bunun arkasından İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askeri işgali genişletmelerini, Samsun ve Trabzon'a Yunan veya diğer işgal kuvvetlerinin çıkmalarını mümkün görüyordu. Doğu bölgesi için ayrıca endişeleri vardı ve bu hususta bazı haberler almıştı.

Asayişin sağlanabilmesi için jandarmayı çok yetersiz bulmuştu. Orduda, askerlerin geniş ölçüde firar etmekte bulunduklarını öğrenmişti. Bunun bulaşıcı hastalık gibi olduğunu ve güç önlendiğini biliyordu. Genel Kurmaya gönderdiği asayiş raporları böyle üzücü gözlemlerle dolu idi.

Sağlık durumu bozuktu. Böbreklerinden rahatsız olduğu için, çok hoşlandığı ve âdet edindiği hâlde alkol almıyordu. Buna karşılık çok çalışmak zorunda idi. Kafası, büyük ihtilâl hazırlığının güç problemlerini çözmekle devamlı şekilde meşgul bulunuyordu.

237

İşte, bütün bu sebeplerden dolayı, Mustafa Kemal Paşayı zaman zaman karamsar bir psikoloji içinde görmekteyiz. 21 Mayısta, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgrafta söyle demektedir:

«Genel durumun almakta olduğu acıklı şekilden pek elemli ve özgünüm. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani görevi yakından ortak çalışma ile en İyi yerme getirmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim.»[11]

Genel Kurmaya gönderdiği 22 Mayıs tarihli raporun son cümleleri, endişeli, acı bir feryadı hatırlamaktadır:

«Bu münasebetle belirtmek istediğim nokta şudur: Varlığımıza önem vermiyorlar, âdeta memleketimizi açık bir sahra gibi telâkki ederek kuvvetlerini kendi arzularına ve gizli düşüncelerine göre ayırıyor ve yerleştiriyorlar. Yavaş yavaş başlamış olan bu harekât yine aralıklı olarak ve aynı usullerle artmakta ve genişlemektedir. Bir gün her tarafta emrivakiler karşısında kalmanın pek çok muhtemel olduğunu kemali hürmet ve saygiyle arzeylerim.»[12]

Mustafa Kemal Paşanın 29 Mayısta III., XV. ve XX. Kolordu Kumandanlarına gönderdiği şifreli telgraf[13] dikkatle okununca, anlaşılıyor ki, bugünler memleketin durumunu en karanlık gördüğü bir dönemdir. Nitekim, bir gün sonra Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı telgrafta şu cümleye rastlamaktayız :

«Evvelce de arzettiğim şekilde siyasi vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum.»[14]

Durum, Mustafa Kemal Paşanın gördüğünden farklı değildi. Fakat **O, bu gerçeği görürken hiç bir zaman ümidini yitirmemiştir.** Çünkü başka gerçekleri de görüyordu. Gözlerinin önünde gerili duran karanlık tablonun gerisinde gizli, başka bir âlem vardı ki, bunu Mustafa Kemal Paşa çok iyi biliyordu. Bu âlem, geniş Anadolu toprakları ile onun üzerinde yaşayan halk idi. Milli bir hareket yaratılırsa karanlığın yırtılabileceğine güveniyordu. **«Büyük mikyasta fiilî tecrübelere rağmen yine milliyet hissinin öldürülmediği ve yine Kuvvetle yaşadığı»** hakkındaki inancı bu güvenin esasını teşkil etmektedir.

****

11 Nutuk, C. III. Vesika No: 10.
12 H.T.V.D. No: 4 Vesika: 69.
13 Kâzım Karabekir, istiklâl Harbimiz S. 35-36.
14 Kâzım Karabekir, istiklâl Harbimiz S. 37.
238

Mustafa Kemal Paşa, bir gazete muhabirine Amasya panayırında kendisini alkışlayan halkı göstererek şöyle der:

«Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın. Bu palaspareler içinde perişan gördüğün insanlar yok mu. Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey. Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkasta, Gailçya'da, şurada burada arslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.»

Mustafa Kemal Paşa Türk milletine güveniyordu. Belki de güvendiği yegâne kuvvet millet idi. Çünkü biliyordu ki: «Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır.»

239

3. YUNAN İŞGALİNİN GENİŞLEMESİ

İzmir'e yerleşmiş bulunan Yunan birliklerinden bir kol kuzeye doğru çıkıp 20 Mayıs'ta Menemen'i; başka bir kol da, aynı gün güneye doğru inip Torbalı'yı işgal etti. Birkaç gün süreyle başka bir Yunan ileri hareketi olmadı. 23 Mayıs'ta Yunan Tümen Kumandanı Safirus, Venizelos'tan hareket emri aldı.

Yunan ordusu üç yönden Anadolu'nun içerilerine doğru sarkmaya başlayacaktı. Birinci yön, Gediz Vadisi idi. Menemen'den başlıyarak Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef tutuyordu, ikinci yön, Menderes Vadisinde Torbalı - Bayındır - Ödemiş yolu olacaktı. Üçüncü yön ise, Torbalı'dan daha güneye sarkan birliklerin takip edecekleri yön idi. Bu birlikler de Aydın'ı işgal ederek Büyük Menderes Vadisinde ilerliyeceklerdl. Ayrıca Ayvalık sahillerine çıkarılacak Yunan kıtaları Ayvalığı işgal ettikten sonra doğuya doğru sarkacaklardı.

Yunan ordusunun bu yürüyüş yönleri Türk milli cephelerinin nerelerde kurulacağını belli etmiştir.

Gediz Vadisinde ilerleyen birinci kol, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal etti.

Torbalı'dan hareket eden ikinci kol, 27 Mayıs'ta Bayındır'ı. 30 Mayıs'ta Ödemiş'i işgal etti. Üçüncü kol da 29 Mayıs'ta Aydın'a girdi. Aydın'daki 57. Türk Tümeni Kumandanı Albay Şefik, Yunanlılar şehre girmeden önce elinde kalan 10 subay ve 43 eri alarak güneye çekilmiş ve daha sonra karargâhını Çine'de kurmuştur.

Mayıs ayı sonunda Yunan işgal alanı bir hayli genişlemiş ve Turgutlu - Ödemiş - Aydın çizgisini bulmuştu. Bu kırık çizgi Batı Anadolu'ca doğru yönünü gösteren bir ok ucuna benziyordu.

Halk, işgal karşısında son derece pasifti. Büyük çoğunluk, yapacak bir şey kalmadığına inanıyor ve kadere

240

boyun eğmeğe hazırlanıyordu. Hele İzmir'e yakın olan yerlerin halkı uslu durarak cezadan kurtulmayı düşün inekte idi. Çeşitli vesileler ile halkın moral durumunu belirtmiştik. Genişleyen işgal karşısında halkın işgale boyun eğmesinin bir sebebi de yerli Rumların propagandaları ve taşkınlıklarıdır. Türk halkı, Rumların bu davranışından kısmen uyuşmuş, kısmen sinmişti. İzmir'in işgali üzerine oradaki birliklerden bu bölgeye doğru kaçan subay ve erler de halkın moralini tamamen sarsmıştı. Savunma için hiçbir ümit görünmüyordu. Şehir ve kasabalarda görevli olarak bulunan yabancı kontrol subayları da Yunan işgalinin geçici olduğu söylentisini yayıyor ve halkı uyuşukluğa sevkediyorlardı. Gerek kontrol subayları, gerekse **harb aleyhtarı, İttihatçı düşmanı Hürriyet ve İtilâfçılar**, âciz idare âmirleri ve diğer bozguncular halkın kulağına devamlı olarak şu sloganları fısıldıyorlardı:

«İzmir'de silâh patlamasa idi bu facia olmazdı.»

«İşgal geçicidir.»

« Padişah Yunanlılarla harb etmeye taraftar değildir.»

«Asker kaçıyor. 5-10 silâhlı ile memleket savunulamaz.»

«Subayların lâfına aldanmayınız. Onların bir dikili ağacı bile yok. Sizi yeni bir maceraya sürükliyeceklerdir.»

İzmir'den başlayan Yunan ileri yürüyüşünün ilk hedefi Manisa idi. Manisa İzmir'den sonra 120.000 nüfusu ile bu bölgenin en büyük şehridir. Çoğu merkezde olmak üzere nüfusun 23.000 ini Rumlar teşkil ediyordu. 200 yataklı askeri hastahanesi, silâh ve mühimmat depoları, cephanelikleri ile aynı zamanda önemli bir askeri merkez idi. Manisa'da bir de piyade taburu vardı. Manisa aydınları, 1918 Kasımında **«istihlâsı Vatan Cemiyeti»**ni kurarak Müdafaai Hukuk zihniyetinin öncüleri olmak şerefini kazanmışlardı. Sonra da İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti ile birleşmişlerdi. Fakat işgalden önceki günlerde bu teşekkülün Manisa'nın savunması için herhangi bir harekette bulunduğu görülmemiştir.

Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey haysiyetsiz, millî duygulardan yoksun bir kimseydi. Halkın işgale karşı reaksiyon göstermesine engel olmaya çalışıyordu. Esasen Manisalılar da şehri savunmaya istekli değillerdi. Vilâyete (İzmir'e), İstanbul'a feryatnameler, İtilâf Devletleri mümessillerini kurtaracaklarını sanıyorlardı. İngiliz kontrol subayı ile mutasarrıf, halkı uyuşturmak için ne lazımsa yapıyor

241

lardı. Mutasarrıf şehre ve civar ilçelere şu bildiriyi yayınlamıştı :

*«İşgal dolayısiyle meydana gelen milli galeyanın İtilâf Devletleri kararlarının tatbikine aykırı bir harekete dö*nüşmesi, *meşru hukukumuzun bozulmasını doğuracağından, milli ve vatani menfaatlere aykırı bir hâl ve hareket meydana getirtmeyerek unsurlar arasında mevcut sükûn* ve *dostluğun devamı hususunda gayret edilmesi ilân olundur.»*[15]

Manisa mevki kumandanı Yüzbaşı Zeki, mutasarrıf gibi düşünmemekle beraber, âciz ve kararsız bir askerdi. Şehirdeki silâh ve malzemeyi Salihli'ye göndermesi için emir aldığı ve bunu da yapmak istediği hâlde görevini yapamamış ve Yunan ordusuna 48.000 tüfek, 8 kamalı, 80 kamasız top ve milyonlarca mermi bırakmıştır.

İşgale uğrayan yerlerin çoğunun durumu Manisa'ya benzer. Fakat **Bergama** ve **Ödemiş** gibi bazı merkezlerde askeri idare, işgale karşı aynı uysallığı göstermeyip silâh ve cephanenin düşman eline geçmesine engel olduğu gibi işgale karşı sert tepkiler gösterilmiştir. Genellikle Yunanlıların 1919 Mayıs ve Haziran ayındaki ileri hareketlerinin önemli sayılacak bir direnme ile karşılanmadığı bir vakıadır.

BATI ANADOLU'DA ÜÇ ALBAY

Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da silâhlı bir millî hareketin başlamasını sağlayan ve bu hareketi bir süre sevk ve idare eden üç albaydır: **Albay Bekir Sami (Anday)**, **Albay Köprülülü Kâzım (Özalp)**, **Albay Mehmet Şefik (Aker)**. Kimseden kesin bir emir ve talimat almadan büyük bir sorumluluk yüklenerek, hükümetin genel eyilimine apaçık bir şekilde mücadele bayrağını açan bu albaylardan M. Şefik Bey İzmir işgal edildiğinde merkezi Aydın'da bulunan 57. Tümenin Kumandanı bulunuyordu, İzmir işgal edilince, bağlı bulunduğu XVII. Kolordu karargâhı dağılmış ve mercisiz kalmıştı. Yine İzmir'de bulunan ve aynı kolorduya bağlı elan 56. Tümen de dağılmıştı. Bu Tümenin sağlam kalan tek birliği **Ayvalıktaki 172. Alay** idi. **Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya)** Beydi. 56. Tümenin subaylarından bir kısmı Yunanlılar tarafından öldürülmüş veya yaralanmış, küçük bir kısmı Aydın ve Manisa istikametinde kaçmış.

****

15 Bezml Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, S. 171.

geri kalanını da Yunanlılar bir vapurla Bandırma'ya getirip bırakmıştı. 172. Alaydan başka, bütün birliklerdeki asker ya kendiliğinden kaçtığı veya Yunanlılarca terhise tâbi tutulduğu için Tümen fiilen yok olmuştu.

İzmir'in güneydoğu bölgesinin yegâne askerî kuvveti olan 57. Tümen, dağınık ve zayıf birliklerine rağmen, işgale karşı vaziyet alması gereken bir teşekkül idi. Fakat **57. Tümen Kumandanı Albay Şefik**, kişiliği bakımından bu şartların gereğini tam anlamı ile yapabilecek bir asker değildi. Büyük riskleri göze alacak kadar cesaret ve atılganlık gösteremedi ve insiyatifini kullanamadı, İzmir'in işgalinden sonraki günlerde kendisini bir süre kararsız ve pasif görmekteyiz. Albay Bekir Sami'nin Kolordu Kumandan Vekili sıfatı ile verdiği emirler ve Harbiye Nezaretinin genelgeleri eline ulaşmaya başlayınca toparlanmış, daha aktif bir tavır takınmıştır. Ancak bu suretle, Aydın bölgesinde Kuvayi Milliyenin teşekkülünde ve **Demirci Efe** sahneye çıkıp duruma hâkim oluncaya kadar millî müfrezelerin kurulmasında, sevk ve idaresi hususunda birtakım gayretler göstermiştir. **Yörük Ali Efe**'nin bir Kuvayi Milliye Müfrezesi ile meydana çıkmasını ve Aydın bölgesinde diğer kuvvetlerin teşekkülünü Mehmet Şefik Bey teşvik etmiş ve bir süre harekâtı idare eylemiştir. Demirci Mehmet Efe sahneye çıkınca ca Efe'nin karargâhına intisap etmiş ve Demirci Efe tedip edilinceye kadar Albay Şefik, Efe'nin yanında bulunmuştur. Kuvvetli bir kişiliği olmadığından âdeta Efe'nin maiyeti gibi çalışmıştır.

XVII. Kolordunun ve 56. Tümenin akıbetini öğrenen Harbiye Nezareti, İzmir'in işgalinden 3-4 gün sonra, o sırada İstanbul'da bulunan Albay Bekir Sami Beyi XVII. Kolordu Kumandan Vekilliğine ve 56. Tümen Kumandanlığına tâyin etti. Albay Bekir Sami'nin İstanbul'dan ayrılacağı gün Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile yaptığı veda görüşmesi, çağın askeri erkânının ruh haletini gösterdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

«Harbiye Nazırı — Size hiçbir emir vermedik. Anadolu'da ne yapacaksınız?

Albay — Vatanım ne emrederse onu...

***Harbiye Nazırı** (ağlamaya başlıyor) — **Allah muvaffak etsin oğlum. Erleri ve subayları toplayınız. Fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılar ile çarpışmamaya dikkat ediniz.** »*[16]

****

16 Rahmi Apak — Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu, S. 20
243

Albay Bekir Sami, 21 Mayıs 1919da yani Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışından 2 gün sonra Bandırma'ya çıktı.

Keşan'daki 60. Tümenin Kumandanı olan Albay Kâzım izinli idi ve İzmir işgal edildiği gün İzmir'de bulunuyordu, işgal üzerine güçlükle kaçarak 22 Mayıs günü trenle Bandırma'ya geldi. Bekir Sami Beyle buluştu. Bandırma' da 61. Tümen vardı. Fakat, Tümen Kumandanı Albay Muhittin de izinli idi. Askerlik Dairesi Reisi Tümen Kumandanlığına vekâlet ediyordu.

Albay Kâzım XVII. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Beyle beraber teşkilât yapmak üzere Akhisar'a kadar gitti. Dört gün süren bu yolculuğun macerası pek ümit verici olmamıştı. Kâzım Bey 26 Mayıs'ta trenle İstanbul'a döndü. Mevki ve sıfat sahibi olmadan Batı Anadolu'da iş yapılamıyacağını anlamıştı. Bandırma'daki 61. Tümene kumandan olmak istiyordu. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşaya müracaat ederek gördüklerini ve durumu anlattıktan sonra :

— *Ben, Bandırma'daki Tümenin Kumandanlığına gitmeliyim. Sizden emir aldım demem. Yunanlılarla muharebe ederim,* dedi.

Cevat Paşa, *«Yahu bu işi yapabilir misin»* diyerek Albay Kâzım'ın gözlerinden öptü ve kendisine bir rapor vermesini istedi. Bu rapor üzerine Cevat Paşa, Kâzım Beyi re'sen 61. Tümen Kumandanlığına, Albay Muhittin Beyi de onun yerine Keşan'a 60. Tümen Kumandanlığına tâyin etti.

Albay Kâzım, bu suretle Batı Anadolu'ya tekrar, fakat bu defa Tümen Kumandanı sıfatiyle gelmiş bulunuyordu. 18 Haziranda Bergama'da karargâhını kurdu.[17]

56. 57. ve 61. Tümen Kumandanları olarak Millî Mücadelenin ilk günlerinde Batı Anadolu'da gördüğümüz bu üç Albayın emrinde gerçekte ciddiye alınacak bir kuvvet yoktu. Özellikle Albay Bekir Sami'nin Kolordu Kumandan Vekilliği de, Tümen Kumandanlığı da sembolik idi. Batı Anadolu'ya daha çok teşkilâtçı olarak gönderilmişti. Mümkün olduğu kadar, dağılmış birlikleri toplayacak ve mevcut birliklerin dağılmasını önliyecekti. Nitekim, kâh trenle, kâh at sırtında ve yanında bazen birkaç subay, bazen de tek başına Batı Anadolu'yu dolaşarak rastladığı bir-

****

17 - Kâzım Paşanın kendisinden dinledik.

liklere, askerlik şubelerine, jandarma kumandanlarına, silâh ve cephane deposu kumandanlarına emirler vermiştir, işgalin yarattığı bozgun ve şaşkınlık havası içinde Batı Anadolu'daki askeri kıt'aların emir alıp, rapor verdikleri tek merci, günlerce, bu gezici Albay olmuştur. Bandırma'dan başlayarak, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Eşme, Kula, Bekir Sami Beyin karargâh kurduğu yerlerdir. Halkı duygusuz, lâkayt bulmaktan, bazı şehir ve kasabaları Yunan bayraklariyle donatılmış görmekten, silâh ve cephane depolarını gerilere nakledemeyen beceriksiz, miskin subaylara rastlamaktan zaman zaman ümitsizliğe düşen Albay Bekir Sami, bir yerde duramamış aralıksız dolaşmıştır.

Albay Bekir Sami'nin 21 Mayıstan itibaren Batı Anadolu'daki ilk bir aylık faaliyeti Kuvayi Milliye'nin doğmasında son derece faydalı olmuştur. Albay, aldığı emir üzerine 56. Tümeni Bursa'da teşkil etmek maksadiyle 21 Haziran' da Kula'dan hareketle Bursa'ya gitti. Bir sene sonra Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgalinde, bazı meb'uslar Bekir Sami Beyin suçlu olduğunu ileri sürerek yargılanmasını istemişler ve esasen gözlerinden rahatsız olan Albay o günlerden sonra Millî Mücadelede aktif bir rol alamamış, bir kenara çekilmiştir.

Albay Kâzım Bey, yalnız Kuvayi Milliye'nin değil, bütün Millî Mücadele devrinin birinci sınıf şahsiyetlerinden olduğu için çok tanınmakta ve hizmetleri herkesçe bilinmektedir. Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuvayi Milliye'yi organize eden ve ustalıkla kullanan teşkilâtçı bir askerdir. Çerkez Ethem de dahil olduğu halde bütün Kuvayi Milliye Kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumelili oluşu ve Balkan Komitecileriyle geçirdiği uzun tecrübeler bu ittihatçı ve **«Teşkilâtı Mahsusa»**cı subayın kuvvetli taraflarıdır.

Albay Kâzım XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşanın emrinde idi. Birinci Dünya Harbi sonlarında Kafkasya'da da Yusuf İzzet Paşanın emrinde çalışmış ve itimadını kazanmıştı. Bu sebeple Yusuf İzzet Paşa ile bir ihtilâfa düşmeden dilediği gibi çalışmak imkânını bulmuştur. Kendisi şöyle diyor:

«Yusuf İzzet Paşa, Kuvayi Milliye'ye karışmak istemiyordu. Ben de karıştırmadım. Bana güvenirdi. Kolordu Kumandanlığı da yapmadı. Bana da karışmadı. Kuvayi Milliye'ye yardımcı oldu. Sonra meb'us olup Ankara'ya gitti.»

Kuvayi Milliyenin ilk teşekkülü sırasında Batı Anado-

lu da bulunmadığı için Albay Refet (Bele) den burada söz etmeyeceğiz.

KUVAYİ MİLLİYENİN DOĞUŞU

Batı Anadolu'da fiilen ilk Kuvayi Milliye Ödemiş'te kurulmuştur. Bunun izahına geçmeden önce, bazı olayları kısaca nakledeceğiz.

İzmir'in işgali üzerine buradaki 56. Tümen dağılmış ve Tümene bağlı subay ve erler çeşitli yönlere kaçmışlardı. Bu arada topçu ve uçak subaylarından 27 kişi ile 68 er dağınık olarak 16 Mayıs akşamı Tire'ye gelmişlerdir. Bu subaylar, halktan silâhlı kuvvetler teşkil ederek işgale karşı durmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fakat Tire'ye hâkim olan hava böyle bir harekete elverişli değildi. Aksi takdirde ilk Kuvayi Milliye'yi kurmak şerefi Tirelilere ait olacaktı. Subayların teşviki Tire'de büyük bir tepki uyandırdı. Belediye Reis Vekili Abdülkadir imzası ile Aydın'da 57. Tümen Kumandanına çekilen 18 Mayıs tarihli aşağıdaki telgraf bu tepkiyi göstermektedir:

«İzmir yöresinden geri çekilmiş ve Binbaşı Aziz Bey kumandasında yirmi beş kadar subayla elli kadar askerden mürekkep bir kuvvet vardır. Memleketi ihtilâle vermek için buradan hareket etmiyorlar. Müslim ve gayri müslim bütün halk heyecandadır. Bunlar hakkında yapılacak işlerin hemen icrası halk namına rica olunur.»[18]

Tire Şube Reis Vekili Yüzbaşı Mehmet de aynı gün Fırka Kumandanına çektiği telgrafta şöyle demektedir:

«17 Mayıs 1919 tarih ve 9538 numaralı teldeki meal buradaki kıtalara tebliğ edildi. Bu askeri kıtanın bir kısmı tümenine katılmak üzere bugün hareket etmiştir ve bir kısmı da burada kalmıştır. Her ne kadar asayiş temin edilmişse de burada kalan bir kısım asker ve subayın memleketin ihtilâline sebebiyet vermek teşebbüsünde bulunduklarını gören memleket halkı bunların buradan hemen aldırtmalarını istemekte olduklarından haklarında yapılacak işlerin acele bildirilmesi arz olunur.»[19]

Tümen kumandanı bu telgrafa verdiği cevapta, Tire'de toplanan askerlerden bir bölük teşkilini, fazla subaylar ile Topçu Binbaşı Aziz Beyin Aydın'a gönderilmelerini bildir-

****

18 ve 19 - Emekli Albay M. Şefik, istiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali S. 1. S. 83-84.

mistir. Aziz Bey Aydın'a gelmiş ve orada kalmıştır. Fakat subaylardan bir kısmı Aydın'a uğramadan daha geriyere gitmiş, erler de firar ettiğinden bölük teşkil edilememiştir.

Ödemiş'te durum daha başka idi. Burada milli bir hareket yaratılması güç olmayacaktı. Ancak, bir teşvik ve ikaza ihtiyaç vardı. Fakat askeri kuvvetten bir hayır ummaya imkân yoktu. 56. Tümenin 174. Alay birinci taburundan Ödemiş civarındaki eşkiyayı takibe memur 3 subay kumandasında 1 makineli tüfek ve 34 erden ibaret takip müfrezesinden o havaliye mensup 74 erin silâhları ile firar ettikleri ve müfrezede ancak 7 er kaldığı, şube reisinin 57. Tümen Kumandanına çektiği 17 Mayıs tarihli telgraftan anlaşılıyordu.

Ödemiş Şube Reisi Ali Rıza Bey, 24 Mayıs tarihli telgrafla 57. Tümen Kumandanından, bir işgal vukuunda Ödemiş debboyundaki silâhların ve cephanelerinin ne yapılacağını sormuştur. Tümen Kumandanı verdiği cevapta şöyle diyordu:

«Köylüler silâh isteğinde bulunacak olursa, adı geçen kaza kaymakamı ile gizilce görüşülerek saklı tutulmak şartiyle adı geçen silâhların köylülere dağıtılması, buna imkân yoksa kapakları çıkartılarak sizden başka kimsenin bilemiyeceğl bir yere gizlemek lâzımdır.»

Söz konusu silâh ve cephane, 1600 kadar muhtelif cins piyade tüfeği, 525 sandık piyade cephanesi ve beş bin atım civarında topçu mermisinden ibaret idi.

Şube reisi en yakın Amirinden gerekli talimatı almış bulunuyordu. Kaza kaymakamı Bekir Sami Bey de bağlı olduğu makamdan bir işaret bekliyordu. Dahiliye Nazırına şu telgrafı çekti :

«Yunanlılar güzel İzmir'i işgal ettiler. Yeterli güç ve kuvvet ve imanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyorum.»

Bu telgrafta: *«Talimatı validen alınız»* cevabı verildi. Fakat cevabî telgrafın altında **«Dahiliye Müsteşarı Timolyon»** imzası vardı. Üstelik İzmir işgal edilmiş, ve vilâyetle irtibat kesilmişti. Kaymakam Dahiliye Nazırına telgrafla yeniden başvurarak şöyle dedi :

247

«Ben Timolyon adında bir müsteşar tanımıyorum. Sizin imzanızla emir bekliyorum.»[20]

Dahiliye Nazırının imzasiyle gelen emirde de talimatın validen alınması tavsiye ediliyordu.

Kaza Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi de, Şube Reisi Ali Rıza ve Kaymakam Bekir Sami gibi endişeli ve silâhlı bir harekete hazır bir psikoloji içinde idi. Kazanın bu üç ileri geleni ne yapacaklarını araştırırken, Ödemiş'e birbirini takiben iki kişi geldi. Biri Albay Bekir Sami Beyin emir subayı Yüzbaşı Rasim, diğeri Hamit Şevket (İnce) idi. Yüzbaşı Rasim Aydın'da 57. Tümen Kumandanına Bekir Sami Beyin bir emrini götürüyordu. Hamit Şevket ise İstanbul'dan geliyordu ve Bandırma vapurunda rastladığı Albay Bekir Sami Beyle görüşmüştü. Batı Anadolu'nun Türk olduğunu ispat maksadiyle İstanbul'da hazırlanmış nüfus istatistik cetvellerini dağıtacaktı. Albayla yaptığı görüşmelerinde, memleketi olan Ödemiş'te işgale karşı mukavemet için teşkilât yapılması lüzumuna inanmıştı.

Rasim ve Hamit Şevket Beylerin gelmeleri Ödemiş'i canlandırdı. Artık, Kaymakamı, Şube Reisi, Jandarma Kumandanı ne yapacaklarını biliyorlardı, öte yandan 25 Mayıs'ta Bayındır'ın, 28 Mayıs'ta Tire'nin Yunanlılar tarafından işgaliyle ödemiş çok yakından tehdid edilmiş bulunuyordu. Her iki kasaba da mukavemet göstermemiş, hattâ Yunanlılar işgal için davet edilmişlerdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi, **ödemiş deposundaki 1600 silâhı**, mücadele için teşvik edilen **halka dağıttı** ve teşkilât yapmaya başladı. Kazada ve çevresinde bu işe teşne görünen silâh alan şehirli, köylü ve efelerden çoğu gerçekten düşman karşısına çıkmak niyetinde değildi. Nitekim bu kadar silâh dağıtıldığı halde **ancak 120 kişilik bir Kuvvet meydana getirilebilmişti**. Diğerleri silâhlan alıp gözden kaybolmuşlardı.

Bu küçük Milis Kuvvetine «Kuvayi Milliye» adı verildi ve kumandanlığını da Tahir Fethi Bey üzerine aldı.

****

20 Rahmi Apak, istiklâl Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu. S. 61.
Osmanlı Devletinde Timolyon'un Dahiliye Nezareti Müsteşarı olması garipsenecek bir durum değildir. Ancak ödemiş Kaymakamının yadırgaması da haklıdır. Çünkü İzmir'i Yunanlılar işgal ettiği sırada hiç değilse Timolyon'un bu görevde olmaması gerekirdi.

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, 25-29 Mayıs arasında, yani 5-6 gün içinde kurulmuştu.

Milli müfrezenin kurulduğu ilk günlerden birinde, Ödemiş'ten kalkan tren şehrin yakınında durduruldu. Ödemiş'in Türk ahalisinden bir kurul trene bildirilerek Bayındır'daki Yunan Kumandanı Çavelas'a gönderildi. Hey'et Çavelâs'a Yunanlıların ileri hareketi hâlinde, ödemiş ilerisinde toplanmış bulunan milli kuvvetlerin, işgal kuvvetlerine ateşle mukabele edeceklerini, kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Yunanlıların barış yapılıncaya kadar Ödemiş'i işgale teşebbüs etmemelerini bildirdi.

Çavelâs, bu ihtardan korkmuştu. Durumu İzmir'deki kumandanına haber verdi, İzmir İşgal Kumandanlığı, bunun üzerine derhal Bayındır'a bir tabur daha sevkederek Ödemiş'in işgalini emretti. Takviye edilen Çavelâs, 30 Mayıs'ta kuvvetli bir taburunu ödemiş yönünde harekete geçirdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi kumandasındaki ödemiş Kuvayi Milliye'si, Ödemiş'in 10 km. kadar batısında ve Bayındır yolu üzerindeki Hacı İlyas sırtlarını tutmuştu. Bu milis kuvvetinin belkemiğini efeler teşkil ediyordu. Kuvayi Milliye'nin ilk muharebesi burada, Hacı İlyas'da oldu. Beş saat kadar süren bu muharebede, Kuvayi Milliye tutunamıyacağını anlayarak Ödemiş'e, sonra daha gerilere çekilmiş ve 1 Haziran'da ödemiş Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Milli Kuvvetin 2 şehit 20 kadar yaralıdan ibaret kayıplarına karşılık, Yunanlılar bir hayli kayıp vermişlerdir.

Batı Anadolu'da Kuvayi Milliye'nin çok önemli merkezlerinden biri de Alaşehir'dir. Bu husus, kazanın sosyal ve ekonomik şartlarından ve ayrıca bazı iyi tesadüflerden ileri gelmektedir. Alaşehir'in durumu kısaca şöyledir:

Eşraf, birçok yerlere kıyasla burada daha varlıklı ve daha çok nüfuzlu, Gelecek düşmanla iyi geçinerek, malını, mülkünü muhafaza etmek isteyen eşrafın aksine, Alaşehir eşrafında varlığını gerektiğinde silâhla korumak eğilimi hâkim. Kasabalı ve köylü halk oldukça acar. Sayıca bir hayli kabarık olan yerli Rumlar bu sebeple azınlık psikolojisi içinde ve sakinler.

Kaza Kaymakamı Bezmi Nusret, ittihatçı değil ama, Hürriyet ve İttilâfçı da değil. Bir süre işsiz kaldıktan sonra İstanbul hükümetinden güç belâ koparDığı bu memuriyetin de acemisi. Evvelce Maarif Müfettişliği yapmış olan

genç adam 10 Mayısta işe başladığından ayrıca çevrenin de yabancısı.

Kazada görevli dört subay var: Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Cemil, Jandarma Takım Kumandanı Üsteğmen Tahsin, Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Muhtar, Nokta Kumandanı Binbaşı Halit Sezai. Yüzbaşı Cemil biraz sönük bir tip, fakat hepsi mücadele taraftarı.

Turgutlu'nun işgali üzerine oradan çekilen birkaç subayın Alaşehir'e gelişi de iyi bir şans. Yeni gelen bu subaylardan bilhassa Yüzbaşı Süleyman Süruri Bey tek başına bir hareket yaratacak vasıfta. Vaktiyle Enver Paşanın Teşkilâtı Mahsusasında çalışmış. Cesur, atak bir asker.

Kuvayi Milliye'nin kurulması için, Alaşehir'in ne kadar uygun şartlara sahip olduğunu özetlemiş bulunuyoruz. Birçok önemli olaylara sahne olan Alaşehir, ne yazık ki savunulmadan düşmana terkedilecekti.

Alaşehir eşrafından Mustafa Bey birkaç gün çaba gösterdikten sonra şehirdeki subayların da yardımı ile Alaşehir Kuvayi Milliyesini 30 Mayıs'ta kurmaya muvaffak oldu. O gün askerî depodan 200 silâh çekilerek gönüllülere dağıtıldı. Hapishanede bulunan bu işe yarayacak mahkûmlar da müfrezeye katılmak üzere serbest bırakıldılar. Maliyedeki askerî tahsisat Kuvayi Milliye'nin emrine verildi. Alaşehir Kuvayi Milliye'si bu suretle vücut bulmuştu. Bu sırada Yunanlılar henüz Turgutlu'da bulunuyorlardı. Ege kıyılarında Gediz vadisi boyunca doğuya uzanan yol üzerinde. Manisa, Turgutlu ve Salihli'den sonra Alaşehir'in tehlikeye düşeceği muhakkaktı. Bu sebeple Alaşehirliler düşmanı Salihli'nin batısında karşılaşmak istiyorlardı. Haziranın ilk haftasının son günlerinde Yunanlıların doğuya sarkmaya başlamaları Alaşehir Kuvayi Milliyesi'ni harekete geçirecek ve ilk müfreze 7 Haziran'da Salihli'ye hareket edecekti.

Aydın'da durumun silâhlı bir mukavemete elverişli olmadığını yukarıda belirtmiştik. Ancak 57. Tümen karargâhının Çine'ye çekilmesinden ve Albay Şefik Beyin kendine gelmesinden sonra bu bölgenin Kuvayi Milliye'si de kurulabilmiştir. Tümen Kumandanı Çine'de, mücadeleye isteksiz ve cesaretsiz bulduğu 175. Alay Kumandanını görevden uzaklaştırdı, yerine Söke'deki 135. Alay Kumandan Yardımcısı Binbaşı Hacı Şükrü Beyi vekâleten tâyin etti. Bu gibi işler için bütün vasıflara sahip bulunan bu binbaşının Aydın bölgesine gelmesi Kuvayi Milliye'nin doğmasında ve büyümesinde son derece önemli bir olaydı, öte-

yandan Albay Mehmet Şefik, Çine'ye yakın bir köyde oturan ünlü eşkıyalardan Yörük Ali Efe'yi ve arkadaşı Kıloğlu Hüseyin Efe'yi bir subayın aracılığıyla davet ederek Yunanlılara karşı savaşa teşvik etti. Bu suretle Aydın Bölgesinin ilk Kuvayi Milliye'si de **Yörük Ali Efe**'nin kumandasında teşekkül etmiş bulunuyordu. Albay Şefik Bey; örük Ali Efe'ye silâh, cephane ve iki yedek subay verdi.

Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztırak) Beyin ve Askerlik dairesi Reisi Albay Tevfik Beyin çabaları ile bu bölgede Kuvayi Milliye teşkilâtı yapılmış ve Denizli - Nazilli arasında Sarayköy'de ordu birlikleri ve milis kuvvetleri tarafından bir cephe kurulmuştur. Denizli'de yedek subaylar bir müfreze hâlinde toplandılar. Polis komiserliğinden ayrılma Hamdi Bey kumandasında ayrıca 70 - 80 kişilik bir millli kuvvet daha teşkil edildi. Sarayköy'de Molla Bekir adında bir köylünün gayreti ile ayrı bir Kuvayi Milliye kuruldu. Denizli ve batısında Kuvayi Milliye'nin ve cephenin teşkili 6-20 Haziran tarihinde tamamlanarak düşman ileri hareketini önlemeye hazır bir hâle getirildi.

Balıkesir bölgesinde Kuvayi Milliye'nin kurulmasına 61. Tümen Kumandanı **Albay Kâzım (Özalp) Bey** ile Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı **Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey** etken olmuşlardır.

Yarbay Ali Bey, Ayvalığa Yunanlılar çıkmadan önce civar halkı millî kuvvetler teşkili için teşvik etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştı. 28 Mayıs'ta Ayvalığı işgale yeltenen Yunanlılar ile muharebe ederek **Yunan işgaline karşı Türk ordusunun ilk direnmesini göstermiş olan Ali Bey**, düşmana silâh ve cephane kaptırmadan alayını geri çekmiş ve Yunan işgalini Ayvalık'ta lokalize etmiştir. Bu bölgenin Milis Kuvvetleri 28 Mayıs'ta yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Haziranın ilk haftasında Ayazment, Murateli, Gömeç Burhaniye, Kozak ve civar köylerden gelen gönüllülerden 150 kişilik bir Milis Kuvveti vücude getirildi. Ali Bey bu Milis Kuvvetine 3 yedek subay kumandan verdi. Milis Kumandanı Ayazmentli Niyazi Bey idi.

Ayvalığın işgali üzerine Balıkesir Müdafaai Hukuk Cemiyeti de, Yunan işgaline karşı bazı teşebbüslere girişmişti, İzmir tarafından gelen Yunan işgal kuvvetleri ise bu sırada Manisa, Akhisar yolunun yarısına kadar ilerlemişlerdi. Akhisar'ın işgali gün meselesi idi. XIV. Kolordu Karargâhı Bandırmaya nakledilmiş ve Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da Balıkesir'e gelmişti. Bütün şartlar tamam olduğu için Haziranın ilk haftasında Balıkesir Ku-

vayi Milliyesi de kuruldu. Yüzbaşı Kemal (Balıkesirli Kemal Paşa) kumandasında teşkil olunan bu müfreze Balıkesir'deki alaydan alınan 20 er ve 150 kadar gönüllüden ibaretti.

Kuvayi Milliye'nin Yunanlılara karşı ilk muharebesi 30 Mayıs'ta Ödemiş batısında yapılmıştı, ikinci muharebe 14-15 Haziran'da Bergama'da cereyan etti. Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Bergama'yı kurtarmak için bu bölgenin milis kuvvetleri, bazı askeri birlikleri de takviyesi ile Bergama'ya baskın şeklinde taarruz ederek Yunanlıları bozguna uğrattı. Bergama bu suretle Yunan işgalinden kurtulan ilk şehir oluyordu.

Aydın cephesinde, Kuvayi Milliye, Yunanlıların demiryolu boyunda bulunan küçük müfrezelerine çeşitli baskınlar vererek düşmanı taciz ediyordu. Bu cephede de Aydın'ı kurtarmak için oldukça büyük bir kuvvetle bir taarruz hazırlandı ve Binbaşı Hacı Şükrü'nün kumandasında çeşitli Milis kuvvetlerinin ve ordu birliklerinin katılması ile Aydın'a 28 Haziran'da taarruz edildi. 2 gün süren kanlı muharebelerden sonra Aydın da Yunanlılardan kurtulmuştu.

Bergama baskını, Aydın bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin Yunan müfrezelerine yaptıkları baskınlar ve nihayet Aydın'a karşı taarruz hazırlığı Yunan işgal Kumandanlığını büyük bir endişeye sevketmişti. Bu endişe ile Aydın taarruzundan önce Nazilli boşaltılmıştı. Nazilli'nin boşaltılmasından 1-2 gün önce Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının, Fevkalâde Komisere yazdığı aşağıdaki rapor bu endişeyi açıkça göstermektedir:

«İşgale karşı müthiş direniş hazırlıkları yapıldığını güvenilir şekilde haber alıyorum. Şöyle ki:

1 — Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisar bölgelerinde çeteler hazırlanmaktadır. Bandırma merkez kabul edilmiş olup burada silâhlı İki bin asker ve 6-8 bin çete bulunuyor.

2 — Denizli'de hükümet düşürülmüş âsiler Sarayköy köprüsünü tahribe hazırlanıyor. Tehlike mühim asayiş berbattır.

3 — İsyan Söke bölgesine de yayılmıştır. Beş yüzden fazla askeri erler âsilere katılarak katliâm ve yağmaya hazırlanmaktadır.

4 — Selçuk - Aydın hattı üzerinde kıt'alara her gün tecavüz ediliyor. Aydın - Nazilli hattında kuvvetler mevcut ise de bu kıtalar emniyetini temin edememektedir. Tedbir alınmazsa tehlikelidir.»

252

Nazilli'nin tahliyesine, bu rapor üzerine müsaade edilmiştir. Yunan işgal Kuvvetleri Kumandanlığının 21 Haziran tarihli bir raporunda da, o sırada Paris'-te bulunan Başvekil Venizelos'a aşağıdaki bilgi veriliyordu :

«Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir Jön Türk Teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza uğrayarak her gün bir miktar arazi terketmeye mecbur oluyoruz.

Şayet derhal yeterli miktarda kuvvet, hiç olmazsa bir tümen gönderilmiyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır.

Bundan başka Türk teşkilâtının merkezlerine karşı tedbir düşünmeye serbest bulunmamız şarttır. Nieder»

Bu rapora ekli olarak gönderilen bir listede Türk kuvvetleri şöyle tesbit edilmişti :

Soma :	3000	Silâhlı
Salihli :	3000	»
Denizli :	10000	»
Akhisar :	5000	»
Bergama:	3000	»
Bozdağ:	3000	»
Balıkesir:	1000	»
Edremit:	S000	»
Aydın:	3000	» (47 top, pek çok mitralyöz)

Yunan Kumandanı Türk Kuvvetlerini çok mübalâğalı olarak 40 bin kişi gösteriyor. Halbuki o günlerde, ordu kıt'aları da dahil, Yunanlıların karşısında 6000 silâhlı yoktu. Top adedine gelince, bunda da çok mübalâğa vardır. Türk kuvvetlerinin elinde 47 top değil, bu kadar makineli tüfek bile mevcut değildi. Bir hafta sonra başlayacak olan Aydın taarruzunda sadece 4 top kullanılmıştır.

Bu açıklamalar ve raporlar, Kuvayi Milliye'nin 30 Hazirana kadarki faaliyetinin Yunanlılar üzerindeki korkutucu etkisini göstermeye yeter.

Kuvayi Milliye günden güne gelişmiş, müfrezelerin adedi ve kadrosu genişlemiş ve cephelerin sevk ve idaresi oldukça bir nizama sokulmuştur. Haziran ve bunu takip eden aylarda Demirci Efe ve Çerkez Ethem de sahneye çıkarak küçük müfrezeleri kumandaları altına almak suretiyle büyük çapta Kuvayi Milliye birlikleri vücuda getirmişlerdir. Yunanlılar ise, 1919 Haziranından 1920 Haziranına Kadaı geçen bir yıllık dönemde, bulundukları yerleri elde tutmakla yetinmişlerdir.

4. İHTİLAL PLANI VE METOD

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânının temel unsuru şöyledir :

Hareketi halka maletmek ve liderliğe seçimle gelmek.

Yalnız orduya dayanarak, bir askeri junta ile idareyi ele geçirmek, belki kestirme, fakat tehlikeli bir yol olacaktı. Bir çok sebep, Mustafa Kemal Paşanın doğru yolu seçmesini kolaylaştırdı, İttihat ve Terakki tecrübeleri bu sebeplerin başında geliyordu. Ordu, harple beraber itibarını kaybetmişti. Zayıf ve güçsüzdü. Balkan Harbinden beri, ordunun politikaya karışması aleyhinde kuvvetli bir akım belirmişti. Her ne kadar ordu politize olmuş ise de, subayların bir kısmı ordunun politikadan çekilmesi fikrine inanmakta idi. Orduyu açıkça bir ihtilâl davranışına sokmak, çeşitti anlaşmazlıklara ve bölünmeye sebep olabilirdi. Kaldı ki, **halk orduya sempatik bir gözle bakmıyordu. Halkın bir ordu hareketini desteklemesi beklenemezdi,** işte, bütün bu gerçeklerden dolayı, **Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin iç ve dış cephesinde asıl dayanağın ordu olduğu prensibini kabul etmekle beraber, Anadolu ihtilâlini bir askerî ayaklanma şeklinde göstermekten dikkatle kaçınmıştır**.

Gerek Padişaha ve hükümete, gerekse dış âleme, Anadolu'da bir halk hareketi ile karşılaşıldığı kanısını vermek gerekiyordu. Ordu, ancak bu hareketi destekleyen bir kurum olarak geri plânda görünmeliydi.

Halkın seçtiği lider olmak, Mustafa Kemal Paşanın işini ayrıca kolaylaştıracaktı. Bu durum ona, askerî şefler karşısında bir teminat olacaktı. Halk ve orduyu, böylece, dengeli iki kuvvet olarak yanyana tutabilirdi. Nitekim, **Mustafa Kemal Paşa, sivil kuvvetlere, bir çok hususu orduyu göstererek kabul ettirmiş, buna karşılık bazı ahvalde sivil otoritenin ağırlığını askeri şeflere hissettirmekten geri kalmamıştır.** Belli başlı kumandanları Büyük Millet Meclisine meb'us olarak sokması, kumandanları tatmin etmekten çok, bu sebebe dayanmaktadır.

254

İki meşrutiyet denemesi, Osmanlı devlet düzenine halkın idareye katılması fikrini getirmiş bulunuyordu. Bu itibarla, Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânında halkı hesaba katması, henüz tazeliğini ve heyecanını muhafaza eden bir siyasî düşünce tarzı idi. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşanın liderliğini yapacağı hareket, bu suretle ikinci Meşrutiyetten daha ileri bir anlam kazanmış olacaktı.[21] İyi bir tesadüf eseri, Osmanlı Mebusan Meclisi çoktan feshedilmişti. Bir tarafta seçilmiş bir meclis bulunmadığından, halka başka bir meclisi kabul ettirmeye çalışmanın güçlüğü veya garabeti söz konusu olamazdı.

Halkta ihtilâl fikri yoktur. Fakat İkinci Meşrutiyetten bu yana halk, siyasî faaliyeti, demek kurmayı az çok öğrenmişti. Padişaha ve hükümete karşı bir hareketi düşünmeksizin, sırf dış tehlikelerden korunmak amaciyle yer yer bâzı tevekküller doğmuştu. Yarı siyasî hüviyetle olan ve siyaseti reddeden bu teşekküllerde, hiç değilse Padişah ve hükümetten ümidi kesmiş olmanın psikolojisi hâkimdi. Bu hâl, bir dereceye kadar devleti yok kabul etmek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ihtilâlini halka maletmek ve bunu bir halk hareketi olarak göstermek isterken, bütün bu gerçekleri sezmiş ve işe nereden başlayacağını hatasız tâyin etmişti. Durumunu açıkça belli ettikten sonra orduda kalamıyacağını, er veya geç rütbe ve mevkiini terketmek zorunda bırakılacağını da şüphesiz biliyordu. Henüz İstanbul'a geri çağırılacağından haberdar değilken, 1 Haziran 1919'da, halk teşekküllerinin durumunu tesbit etmeye başladı. Müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan **«Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** hakkında bilgi istedi. Cemiyetin nerelerde teşkilât kurduğunu, belli başlı kurucularının ve temsilcilerinin kimler olduğunu, birbiriyle irtibatlarını, başka cemiyetler bulunup bulunmadığını mülkî âmirjerden 1 Haziran tarihli telgrafla soruyordu. Trabzon Ademi Merkeziyet Cemiyeti için de aynı gün Trabzon Valisine bir telgraf çekmişti. Halk bir hareketin yaratıcısı ve sahibi olacaksa, bu hareketin bir teşkilâta bağlanması şarttı. Bunun için, Doğu vilâyetlerini temsil eder görünen mevcut teşkilâtın halka ne dereceye kadar indiğini ve gücünün ne ölçüde olduğunu bilmek gerekti. Mustafa Kemal Paşa, bu bakımdan Müdafaai Hukuk teşekküllerine önemle eğilmişti'. Kendi bölgesindeki teşkilâtla ilgilenirken, uzak yer-

****

21 - Cumhuriyet fikri daha çok sonra ortaya atılacaktır

lerin teşkilâtından vekâletname almaya çalışıyordu. Halkın vekili olarak hareket etmeye verdiği önemi anlamak için, 18 Haziran 1919'da Edirne'deki Birinci Kolordu Kumandanına gönderdiği telgrafın aşağıdaki cümlelerine bakmak yeter :

«Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyesi ile fikir alış verişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi, icap edenlerle gizlice görüşerek derhal teşkilat kurulmasını ve kıymetli iki kişinin delege olarak ve fakat gizli hüviyetle Samsun'a vapurla veya trenle yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edime vilâyetinin vekil ve savunucusu olmak üzere Anadolu'da beni vekil ettiklerine dair imzaları altında bir belgenin yüce imzanızla ve şifreli telgrafta bildirilmesini rica ederim.»[22]

Mustafa Kemal Paşa, İhtilâl plânını hazırladığı 1919 Haziranında plânın temel unsurunu her vesile ile açıkça belirtmiştir:

«Milletin istiklâlini gene milletin azim ve karan kurtaracaktır.»[24], **«Milletle birlikte fedakâr bir şekilde çalışacağım.»**[25], **«Sinei milletten ayrılmayacağım.»**[26].

İHTİLAL PLÂNI

VE METOD

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânını dört noktada özetlemek mümkündür. Şöyle ki :

1 — Anadolu'nun İstanbul ile olan fikrî ve idarî bağını koparark Anadolu'yu İstanbul'dan ayırmak.

2 — **«Milli İstiklâli kurtarmak»** parolasiyle Anadolu halkını bir teşkilât etrafında birleştirerek ihtilâl atmosferine sokmak.

3 — İhtilal için ordunun desteğini sağlamak.

4 — Anadolu'daki mülki idareyi, valiler ve mutasarrıflar eliyle ihtilâl idaresine bağlamak.

Türkiye'nin o günkü şartları içinde ne bu plân açıkça ortaya konulabilir ve ne de gelişi güzel ihtilâlden söz edilebilirdi. İşin başında olanlar bile, Mustafa Kemal Paşa'nın

****

22 - Nutuk, Cilt III Vesika 19.
23 - 22 Haziran tarihli Amasya tamiminden.
24 - I. Kolordu Kumandanına yazdığı 18 Haziran tarihli telgraftan.
25 - İstanbul'da bazı kimselere gönderdiği 21 Haziran tarihli mektuptan.
256

memleketi ihtilâle sürüklediğini kesinlikle bilmemeli idiler. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa daima millî istikâli, vatanı ve Padişahı kurtarmaktan sözetmiş; Padişaha karşı yapılan herhangi bir hareketi, Padişahı kurtarmak gerekçesine dayamıştır. İhtilâl kelimesini telâffuz etmekten dikkatle kaçınması zamanın gerçeklerinin gereği olduğu kadar, Onun ihtilâl kavramına verdiği önemden de gelir. Nitekim, zaferden sonra bile yaptığı işi ihtilâl olarak adlandırmaktan kaçındığını ve **«İsyan»** deyimini tercih ettiğini görmekteyiz. 1919-1926 yıllarındaki icraatının muhasebesini yaptığı nutukta, Osmanlı Devletinin, onun istiklâlinin, padişahın, halifenin, hükümetin hiç bir anlamı kalmadığı İnancına vardığın belirttikten sonra şöyle demektedir:

«Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu. »

Mustafa Kemal Paşa'da **«ihtilâl»** kelimesinin kamuoyunda korkunç ve tehlikeli bir etki yapacağı endişesi sezilmektedir, öyle sanıyoruz ki, Fransız ihtilâlinin Türk düşüncesindeki şekli ve henüz niteliği iyice anlaşılmamış olan Rus ihlilâli sebebiyle. Mustafa Kemal Paşa, **«istiklâl mücadelesi»** anlamı vererek ihtilâlden ancak ilk defa sözetmiştir. 29 Mayıs 1919 günlü bir telgrafında Kâzım Karabekir Paşa'ya şöyle diyordu :

«Fakat bu kuvvetlerin içerilere sarkmasına yâni memleketimizi gerçekten istilâ eylemesine karşı tabii olarak halk ve asker tek vücut olarak silâhla bağımsızlığı korumaya uğraşacaktır. Bu ihtilâllerle beraber...»

Erzurum Kongresini açış nutkunda da **«İhtilâl»** kelimesini aynı anlamda kullanarak Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, Irak gibi Müslüman memleketlerin o günkü durumlarını tasvir ederken bu memleketlerde **«milli istiklâl için İhtilâller»** olduğunu ifade etmiştir. Fakat, bu nutkun Rusya'ya ait kısmında **«ihtilâl»** kelimesini kullanmamıştır.[26]

Mustafa Kemal Paşa ihtilâlin şartlarının ne dereceye kadar hazır olduğunu düşünürken durumu şöyle mütalâa ediyordu: Millet ve Ordu, **padişah ve halfenin hıyanetinden**,

****

26 - 1927 yılında Anadolu ihtilâlini **«isyan»** olarak vasıflandıran Mustafa Kemal Paşanın, ancak Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 kongresinden sonra yeni düzeni getiren harekete gerçek adını koymak istediği görülmektedir. Çünkü, o tarihte muhaliflerini kesifi olarak tasfiye etmiş, istediği başlıca reformları yapmış. Serbest Fırkayı kapat-
257

haberdar değil. Asırların kökleştirdiği dinî ve manevî bir bağ ile padişaha karşı itaatkâr ve sadık. Millet ve orduyu kurtuluş için bir fikir etrafında toplamak gerekiyor, fakat millet ve ordu asırların verdiği alışkanlık ile, kendisinden evvel hilâfetin ve saltanatın kurtuluşunu düşünüyor. Padişahsız ve halifesiz bir kurtuluşun mânasını anlamak alışkanlığında değil. Başka türlü fikir ve karar sahipleri, milletin ve ordunun nazarında derhal dinsiz, vatansız, hain olur.[27]

Halkı ve orduyu ihtilâle sürükleyebilmek için Mustafa Kemal Paşa'nın elinde üç önemli koz vardı:

a) İzmir'in İşgali,

b) Hükümetin zaafı,

c) Taşıdığı sıfat ve selâhiyetler.

İtilâf devletlerinin Türkiye üzerindeki emelleri ve Mondros mütarekesi gereğince bâzı yerlerin işgali, Anadolu'nun bir çok bölgelerinde halkı endişeye sevketmişti. Fakat **İzmir'in işgali o güne kadar sezilmemiş olan büyük tehlikeyi meydana çıkarmıştır. O halde İzmir'in başına gelen felâket her yerde beklenebilirdi.** İzmir'in işgali ile yaratılan

****

mış, üçüncü defa Cumhurbaşkanı seçilmiş, partisine yeni bir şekil vermiştir. C.H.P.'nin bu kongresinde altı umde programa alınmış, İttihat ve Terakki devrinden kalma Türk Ocaklarının feshine karar verilerek Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Artık belirli bir tehlike yoktur ve rejim oturmuştur. Türk gençliğine ihtilâl hukukunun tarihini okutmak istemektedir, ihtilâl arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt'a bu görevi verir, Î934 yılı başında İstanbul Üniversitesinde verdiği ilk derse, Mahmut Esat şöyle başlar:

«Her şeyden önce, acunun Türk soyundan olan en büyük şefini. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ve onun yüksek şahsiyetinde Türk ihtilâlini sonsuz saygılarımla selâmlarım.»

«Nutuk»ta kendi durumunu tâyin ederken **«âsi bir general»** diyen Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılından sonra artık bir ihtilâl şefi olduğunu kabullenerek, yaptığı ihtilâlin okullarda okutulması, ihtilâl üzerinde kitap yazılması zamanının geldiğine inanmaktadır. Mahmut Esat Bozkurt, derslerinde **«Türk ihtilâli»** ve **«Atatürk ihtilâli»** deyimlerini eş anlamda kullanmış ve şefinin verdiği ödevi yerine getirmiştir.

27 - Nutuk Cilt I. Sahife 10-11.

heyecanı besliyerek bütün yurda yaymak ve devamlı kılmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bunu büyük bir koz olarak kullanacaktı.

İzmir'in işgali üzerine hükümet istifa etmiş, fakat Padişah yeni hükümeti kurmaya yine Ferit Paşayı memur etmişti. Halk Damat Ferit Paşayı tanımıyordu. Bir vatan parçasının küçük bir devlet tarafından böyle kolayca işgaline seyirci kalan, üstelik halka sükûnet tavsiye eden bir hükûmeti halkın gözünden düşürmek güç olmayacaktı. Easesen 6 aydan beri İtilâf devletlerinin işgali ve kontrolü altında bulunan İstanbul'da hükümet edilemezdi. Padişah da aynı sebeple hür ve serbest değildi. Bu görüşü ileri sürerek milletin İstanbul'a karşı ümidini ve güvenini kırmak, İhtilâl için Mustafa Kemal Paşanın elinde kuvvetli bir kozdu. Bu kozu devamlı olarak kullanabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa **«Yaveri Hazreti Şehriyari»** idi. Bu saygı değer sıfata ilâveten, ordu müfettişi unvanını taşıyordu. Samsun'dan itibaren Anadolu'daki mülki ve askeri makamlara yazdığı telgraflarda, tamimlerde, imzasının üstüne her iki sıfatını da kaydetmeyi ihmal etmiyecekti. Ordu Müfettişi ve Padişahın yaveri olarak tanınmak ve güven kazanmak zorunda idi. İlk etkiyi yaptıktan sonra bu sıfatları kaybetse bile gerisi nasıl olsa gelirdi. Mustafa Kemal Paşa bu üçüncü kozu da en geniş anlamı ile faydalı bir şekilde kullanmasını bildi. İyi bir tesadüf eseri bütün Anadolu'da Mustafa Kemal Paşadan kıdemli kumandan yoktu (Yalnız Konya'da bulunan Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa daha kıdemli idi. Fakat kısa bir zaman sonra İstanbul'a gitti ve Harbiye Nazırı oldu).[28]

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâlde kullandığı metod, *«uygulanmasını bir takım safhalara ayırmak, olayların gelişmesinden faydalanarak kamuoyu hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmaktır»*. Düşünceleri-

****

28 - Mustafa Kemal Paşa, ihtilâl muvaffak oluncaya kadar bu avantajlı pozisyonunu kaybetmemek için bütün gayretini sarfetmiştir. Nitekim, Harbiye Nazırı, birçok erkân ve ümeranın açıkta olduğunu ileri sürerek kolordulara mirliva, ferik ve daha yukarı rütbedeki erkânın tâyini hususunda fikrini sorunca (Aralık 1919), Mustafa Kemal Paşa reddedecek ve «Kolordu ve fırkaların asıl muhtaç olduğu küçük rütbeli erkânıharp ve saf zabitanı ile İstanbul'a yığılmış olan hekimlerdir, Anadolu'ya onları gönder» diyecektir.

ni ve tasarladığı plânı uygulamak için ihtilâlin her safhasını vakit geldikçe ortaya koyacaktı. Bu metod, olayları zorlamak, fakat başarıyı da tamamen tesadüflere bırakmamak, demekti.

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, **İhtilâl hareketini halka maletmek ve ihtilâli bir halk hareketi olarak göstermek istiyordu. Fakat başarıya ulaşmak için ordunun desteğine ihtiyacı vardı.** Bunun için ihtilâl teşebbüsünün başlangıç noktasını ordu ile temasa geçmekte bulmuştu. Kendi deyimi ile *«İlk olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı»*.[29]

21 Mayıstan itibaren Mustafa Kemal Paşa Kolordu Kumandanları ile temas kurmaya başladı. Kolordu kumandanları ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden telgraf yazışmaları, şu maksatları hedef güdüyordu :

a) Birliklerin yerlerini ve güçlerini tesbit ederek ihtilâl ve savunma bakımından lüzumlu saydığı intikalleri ve takviyeleri yaptırmak.

b) Değişik yönlerden gelmesi muhtemel düşman işgal ve saldırılarına karşı alınması gerekli askeri tedbirleri kumandanlara telkin etmek,

c) Kumandanları milis teşkilâtı yapmaya teşvik etmek,

d) Kumandanları bir milli teşkilât fikrine hazırlamak,

e) ihtilâl fikrinin telkinlerini yapmak.

Mustafa Kemal Paşanın telgraflarında bütün bu hususların ölçülü bir şekilde ifade edildiği dikkati çekmektedir. Telgraflarda, askerce yazılmış emir niteliğinde sert cümlelere rastlanmıyor. Her fikir, genel olarak temenni, tavsiye üslûbu ile söylenmiş. Kumandanlara değer verildiği, fikirlerinin sorulduğu, dostça, arkadaşça davranıldığı kanaati, Mustafa Kemal Paşa karargâhından çıkan yazıların hâkim havasıdır. Heyeti Temsiliye Reisi olunca ya kadar Mustafa Kemal Paşa bu üslûba riayet etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ihtilâl fikrini Kolordu Kumandanlarına ilk defa şu cümle ile ima etmiştir:

«Milletin esaretten kurtulması, hâkim ve bağımsız olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimkar ve namuslu ellerin, milleti kısa ve doğru yoldan bağımsızlığa ve hakkını savunmaya yöneltmesiyle mümkün olacaktır.»[30]

****

29 - Nutuk, S. 16.
30 - XV. Kolordu Kumandanlığına yazılan 30.5.1919 tarihli telgraftan.
260

«Adetâ mahsur bir kaleye benzeyen Babıalide, İtilâf temsilcilerinin esiriymişçesine milleti idareye uğraşan hükümet merkezimizin bu gibi hususlarda hiçbir şey diyemiyeceğini, yapamıyacağını bugünkü örnekler ile takdir edebiliriz.».

Milli teşkilât yapmak lüzumu ise kolordulara yazılan bir telgrafta şu şekilde ifadesini bulmuştur:

«Mülkiye Memurlarının güvene layık kişileri ile el ele vererek bağımsızlığımızın savunulması için gerekil teşkilâtın kurulmasını (gayet tabii gizil) zorunlu sayıyorum. Bu husus İhtisası nedeniyle biz askerlerin kendisine düşüyor.»

Telgraf metinleri arasına yerleştirilen bu üç cümle, Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde başlayacak büyük Anadolu ihtilâlini kolordu kumandanlarına İhsas eden ilk formüllerdir.

Mustafa Kemal Paşa 21 - 30 Mayısta yazışmada bulunduğu kumandanlara muhtelif vesileler ile halk ve ordu işbirliğine dayanan bir hareketin telkinlerini yapmıştır. Bunu bazen **«lüzumlu teşkilât»**, bazen **«Vatan Ordusu»** veya **«Gerilla»** diye ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, çok defa, olmasını istediği şeyi kumandanlara olmuş gibi göstermeye dikkat etmiştir. Meselâ, 18 Haziran 1919 günü Edirne'de I. Kolordu Kumandanına yazdığı telgrafta; tekmil Anadolu ahalisinin milli istiklâli kurtarmak için baştan aşağı bir vücut hâline getirildiğini, istisnasız bütün kumanda heyetleri ve subaylar ile ortak bir karara vardıklarını, Vali ve Mutasarrıfların hemen tamamının milli harekete katıldığını, Kürtlerin de Türklerle birleştiğini kesin ifadelerle söylemektedir. Şüphesiz bu taktik ihtilâlin bir gereği idi.[31]

****

31 - Mustafa Kemal Paşa Kürt meselesine büyük önem vermiş, Samsun'da, Amasya'da bulunduğu sıralarda Kürtçülük teşebbüslerinin önlenmesi için bir hayli uğraşmıştır Genel Kurmay'a yazdığı istihbarat raporlarında, XV. ve XIII. Kolordu Kumandanları ile yaptığı yazışmalarda Kürtçülük konusuna geniş yer verdiği dikkati çekmektedir. I. Kolordu Kumandanına «Kürtler de Türkler ile birleşti» derken o zamanın en büyük endişelerinden birinin, Kürtlerin İngiliz propaganda ve tahriklerine aldanarak Türk Millî hareketine tehlike teşkil edecek bir tutum takip etmesi ihtimalinin kalmadığı telkinini yapmak istemiştir.

261

İHTİLALİN AÇIKLANMASI

Mustafa Kemal Paşa ihtilâl hazırlığı yapabilmek için geniş bir zamana sahip olacağını sanıyordu. Samsuna gelişinden Sonra meşgul olduğu konular, bu kanıyı vermektedir. Bir taraftan resmî görevinin gereğini yaparken, bir taraftan da halk teşekkülleri ve ordu ile temas kurmaya çalışıyordu. Haziranın ilk haftası sonuna kadar, Samsun olayları, asayiş konusu ve daha geniş anlamı ile kendisine verilen talimatın yüklediği görevler çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Bundan anlaşılıyor ki, uzun bir süre hükümetin dikkatini çekmeden hem resmî görevini, hem de ihtilâl hazırlığını rahat rahat tamamlamak imkânını bulacağını ummuştur. Fakat 8 Haziranda Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi bildirilince durum birdenbire değişmiş oluyordu. Bu günden sonra, Ordu Müfettişliği sıfatının tehlikeye düştüğünü ve ihtilâl hazırlığını tamamlamak için önünde pek az zaman olduğunu anladı. Bu sebeple, 8 Haziran-dan sonra acele ettiği görülmektedir. Hükümetin davetini reddederek şahsen güç durumda kalacağına göre teşebbüsünü şahsi olmaktan çıkarıp millete ve orduya maletmek gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa hükümetin dâvetine açıkça red cevabı vermiyerek işi savsaklamaya gayret ederken, Havza'da emniyette olmadığını da hissetmiş ve karargâhını Amasya'ya nakletmişti. Amasya'da ihtilâlin esaslarını tesbit ederek ilgililere duyurmak üzere bir tamim hazırlamaya koyuldu. Bütün Müdafaai Hukuk teşekküllerini ve dolayısiyle halkı temsil edecek umumî bir kongre toplamaya karar vermişti. Kongrenin toplanacağı en uygun yer, Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri sayılan Sivas olmalıydı. Sivas ulaştırma imkânları bakımından, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında olduğu gibi, Kuzey ve Güney Anadolu arasında da en elverişli merkezdi. Yabancı kuvvetlerin Sivas'a müessir olma imkânları başka yerlere nazaran daha azdı. Bu inanca vardıktan sonra kongre hazırlığının yapılmasını her tarafa tamim etmek sırası gelmişti. XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa, Canik (Samsun) mutasarrıfı Hamit Bey ve karargâhı erkânı ile Amasya'da toplandılar. Bu toplantıya katılanlar, ihtilâl komitesini teşkil ediyordu. Fakat, komitenin başka üyeleri de vardı, yalnız orada hazır bulunmuyorlardı. Onlarla da telgrafla görüşerek, kararlaştırılmak üzere olan esaslar hakkında fikirleri alın-

dı. Amasyada bulunmayan ihtilâl komitesi üyeleri, başta XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere Konya'daki Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa idi:

Amasya'da mutabık kalınan hususlar şunlardı:

a) **Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.** Hükümet sorumluluğunu kavramış değildir. **Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır**.

b) Milletin sesini dünyaya duyurmak ve kaderini tâyin etmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî kongrenin toplanması şarttır.

c) Bu kongre Anadolu'nun her bakımdan en emin yeri elan Sivas'ta sür'atle toplanmalıdır. Kongreye delege olarak her livadan, milletin güvenini kazanmış 3 delegenin derhal yola çıkarılması gerekmektedir. **Kongrenin toplanacağı, millî bir sır olarak gizli tutulmalı ve delegeler kişiliklerini belli etmeden seyahat etmelidir.** Erzurum'da 10 Temmuzda toplanacak olan bölge kongresinden sonra Sivas Kongresi açılacaktır. Erzurum Kongresi üyeleri de Sivas Kongresine katılacaklardır. Bu zamana kadar Sivas Kongresi delegeleri Sivas'a yetişmelidir.

d) Kumandanlar yerlerini terketmiyeceklerdir. Eğer bir kumandan görevinden alınırsa, yerine tâyin edilen kumandanın durumuna bakılacak, güvenilir bir kimse ise kumanda teslim edilecek, değilse hiçbir suretle kumanda mevkii terk edilmiyecektir.

Bu kararlar, Anadolu ihtilâlinin bildirisi niteliğinde idi.[32] Kararların bir kısmı, gizlilik kaydı ile 22 Haziran 1919 tarihinde Kolordu Kumandanlıklarına, Valiliklere ve Mutasarrıflıklara tamim edildi. Bir gün önce de Mustafa Kemal Paşa bu esasları kısmen ifade eden, daha açıkçası ihtilâlin başlamak üzere olduğunu bildiren bir mektup kaleme alarak İstanbul'da bâzı kimselere gönderdi. Böylece ihtilâl bildirisi hazırlanmış ve gizil kalmak şartiyle ilgililere duyurulmuş oluyordu. Milli Mücadele literatüründe **«Amasya Kararları» ve «Amasya Tamimi» diye anılan ihtilâl bildirisi Anadolu ihtilâlinin başladığını ifade etmektedir**.

Amasya Kararlarının gizli kalması arzu edildiği hâlde, kısa bir süre sonra hükümet tarafından öğrenildi. Böy-

****

32 - Bu tamime M. Kemal Paşa **«Gizli Beyanname»** demektedir. Bak: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi C. S. 11

lece, İstanbulda Mustafa Kemal Paşanın niyeti, kesinlikle anlaşılmış oluyordu. Artık, Mustafa Kemal Paşayı Ordu Müfettişi olarak Anadolu'da tutmak hükümet için mümkün değildi. Başlangıçta fazla ısrar etmeden, kendisini İstanbul'a getirmek isteyen hükümet, bundan sonra işe daha büyük önem vermiş ve âdeta Mustafa Kemal Paşayı zorlamaya başlamıştır. Paşanın İstanbul'a dönmesi için hükümetin yaptığı baskı kendisi Erzurum'a gidinceye kadar aynı şiddetle devam etmiş ve bu konudaki yazışmalar, telgraf konuşmaları yol boyunca devam etmiştir.

Amasya kararları ve bu kararların tamimi Anadolu ihtilâlinin en önemli dönemeç noktasıdır.

264

5. ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresi, uyandırdığı yankı ve sonuçları bakımından Müdafaai Hukuk kongrelerinin -Sivas Kongresi hâriç- en önemlisidir. Bütün memleketi temsil etmediği hâlde, mahallî de sayılamaz. Doğu Anadolu adına toplanan bir bölge kongresidir. Anadolu ihtilâli açısından bakılınca, Erzurum Kongresinin iki büyük özelliği vardır: Birincisi, M. Kemal Paşaya liderlik yolunu açması; ikincisi de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin aynen benimsediği müdafaai hukuk prensiplerini ve teşkilât tüzüğünü hazırlamış olmasıdır.

M. Kemal Paşanın, Anadolu'da bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve çeşitli yerlerle yaptığı yazışmalar, Erzurum'a gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya, Sivas'ta toplayacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermektedir. Vilâyati Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti hakkında Valiliklerden ve Mutasarrıflıklardan aldığı bilgiler, Erzurum'dan başka, bölgenin hiç bir yerinde güvenilir, yerleşmiş, köklü bir teşkilâtın bulunmadığını ortaya koymuştur. Trabzon'dan da güven verici bir izlenim edindiğini sanmıyoruz. Belki de, Kâzım Karabekir Paşanın, dar görüşlülüğü yüzünden Erzurum'da kendisine bir takım pürüzler çıkacağını düşünmüştür. Bu kitabın **«Liderler»** Bölümünde belirtildiği üzere, Millî Kurtuluş için Karabekir Paşa bir bölge hareketi düşünüyor, M. Kemal Paşa ise memleketin ancak büyük ve şümullü bir teşebbüsle kurtulacağına inanıyordu. Eğer, sonradan ortaya çıkan bâzı olayların zoru olmasaydı, M. Kemal Paşa, Samsun ve Havzada iken fazla önemsemediği Erzurum Kongresine gidecek yerde, Amasya'da veya Sivas'ta kalarak Sivas Kongresinin hazırlıkları ile meşgul olurdu.

Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşanın

bu niyetini sezmişti. Hâtıralarında, doğru Erzurum'a gelmeyip bir süre Samsun bölgesinde kalmasını tenkid etmektedir. Fakat, M. Kemal Paşa, hükümetle olan ilişkisinin kritik bir safhaya gireceğini biliyor ve mutlaka Erzurum'da değil, yüzde yüz güven duyacağı bir yerde olmak istiyordu. Kâzım Karabekir Paşayı iyice yokladıktan sonra belki de Ankara'ya, Ali Fuat Paşanın yanına gitmesi gerekecekti. Şüphesiz, Ali Fuat Paşaya daha çok güvenebilirdi.

M. Kemal Paşayı, Erzurum'a gitmeye sevkeden olaylar, Harbiye Nezareti tarafından 8 Haziran günü İstanbul'a geri çağırılmasiyle başlar. Paşa, bu davete uyup İstanbul'a gitmeyecekti. Böylece, pek yakın bir zamanda **«asi»** durumuna girecek, ya hükümet onu azledecek veya kendisi askerlikten ve görevden istifa etmek zorunda kalacaktı. Bu takdirde, Kâzım Karabekir Paşanın tutumu ne olabilirdi? M. Kemal Paşa, işte bunu öğrenmek istiyordu. 11 Haziranda Kâzım Karabekir Paşaya uzunca bir telgraf yazarak, İstanbul'a çağırıldığını, çağırılış sebebini ve gitmemek kararını bildirdikten sonra telgrafın sonunda *«Bu hususa dair kıymettar mütalâai biraderiyelerine intizar eylerim»* dedi.

Gerçi, üç ay kadar önce İstanbul'da Kâzım Paşa, Kolordusunun ve kendisinin M. Kemal Paşanın emrinde olduğunu söylemişti. Ama, değişen ve daha da değişecek olan şartlar karşısında Karabekir Paşa bu kararda duracak mı idi? Nitekim kendi hâtıraları, Karabekir Paşanın, yeni durumda bir tereddüt geçirdiği hissini vermektedir. Karabekir Paşanın bol belgeli hâtıraları, yazışmaların günlerini, telgraf şebekesinin muntazam işlediğini, aldığı bir çok telgrafa günü gününe cevap verdiğini, telgrafların yerine gününde ulaştığını göstermektedir. Fakat, M. Kemal Paşanın yukarıda sözü edilen ve cevap bekleyen en önemli telgrafına, ancak 5 gün sonra, 16 Haziranda cevap vermiştir. Karabekir Paşanın telgrafının ilk cümlesi şöyledir:

«Geç gelen emri devletlerine cevapta geciktim.»

Bunun, bir mazeret cümlesi olduğu açıkça anlaşılıyor. Kendisi de bunun farkında olduğu için, hâtıralarının bu telgrafla ilgili kısmında *«Kemal Paşa ile en mühim şifreler bazan beş, altı gün gecikerek vilâyetlerden bile bazen geçerek elimize geliyordu»* diyor[33].

****

33 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, S. 49.

Gecikerek de olsa Kâzım Karabekir Paşa kararını bildirmişti:

«Zâtı samileri (yüksek şahsınız) lüzum görüldüğü zaman bölgeme teşrif ederlerse minnettar olurum.»

Hükümet, İstanbul'a dönmesi için M. Kemal Paşayı sıkıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşanın tutumu belli olmuştu. Artık, Erzurum'a gitmek ve yakında toplanacak olan Kongreye katılmak gerekiyordu.

Dahiliye Nezaretinin 28 Haziran tarihli bir genelgesinde görevine son verildiği bildirilmiş olmasına rağmen, M. Kemal Paşa Erzurum'a, Ordu Müfettişi, Padişahın fahri yaveri sıfatlarını haiz olduğu hâlde gelmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
ASKERLİKTEN AYRILMASI

Mustafa Kemal Paşaya yapılan karşılama töreni hoşa gidecek kadar güzeldi; fakat, Paşanın hükümete karşı durumu bir kaç gündenberi tamamen sarsılmış bulunuyordu, ipler, kopacak kadar gerilmişti. Anadolu'ya ayak bastığından bu yana rahat rahat kullandığı yetkiler, taşıdığı memuriyet unvanıyla beraber son günlerini yaşıyordu, İstanbul'a dönmesi için hükümetin, Harbiye Nezareti kanaliyle yapmakta olduğu baskıya artık Saray da karışmıştı. 2 Temmuz günü Erzincan'da iken Saray Mabeyn Başkâtibinden aldığı telgrafın Padişah kendisine *«iki ay hava değişimi alarak istediğin bir şehir veya kasabada istirahat et»* diyordu. Aynı günün gecesi, Tercan'da Harbiye Nazırının bir telgrafı eline geçti. Yeni Harbiye Nazırı, Ferit Paşanın, âdeta yalvaran bir ifade ile kaleme aldığı telgrafın bilhassa son cümleleri, âsi paşayı yola getirmek için kullanılan yeni metodu göstermektedir:

«Samimi takdirkârınız olup, elimden gelecek her arzularının gerçekleştirilmeline çalışılacağı yüksek şahsiyetlerinin yanında müsellem olmak lazım gelen âcizleri, bu dilekleri hem resmi, hem de özet yapıyorum. Ve işte o hususiyete dayanarak da söyleyeceğim ki vereceğiniz çabuk ve olumlu cevap, yalnız hakkımdaki güven ve sevginize değil, aynı zamanda Başbakanlığım için ümit ettiğim başarıya da temel teşkil edecektir Ellerinizden ve Ce-vat'ın gözlerinden öperim.»[34]

İstanbul'un baskısı 5 temmuzda şiddetlendi Hava değişi-

****

34 Başyaver Cevat Abbas.
267

mi meselesi bir kenara itilerek mutlaka İstanbul'a dönmesi isteniyordu. Harbiye Nazırı kısa bir telgrafla *«İstanbul'a hareketlerinin çabuklaştırılmasını rica ederim.»* diyor ve bir taraftan da telgraf başında Mustafa Kemal Paşaya şöyle hitap ediyordu:

«Paşam, İtilaf temsilcilerinin pek kesin müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya beni mecbur etti. Yüce şahsiyetlerini benim kadar kimse bilmez. Bir vatan sever olarak gayelerinizin yüceliğini biliyorum.

Bendeniz, İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek Padişah efendimize ve gerek temsilcilerine karşı söz verdim. Mahcup olmıyacağıma eminim. Yüce şahsiyetleri hakkında, Hilaf temsilcilerinden de buraya teşriflerinde hürmetten başka bir şey beklenmemektedir. Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak zatialilerinin hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lazımdır.»

Bu suretle Harbiye Nazırı ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun süren bir telgraf yazışması başladı. Tabii, anlaşmaya imkân yoktu. Mustafa Kemal Paşanın cevapları sert ve acı oluyordu. Hava değişimi teklifini kabul edecekti. Fakat, İstanbul'un tutumu birdenbire değişmişti.

Bu telgraf konuşması devam ederken bir yandan da olması beklenen sonuçlara göre gerekli tedbirler alınmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, ilk tedbir olarak 5 Temmuzda, III. Kolordu Kumandanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Merkezi hükümetin yabancı baskısı sonucu olarak millet ve memleket yararlarına aykırı olarak yapması muhtemel tebligatını kontrol veya alıkoymak için haberleşme kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedbirler alınmalı ve hazırlıklar yapılmalıdır. Bu durumu ne hükümete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek lâzımdır. Bu telgrafın alındığı bildirilecektir, üçüncü Kolordu, Yirminci Kolorduya ve bu da Onikinci ve Ondördüncü Kolorduya, ve o da Bekir Sami Beye; Onbeşincl Kolordu, Onüçüncü Kolorduya ulaştıracaktır. Bu telgrafın ulaştığı, aynı suret ve yol ile bildirilecektir.»

Harbiye Nazırı ile yapılan telgraf yazışması da Mustafa Kemal Paşanın verdiği şu son cevapla kapandı:

«Ermenistan'a vâdedildiğini bilmekle heyecan ve galeyanda bulunan Doğu vilayetleri halkı arasından çıkıp gelmek hususundaki değerli teklifinizi yerine getirmede, şahsi irademi kullanmaktan manen ve maddeten yasaklanmış bulunuyorum. Vaziyetin takdirini, herkesçe

bilinen yüksek anlayış ve görüşlerinize arzeylerim efendim»

Mustafa Kemal Paşa artık azledileceğine muhakkak azariyle bakıyordu. Bir aydan beri sürüp giden bu oyama siyasetinin elbet bir sonu olacaktı. Arkadaşlarına ne dereceye kadar güvenebileceğini anlamak ve onları, hükûmetin kendi hakkında vereceği karara hazırlamak istedi. Haziran ayında Amasya'da, Ali Fuat Paşa, Albay Refet ve Rauf Bey ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini de Erzurum'daki arkadaşlariyle yapmayı zarurî görüyordu. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve onunla beraber gelen eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Ordu karargâhında Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Erzurum Valiliğinden azledilen Münir, Bitlis Valiliğinden ayrılan Mazhar Müfit, Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine toplandılar.

Mustafa Kemal Paşa durumu anlattı. Arkadaşları düşündüler, görüştüler ve askerlikten ayrılsa bile kendisi ile beraber olduklarını söylediler. Paşa, bu toplantıda liderlik meselesinin de çözülmesini istiyordu. Onlara seçme hakkı tanıyor ve rahat konuşuyordu:

Bahis konusu ettiğimiz durumun istediği adamın, diğer bir çok görüşlere göre, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden istediği tarzda harekete razı olsun» dedi.

Bu konuşma, arkadaşlarına karşı saygılı ve nâzik olmak endişesinden fazla bir şey ifade etmiyordu. İhtilâlin lideri elbette Mustafa Kemâl Paşa olacaktı. Evvelâ, İkinci plânda kalmaya yaratılışı elverişli değildi. Buna razı olamazdı. Sonra, o günkü durumun kendisinden talep ettiği farzda harekete razı olacak tek adam, O idi.

Düşündüler ve Mustafa Kemal Paşayı lider olarak seçtiler.

Mustafa Kema! Paşa son sözünü söyledi:

«Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, daha üst kumandan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesi, başarı için temel şarttır.»

İhtilâl yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Fakat, işler bâzı safhalarda çok ağır ilerliyor, bâzı yönlerde çözüntüler

269

oluyordu. 10 Temmuzda toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi için henüz pek az delege gelmişti. Bu yüzden kongrenin belli günde açılması mümkün değildi. Geri bırakıldı. Birçok vilâyetlerde, Sivas Kongresine katılacak delegelerin tesbiti yapılamıyor ve gereken ilgi gösterilmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu can sıkıcı meselelerle uğraşırken Amasya kararlarına katılan kumandanlar arasında çözülme işaretleri başgöstermişti. Kumanda hiçbir suretle bırakılmayacak iken, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa izinli olarak Konya'dan İstanbul'a gitmişti. Anadolu'daki en büyük rütbeli kumandanın bu hareketi diğerlerine kötü bir örnekti. Mustafa Kemal Paşa, bundan son derece endişe duymuştu. Kumandanları uyarmak için 7 Temmuzda, umumî bir tebligatta bulundu. Kumandanın hangi şartlar altında bir başkasına terkedilebileceğini, Amasya kararlarında olduğu gibi tekrarladıktan başka, orduya ve sivil memurlara şu görevleri ve direktifleri verdi:

«İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül etmiş ve ortaya çıkmış olan milli kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden uzaktır. Devlet ve millet kaderi üzerinde milli İrade amil ve hâkimdir. Ordu bu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.»

«Bütün mülkiye memurları, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi ilhak Cemiyetlerinin, ordu gibi meşru yardımcılarıdır.»

«Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi ilhak Cemiyetlerinin ve teşebbüslerin zaaf ve dağılmasına sebep olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi, ordu kesinlikle engelliyecektir.»

«Hükümet herhangi bir kıt'a ve milli veya askeri teşkilatımızı kaldırmak için emir verirse, kabul ve tatbik edilmiyecektir.»

Mustafa Kemal Paşanın bu tebligatının ertesi günü, 8 Temmuzda, hükümetin kararı gereğince Harbiye Nezaretinden orduya şu emir veriliyordu:

«Her ne ad ile olursa olsun hususi bir takım teşkilat kurulmasına ve halktan bu uğurda malî ve bedeni isteklerde bulunulmasına mülki ve askeri makamlarca asla meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında şiddetli kovuşturma yapılması Bakanlar Kurulu kararıyla tamim olunur.»

Hükümetin ve Mustafa Kemal Paşanın kararları ve tamimleri çatışma hâlinde idi. Paşanın, yalnız yukardaki tebligatı, vazifesine son verilmesi için yeterli bir sebep-

ti. Saraydan zaten bir davet telgrafı almış bulunuyordu. İstanbul'un sabrı tükenmiş olacak ki, buna cevap beklemeden 8-9 Temmuz gecesi şu telgrafı verdiler:

«Yüksek memurluklarına durum nedeniyle son verilmiş olduğundan hemen gecikmeden İstanbul'a dönmeleri Padişah hazretleri iradesi gereğidir efendim.»

«Serkâtibi Şehriyari

Ali Fuat»

Böylece gerilen ip kopmuş oluyordu. Harbiye Nezaretinin, İstanbul'a dönmesi için ilk emri 8 Haziran tarihlidir. Demek ki, Mustafa Kemal Paşa ancak bir ay zaman kazanabilmişti. Bu bir ayın muhasebesi, kazanılan vaktin boşuna harcanmayıp çok iyi kullanıldığını göstermektedir. Şimdi en güzel jesti yapmanın sırası idi. Aynı gece telgraf başında Harbiye Nezaretine ve Saray Başkâtipliği vasıtasiyle de padişaha askerlikten de istifa ettiğini bildirdi.

Vaziyeti, orduya ve bütün millete bildirmek, fakat, bunun ters etkilerini de hesaba katmak gerekiyordu, İstanbul, nasıl olsa her tarafa tamim ederek başlangıç hâlindeki ihtilâle indirdiği darbeyi duyuracaktı. Mustafa Kemal Paşa, yalnız olmadığını gösterebilirse, rütbe ve memuriyetinden ayrılmakla, sarsılması beklenilen nüfuz ve tesirini kısmen kurtarabileceğini düşündü. Sabık Bahhiye Nazırı Rauf Beyin imzasını taşıyan bir beyanname, o gün için bu hususu sağlayabilecek en etkili çare idi. 9 Temmuzda, 3. Ordu Kurmay Başkanlığı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Rauf Beyin vedâname ve beyannamelerini, *«vatanın en ücra köşelerinde bütün vatan evladına nen tebliği»* temennisiyle tamim etti.[35] Hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile beraber bazı arkadaşlarını da tasfiye etmeyi ihmal etmemişti. III. Kolordu kumandanı Refet Beyin yerine bir İngiliz gemisi ile Albay Selâhattin Bey gönderilmişti. Refet Bey, hem hükûmeti ile çatışmayı istemediğinden, hem de Selâhattin Beye güvendiğinden kumandayı derhal teslim etti. Bu arada Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey[36] de görevinden uzaklaştırıldı.

****

35 Bu vedanâme ve beyanname için Bak.: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı. 2 Vesika: 37.

38 Refet Beyin arkadaşı ve Mustafa Kemal Paşanın çok güvendiği bir idareci idi. Samsun Mutassarıflığına ustafa Kemal Paşanın teşebbüsü ile tâyin edilmişti.

271

Bu kritik günlerde Mustafa Kemal Paşayı oldukça üzgün ve telâşlı görmekteyiz. Bilhassa Refet Paşanın kumandanlığı terk etmesi aralarında birçok yazışmaya sebep olmuştu. Refet Paşa telgraflarında endişeyi gerektirecek birtakım lâflar ediyordu. *«Şahsım hakkında hiç bir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır»* diyor ve bazı belirsiz ifadelerden sonra Mustafa Kemal Paşaya şu soruyu soruyordu:

«Alman barışı ve doğudaki sükûnet, vaziyetin gelişmesini beklerken bizim de tedbirli bulunmaklığımızı icap ettirmiyor mu?»

Sanki işin başından beri Mustafa Kemal Paşa ile beraber değilmiş gibi bir telgrafında da *«Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle maksadı İhlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım, veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.»* tavsiyesinde bulunuyordu. Halbuki program vardı, kararsız olan kendisi idi ve ihtilâl açığa vurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılması suretiyle Anadolu ihtilâli en önemli imtihanını veriyordu. **XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa «ben ve kolordum emrindeyiz» demişti. XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa** Ankara'dan gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşanın kutsal askerlik mesleğinden ayrılmasının doğurduğu üzüntüyü belirttikten sonra, kendilerinin de gerektiğinde aynı şeyi yapacaklarını ve sonuna kadar beraber olduklarını bildiriyordu. III. Kolordu Kumandanlığı görevine yeni başlamış olan Albay Selâhattin Beyin durumu henüz pek aydınlığa çıkmamıştı. Konya'da 2. Ordu Müfettiş Vekili ve XII. Kolordu Kumandanı olarak bulunan Albay Selâhattin Bey[37] ordu müfettişliği kıtaatı namına üzüntüsünü bildiriyor ve başarı dileğinde bulunuyor, Mustafa Kemal Paşanın muhterem ellerinden öptüğünü bildiriyordu. Harb Tarihi Vesikaları arasında aslını gördüğümüz bu telgrafın müsveddesinde de bu konuda söz ve fiilen yardımda bulunacağımızı arz ve kıvanç duyarak ifade ederim efendim.» cümlesi çizilmiştir, öyle anlaşılıyor ki, Albay Selâhattin Bey bu cümleyi ve daha buna benzer çizilmiş bazı tâbirleri fazla cömertlik saymıştır. Vatanseverliğinden şüphe etmiyoruz. Fakat cesareti ve idra-

****

37 - III. ve XII. Kolordu Kumandanlarının adı Selâhattindir. Biri Çolak Selâhattin diye anılır.

ki Mustafa Kemal Paşayı sonuna kadar takip etmeye yetmediği için o da Cemal Paşa gibi **«Allahaısmarladık»** bile demeden İstanbul'daki yeni vazifesine başlamak üzere Konya'dan ayrılmıştır. Diyarbakır'daki XII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beyin ihtilâle hiç yatkınlığı yoktu. Mustafa Kemal Paşanın bilhassa askerlikten ayrıldıktan sonra verdiği emirleri yapıp yapmamakta kararsız idi. Mustafa Kemal Paşa ile Dahiliye Nezaretinden gelen emir ve talimatın birbirini tutmadığını belirterek Harbiye Nezaretinden nasıl hareket edeceğini soruyordu.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılmasını takip eden günler her bakımdan endişe verici olaylar dolu idi.[38]

Sadrâzam Damat Ferit Paşa, barış konferansı için gittiği Paris'ten yeni dönmüştü. Kendisinin memlekette bulunmadığı 1,5 ay içindeki olayları öğrenince yayınladığı bir tamimde; **Anadolu'yu saran «ihtilâlci hareketler»** için teessüflerini bildiriyor ve toplanacak milli kongrenin önlenmesini ihtar ediyordu. Sivas Kongresine delege seçmekteki güçlükleri, bu tamim bir kat daha arttırmış oldu. Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Kumandanları aracılığiyle her vilâyet ile teker teker meşgul oluyor ve delegelerin bir ân önce tesbit edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Beri taraftan, Erzurum Kongresi hazırlıkları da tamamlanmıştı. Fakat doğu İllerinden gelen delegeler bu kongrenin açılmasına yetecek sayıyı bulmamıştı. 10 Temmuz'da toplanamıyan kongre nihayet yeni delegelerin gelmesi ile ancak 23 Temmuz'da çalışmaya başlayacaktı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA
HALK LİDERİ OLUYOR

Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrıldıktan sonra Erzurum Kongresine daha çok önem vermeye başlamıştı: *«Evvelâ; ben mutlaka kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesi ve milletin bizzat fiilen ve silâhlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak gereğine inanıyordum. Bu esaslı noktalan takdir ve tesbit ettirebilmek için Kongrede aydınlatma ve uyarma ve bizzat*

****

38 - **Hükümet Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi tevkif ettirmek istemiş, fakat, Kâzım Karabekir Paşa bu hususlaki emri reddederek yapmamıştır**.
273

idare suretiyle çalışmamı lüzumlu görüyordum.» diyordu.[39]

Erzurum Müdafaai Hukukçularının gösterdiği anlayış sayesinde Mustafa Kemal Paşa kolaylıkla kongre delegesi ve başkanı oldu.[40]

Kongreye kolaylıkla girdiği hâlde, Mustafa Kemal Paşanın kongre tarafından seçilecek Heyeti Temsiliyeye dahil olup olmaması ve Heyeti Temsiliye Başkanlığı, arkadaşları arasında bile üzerinde durulan en önemli bir konu hâline gelmişti. Bazı kimseler Mustafa Kemal Paşanın bu kadar önde görünmesini mahzurlu buluyorlardı. Halbuki, Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliye Üyeliğine ve bu Heyetin Başkanlığına seçilmesi O'nu liderliğe götürecek yolun ilk dönemeç noktasıydı. Bu bakımdan, mutlaka bu dönemecin aşılması gerekti. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle demektedir:

«Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün millî ve askeri harekâtın başına geçmemde şüphesiz sakınca vardı. Fakat o sakınca, başarısızlık hâlinde herkesten önce ve herkesten çok en büyük azaba düşürülmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin hayat ve ölümü söz konusu olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine yer var mıdır?»

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye'ye seçilmesindeki mahzuru, bu sözler ile yalnız kendi açısından ele almış oluyordu. Halbuki onun Heyeti Temsiliyeye ve bilhassa Heyeti Temsiliye Başkanlığına seçilmesine taraftar olmıyanlar, bir başarısızlık hâlinde Mustafa Kemal Paşanın akıbetini değil, hükümetin gazabını üzerine çekmiş bir kimsenin başta görünmesinden millî hareketin uğrayacağı zararları düşünüyorlardı. Kongrenin devam ettiği sırada, 5 Ağustos akşamı, Mustafa Kemal Paşa en yakın arkadaşları ile bir grup toplantısı yaptı. Arkadaşlarının kesin kanaatini öğrenmek istiyordu. Herkesin bu hususta fikrini, düşünmeksizin ve biri bitirip biri başlamak üzere yazmasını söyledi. Bir tabaka sarı kâğıt üzerine herkes düşüncesini yazdı. Ortaya çıkan netice şu idi :[41]

****

39 - Nutuk, Cilt I. S. 69.

40 - Cevat Dursunoğlu'nun Milli Mücadele'de Erzurum adlı kitabında bu hususta geniş açıklama var.

41 - Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum S. 101-103.

274

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hedef teşkil ettiği İçin Heyeti Temailiyeye girmemesi, eğer Kongre üyeleri ekseriyetle seçilmesine istekli ve taraftar iseler mutlaka kabul ile reddolunmaması, Rauf Beyefendi Heyeti Temsillyeye girerek dahili düzeni elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada adı geçene fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyeti Temsillye'de cereyan edecek bilgi ve kararlara heyetimizce vakıf bulunulması ve yabancıların müracaatına karşı söz sahibi ve belli bir kimsenin görünmesi.»

Kâzım DIrik 5 Ağustos 335

«1 — Heyeti Temsiliye Vilayetlerin ve bağımsız sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle milli bir kuvvet gösterilebilir.

2 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyetlerin girmesi milli teşkilatın ve hareketin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olmaz.»

Hüsrev (Gerede)

«Heyeti Temsitiyeyi teşkil edecek zevat bu ismin icabettlreceği işler ve hususları tedvir için, lâzım gelen vasıflara sahip ise o hâlde Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesine lüzum görmem. Fakat aksi takdirde yapılmak istenilen gaye altüst olacağından herhalde Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesini lâzım değil elzem (çok gerekil) bulurum.»

Mazhar (Kansu)

«Heyeti Temsiliye buradaki kongre üyeleri tarafından seçilmeyip vilayet veya bağımsız Sancaklar Heyeti Merkeziyeleri tarafından seçilmelidir. Vilâyetler ikişer, bağımsız sancaklar birer kişi seçmelidir. Heyeti Temsillyeye Mustafâ Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin dahil olunması fikri aleyhinde olduğumu arzetmlştim. Ancak mazbut ve muktedir adamların seçilemeyeceği düşüncesine dayanarak Rauf Beyefendinin ve hattâ Süreyya Beyefendinin dahil olmasını uygun görmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresinin neticesine kadar serbest bir hâlde bulunmalıdır.»

İbrahim Tali (Öngören)

275

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin Heyeti Temelliyede bulunmasında lüzum ve menfaat vardır. Bulunmadıkları takdirde hiçbir kıymeti haiz olmayacak olan Hayati Temsiliyeden bir hizmet ve menfaat beklenemez. Meydana gelen bu birlik, derhal çözülecek, kuvvet dağılacak. Paşa ile Rauf Bey Hayrette bulundukları takdirde gerek şahıslarına, gerek bu Cemiyete vuku bulacak taarruzlar daha kolay defedilir. Kongrenin genel arzusu da adı geçenlerin herhalde Heyeti Temsiliyeye dahil olmaları yönündedir.»

5/Ağustos/1335

11,30 sonra

İbrahim Süreyya (Yiğit)

Mustafa Kemal Paşa ise, kendisinin dahil olmayacağı bir Heyeti Temsiliyenin, tasarlanan işleri yapabileceğine inanmıyordu. «Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiç bir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel kişilerden teşekkül edecek herhangi bir Heyetli Temsiliyeye söz konusu olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi.»[42]

ERZURUM KONGRESİ

Kongre 23 Temmuz günü açıldı. O zamanın idarî taksimatına göre Doğu Anadolu; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazlz, Diyarbakır ve Mardin vilâyetlerinden müteşekkildi. Bu 7 vilâyetten başka Sivas da kongrede temsil edilecekti. Elâziz, Mardin ve Diyarbakır delegelerini Valiler Erzurum'a gelmekten alıkoymuşlardı. Bu suretle Erzurum Kongresi 5 vilâyetin katılması ile ve 54 delege ile açıldı. Bitlis 3, Erzurum 23, Sivas 10, Trabzon 16, Van 2 delege ile temsil ediliyorlardı. Delegelerin meslekleri itibariyle tasnifi şöyledir:

17 çiftçi ve tüccar (eşraftan), 5 emekli subay, 4 emekli memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci hukukçu (dâva vekili, avukat), 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı (hoca, müftü, şeyh), 3 eski meb'us, 1 kumandan (Mustafa Kemal Paşa), 1 eski nazır (Rauf Bey).

Erzurum Kongresinin 14 gün sürmesi delegelerin işi-

****

42 Nutuk, C. S. 70.

değeri kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Kongre vatanın parçalanmak ve yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu kabul etmiş ve şu sonuca ve kararlara varmıştır:

a) Millî iradeye dayanmayan hükümetler bu tehlikeye çare olamazlar. Bu hükümetler ihtimal ki daha ağır hazmedilemiyecek kararlara da boyun eğeceklerdir.

b) Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tâyin ettiği bu tarihi çağda hükümetin de milli iradeye tâbi olması lazımdır. Onun için hükümet millî meclisi hemen toplantıya çağırmalıdır.

c) Doğu Anadolu mukaddesatını kendi kendine muhafaza ve müdafaa etmek zorundadır.

Yabancı kuvvetlerin baskısı altında hükümet eden bir heyetin icabında Doğu Anadolu'yu feda edebileceğini düşünerek bu takdirde takip edilecek yol, Kongrece şu şekilde tesbit edilmiştir:

«... terk ve İhmal olunduğu anlaşıldığı hâlde mukaddes hilafet ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu'da geçici bir idare teşekkül edecektir.»

Geriye başka bir ihtimal daha kalıyordu. Osmanlı hükümetinin inhilâl etmesi. Kongrenin buna karşı kararı, diğer vilâyetlerle işbirliği yaparak vatanı kurtarmak, fakat bu mümkün olamazsa Doğu Anadolu'yu münferiden müdafaaya devam etmek idi. Zaten Doğu vilâyetleri, Trabzon vilâyeti ve Canik Sancağı, Osmanlı camiasının bölünmez birer parçası olarak kabul ve ilân ediliyordu. Bu bölgenin Rumluk ve Ermenilik iddialarına karşı maddî manevi bütün vasıtalarla müdafaası kararlaştırılmıştı. Hatta İtilâf Devletlerinin bu hususta teşebbüslerinin de reddedileceği ve alınan kararda tereddüt gösterilmiyeceği açıkça belirtilmiş bulunuyordu.

«İşgal altında bulunup iradelerini kullanmıyan ve serbestçe gösteremeyen mahallerdeki dindaşlarımızı, bu zorlayıcı şartlar kalkıncaya kadar mazur göreceğiz.»

«Kongrece alınan ve milli vicdana uygun olan kararlar ve esaslar aleyhinde sözle, kalemle, fiille herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından kötü açıklamalar ve telkinlerde bulunulduğu takdirde bu gibi davranışlar bütün mânasiyle millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır.

277

Kongre, Doğu Anadolu için tehlikeli bir çözülmeye ve karışıklığa sebep olacağı düşüncesiyle, halkın muhaceretini de yasak etmiştir:

«Heyeti Temsiliye tarafından bildirilmedikçe muhaceret yasaktır.»

Türk halkı böylece yerinde tutulmak istenirken, Hıristiyan unsurlara birtakım yeni imtiyazlar verilmesinin de kabul olunamayacağı ifade edilmiştir. Fakat, onlara karşı gerekli teminat gösterilmiş, can, mal ve ırz dokunulmazlığı kongrenin umumî kanaati olarak belirtilmiştir.

Kongrenin tesbit ve ilân ettiği esaslardan biri de, Harbin galibi batılı büyük devletlerle kurulacak ilişkileri ifade eden kısımdır. Evvelâ, Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihteki Türk sınırının tanınması isteniyordu.[43] Sonra da, bu sınırlar içinde tam istiklâl şart koşuluyordu. Milliyet esaslarına saygılı ve Türkiye'ye karşı istilâ arzusu beslemeyen herhangi bir devletin, teknik, ekonomik ve endüstri sahalarında yapacağı yardımın memnuniyetle kabul edileceğini belirten Kongre, en geniş anlamiyle Türk milletinin iyi niyetlerini ifade etmiştir.

Kongre, **«Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milli Cemiyeti»**nin adını **«Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** olarak değiştirmiş ve bu isim Sivas Kongresine kadar kullanılmıştır.

Kongre beyannamesi, memleketteki ecnebi mümessillere; kumandanlara, vilâyetlere verilmek suretiyle her tarafa yayıldı.

Kongrenin bu sonuçlara ulaşmasında Mustafa Kemal Paşanın ve Rauf Beyin büyük etkisi olmuştur. Gerçi Doğu Anadolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, kongrede; savunmanın bütün memleketi kapsamak üzere düşünülmesi, hükümetin milli iradeye dayanması şart, milli meclisin toplanması fikri ve kararların mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması, kanaatimizce mümkün olmazdı. Mustafa Kemal Paşa kongrede okuduğu açış nutkunda bu hususları kısmen belirtmiş ve kongre boyunca da delegelere dolaylı veya dolaysız şekilde telkin etmiştir. Esasen, alınan kararların dikkatle incelenmesinde, Mustafa Kemal Paşanın daha önce açıklamış olduğu fikirler kesin bir şekilde sezilmektedir.

****

43 Misakı Milli hudutları diye anılmaktadır.

Kongre, Heyeti Temsiliye Üyeliğine aşağıdaki kimseleri seçti:

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi (eski Erzurum Meb'usu ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı), İzzet Bey (eski Trabzon Meb'usu), Servet Bey (eski Trabzon Meb'usu), Servet Bey (eski Trabzon meb'usu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi), Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (Eski Bitlis Mebusu), Haci Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi).

Kongre, teşkilatın amacını ve yönetim biçimini gösteren bir tüzük yapmıştı. Tüzük, yalnız kumandanlara ve güvenilir sivil makamlara şifreli telgrafla kısım kısım bildirildi. Tüzüğün bu makamlar tarafından çoğaltılarak her yere yayılması isteniyordu. Kongrece, propagandaya çok önem verilmişti. Bu sebeple, Kongreden sonra Erzurum'da kalanlar tarafından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, yurdun her tarafında tanıdık kimselere özel mektuplar yazıldı. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Harbinde Bitlis ve Diyarbakır bölgesinde Kolordu ve Ordu Kumandanlıkları yapmıştı. O zaman tanıştığı aşiret reislerine, şeyhlere ve eşrafa mektupla dâvayı anlatıyor ve kendilerinden yardım istiyordu. Bütün bu propaganda faaliyeti günlerce sürdü.

İHTİLALİ BALTALAYAN

BİR GÖRÜŞ

Türkiye'nin kurtuluşu için üç ayrı görüş çarpışıyordu. Birincisi, kadere rıza göstermekten ve ne kurtulabilirse kabul etmekten başka çare olmadığı görüşü idi. Padişah ve en güvendiği adamlarının sahip oldukları bu görüş, uysal bir politika güdülmesini gerektiriyordu. Bunlar kurtarılabilecek olanın muhafazası için de İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı. **İkincisi, Mustafa Kemal Paşanın görüşü: Kadere karşı direnmek ve Türkiye'yi, bir ihtilâl ile kurtarmak.** Bu iki karşıt görüşün ortasında, aydın geçinen ve milliyetçi kanada dahil bulunan birçok ünlü asker ve sivil kimselerden müteşekkil grupun, kurtuluş için düşündükleri yol, üçüncü görüş biçimi idi. Bunlar **Amerikan mandasına taraftar idiler** ve Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolunu mandada buluyorlardı. Uzun bir zaman manda meselesi milliyetçi aydınları uğraştırmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Anadolu ihtilâli için birinci görüş tehlike olmaktan çok, tahrik edi-

279

ci nitelikte idi. Fakat **manda fikri, ihtilâl fikrine büyük bir tehlike teşkil ediyor ve ihtilâli dejenere etmek istidadı gösteriyordu.** Bu bakımdan manda meselesi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Erzurum Kongresi devam ederken ve kongreden sonra, Amerikan mandası meselesi bir hayli alevlenmiş ve uzun boylu yazışmalara vesile olmuştur. İstanbul'daki milliyetçi Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, kurtuluşu, Amerikan mandasında görüyordu. Temmuz başlangıcından beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'daki milli hareketin sözcülüğünü yapmağa başlaması ve özellikle Erzurum Kongresinin yankıları, İstanbul'daki milliyetçi grupu Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmaya zorlamıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşaya fikirlerini telkin etmek istiyorlardı. Yakında toplanacak olan Sivas Kongresi Amerikan mandasını isterse, Anadolu'nun da İstanbul'daki manda taraftarı aydınlarla aynı fikirde olduğuna Amerikalılar inandırılmış olacaktı.'

Amerikan mandası görüşü etrafında toplananların inançları şu esaslara dayanıyordu:

Emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak imkânlara sahip değiliz.

Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle kuvvetli devletler tarafından yapılacak sürekli Baskı ve müdahalelere küçük ve zayıf bir Türkiye karşı koyamıyacaktır.

Modern bir millet ve devlet hâline gelebilmek için lüzumlu para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. Filipin buna canlı bir örnektir.

Dış rekabetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir koruyucuya ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupadan kuvvetli bir devlet yapabilir.

Amerika müstemlekeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur.

Amerikan İdare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ve çok ahenktar bir surette bir arada tutmasını biliyor.

Manda taraftarları, memleketin parçalanmasının bu suretle önleneceğine inandıkları gibi, çoğunluğu, istiklâl, ve hükümranlık haklarından da fazla bir şey kaybedilemeyeceğini sanıyorlardı. Türkiye'nin dışarda yine temsil olunacağı, içişlerini dilediği gibi idare edebileceği, fakat

Amerika'nın, mandater devlet olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu.

Osmanlı Devletinin siyasî meselelerini yerinde incelemek için Türkiye'de bir Amerikan Kurulu vardı. Kurul, Filistin ve Suriye'yi dolaşmış, ora halkının eyilimini öğrenmişti. İstanbul'da da Türk aydınlariyle, devlet adamlariyle ve siyasî partilerle temas edip Türk kamu oyunu anlamaya çalışıyordu. Amerikan Kurulu yakında Türkiye'den ayrılacaktı. Mandacılar Sivas Kongresi yapılıncaya kadar Kurulu İstanbul'da tutmaya uğraşıyorlardı.

İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında **Albay Kara Vasıf**, faal bir rol oynuyor ve kısmen Anadolu milliyetçilerinin İstanbul temsilciliği görevini yapıyordu. İstanbul ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat da, bu sebeple Kara Vasıf'ın üzerinde idi.[44] Daha Temmuz başlarında Kara Vasıf, Amerikan mandası hakkındaki eyilimi Mustafa Kemal Paşaya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuz'da yazdığı cevapta, manda fikrinin istiklâl ve hâkimiyet esaslarile nasıl bağdaşabileceğine dikkati çekmiş ve Amerikalıların sadece ekonomik ve teknik yardımının sağlanması üzerinde durulmasını tavsiye etmişti. Bundan başka, böyle bir ciddî meselede, millet namına konuşmaya kimsenin, hattâ bugünkü hükümetin bile yetkili olmadığını belirterek şöyle demişti:

«Milli kanaatin ve arzunun belirmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir.»

Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemişti. Ancak ekonomik ve teknik yardıma taraftardı. Kongrenin ilk günlerinde, İstanbul'dan Amasya'ya gelen eski valilerden **Bekir Sami Bey** de, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta, Amerikan mümessili ile görüştüğünü, mandanın faydalarını ve şartlarını bildirmişti. 26 Temmuz'dan 3 Ağustos'a kadar Mustafa Kemal Paşa ile Bekir Sami arasında manda meselesi telgrafla tartışılmıştı. Mustafa Kemal Paşanın sorduğu soruları Bekir Sami Bey uzun uzadıya cevaplandırıyor ve Mustafa Kemal Paşayı Amerikan mandasının gerekliliğine ve faydasına inandırmaya çalışıyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa şu soruyu sormak zorunda kalmıştı:

«-Lehimizde bu kadar şartlar ileri sürmeye müsait bu

****

44 - Kara Vasıf ile Mustafa Kemal Paşa Ankara üzerinden Ali Fuat Paşa vasıtasiyle muhabere ediyorlardı.

lunacak olan Amerikan Hükûmeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine, yâni buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi faydalar ve menfaatler temin etmiş olacaktır?»

Bekir Sami Bey, işte bu soruyu cevaplandıracak durumda değildi. Amerikalılar ile cereyan eden müzakerelerin hususî mahiyette olduğunu, bu sebeple manda şartları hakkındaki fikirlerinin henüz belli olmadığını bildirmişti.

Halide Edip, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşaya yazdığı 10 Ağustos tarihli mektubunda, Amerikanın, mandaterlikten ne gibi bir fayda umacağını şu satırlarla izah ediyordu:

«Amerika, doğuda mandaterliğe ve Avrupa'da dert almaya taraftar değildir. Fakat, onların izzetinefis meselesi yaptıkları, Avrupa'ya usulleri ve idealleriyle üstün bir millet olmak arzusundadırlar. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.»

İstanbul'daki aydın çevre, memleketin kurtuluşu için tek çıkar yol olarak Amerikanın mandasını düşünürken, Mustafa Kemal Paşanın delice bir iş yapmasından da endişe duyuyordu. Halide Edib mektubunun son kısmında bu endişeyi nazik bir ifade ile belirtmişti:

«Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngiltere, bunun, Hıristiyanları öldürmek, ittihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her ân bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki düşünülmüş, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Milli hareket sür'atle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen yardımcı bulacağını yine çok mühim çevreler temin ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ, Kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müra-

282

caata mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktalan kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve savaş devri artık geçmiştir. Gelecek için inkişaf ve birlik muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medenileşme muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin müştereken, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.»

Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi, bu aydın ve milliyetçi Türk kadını, yalnız kişisel fikirlerini değil, 1919 Ağustosunda İstanbul'un Milliyetçi çevresinin görüşünü yansıtıyordu. Anadolu'daki millî hareketin göstereceği en olumlu istek, onlara göre Amerika mandası idi. Memleketi belki kurtarabileceğini umdukları azim ve irade sahibi bir iki adamın, ancak **«geniş kafalı»**, **«uzakları gören»**, **«düşünüp çalışan»** kimseler olurlarsa bu işi başarabileceklerini, satırlar arasına dikkatle yerleştirmişlerdi. Onlar için, sergüzeşt ve savaş devri de geçmiş olduğuna göre, geniş kafalı ve düşünen insan sayılabilmek için Mustafa Kemal ve Rauf'un da kendileri gibi düşünmeleri gerekiyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa hiç bir noktada onlarla beraber değildi. O, milli bir savaşın başlangıcında bulunuyordu. Diğerleri, zamanla olaylar geliştikçe gerçekleri anlamaya başlayacaklar ve Mustafa Kemal Paşanın yanında yer alacaklardı. Şurası muhakkaktır ki, Halide Edib'in mektubunun yazıldığı ve okunduğu günlerde, geniş kafalı ve uzakları gören bir insan vardı: Mustafa Kemal.

Ali Fuat Paşa vasıtasiyle İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşaya gönderilen mektuplar ve basılı raporlar, *«Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat -Hikmet, Cami, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok kimsenin görüşlerine uygun olup, bütün fırka ve cemiyetlerin fikirleri yoklandıktan sonra, çoğunluğun kanaatine göre tanzim edilmiş»* di[45]

****

45 XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın 14/8/1919 tarihli telgrafı.
283

Amerikan mandasının gerekliliğini açıklayan basılı raporu ve Halide Edib'in, Kara Vasıf'ın mektuplarını, Ali Fuat Paşa özetliyerek Mustafa Kemal Paşaya telgrafla bildiriyordu. Asıllarını da Sivas'a gönderecekti.

Telgrafla, Mustafa Kemal Paşaya ulaştırılan bu özetlerde, Sivas Kongresinin toplanmasında acele edilmesi tavsiye olunuyordu. Bu kadar siyaset adamı, ünlü paşalar, değerli aydınlar manda fikrinde birleştiklerine göre Mustafa Kemal Paşanın da onlara uyacağı ve Sivas Kongresinden istenilen kararın çıkarılacağı İstanbul'da tabiî görülüyordu. **Manda taraftarları Mustafa Kemal Paşaya âdeta baskı yapmaya başlamışlardı.** 17 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta, manda için İstanbul'da büyük temaslar olduğu belirtiliyor ve Mustafa Kemal Paşanın bu konuda genel bir emir vermesi isteniyordu. Bunu yapmadığı takdirde İstanbul'daki çalışmaların devam edeceği, dolayısiyle tatsız bir durumun hasıl olacağı hususunda Mustafa Kemal Paşanın dikkati çekiliyordu.

Manda taraftarları bir hayli kalabalıktı. Buna rağmen, Sivas Kongresine dâvalarını kabul ettirmek için çok uğraşacaklar, fakat, muvaffak olamayacaklardı.

DOĞU VE BATI ANADOLU TEŞKİLATININ İLK TEMASI

Erzurum Kongresinin devam ettiği günlerde Batı Anadolu'da da milli kongreler yapılıyordu. Bu bakımdan Ağustos ayı Anadolu ihtilâlinin bölge kongreleri ile olgunlaştığı bir ay sayılmak gerekir. Temmuz sonunda Erzurum ve Balıkesir Kongreleri, daha sonra Ağustosta Nazilli ve Alaşehir Kongreleri, doğuda ve batıda, Anadolu halkıkını temsilen millî kurtuluşu hazırlamaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, batıda olup bitenlerle de ilgilenmekte idi. Erzurum'dan 24 Ağustos'ta, Ali Fuat Paşa vasıtasiyle Alaşehir Kongresi Başkanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Alaşehir'deki toplantı bütün doğu vilâyetleri halkı üzerinde pek samimî bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve varlığı ile yardımcıdır. Hissiyatımızın adı geçen heyete duyurulmasına yüksek tavassutlarınızı rica ederim.»

Bu telgrafın Alaşehir'e kongre dağıldıktan sonra ulaştığı, kongre kararlarında, teşekkür edilecek diğer tebrik telgrafları arasında zikredilmemesinden anlaşılmaktadır.

28284

Fakat telgraf yerine ulaşmıştı. *«Balıkesir - Alaşehir Kongreleri Reisi Hacim Muhittin»* imzası ile Erzurum'a aşağıdaki cevap verildi:

«Kardeşler,

Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesinin Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine gösterilen samimî teveccühünden son dererce memnun kaldık. Her iki kongrenin reisi bulunmaklığım dolayısıyla vekaleten arzı teşekkür ederim. Doğudan batıya genişleyen vatansever teşkilatınızla batıdan doğuya genişleyecek olan naçiz teşkilatımızın birleştiği gün gayemizin, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatanperverane teşebbüslerimizin sn büyük bayramı olacaktır. Hürmetlerimizin kabulünü rica ederim.»

285

B. SİVAS KONGRESİNDEN B. M. MECLİSİNE

(4 EYLÜL 1919-23 NİSAN 1920)

Erzurum Kongresinin başarı ile sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiği hâlde millî hareketin gelişmekte devam etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas Kongresi hazırlıkları, Hükümeti Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Parise, barış konferansına gitmiş olan Sadrâzam Damat Ferit Paşa da, Ağustosta İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Ferit Paşanın gelmesi ile İstanbul'un Anadolu'ya karşı davranışı değişerek birdenbire sertleşmeye başladı. Damat Ferit Paşa Anadolu'da olup bitenleri **«İhtilâlci hareketler»** olarak vasıflandırmıştı. İhtilâli büyümeden bastırmak istiyordu. Bu sebeple Ağustos ayında Anadolu İhtilâline karşı gerçekten etkili tedbirler alındığını görmekteyiz. Bu tedbirler şunlardı :

1 — Anadolu'daki millî hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amaciyle, Millî Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek.

2 — Anadolu'ya, hükümete bağlı kumandan ve valiler tâyin ederek ihtilâlcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3 — Genelgelerle, uyarmalarla toplanmasına engel olunamıyacağı anlaşılan Sivas Kongresini toplantı hâlinde iken basarak, ihtilâlcileri toptan yakalayıp, millî hareketi başsız bırakmak.

4 — Padişahı, ihtilâlcilere karşı silâh olarak kullanmak.

55 günden beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın da artık Sivas'a hareketi gerekiyordu. Çünkü, Ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegeler Sivas'a gelmiş bulunuyorlardı. Kendisinin Sivas'ta beklendiğine

286

dair haberler almaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı.

Sivas Kongresi, bütün Anadolu'yu ve Trakya'yı temsilen toplanacaktı. O hâlde, Sivas Kongresine doğu illerinden de delegelerin katılması gerekirdi. Fakat, henüz yeni dağılmış bulunan Erzurum Kongresinde Sivas Kongresi için delege seçtirmeye havanın elverişli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu husus üzerinde durmamıştı. Erzurum Kongresine katılan delegeler, daha genel meseleler için, seçildikleri yerlerden yetki almamışlardı. Yine bu sebeple, Erzurum Kongresinin de Sivas Kongresine delege seçmek için kendisini yetkili bulmayacağı meydandaydı. Mustafa Kemal Paşa, durumu muhakeme ettikten sonra *«yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım nazariyeler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi. En basit ve pratik çare kongrenin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi Sivas'a götürüp kongreye sokmaktan ibaretti»* inancına varmıştı. Fakat Heyeti Temsiliye üyeleri dağılmışlardı. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Beyi, hükümranlık bölgesinden ayırmak mümkün değildi. Eski Trabzon meb'usları Servet ve İzzet Beyler Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresine katılma teklifini birer mazeret bularak reddetmişlerdi. Siirt eski meb'usu Sadullah Bey de ortada yoktu. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa, Hoca Raif Efendiyi ve yolu üzerindeki Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendiyi beraberine alarak Rauf Bey ile birlikte Sivas'a gitti.

1919 Eylül ayında bütün gözler Sivas'a çevrilmişti, iki aydan fazla bir zamandanberi, toplanacağı bilinen, Sivas Kongresi, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar, gerekse kongrenin toplanmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişe ile bekleniyordu. Mondros Mütarekesinden beri Türkiye'nin siyasî atmosferi hiç bir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Anadolu ihtilâli, ikinci ve belki de en büyük imtihanını Sivas'ta verecekti. 3. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın 22 Haziranda Amasya'dan yaptığı bir tamim ile *«Anadolu'nun her yönüyle en emin mahalli olan Sivas»*ta toplantıya çağırılan Kongre, aradan geçen zaman ve olaylar sebebi ile çok değişik şartlar altında toplanacaktı. Bir defa, her bakımdan Sivas Anadolu'nun en emin yeri olmaktan çıkmıştı. Bazı yönlerden tehdit altında bulunuyordu. Sonra, kongrenin, toplanması millî bir sır olarak gizli tutulamamıştı. Nihayet, Mustafa

Kemal Paşa Ordu Müfettişi ve Padişahın Yaveri değildi. Görevine son verilmiş, ordudan ayrılmış ve hakkında tevkif müzekkeresi kesilmiş bulunan alelade bir vatandaştı. Ancak şu farkla ki, Erzurum Kongresi ile liderlik yolunun ilk dönemecini aşmıştı. Ordu Müfettişi değildi ama, Şark? Anadolu Vilayatı Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi idi.

Bütün çabalara rağmen Sivas'a pek az delege gönderilmişti. Bazı vilâyetlerden, mesafenin uzaklığı sebebi ile delegelerin gelemiyeceği bildirilmişti. Bazı vilâyetlerde ise, delege tesbiti bile yapılmamıştı. Kongrenin açılacağı gün Sivas'ta bulunanlar, bir bakıma, değil Anadolu ve Rumeli'yi, yalnız Anadolu'yu bile temsil edecek durumda görünmüyorlardı. Fakat, kongre geri bırakılamazdı.

1. SİVAS KONGRESİ

Sivas Kongresi 31 delegenin katılması ile 4 Eylül'de çalışmaya başladı. Kongreye katılan delegeler şunlardı:

1 — Mustafa Kemal Paşa.
2 — İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası ve Ankara delegesi),
3 — Hüseyin Rauf (Orbay),
4 — İsmail Hami Bey (Danişment) İstanbul delegesi,
5 — Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi),
6 — Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi),
7 — Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi)
8 — Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi),
9 — Bekir Sami Bey (Tokat delegesi),
10 — Albay Refet Bey (Samsun delegesi),
11 — Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi),
12 — Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi),
13 — Küçükağazade Necip Ali Bey (Denizli delegesi),
14 — Dalhanlıağazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi),
15 — Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi),
16 — Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi),
17 — Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan delegesi),
18 — Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi),
19 — Osman Nuri Bey (Bursa delegesi),
20 — Siyahizade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi),
21 — Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi),
22 — Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi),
23 — Macit Bey (Alaşehir delegesi),
24 — Zeki Bey (Kastamonu delegesi),
25 — Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi),
26 — Abdurrahman Dursun Bey (Çorum delegesi). -
27 — Dellâlzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi),

289

28 — Halit Bey (Bor delegesi),

29 — Mustafa Efendi (Niğde delegesi),

30 — Mazhar Müfit Bey (Hakkâri delegesi),

31 — İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi).

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşanın beraberinde bulunan arkadaşlarının temsil ettikleri yerler de dahil olmak üzere, Sivas Kongresinde 15 vilâyet ve mutasarrıflık temsil edilmiştir. Rumeliden delege olarak kimse yoktur. Elimize geçen listede[46] Sivas delegelerine de rastlamıyoruz. Fakat Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyetinin bu kongreye seyirci kaldığını, dolayısiyle delege vermediğini kabul etmeye imkân yoktur. Kongrede başka yerlerden ve Sivastan da bir kaç delegenin bulunduğu kabul olunsa bile, bu kongreyi gördüğü işle ve aldığı sonuç ile orantılı olmayacak kadar az delege ile yapılmış bir kongre saymak gerekir. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa ve Mustafa Kemal Paşanın yanında bulunan arkadaşları Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Mazhar Müfit Bey, İbrahim Süreyya Bey ile Refet Bey ve Bekir Sami Bey bütün delegelerin 1/3 ünü teşkil etmektedir.

Delegeler, Mustafa Kemal Paşa henüz Sivas'a gelmeden aralarında toplantılar yapmış, bazı kararlara varmış ve bir de muhtıra hazırlamışlardı. Mustafa Kemal Paşanın Başkanlığında[47] devam eden kongrenin gündemi 2 maddeden ibaretti. Biri, Erzurum Kongresinin kabul ettiği tüzük ve bildirinin görüşülmesi, diğeri de manda meselesi hakkında 25 kadar delegenin Sivas'ta hazırladığı muhtıra idi. Fakat gündemin görüşülmesine ancak üç gün sonra başlanabildi. Bu ilk üç günün nasıl geçtiğini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:

«... üç gün İttihatçı olmadığımızı teyid için yemin etmek lüzumu ile yemin formülü hazırlamakla; Padişaha ariza yazmakla ve kongrenin açılışı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmıyacak mı zeminin münakaşası ile *geç*ti, *içinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka*

****

46 - Miralay Mehmet Arif Anadolu inkılâbı. S. 32, İstanbul 1340 (1924).

47 - Mustafa Kemal Paşayı Kongre Başkanı seçmek istemiyenier vardı. Nitekim oylamada 3 delege çekimser kalmıştır.

290

bir şey değil iken bu son zemini münakaşa etmek şayanı hayret değil midir?»

O günlerde, İttihatçılıktan ve politikadan millet o kadar ürkmüştü ki, aydın geçinenler bile hiç değilse dış görünüşü kurtarmak için, kendilerini de aldatarak, siyaseti reddetmek suretiyle, siyaset yapıyorlardı. Padişah ve hükümet tarafından âsi olarak ilân edilmiş bir Paşanın başkanlığında toplanan ve ihtilâlci bir davranış içinde bulunan bu insanların faaliyetlerini siyaseten başka bir şey saymak şaşılacak bir husustur. Delegelerin önemli bir kısmı ittihatçı idi. Buna rağmen her biri İttihatçılık yapmıyacağını yemin ile teyid etti.

Dördüncü günü gündeme geçildi. Kongre. Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul etti. Ancak, Erzurum Kongresi kararları Anadolu'nun belli bir bölgesi hedef tutularak alınmıştı: Sivas Kongresinde bu kararlar daha genişletilerek bütün Anadolu ve Rumeliyi kavrayacak biçime sokulmuştur. Cemiyetin adının da değişmesi gerektiğinden, kongre, memleketteki bütün Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin birleştiğini farzederek **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** adını kabul etmiştir.

Erzurum Kongresinde tesbit edilen nizamnamenin Heyeti Temsiliyeye ait maddesinde şu ibare vardı:

«Heyeti Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder.»

Sivas Kongresi bu cümleyi aşağıdaki şekilde değiştirdi:

«Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder.»

Erzurum Kongresinde alınan müdafaa kararı, yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilâf Devletlerinin işgal ve müdahale hareketleri de bu amacı güder sayılmıştı. Yâni, İtilâf Devletlerine karşı hasımca bir tavır takınmaktan, Erzurum Kongresi sakınmıştı. Bu defa Sivas'da her türlü işgal ve müdahaleye karşı da **«Müdafaa ve mukavemet»** kararı verilmiştir. Bu hususu ifade eden cümlenin Sivas Kongresinde aldığı şekli şöyledir :

«*Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekâtın reddi hususlarında da oybirliğiyle müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.»*

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarının ve tüzüğünün görüşülmesini ve kabulünü bir günde tamamladı. Manda meselesinin görüşülmesine İstanbul delegesi İsmail Hamdi Bey tarafından hazırlanıp, bir çok imza ile Kongre

Başkanlığına verilen bir muhtıranın okunması ile başlandı. **Rauf, Refet, Bekir Sami ve Kara Vasıf Beyler ile İsmail Fazıl Paşa manda tezini en çok savunan hatipler arasında bulunuyorlardı.** Manda meselesinin görüşülmesinde bu tezi savunanların ileri sürdükleri fikirlerden bazıları aşağıya alınmıştır:

«Yirminci asırda 500 milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek münbit olmayan bir toprağı ve ancak 10-15 milyon lira geliri olan bir millet için bir harici destek olmaksızın yaşamak imkânı olamaz.»

«Bağımsız yaşamaya mâli durumumuz uygun değildir.»

«Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçak ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dlretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hâller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler.»

«Eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz.»

«Bir de diyelim ki, bizi harici ve dahili tam bir istiklâl isteriz. Fakat, kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamıyacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı, bunu düşünelim.»

«Manda'nın cisminden ziyade ismine itiraz edenler boşyere telâş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demiydim de isterlerse (devleti ebed müddet)[48] *olduk diyelim.»*

Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:[49]

*«Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda mü*zakeresi, *taraftarlarını susturacak ortalama bir çare ile son buldu.»*

Rauf Bey, Amerika Kongresinden, memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir kurul davet edilmesini teklif olarak ileri sürmüştü. Teklif ittifakla kabul edildi. Bu suretle manda meselesi Kongrece karara bağlanmamış oluyordu. Amerika Birleşik Devletlerine çekilen telgraf, bir sonuç vermemekle beraber, o günün havasını aksettirmesi bakımından bir vesika değeri taşıdığı için aynen veriyoruz:[50]

****

48 Sonsuz süreli devlet.
49 Nutuk, C. I. S. 114.
50 Ali Fuat Cebesoy. Milli Mücadele Hâtıraları, S. 175.

«Birleşmiş Amerika Devletleri, Ayan Meclisi Reisliğine,

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Milli Kongresi 4 Eylül 1019 da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Milli Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını İlada eden bir karar suretini 9 Eylül 1919 da oybirliği ile kabul etmiştir. Bu kararın içinde yer alan prensipleri; Sivas Kongresinin kongre dağıtmazdan evvel üyeleri arasından seçeceği merkez teşkilâtın istikbâldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyaset ile alâkalı olan bu karar gereğince Sivas Millî Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisine şu ricada bulunmayı bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır. Üyelerimizden mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğunun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususî menfaat ile alâkaları olmıyanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı imparatorluğunda fiili surette hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğuna ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir barış anlaşması gereğince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan önce yapılmalıdır.

Sivas Milli Kongresi adına:

Reis : Mustafa Kemal Paşa

Reis Vekili: Hüseyin Rauf Bey

ikinci Reis Vekili: Emekli General İsmail Fazıl Paşa

Kâtip: İsmail Hami

Kâtip: M. Şükrü».

Kongre müzakerelerini fazla uzatıp dağıtmadan sonuç almak gerekiyordu. Çünkü Sivas'ın etrafındaki tehlikeler büyümeye başlamıştı. Mücadelenin bu safhasının izahına Mustafa Kemal Paşanın şu sözleriyle girmek yerinde olacak:

«Hemen Sivas Kongresinin cereyan ettiği bütün müddetçe sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler al

maktan uzak kalmıyorduk. Ancak, aldığım butun bilgiyi olduğu gibi Kongre heyetine arzetmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum.»

O zamanlar **«Kürdistan»** diye anılan bölgede, acele müdahaleyi gerektiren tertipler hazırlandığı hakkında tamamlayıcı haberler alınmıştı. **Elâzığ Valisi Galip**, Sivas Valiliğine tâyin edilmişti. Etrafına toplayacağı silâhlı Kürtlerle Sivas'ı basıp Kongreyi dağıtacak ve ihtilâlcileri yakalayacaktı. Bu amaçla, Malatya'ya gelmiş bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil, **«Bedirhaniler»** denilen bir Kürt aşiretine mensuptu. Ayni aşiretin ileri gelenlerinden Celâdet ve Kâmuran adındaki kişiler de, bir İngiliz binbaşısiyle beraber Kürtler arasında kışkırtıcılık yapmak üzere bu sırada Malatya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, aldığı bilgileri değerlendirince tehlikenin büyüklüğünü ve yakınlığını anlamakta gecikmedi. Hasım kuvvetlerden evvel davranıp onları tevkif ettirerek Sivas'a getirmeye karar verdi.

Bu, şüphesiz cüretkâr bir karardı. Hangi kuvvet ve imkânlardan istifade edilecekti? Tevkif ettirilmek istenilen kişilerin arasında bir vali, bir mutasarrıf ve bir İngiliz binbaşısının bulunuşu işin ciddiyetini arttırıyordu.

Sivas Kolordu merkezi idi, ama tümenleri Samsun, ve Amasya bölgesinde bulunuyordu. Merkezde ancak Kolordu karargâhına ait pek az asker vardı. Bu askerler, esasen bir hayli uzakta bulunan Malatya'ya, teşebbüsü takviye için gönderilemezdi. Malatya ve Elaziz, Diyarbakır'daki Kolordu bölgesine dahildi. Bu Kolordunun birlikleriyle harekete geçmek en pratik çare idi. Fakat, Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e fazla güvenilemiyordu. Memleketseverliğinden şüphe edilmese bile, merkeze bağlı görünüyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit, Mustafa Kemal Paşa için daha güvenilir bir askerdi. Malatya' da bir süvari alayı, Elâziz'de bir piyade alayı vardı. Bu alayların, mevcutları gayet az olan birlikleri şurada burada dağınık durumda idi. Buna rağmen, hemen istifade edilebilecek kıt'alar bunlardı. Zaten Ali Galip ve arkadaşlarının da kuvvetleri azdı; topu topu 25-30 silâhlı Kürt ve jandarma.

Elâziz ve Malatya'daki Alay Kumandanlıklarına ve Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanına, Ali Galip ve beraberinde bulunanların tevkifi için 7 Ağustosta müracaat edildi. 10 Ağustosa kadar, bu üç merkez ile cereyan eden telgraf yazışmaları, icabına göre, Mustafa Kemal Paşanın

veya III. Kolordu Kumandanının imzası ile yapılıyordu. Her ikisinin de Malatya ve Elâziz'e emir vermeye yetkileri yoktu. Emir, ancak, Diyarbakır'dan verilebilirdi. Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanından istenilen, bu emrin verilmesi idi. Günlerce uğraşıldıktan sonra nihayet XIII. Kolordunun bâzı birlikleri Ali Galip üzerine gönderildi ve Sivas'ı basmak isteyenler kaçmaya mecbur bırakıldılar.

Gerçi Ali Galip'in elinde fazla bir kuvvet yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa hem bu tehlikeyi büyümeden bastırmak istediği, hem de İstanbul'dan hazırlanan bu tertibi hükümete karşı bir koz olarak kullanmak arzusunda bulunduğu için olayı olduğundan büyük görmüş ve böyle göstermek istemiştir. Gerçekten fazla önem verilecek değerde olmayan Ali Galip olayı, Anadolu İhtilâlinin gelişmesinde ve başarı sağlamasında Mustafa Kemal Paşaya bir fırsat vermişti.

Mustafa Kemal Paşa Ali Galip olayı hakkında 9 Eylül günü kongreye açıklama yaparken Ali Fuat Paşa'dan aldığı bâzı haberleri de naklederek şunları söylemiştir :

«Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey ailesinden bir adammış. Şerefli arkadaşların böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftan olduğunu bildiğimden seri ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşadan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kongrenin kendisine olan itimadına dayanarak, Kongre namına icap eden tebligat ve girişimlerde bulunmuştur. Bu hareket tarzının yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyoruz. Fuat Paşa, Valilere şiddetli ihtarlarda bulunuyor. Mıntakalara askeri yetkililerden milli kumandanlar tâyin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi yetki verilmiştir diyor.»

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin oyununu bozmaya ve kongreyi hissettirmeden yavaş yavaş ihtilâlci bir davranışa sokmaya çalışıyordu. Nitekim, günlerce manda meselesini görüşen kongrenin havası değişmeye başlamıştı. Kongre, Ali Fuat Paşa'nın icraatını tasvip etti ve kendini **«Garbi Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanı»** tâyin etti. Böylece kongre, memleketi idareye yetkili bir merci hâline gelmiş oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, fırsatı kaçırmadan aynı gün (9 Eylül) Ali Fuat Paşaya aşağıdaki telgrafı yazdı:

«1 — Kongrenin, bugünkü toplantısında yüksek şahsınızın Batı Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyinine oy birliğiyle karar vermiş olduğunu arzeyleriz. Mil-

li teşebbüs ve hareketinizde Heyeti Temelliye ile bağlantıların korunması rica olunur.

2 — 7 Eylül 1919 tarih ve 2517 numaralı şifre ile Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği bildirilen emirler ve direktifler kongrede okundu. İlk defa olarak büyük bir takdir ve minnettarlık ile alkışlanan bu emir ve direktiflerin oy birliğiyle ve aynen kabul olunduğunu ve kongre tarafından yüce şahsınıza teşekkür edildiğini müjdeler, kutsal çalışmalarınızda basanlar dileriz.

3 — Aydın vilayeti delegeleri tarafından kongre başkanlığına ulaşan müracaat üzerine, yüce şahsınız tarafından Aydın cephesi Kuvayi Milliyesine güçlü bir kumandan tayin buyurulması heyetçe uygun görüldü ve karara bağlandı.

4 — Milletin kutsal arzularına aykırı hareketlerinden dolayı işine son vereceğiniz mülkiye memurları yerine, güçlü ve namuslu olmak ve yine mülkiye memurlarından bulunmak şartiyle diğer kişilerin tayini uygun görüldü. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millet yolunda basanlar dileriz.»

Ali Galip olayının yarattığı heyecan havası içinde, Kongre çalışmalarını tamamlayıp 11 Eylülde dağıldı. Vatanın heyeti umumiyesini temsil edecek olan Heyeti Temsiliye aşağıdaki kişilerden kurulmuştu :

1 — Mustafa Kemal Paşa,
2 — Rauf (Orbay) Bey,
3 — Refet (Bele) Bey,
4 — Hoca Raif (Dinç) Efendi,
5 — İzzet Bey,
6 — Servet Bey,
7 — Şeyh Fevzi Efendi,
8 — Bekir Sami Bey,
9 — Sadullah Efendi,
10 — Hacı Musa Bey,
11 — Kara Vasıf Bey,
12 — Mazhar Müfit (Kansu) Bey,
13 — Ömer Mümtaz Bey,
14 — Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey,
15 — Hakkı Behiç Bey,
16 — Niğdeli Mustafa Bey,

Kongrede bulunmadıkları hâlde, bölgelerinin nüfuzlu kimseleri oldukları için eski Trabzon meb'uslarından İzzet ve Servet Beyler, eski Bitlis Meb'usu Sadullah Efendi, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey, Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilmişlerdir.

2. ANADOLU — İSTANBUL ÇATIŞMASI

Bundan sonra memleketin her tarafında şiddetle harekete geçerek Hükümeti tutan idarecileri ortadan kaldırmanın ve hele Hükümete karşı taarruza geçmenin tam sırası idi. Sivas'tan Vali Reşit Paşa araya konularak İstanbul'a taarruza geçildi. Reşit Paşa Dahiliye Nazırı Adil Beye yazdığı 10 Eylül tarihli tegrafta; Elâziz Valisi Galip Bey ile Dahiliye Nazırı arasında yapılan telgraf yazışmalarının kongre heyetince elde edilip vilâyete verildiği belirtildikten sonra Dahiliye Nazırına cinayetkârane tertibatta bulunduğu, vatan ve millete ihanet ettiği, bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürdüğü ve memleketi felâkete sürüklediği, kendisine artık itimadı kalmadığı ifade ediliyordu.

Sivas Valisi ile Dahiliye Nazırı telgraf başında karşılıklı yazışma yaparken, Mustafa Kemal Paşa da Valinin yanında bulunuyordu. Nihayet, Paşa da işe müdahale edip Dahiliye Nazırına, **«Alçaklar, caniler»** diye seslenen tahkir edici bir telgraf yazdı. Mustafa Kemal Paşanın istediği olmuş ve ok yaydan fırlamıştı. Elindeki bütün imkânlar ile hükümete yüklenmeliydi. Eğer bu vesile ile hükümeti düşürebilirse, Anadolu İhtilâli İstanbul'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bunu sağlamak için şöyle bir tertip düşünmüştü: Kongre ve bütün kolordu kumandanları, yâni millet ve ordu, doğrudan doğruya Padişaha başvuracak ve hükümet, Padişah ile görüşmeye engel olursa, Anadolu'nun İstanbul ile ilişiği kesilecek.

Tasarlanan bu plândan kolordu kumandanları haberdar edilerek, Padişaha yazılacak telgrafın sureti ve ne şekilde hareket edecekleri kendilerine bildirildi.

Sivas Kongresinin son günü (11 Eylül) İstanbul'a karşı başlayan taarruz, hiçbir yerde aksamadan uygulandı. O günden itibaren, bilhassa Eylülün 12-13 gecesi her tarafta Kolordu Kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek ka-

rarlaştırıldığı gibi İstanbul ile konuşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da **«Umumi Kongre Heyeti»** adına İstanbul'u sıkıştırıyordu. Fakat Sadrâzam sanki yok olmuştu. Sivas ve İstanbul telgrafhaneleri arasında şu konuşma geçmekte idi :

«Sivas: Sadrâzam Paşa, ya Sadrazamlıkta veya mabeyni hümayundadır. Kendisini buldurup hemen telgrafhaneye gelmesini söyleyin. Söz konusu olan mesele zannettiğiniz gibi basit değil. Çok mühimdir. Sonra sizi mes'ul ederiz, isminiz ve şahsınız bizce bilinmektedir. İşi uzatmayın, çabuk cevap veriniz.

İstanbul: işte, baş memur diyorlar ki Sadrâzam konağındadır. Emrederlerse yazılacak telgrafı telefondan konağına yazarız diyorlar. Bendeniz emirlerinden hariç ne yapabilirim ki... Ufak bir maiyet memuru. Mes'ul adbuyurulmasm.»

Artık, bu durum karşısında daha kesin davranmanın sırası gelmişti. Sadrâzam Ferit Paşaya verilmek üzere aşağıdaki telgraf yazıldı :

Vatan ve milletin hukukunu ve kutsal şeylerini ayaklar altına alan ve padişah hazretlerinin yüce şahsının haysiyet ve şerefini çiğneyen gafil hareketleriniz ve teşebbüsleriniz ortaya çıkmıştır. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple durumlarını ve ricalarını ancak padişahın şahsına sunmak mecburiyetindedirler. Heyetiniz gayri meşru hareketlerin kötü neticelerinden korkarak millet ile padişah arasında engel oluyor. Bu konudaki direnişiniz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü hareket ve uygulamalarında serbest kabul etmekte haklı görecektir. Ve bütün vatan, meşru olmayan heyetinizle mutlaka ilgisini ve bağını kesecektir. Bu son hatırlatmamızdır. Bundan sonra milletin alacağı tavır, burada bulunan yabancı subaylar vasıtasiyle İtilâf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir.

İstanbul'a Padişah ile görüşmek için bir saatlik sûre tanındı ve keyfiyet aynı ânda bütün Kolordu Kumandanlıklarına da yazılarak bu bir saat içerisinde Padişah ile görüşülemezse, İstanbul ile Anadolu'nun ilişiğinin kesileceği bildirildi. Böylece. Anadolu ve İstanbul ilk defa ve en sert bir şekilde karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. İşi bu noktaya getirebilmek Mustafa Kemal Paşa için büyük bir başarı idi. 32 gün süreyle İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisi kesik kaldı. İstanbul bu çatışmadan yenilmiş olarak çıkacaktı.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ihtilâl bakımından

önemli bir teşebbüse daha girişti. Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi, bütün Anadolu için merci, daha açıkçası hükümet durumuna sokmak istiyordu. İstanbul ile ilişik kesildiğine göre memleket idaresi mercisiz kalmazdı. Bu husu-su tamim ettiği zaman birçok yerden itirazlarla karşılaştı. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teşebbüsü yerinde bulmuyordu. Trabzon tüm karşı idi. Erzincan ve Sivas Müdafaai Hukuk Heyetleri bu tarzda bir hareketi Cemiyet tüzüğüne aykırı bulmuşlardı. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey iyice korkmuştu, İstanbul ile ilişki kesildiğine göre askerin iaşesi, subayların maaşla nasıl karşılanacak diyordu. Gerçi, Heyeti Temsiliyenin merci olarak kabulü tam bir sonuca bağlanamadı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeyi bir merci kabul etmiş ve bu esasa göre teşebbüslere geçmiş bulunuyordu. Maksadı Anadolu'nun her tarafında idareyi fiilen ele almaktı. Elâziz Valisi, Malatya ve Dersim mutasarrıfları kaçmaya mecbur olmuşlardı. Bunlardan başka Eylül ayı sonuna kadar şu sonuçlar alındı:

Ankara Valisi Muhittin Paşa Çorum - Ankara yolunda tevkif edilerek Sivas'a getirildi. Vali Paşa, koyu hükümet taraftarı idi ve bölgesinde millî hareketi sürekli olarak baltalıyordu. Sivas'tan doğruca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ankara halkı, Defterdar Yahya Galip Beyi Vali seçti. Yakında Heyeti Temsiliyenin merkezi olacak olan Ankara'da hükümet taraftarı memur kalmamıştı.

Çorum Mutasarrıfı Şamili Fethi[51] Ankara Valisi Muhittin Paşa ile işbirliği halinde ve milli harekete karşı idi. Vali tevkif edildikten üç dört gün sonra Çorum Mutasarrıfı Sivas'ı ziyarete mecbur edildi. Çorum da Kongreye katılmış, İstanbul ile ilgisini kesmişti.

Kastamonu, İstanbul'a bağlı memurların elinde idi. Valilik vekâletle idare ediliyordu. Ali Rıza Bey adındaki yeni Vali Kastamonu'ya gelmek üzere idi. Ankara'dan Ali Fuat Paşa, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatiyle Albay Osman Beyi Kastamonu'ya hâkim olmak üzere göndermişti. Albayı Hükümet taraftarları hemen tevkif ettiler. Fakat, gece küçük rütbeli milliyetçi subaylar bir baskınla Albay Osman Beyi kurtarıp diğerlerini tevkif ettiler. Kastamonu'ya Albay Osman Bey hâkim oldu. Defterdar Ferit Bey Vali vekili tâyin edildi. Kastamonu da böylece Hükümetle alâkasını kesmiş oldu.

****

51 Tarihçi M. Turhan Tan.

Niğde Mutasarrıfı ve oradaki bâzı memurlar milli harekete karşı idiler. Mustafa Kemal Paşa, Niğde'deki Tümen Kumandanına bunların tevkif edilerek Sivas'a gönderilmeleri emrini verdi.

Trabzon Valisi Galip Beyin olumsuz davranışları, Mustafa Kemal Paşanın dikkatini çekmekte idi. Böyle önemli bir merkezde güvenilir bir vali bulunmalı ve hiç değilse İhtilâli tehlikeye düşürecek yaratılışta bu idare âmiri uzaklaştırılmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, Tümen Kumandanlarından Halit Bey vasıtasiyle Trabzon Valisi Galip Beyi makamında tevkif ettirerek Erzurum'a göndertti.

Konya Valisi Cemal Bey, Anadolu'daki Hükümet taraftarı valilerin en azılısı idi. Konya'yı kasıp kavuruyor ve milliyetçilere nefes aldırmıyordu. Cemal Beyin saf dışı edilmesi, bir hükümeti düşürmek kadar önemli sayılabilirdi. Konyalı milliyetçiler de bu hususta fırsat kollamakta idiler. Bu işi başarmak için Sivas'tan Albay Refet Bey Konya'ya gönderildi. Fakat, daha kendisi Konya'ya varmadan, Heyeti Temsiliyenin bir kumandan gönderdiği duyulunca hamiyetli Konyalılar aktif hâle geçtiler. Vali Cemal Bey, durumu kendisi için tehlikeli görerek İstanbul'a kaçtı. Halk, Belediye dairesinde toplanıp Hoca Vehbi Efendiyi Vali vekâletine tâyin etti. Mustafa Kemal Paşa bu hâdiseye çok önem veriyordu. Konya Valisi Cemal Beyin hiyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayınladı.

Hükümetin Anadolu İhtilâlini bastırmak için aldığı tedbirleri, ihtilâlciler, böylece karşı tedbirlerle bozuyordu. Sivas'ı basıp Kongreyi dağıtmak ve ihtilâlalci liderleri yakalamak projesi suya düşmüştü. Hükümet tarafını tutan idare âmirleri, teker teker tevkif olunuyor veya kaçmaya mecbur bırakılıyordu.

Hükümet, Anadolu'ya yeni kumandanlar da tâyin etmişti. Ankara'deki XX. Kolorduya Ali Fuat Paşanın yerine tâyin olunan Kiraz Hamdi Paşa, Eylül ortasında Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Ali Fuat, Paşayı esasen Eskişehir doğusuna geçirecek değildi. Gerek Ali Fuat Paşanın baskını, gerekse Sivas'tan Heyeti Temsiliyenin telgrafla yaptığı ihtar üzere Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Konya'da XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilip vazifeye başlamak imkânını bulan Sait Paşa da, Vali Cemal Beyin kaçışından birkaç gün sonra Heyeti Temsiliyenin baskısiyle İstanbul'a geri gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da idareye hâkim ol-

300

maktan başka hükümetin milli harekete karşı aldığı diğer tertipleri de bozmaktan geri kalmamıştı. Hükümet, hem kongreleri zaafa uğratmak, hem de güya millî arzuya uyar görünmek için meb'us seçimlerinin yapılmasına dair hazırlık emri vermiş, fakat henüz seçimlere başlanılmamıştı. Meclisin toplanmasını öteden beri önemle takip eden Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin bu taktiğini bozmak amacı ile 13 Eylülde bütün kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyelerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Millî Meclisin çabucak seçilip toplanmasının günün en önemli meselesi olduğuna işaret ettikten sonra, hükümetin seçimleri türlü sebeplerle geri bıraktığını belirtiyor ve Umumi Kongrenin, orduyu ve milleti seçimlere davet ettiğini bildiriyordu.

Genelgede aşağıdaki 3 husus önemle belirtilmiş bulunuyordu :

1 — Seçim hazırlıklarının yürürlükte bulunan kanundaki en az süre içinde yapılıp tamamlanması için Belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri tam bir faaliyet ile çalışmalıdır.

2 — Her seçim bölgesinden çıkarılacak meb'usların adedi nüfusa göre tesbit olunarak Heyeti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu sonra yazışma ile hallolunacaktır.

3 — Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin yapılması sırasında gecikmeye sebep olacak engeller şimdiden düşünülmeli ve bunları önleyici tedbirler önceden alınmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişiğin kesilmesi üzerine Padişahın da Milli Harekete karşı bir tavır takınacağını kestirmekte idi. Böyle bir hareketi önlemek, hiç değilse öncelik kazanmak için. Heyeti Temsiliye, 14 Eylül'de Padişaha bir ariza gönderdi. Milletin Padişahına olan sarsılmaz bağlılığı belirtildikten sonra Padişaha, memleketin başına çöken felâketin yalnız yenilgiden ileri gelmediği ispata çalışılıyor ve şartların gittikçe kötüleşmesi sebebi olarak da mütarekeden beri birbirini takip eden hükümetlerin ve özellikle Ferit Paşa hükümetlerinin hatâları gösteriliyordu. Bu uzun mektupta, Ferit Paşa şu şekilde suçlandırılmakta idi:

Aydın faciasını önleyememek.

Paris barış konferansından, milli haysiyeti incitecek şekilde kovulmak.

301

Millî hareketi İttihatçılık şeklinde göstererek Anadolu'ya yabancı müdahalesini davet etmek.

Milli Meclis için seçim yaptırmamak.

Milli teşkilâtı dağıtmaya çalışmak.

Devletin kaza hakkını yabancıların elinde oyuncak haline getirmek.

Ordunun kuvvetini azaltmak için, muktedir askeri erkânı azledip düşmana teslim etmek.

Şifreli askerî yazışmaları çaldırmak amaciyle Posta ve Telgraf Umum Müdürünü yetkili kılmak.

Yabancı subayların memleket içinde dolaşarak millî birliği bozacak faaliyetine yardım etmek.

Memleketi ihtilâl içinde göstererek yabancı müdahalesini davet etmek.

Ordunun şifre ile yazışma yapmasını önleyerek askerî sırların ifşasına cür'et etmek.

Telgraf şöyle sona eriyordu :

«Bu vaziyeti nazarı itibare olan heyeti memlûkânemlz, vatanı kurtaracak son çare olmak üzere hiç bir siyasi partiye mensup olmayacak ve milli iradeyi tamamiyle izhar ederek millete istinat edecek bir vekiller heyetinin iş başına getirilmesini istemek ve niyaz ile, böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsat ve icraatı zaruriyesini durdurmaya imkân olamıyacağını arz ederiz. Her ahvalde emri ferman sevgili padişahımız efendimiz hazretlerimindir.»

YABANCI DEVLETLERE VERİLEN MEMERANDUM

Hükümet ile bağ kesilince, yabancı devletlere de amacın açıklanması gerekli görülmüştür. İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Sırbistan siyasî mümessilleri ile Felemek, İsveç, Danimarka ve İspanya elçiliklerine verilmek üzere, Umumî Kongre heyeti adına bir muhtıra hazırlandı. Bu muhtırada devletlere anlatılmak istenen esas fikirler şu şekilde sıralanmıştı :

Milli Meclis sekiz ay evvel feshedilmiş ve hâlâ toplanmamıştır.

Milletin hükümete güveni yoktur.

Hükümet, zulüm ve şiddet yoluna sapmıştır.

Kabinenin teşvikiyle Anadolu'da asayişin bozulacağı muhakkaktır.

Milletle Padişahın temasına mani olunmaktadır.

Bu durum karşısında hükümetle ilişkiyi kesmekten başka çare kalmamıştır.

Barış, ancak millete dayanan bir Osmanlı kabinesinin kurulmasiyle kabil olabilir.

Muhtıranın sonunda yabancı devletlere garanti vermek ihtiyaciyle aynen şöyle denilmekte idi:

«Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika'nın gelecekteki yüksek menfaatlerine uymakta olan bugünkü milli vaziyetimizin Asayişi ihlal edecek hiç bir fikre dayanmadığını ve umumi emniyeti bozacak hiç bir hâdise zuhur etmiyeceğini ve bütün mânasiyle muslihane bir hareket hattı takip edileceğini, Sivas'ta toplanan Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumi Kongre kat'i surette tekeffül ve temin ederek kesbi fahrile cihana adalet vadeden büyük devletlerin manevi müzaheretinden emin olduğunu da ayrıca arzeder.»

İSTANBUL'UN MUKABELESİ VE UZLAŞMA TEKLİFİ

Anadolu, İstanbul ile ilişkisini kestikten sonra Ferit Paşa en kuvvetli kozunu oynadı. Padişahı, millete bir bildiri yayınlamak gerektiğine inandırdı. 20 Eylül tarihinde Anadolu ihtilâline karşı yayınladığı bildiride Padişah özetle şöyle diyordu.

Anadolu'daki esef verici hareketler İzmir'in işgali ile başlamış ve Doğu Anadolu vilâyetlerinin kaderi hakkında yi olan rivayetlerle genişlemiştir.

Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin vazifesidir. Fakat girişilecek teşebbüsler mâkul ve siyasî olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa devletlerinin ve milletlerinin dikkati çekilmiş, özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup, hakkımız ortaya çıkmaktadır. Doğu vilâyetleri hakkındaki şayia ve rivayetler karşısında da Hükümet vazifesini yapmaktadır. Esasen bu vilâyetler hakkında henüz bir teklif alınmış değildir.

Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler Devletimizin esas menfaatleri ve hayatiyeti ile uyuşamaz.

Bâzı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek guya ahali ile Hükümet arasında muhalefet varmış gibi Avrupa'ya yanlış kanaat verilmektedir.

Bu hal, bir ân önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçim

303

leri geciktirmekte ve pek yakın olan barışın imzalanması da tehlikeye düşmektedir.

Millet, durumun nezâketini takdir etmeli, itidalini, sükûnetini muhafaza etmeli, kanunlara ve hükümetin emirlerine uymalıdır. Yakında barış konferansına çağırılacak olan Osmanlı delegeleri konferans karşısında millet ile hemâhenk olarak yer almalıdır.

Yakında haysiyetli bir barış yapılacağını ümit etmekteyim.

Padişahın, bildirisi Anadolu'ya gereği kadar yayılmamış ve hemen hemen hiç bir etkisi olmamıştı. Buna karşılık Eylül sonlarına doğru Ferit Paşa kabinesi bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Artık kabinenin yaşaması imkânı kalmamıştı. Çünkü, kabinenin nüfuzu ancak Babıâliye ve çevresine inhisar ediyordu. Nazırların arasında şiddetli geçimsizlikler başlamıştı. Özellikle, Şeyhülislâm ile Dahiliye Nazırı arasında anlaşmazlık had bir safhaya girmişti. Ali Rıza Paşa[52] ve bâzı arkadaşları kabinenin istifasını teklif ettiler. Fakat. Damat Ferit Paşa istifaya niyetli değildi. Durumu bir süre daha idare edebildi. Diğer taraftan Anadolu İhtilâlinin İstanbul üzerine yapmakta olduğu baskı şiddetleniyor ve kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Padişah, nihayet Damat Ferit Paşa ile hükümet edilemiyeceğini anlamaya başlamıştı, ihtilâlcilerle anlaşmaktan başka çıkar yol olmadığını da idrak etmişti. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların eskidenberi arkadaşları olan Abdülkerim Paşa vasıtasiyle bir anlaşma yolu bulmayı denemek istediler. Abdülkerim Paşa, Sadrâzam ile de görüşerek teşebbüse geçti. Anadolu harekâtını idare edenlerle bir yerde buluşup konuşmak için Ali Fuat Paşaya teklifte bulundu. Ali Fuat Paşa Ankara'da değildi. XX. Kolordu Kumandan Vekili, Abdülkerim Paşanın telgrafını Mustafa Kemal Paşaya bildirdi. İktidar ile ihtilâl ilk olarak anlaşmak üzere temasa geçiyorlardı. Teklif İstanbul'dan gelmek üzere 27/28 Eylül gecesi, Sivas-İstanbul arasında iktidarın ve ihtilâlin sözcüleri, iki eski arkadaş, telgrafla konuştular. Abdülkerim Paşa, Padişahın 20 Eylül tarihli bildirisinden söz açarak, vatanın kurtuluşu için Hükümet ile milletin elele vererek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlıyabilmek için de, bir yerde buluşup görüşelim diyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, telgraf

****

52 - Ferit Paşa kabinesinde **«Meclisi Vükelâya memur»** olarak bulunuyordu. Ferit Paşadan sonra Sadrâzam olacaktı.

başında her şeyi konuşmak suretiyle karşı tarafın niyetini anlamayı ve şartlarını bildirmeyi tercih etti. Çünkü. Mustafa Kemal Paşa ne istediğini, ne söyliyeceğini kesin olarak biliyordu. Halbuki İstanbul'un sözcüsü açık değildi. Parlak sözler, süslü cümleler ile siyasî bir sohbet yapmak istiyordu. Nitekim 8,5 saat süren bu konuşmada Padişahın etrafında birleşmekten, Hükümet ile milletin anlaşmasını teklif etmekten başka bir şey söylemedi ve bir formül teklif etmedi. Tarafların mutabık oldukları tek nokta Padişahın kişiliği ve otoritesi idi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle diyordu :

«Muhterem büyük padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek beyannamelerindeki uyarıların hükümet ve milletimiz için yegâne ulaşılacak gaye olduğunda tamamen beraberiz soylu milletimiz ve cümlemizin padişahımızın kutsal şahsına olan hürmet ve sadakat bağlarımızın sarsılmaz bulunduğuna asla kimsenin şüphe ve tereddüt etmeğe hakkı yoktur. Şerefli hakanımızın her türlü arzu ve iradelerine başeğmek bizim için büyük nimettir.

Bugün ve ilelebet bu kurtuluş noktasına bağlılığım kesindir. Bütün mesai arkadaşlarımızın kesin hisleri ve İnançları aynıdır. Genel olarak ve büyük ve cömert vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü düşünmesine imkân yoktur. Kutsal Halifemiz ve şerefli Padişahımız hakkındaki bağlılık ve kulluk ve sonsuz hürmetlerimizin her ne olursa olsun daima saklı bulundurulacağını bütün mukaddesatımız üzerine yemin ile bir kere daha doğrularız.»

İhtilalcilerin başı ve sözcüsü bu suretle Padişaha teminat verdikten sonra Ferit Paşanın derhal istifa etmesini istemiştir. Ferit Paşaya karşı da bir teminat verilmesini lüzumlu gören Mustafa Kemal Paşa, Abdülkadir Paşaya şöyle diyordu :

«Eğer kendi hayattan ve şahsiyetleri hakkında herhangi bir tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşmak tenezzülünden uzak bulunan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeyi dahi milletimizin menfaati sayarız.»

Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşaya yazdığı uzun telgraflarda Damat Ferit Paşa Hükümetinin bütün hiyanetlerini birer birer saymış ve arada tehdit etmeyi de unutmamıştır. İhtilâlin, iktidarı yıldırmak için söylediği sözler şu şekilde kaleme alınmıştı :

«Milli hareket bütün genişliği ile İstanbul'a ilerlemek-

tedlr. Tabii olarak Ferit Paşa ve arkadaşları buna tamamen vakıftır.»

«İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki Kuvayi Milliyenin hareket için emir bekledikleri bildirilmektedir.»

«Bütün yabancı devletler, iyi niyetle milletle ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdiler.»

«... İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin içişlerine ve meşru maksat takip ettiği tahakkuk eden milli hareketlerimize asla müdahale etmiyeceklerine dair söz verdiler. Milleti, mukadderatını murakabede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar.»

«Millet kuvvetli, anlayışlı ve kararında kesindir. Fiili hareket normal seyrini almıştır.»

Abdülkerim Paşa, bu telgraf konuşmasının notlarını aynen Padişaha ve Sadrâzama gösterdi. Anadolu 15 günden beri İstanbul ile bütün ilişiğini kesmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın tehditlerinin bir kısmı lâftan ibaret değildi. İstanbul, bütün bu tehditlere, 15 günden beri gördüğü olaylarla iyice inanmıştı. Hükümete bağlı olan mutasarrıfların, valilerin ve kumandanların Anadolu'ya sokulmadığı, girenlerin, ihtilâlciler tarafından kaçmaya mecbur veya tevkif edildikleri unutulacak kadar geride kalmış olaylar değildi. Abdülkerim Paşanın aracılığından öğrendikleri, hem Padişahın ve hem de Ferit Paşanın direnme güçlerini tamamen kırmıştı. İhtilâli söndürmek için en insafsız usullere başvurmaktan bir ân geri kalmayan Dahiliye Nazırı Adil Bey bile, artık Anadolu ile anlaşmaya taraftar olanların başında geliyordu.' 29 Eylülde Padişahın huzuruna çıkarak bir tövbekar gibi konuşmuştu. Adil Bey, Padişaha son söz olarak milli hareket ile anlaşmaya gitmekten başka çare olmadığını söyleyince Padişah bu fikri tasvip ederek «es sulhu seyyidül-ahkâm» (Barış, hükümlerin en iyisidir) diye karşılık verdi.[53]

Dahiliye Nazırı Padişahın huzurunda bulunduğu sırada başka bir ziyaretçi de aynı şeyleri söylemek üzere sıra bekliyordu. Bu ziyaretçi ünlü Osmanlı Mareşallerinden ihtiyar Deli Fuat Paşa idi. Mabeyn başkâtibi, Fuat Paşanın ziyaretini şöyle anlatmaktadır :[54]

«Müşir Fuat Paşa gelerek Kuvayi Milliye namına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve (Sen ihtiyar bir as-

****

53 - Ali Fuat Türkgeldi, Görüp işittiklerim. S. 243.
54 - Aynı eser, S. 244.

kersin; taleplerimizi Padişaha duyurmaya aracı ol) diye cemiyet mühürü ile gönderilen varakayı bizzat takdim etti.»

Padişaha takdim edilen bu mektubu Çerkez Fuat Paşaya, Heyeti Temsiliye âzasından Çerkez Bekir Sami Bey yazmıştı, ihtilâlin Eylül başından beri aldığı sert tedbirlere, Abdülkerim Paşanın teşebbüsü üzerine açılan görüşme ve Fuat Paşanın aracılığı eklenince, Padişah ve Sadrâzam Anadolu'dan bildirilen şartlan kabule mecbur kaldılar. Ali Galip olayı ile başlayan mücadele Anadolu'nun başarısı ile Eylül sonunda nihayet bulmuş oluyordu. 30 Eylül gecesi Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti.

Anadolu ihtilâlinin başarısında, hükümetin düşürülmesi birinci merhaleyi teşkil eder. Bu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl metodunda yanılmadığının isbatına vesile olmuştur. Kendisini her türlü dayanaktan yoksun bırakmak için görevine son vermiş olan hükümeti üç aydan az bir zaman içinde devirmeyi başarması, ilerideki başarısının işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919'dan sonra Türkiye'nin Padişahtan sonra gelen ikinci adamı olarak kabul edilecekti.

İSTANBUL İLE ANADOLU ARASINDA PAZARLIK

Damat Ferit Paşanın istifası üzerine, Padişah yeni kabineyi Tevfik Paşaya kurdurmak istemişti. Fakat ihtiyar politikacı **«ben ikinci defaya kalayım»** diyerek sadareti kabul etmedi. Kurulacak kabine ihtilâlin karşısında bocalamaya mahkûmdu. Eğer ihtilâle sert davranacak ise, Ferit Paşa kabinesinin akıbetine uğramaktan kurtulamazdı. Böyle yapmayıp da, ihtilâl ile uzlaşma yoluna gidecekse, harcanmış olacaktı.

Padişah, Ali Rıza Paşayı çağırıp sadareti ona teklif etti. Ali Rıza Paşa da *«Sadrazamlık bu sırada benim yapabileceğim şey değildir»* diye reddetmek istedi. Fakat bir taraftan Padişahın, diğer taraftan Tevfik Paşanın ısrarı ile teklifi kabul etti.

Kabineyi kuracak adam belli olduktan sonra Padişah, mabeyn başkâtibine şöyle demişti :"[55]

«Bu hülleci bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişeğimizdir. Onu geleceğe saklamalıyız.»

Samimiyetsizlik, bu noktada başlıyordu. Hükümet mer-

****

55 - Ali Fuat Türkgeldi, Görüp işittiklerim, S. 254.

kezinden ayrılmış bulunan Anadolu'nun tekrar efendisi olabilmek için **«hülle»** gibi gülünç bir oyuna lüzum görülmüştü. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bu oyundan kârlı çıktı. **«Hülleci Kabine»**den tâviz koparıncaya kadar tedbirlerini devam ettirerek Padişahın hesabını bozmayı bildi.

2 Ekimde, Ali Rıza Paşanın Başkanlığında kurulan yeni kabinede Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, Damat Mehmet Şerif Paşa da Dahiliye Nazırı olmuştu. O günün şartlarına göre diğer nezaretlerin yapacak pek önemli işleri yoktu. Hem İstanbul'un hem Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bu nezaretleri işgal eden kişiler Ferit Paşa kabinesinin Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile kıyas edilemiyecek kadar yeterli idiler.

Mersinli Cemal Paşa Kuvayi Milliye taraftarı, vatansever bir askerdi. Konya'da 2. Ordu Müfettişi iken Mustafa Kemal Paşa ile milli kurtuluş dâvasında fikir ve işbirliği yapmış, fakat Amasya kararlarına aykırı olarak İstanbul'a gitmişti. Tekrar Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş, her nedense bunu yapamamıştı. Bu defa Harbiye Nezaretine getirilmekle millî harekete faydalı olmak şansını elde etmiş bulunuyordu. Kendisi, Kuvayi Milliye'nin kabinede temsilcisi sayılacaktı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bir gazeteciye yazdığı telgrafta şöyle diyordu :

«Abuk Paşayı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşadan milli teşkilâtımızın delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz.»[56]

Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta *«Heyeti Temsiliyenin murahhası sıfatiyle ve bütün samimî ve hürmetkar bir his ile arzediyorum ki...»* diyordu.

Anadolu'nun hükümetle teması, bu sebeple daima Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanaliyle olmuştur.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa ise, mülkiye mezunu, iyi yetişmiş ilmi eserleri ve tercümeleriyle de tanınmış muktedir bir devlet adamı idi. Sultan Abdülaziz'in kızı ile evlenerek Saraya damat olmuştu. Millî akıma Ali Kemal ve Adil Beyler gibi hiyanet edemezdi. Fakat, sarayla olan ailevî bağı ve kabine arkadaşı Cemal Paşanın ifadesiyle, **«hükümetçilik hissinin galip oluşu»** yüzünden Anadolu ihtilâlini değeri kadar anlayamamış ve Mustafa Kemal Paşanın hiyanetle vasıflandırdığı bir takım olumsuz işler yapmıştır.

****

56 Nutuk. S. 212.

Kabine üyeleri arasında Sadrâzam ve Harbiye Nazırından başka üç asker daha vardı: **Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa**, Bu üç nazır da millî harekâta karşı anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlardı. Kendi nezaretleri içinde bir şey yapamazlardı, fakat kabinenin genel politikasında elbette olumlu etkileri olacaktı.

Yeni kabinenin kuruluşu münasebetiyle okunan hattı hümayunda Padişah şöyle diyordu:

«... Bir süreden beri kamuoyunda meydana çıkan ve yanlış anlamalar nedeniyle artan huzursuzluğun giderilmesi, memlekette huzur ve güvenin sağlanması için kanunlara uygun şekilde seçimlerin yapılmasına kesin olarak karar vermiş bulunuyoruz. (Maltub-u katimizdir.)»

Gerçekte, Padişah **«Matlub-u katisi»** sadece memleket dahilinde sükûn ve intizamın temini ve fakat seçimlerin bir ân evvel yapılarak meb'usan meclisinin toplanması da ihtilâlin **«matlub-u katisi»** idi. Seçimlerin yapılmasına dair olan hüküm, yeni kabinenin arzusu ile hattı hümayuna konulmuştu.

Erzurum Kongresinden beri meclisin toplanması için çeşitli şekillerde ileri sürülen millî istek, bu suretle yeni hükümetin programına girmiş ve Padişahın kesin isteği ilân edilmiş bulunuyordu.

Hükümetin ilk işi Anadolu ile temasa geçip bir anlaşmaya varmaktı. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesi ise, Ferit Paşa hükümetini devirmek suretiyle elde edilen başarıdan azamî istifadeyi sağlamak için hemen yeni hükümete şartlarını bildirip kabulüne çalışmaktı. Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulduğundan Mustafa Kemal Paşayı telgraf memurları aynı gün haberdar etmişlerdi. Paşa, hemen hükümetle temas aradı. Ve **«gayet müstaceldir»** kaydiyle bilcümle vilâyetler ve müstakil livalar Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Riyasetlerine, hükümet değişikliğin; telgrafla tamim etti. Memlekete çok acele olarak duyurulan bu sonuç, Mustafa Kemal Paşanın itibarını birdenbire artıracak ve ihtilâli hızla kuvvetlendirecek ölçüde önemli idi. **Sivas'ta oturup, Padişahın İstanbul'daki hükümetini telgraf tellerini kullanarak devirmek, ancak kuvvetli bir ihtilâl hareketinin başarabileceği iş idi.** Mustafa Kemal Paşa, bunun herkes tarafından bir ân önce öğrenilmesini istiyordu;

3 Ekimden itibaren ihtilâl ve iktidar anlaşma şartlarını karşılıklı olarak birbirlerine bildirmeye başladılar.

309

1 — Hükümet.. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen esaslara riayetkar olmalıdır.

2 — Milli Meclis toplanıp fiilî murakabe başlayıncaya kadar hükümet hiç bir resmî ve kat'i taahhüde girişmemelidir.

3 — Barış Konferansına tâyin olunacak delegeler Heyeti Temsiliye'nin güvenebileceği kimselerden seçilmelidir.

4 — Milletin yekvücud olup sükûn içinde meşru haklarını müdafaaya çalıştığını, memlekette asayişsizlik diye bir şey olmadığını, millî hareketin tamamiyle haklı ye meşru olduğunu, hükümet bir bildiri ile ilân etmelidir.

5— Hükümetin yayınlayacağı bildiriyi yayınlamadan önce görmeliyiz.

6 — **Konya Valisi Cemal, Elâziz Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Beyler ve bunlar gibi ihanetleri sabit olmuş ileri gelen memurlar** mahkemeye verilerek cezalandırılmalıdır.

7 — Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ve bunlar gibi millî harekete engel olan ve hiyanet eden valiler devlet hizmetinde bir daha kullanılmamalıdır.

8 — Eski Nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beyler, Süleyman Şefik Paşa, Meclis açıldığında Divanı Aliye verilmeli ve o zamana kadar bir yere kaçmalarına engel olunmalıdır.

9 — Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey derhal tevkif edilerek mahkemeye verilmelidir.

10 — Gerek İstanbul'da, gerekse taşrada millî harekete katıldıktan veya bu eğilimde göründükleri için haklarında, eski hükümet tarafından başlanılmış olan kovuşturma ve baskılar durdurulmalıdır.

11 — Millî harekete yardım ettiklerinden dolayı azledilenler memuriyetlerine iade olunmalıdır. Bu arada Reşit Paşa Sivas Valiliğinde bırakılmalı, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beyler boş vilâyetlere tâyin edilmelidir.

12 — Polis Umum Müdürlüğüne Tümen Kumandanı Kemal Bey[57] tâyin edilmelidir.

13 — İadei rütbe suretiyle vazife verilen asker emek-

****

57 Kemalettin Sami Paşa.

lileri derhal asıllarına irca olunmalı ve mühim askeri makamlar ehil ellere bırakılmalıdır.

14 — Ali Fuat Paşanın yerine tâyin edilen Hamdi Paşa ve XII. Kolorduya tâyin edilen Sait Paşa asıllarına irca olunmalıdır.

15 — Ali Fuat Paşa hakkındaki azil kararı iptal edilerek tekrar XX. Kolordu Kumandanlığına, istifaya mecbur edilen Albay Refet Bey Konyadakj XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilmelidir.

16 — Galatalı Albay Şevket Beyin ve Yusuf İzzet Paşanın, bir İstanbul Muhafızlığına, diğeri İstanbul'daki XXV. Kolordu Kumandanlığına olmak üzere tâyinleri yapılmalıdır.

17 — Genel Kurmay Başkanlığına ya Cevat Paşa veya Fevzi Paşa[58] getirilmeli ve Harbiye Nezareti Müsteşarlığına Albay İsmet Bey[59] tâyin edilmelidir.

18 — İlk fırsatta Ordu Müfettişlikleri ihya edilerek Doğu Anadolu'daki kolordular, XII. Kolordu da dahil olduğu hâlde Kâzım Karabekir Paşaya ve Batı Anadolu'daki Kolordular, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu hâlde Ali Fuat Paşa emrine verilmeli ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmelidir.

19 — Basına yabancılar tarafından konulan sansürün kaldırılmasına çalışılmalıdır.

Bunların hepsini Hükümetle anlaşmanın şartları olarak kabul etmeye imkân yoktu. Bazıları dilek, bir kısmı da tavsiye niteliğinde idi. Zaten tamamı bir defada ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekleşmesini istediği hususların bir çoğunu ya Sadrâzama veya Harbiye Nazırına çekilecek telgraf sureti şeklinde ve ilgisine göre kumandanlara, ya da mülki âmirlere bildirmiş ve İstanbul'a duyurulmasını bu suretle sağlamıştır. Kendi imzasiyle ve Heyeti Temsiliye adına yazdığı telgraflarda esasa ait hususları Sadrâzama, teferruat sayılacak hususları da Heyeti Temsiliye'nin kabinedeki murahhası rolünü ifa eden Harbiye Nazırı Cemal Paşaya bildirmiştir. Çeşitli imzalarla, değişik günlerde Sadrâzama veya Harbiye Nazırına Anadolu'dan yazılan telgraflarda, ihtilâlin şartları, istekleri ve dilekleri, yukarıda belirtildiği şekilde bildirilmiş oluyordu.

****

58 - Çakmak.
59 - İnönü.

Kolayca tahmin edileceği gibi, yeni Hükümet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya kalmış idi. Anlaşmak için onun da karşı teklifleri ve şartları vardı. Fakat, Ferit Paşa kabinesi zamanında kopmuş olan ipleri bağlarken Hükümet haysiyetinden fazlaca fedakârlık etmemek gerekiyordu. Bu ise, gayet ince bir politika ile sağlanabilirdi. İhtilâle, hem bu memlekette bir Hükümet olduğunu kabul ettirmek, hem de anlaşmak nasıl mümkün olacaktı? Öyle garip bir durum meydana gelmişti ki, ihtilâlin şartları onu tatmin edecek ölçüde kabul edilmezse yeni kabinenin teşekkül şekli ve sebebi anlamsız kalacak, fakat aksi takdirde Türkiye'de ya Hükümet olmadığına veya iki Hükümet bulunduğuna hükmetmek icap edecekti.

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sebeple, ilk zamanda tereddütlü ve çekingen davrandı. Ekimde Sivas'a gelen ve Hükümet tarafından yazıldığı anlaşılan birinci telgrafta adres olmadığı gibi, imza da yoktu. Bundan sonra pek azı Sadaret makamından ve çoğu Harbiye Nazırı Cemal Paşadan olmak üzere Mustafa Kemal Paşaya birçok telgraf geldi ki, hepsinden çıkan sonuç şu noktalarda toplanıyordu :

1 — Yeni Hükümet görevini hakkı ile idrak etmektedir.

2 — Seçim yapılacak ve Millî Meclis toplanacaktır.

3 — Milletin kararını almadan, milletin mukadderatı hakkında Hükümet karar almayacak ve hiç bir resmî ve kat'î taahhüde girmeyecektir.

4 — Mütareke tarihindeki sınırlar içinde ve Wilson prensiplerine göre memleketin bütünlüğünün sağlanmasına çalışılacak ve vatanın parçalanmasına engel olunacaktır.

5 — Sulh konferansına gönderilecek delegeler istediğiniz evsafta olacaktır.

6 — Herkes kanun hükümlerine uymalıdır. Aksi hareketleri önlemek ve ortadan kaldırmak hükümetin başlıca isteği ve kararıdır.

7 — El koyduğunuz resmî daireleri boşaltmalısınız.

8 — Hükümet muamelâtına koyduğunuz kayıtları kaldırmalı ve Hükümet otoritesine saygılı olmalısınız.

9 — Yabancı devletlerle siyasî ilişkilere girişmemelisiniz.

10 — Meb'us seçiminde halkın hürriyetine müdahale etmemelisiniz.

312

11 — Kabine, sizinle fikir birliği halindedir ve milli iradenin hâkimiyetini kabul etmektedir.

12 — Mağdur Valilerin vaziyetini düzeltmeyi ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi taahhüt ederiz.

13 — Devletin dışarıya karşı şeref ve haysiyetini kurtarmak için hükümet, milli iradeye ve Heyeti Temsiliyeye istinat edecektir.

14 — Esasta mutabıkız, teferruat üzerinde ısrar etmemelisiniz.

15 — Padişaha yazacağınız mâruzâtı ve yayınlayacağınız bildiriyi önceden görmemiz lâzımdır.

16 — İttihatçılıkla ilişiğiniz bulunmadığını ilân ediniz.

17 — Osmanlı Devletinin I. Dünya Harbine karışmasının doğru olmadığını ve suçluları hakkında isim göstererek yayında bulununuz.

18 — Harb içinde yapılan her nevi cinayet faillerinin cezadan kurtulamayacaklarını açıklayınız.

19 — Seçimlerin serbest yapılacağını ilân ediniz.

20 — Meclis mutlaka İstanbul'da toplanmalıdır.

21 — Hükümet işlerine hiç bir kimse hiç bir suretle karışmamalıdır.

22 — Kuvayi Milliye ruhiyle mütehassis olmayan memurların kodamanları âdeta işgal ordularına istinat etmişlerdir. Bunların tecziyeleri cihetine gitmek Hükümeti müşkül duruma sokar.

23 — Eski kabine erkânının derhal cezalandırılmasına imkân yoktur. Kanuni deliller bularak usulü dairesinde haklarında muameleye girişilebilir.

24 — Devletin iç ve dış İşleri kafiyen ortak kabul etmez.

Çeşitli meselelerin taraftar arasında pazarlık konusu yapıldığı yukarıya çıkardığımız özetten anlaşılmaktadır. Görüşmeler devam ettiği sürece, gerek hükümet ve gerekse ihtilâl, birbirine karşı hem saygılı, hem temkinli davranmaya dikkat etmişlerdir. İhtilâlin en büyük kazancı daha müzakerelerin başında kendisini belli etmiş oluyordu. Bu kazanç, ihtilâlin hükümet tarafından tanınması idi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, yine de 'ihtiyatlı hareketi elden bırakmıyordu. Anadolu'daki bütün resmi makamları hükümetle yapılmakta olan görüşmelerden sık sık haberdar ediyor ve şu kesin talimatı ekliyordu :

313

«Hükümet ile millet arasında anlaşma olduğu genelge ile tebliğ edilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmi muhaberatın kesik bulundurulması lüzumu Heyeti Temsiliye kararıyle tebliğ olunur.»

Ekimin ilk haftası içinde bu hususu dört beş defa tamim etti. Bu arada prensip meseleleri üzerinde anlaşma hasıl olduğundan 7 Ekimde **«Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal»** imzasiyle yapılan bildiride şöyle deniyordu :

«...Ali Rıza Paşa hazretleri başkanlığında teşekkül eden yeni Vekiller Heyeti tarafından milli emellerimizin meşruluğu ve Kuvayi Milliye'nin hakimiyeti esasları kabul edilerek milletle hükümet arasında tam bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya dayanarak bugünden itibaren bütün milli teşkilat ve Heyeti Temsiliyemiz, her iki tarafça müşterek ve bütün milletçe arzulanan fikirlerin sağlanmasında milli emellerimizin elde edilmesinde Yeni Vekiller Heyetine yardımcı olacak ve resmi haberleşme üzerine konan yasak kaldırılacaktır. Bu vazifenin yerine getirilmesinde teşkilatımız hiç bir kimse tarafından hükümetin vazifelerine ve kanuni icraatına karşı bir müdahaleye asla meydan vermiyecektir.»

Buna rağmen Hükümetin teferruat saydığı, fakat ihtilâlin önemle üzerinde durduğu teklifleri hakkında anlaşmaya varmak mümkün olmuyordu. Hükümet gibi, bütün kamu oyu ve basın da, ihtilâlin varlığını kabul etmiş ve iki tarafın anlaşma çabasiyle ciddi olarak ilgilenmeye başlamıştı, İstanbul basınında Anadolu hareketine ilk olarak geniş ölçüde yer veriliyordu. Zihinleri kurcalayan meseleleri çözmek için basın mümessilleri harekete geçtiler ve Mustafa Kemal Paşa ile temas aradılar. Böylece Mustafa Kemal Paşanın adı her yerde duyulmuş ve Paşa ihtilâlin lideri olarak tanınmış oluyordu.

AMASYA ANLAŞMASI

Hükümet, telgraf yazışması ile devam eden görüşmelerin tam bir anlaşmaya varamıyacağını anlayarak Anadolu'ya bir delege göndermeye karar verdi. Kabine toplantısında bu teklifi Bahriye Nazırı Salih Paşa yapmıştı. Görev de kendisine düştü. Taraflar Amasya'da buluşup anlaşmak üzere mutabık kaldılar.

Amasya anlaşmasına geçmeden önce Mustafa Kemal Paşanın bu konuda Kumandanlar ile yaptığı yazışmaya kı-

saca dokunmak yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu defa Kolordu Kumandanlarının fikirlerini sormuştu. Kumandanlardan Hükümetin iç ve dış politikası ve ordunun geleceği gibi üç konuda fikirlerini bildirmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşanın Kolordu Kumandanlarından cevap olarak aldığı telgraflar gayet hoş fıkralarla dolu idi.

Ali Fuat Paşa Hükümetin dış politikası hakkında şu görüşü ileri sürüyordu :

Kuvvetlenmedikçe bu felaketlerden kurtulma imkânı yoktur. Kuvvetlenmek için ise iç ve dış işlerimizde bize yardımcı olacak ve yardımdan başka bir şey düşünmiyecek namuslu, kuvvetli, zengin ve asri bir dosta ihtiyacımız vardır.

İhtilâlin birinci derecede liderlerinden olan Ali Fuat Paşa, ordu hakkında safça birtakım fikirler ileri sürerek fen kıt'aları ile kuvvetlendirilmiş bir orduya taraftar olduğunu bildiriyor ve *«jandarma yahut gümrük, izci, tayyare, telsiz telgraf ve otomobil ordudan hariç, fakat ordunun gizlice nezâret ve idaresinde bulunmalıdır»* diyordu.

Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise, olup bitenleri anlamaktan ne kadar uzak olduğunu gösteren şu teklifi bildirmişti:

«Suriye Irak, Hicaz ve Arap Yarımadasında ayrı ayrı birer Arap hükümeti teşkil ederek hepsinin münasip bir şekilde padişaha bağlı bir konfederasyon teşkili iyi olur. Osmanlı Hükümetinin Araplar ile her suretle uyuşması mümkündür. Osmanlı Sancağı da Amerika Sancağındaki yıldızlar gibi hükümetlerin adedince hilâl taşır.»

XX. Kolordu Kumandanı Vekili Yarbay Mahmut Bey; teşkilâtı bize benzeyen ve pek küçülmesi sebebi ile yüksek ricali işsiz kalan Avusturya - Macaristan'dan iç işlerimiz için uzmanlar getirmek, harb akademisi talebesini Fransa'ya göndermek veya Fransa'dan öğretmen getirtmek, tümenlere tarım uzmanları ve öğretmenleri verilerek orduyu mektep hâline sokmak gibi bir takım parlak fikirler ileri sürmüştü.

Kâzım Karabekir Paşa ise, bu derece önemli bir meselede belki de söyleyecek fikri olmadığı için, Mustafa Kemal Paşanın telgrafına kısaca cevap vermiş ve *«Erzurum hakkında kat'iyyen bir milis ordusu kabul edilmiyerek mutlaka bir ordu ipkası ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kolordunun azaltılmaması»* temennisinde bulunduktan sonra:

«Bundan başka her sene mühim miktarda 20 yaşındaki gencin oldukça talim ve terbiye görmesi de maarif işlerimiz hesabına bir kârdır» demekte idi.

Görülüyor ki, Anadolu ihtilâlinin lideri, kendisine fikir yönünden, takip edilecek politika bakımından yardımcı olabilecek nitelikte arkadaşlardan yoksundu. Her şeyi kendisinin düşünmesi ve yapması gerekiyordu. Esasen kumandanların fikrini sorması, Hükümet adına Amasya'ya kadar gelen bir nazır ile nelerin görüşülmesi gerektiğini bilmediğinden değildi. Kumandanların gönlünü almakla yetinmişti.

***

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu hâlde 18 Ekimde Amasya'ya gelmişti. Salih Paşa da geldi ve 20 Ekimde görüşmeler başladı.

Hemen tamamı Salih Paşanın teklifleri olup, ihtilâlciler tarafından bir tâviz mahiyetinde aynen kabul ve imza edilen birinci protokolda önemli olan hususlar şunlardı:

— Hükümetin mevki ve kuvvetine halel getirecek en küçük müdahaleden kaçınılacaktır. Şu hâlde, hükümete karşı filânın azli, filânın tâyini, filânın cezalandırılması gibi taleplerden sarfınazar olunması icap eder.

— Meb'us seçimleri serbest cereyan edecek ve seçimlere hiç bir suretle müdahale olmayacaktır.

— Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfınazar edilecek, hükümetin ne leh ve ne aleyhinde bir şey yazılmıyacaktır.

— Asker siyasetle uğraşmamalıdır.

İkinci protokol, Sivas Kongresi bildirisi üzerindeki anlaşmaya ait idi. Hemen bütün bildiri maddeleri aynen kabul edilmiş, önemli maddelerin sonunda, kesin kararın, toplanacak Milli, Meclise bırakıldığı kaydı konmuştur.[60]

Amasya buluşmasında, ihtilâl resmen tanınmış oluyordu. Bu noktayı Mustafa Kemal Paşa şöyle İfade eder:

«Bizce, milli teşkilâtın ve Heyeti Temsiliyenin, merkezî hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasi varlık olduğunu ve görüşmelerimiz resmi ve neticelerine iki tarafın da resmen uymak zorunda bulunduğunu tayidettirmek esastı.»

****

60 Üçüncü, dördüncü ve beşinci protokoller için Bak: Nutuk, S. 246 - 248.
316

Varılan anlaşmaların kağıt üzerine geçirilmesi, adına protokol denmesi ve taraflarca imzalanarak birer suret alınması, Mustafa kemal Paşanın bu buluşmadan beklediği sonucu sağladı.

Protokolda bu yazılmamakla beraber Meclisin Bursa'da toplanması söz konusu yapılmıştı.[61]

Tam üç ay önce Amasya kararları imzalanmıştı, ihtilâl bildirisi olarak kabulü gereken bu kararların imzalanıp tamim olunduğu şehirde, Hükümet adına bir nazırın ihtilâl liderleriyle anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasya'nın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi :

Ben size Amasya'dan, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır, demiştim. Milletin sesini dünyaya işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî heyetin varlığına lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmeniz için Sivas'ta toplanacak milli kongreye delege göndermenizi istemiştim.

Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya'daydım. Üç ay evvel toplantıya davet ettiğim Kongrenin tesiriyle Hükümet dize geldi, işte, bir nazırını milletle anlaşmak üzere Amasya'ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz.

Mustafa Kemal Paşanın zımnen söylemek istediği bunlardı. Fakat, açık açık söyleyecekleri de vardı. Onları da bir gazeteciye söyleyecekti. Tasviriefkâr muhabiri olarak Amasya'ya gelmiş olan Ruşen Eşref Beye[62] uzunca bir demeçte bulundu. İhtilâl liderinin ilk sözü **«şimdilik ilk safha kapanmıştır»** oldu. Arkasından, **«maceraperesttik»** ithamını reddetmek için konuştu. Öyle anlaşılıyor ki, bu itham kendisini çok rencide etmişti. Mustafa Kemal Paşanın, Amasya buluşmasının sona ermesinden bir gün sonra gazeteciye **«maceraperest»** olmadığını isbata çalışması, elde ettiği başarıyı gereği kadar idrak ettiğini ve bunu herkese anlatmak istediğini gösterir.

****

61 - Hükümet bu hususu kabul etmemiş, ilerde görüleceği gibi Meclis İstanbul'da toplanmıştır.
62 - Ruşen Eşref Ünaydın.

«Bilhassa bir harb yorgunluğundan sonra İstirahata muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, sıkıntılar yaratmaya ihtiyacı yoktu.» diyordu. Yine kendi ifadesiyle, rütbesi mi eksikti, şahsî haysiyeti mi haleldar olmuştu, açmı kalmıştı. Aksine her şeyi yerli yerinde idi.

Mustafa Kemal Paşa, gazeteciye, başında bulunduğu hareketin Hükümete karşı bir isyan niteliğinde olmadığını da iddia etti. Ona soruyordu: Geçtiğiniz her yerde Hükümet nüfuzuna ve kanunlara riayet edildiğini görmediniz mi?

Mustafa Kemal Paşa, bir gün evvel imzaladığı protokola uymuş olmak için, millî hareketin ittihatçılıkla, particilikle hiç bir ilgisi olmadığını ve olamıyacağını da gazeteciye uzun uzun anlattı.

Millî hareketin amacını yeni bir ifade ile ve yumuşak, bir tarzda şöyle açıklamıştı :

«Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, varlığı dikkate alınmayan milletin, hayata, refaha lâyık bir kuvvet olduğunu Hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktır.»

Galip devletlere de şöyle bir ihtarda bulunmuştu :

«Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun birlik ve istiklâlini tasdik edecek, ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kaniyle suladıktan sonra bütün bir milletin na'şı üstünde geri çevrilmiş istila hırsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır.»

Bir insanın bütün bir millet adına böyle konuşabilmesi için kendisine inanması ve milleti inandırmış olması gerekti. Mustafa Kemal Paşa, son söz olarak:

«Biz mağlûbiyetimizin pahasını çok ağır ödedik Elimizden köyler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat lokmasını da ağzından' kapmak için bir milletin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürülmek istenen bir adamın kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi ise tabii ve zaruridir.» demişti.

318

3. SİVAS'TAN ANKARA'YA

Amasya anlaşmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa Müdafaai Hukuk Teşekküllerinin merkeze bağlanmasına, teşkilât olmayan yerlerde teşkilât yapılmasına, cephelerle meşgul olmaya ve secim hazırlıkları ile ilgilenmeye önem vererek, bütün çabasını bu hususlarda toplamış bulunuyordu. Özellikle, Batı Anadolu üzerinde ısrarla durmakta idi. Balıkesir'de Tümen Kumandanı Kâzım Beye yazdığı bir telgrafta *«Cephe ve muharebe noktai nazarından olan teşkilât hakkında tenvir buyurmanızı rica ederiz. O mıntakanın icaplarına göre millî ve askerî teşkilatın birleştirilmesi hususunda himmeti biraderileri mercudur.»* demekteydi. Bozkır'da başlayan iritca ayaklanmasını bastırmak üzere Konya'ya gönderdiği Albay Refet Beye de şu talimatı vermişti :

«Konya, İsparta, Burdur, Antalya ve Afyon Karahisar, Denizli, Menteşe sancaklarında tüzük gereğince milli,teşkilâtın, eldeki olanaklarla Aydın, Sanman, İzmir sancaklarına yayılmasına çalışmak gerekir. Gerek bu bölgelerin ve gerek Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale bağımsız sancaklarıyla Bursa vilayetinin bağlantı kolaylığı bakımından teşkilatlanman hakkındaki düşüncelerinin bildirilmesini rica ederiz.»

Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Beye de, Bursa'da, tüzük gereğince kuvvetli bir heyeti merkeziye kurulmasını, Bilecik'te bir idare heyeti teşkil edilerek Bilecik livasının merkeze bağlanmasını, bütün vilâyet içinde nahiyelere varıncaya kadar teşkilâtın genişletilmesini bildirmişti.

Amasya anlaşmasına rağmen, Ali Rıza Paşa kabinesine, ileri sürülen isteklerin çoğu kabul ettirilememişti. Yalnız, Genel Kurmay Başkanlığına Anadolu'nun isteğine uyularak Cevat Paşa getirilmişti. Hükümet, Meb'usan Meclisi

nin İstanbul'da toplanmasında kararlı idi. Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının cezalandırılmaları cihetine gidilmiyecekti. Memurlar arasında yapılması istenilen tâyin ve değişiklikler, Hükümetin otoritesini kurtarmak bakımından, ihtilâlin isteğine uygun tarzda yapılamazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu hususta çok titiz davranıyor ve nezarete bizzat tasarruf etmek istiyordu. Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey, eski nazır Adil Beyin en yakın adamı idi ve yeni Hükümet kendisine dokunmamıştı. Zât işleri Müdürlüğünde bir Ermeni bulunuyordu. İhtilâlin yerlerinden uzaklaştırdığı bâzı idareciler yine Anadolu'da başka yerlere tâyin edilmişlerdi. Meselâ, Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey Burdur'a, Canik Mutasarrıfı Ethem Bey Menteşe'ye, Niğde Mutasarrıfı Cavit Bey Aydın'a tâyin edilmişler ve Anadolu'nun bütün ısrarlarına rağmen Antalya Mutasarrıfı, İstanbul polis Müdürü ve Jandarma Umum Kumandanı yerlerinde bırakılmışlardı. Ankara Valiliğine de Bitlis eski valisi Ziya Paşa tâyin olunmuştu.

Fakat, ihtilâlcilerin Hükümete boyun eğmeye niyetleri yoktu. Ankaralılar, Hükümetin Valisini kabul etmediler. Aydın Kuvayi Milliyesi, Antalya Mutasarrıfını zor kullanarak Nazilli'ye getirdi ve bertaraf etti. Hükümetin yargılamak üzere İstanbul'a çağırdığı Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey himaye edildi ve tâyin olunan yeni mutasarrıfa vazifeye başlama imkânı verilmedi. Hasılı, hükümetin yaptığı tâyinler ihtilâlcilerin direnmesi ile karşılanıyordu.

MEB'US SEÇİMLERİ

Meb'usan Meclisinin İstanbul'da veya İstanbul'dan başka bir yerde toplanması, Kasım ayında hararetle tartışılıp sonuca bağlanan en önemli konudur. Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Hükümet, Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyeleri, Kumandanlar ve İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında bu mesele hakkında uzun boylu yazışmalar ve görüşmeler yapıldı. Paşa, Meclisin Anadolu'nun bir şehrinde toplanması için ısrar ediyordu. Padişah, Hükümet, İstanbul'un milliyetçi aydınları ve Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Karesi, Saruhan gibi büyük heyeti merkeziyeler, Meb'usan Meclisinin İstanbul'da toplanması tezinde kararlı idiler.

Mustafa Kemal Paşa, her işte olduğu gibi, bu defa da, son sözünü söylemeden ordunun fikrini öğrenmek istedi.

320

Kumandanlar ile yüz yüze gelmek, yazışmadan çok daha faydalı olacaktı. Bu amaçla toplantı Sivas'ta yapıldı ve Kasım ayının ikinci yansını dolduracak kadar uzun sürdü. Toplantıya Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, Konya'dan Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ve Sivas'taki Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey katılmışlardı.

Edirne'de Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, Balıkesir'de Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Tümen Kumandanı Kâzım Bey, Bursa'da Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ve Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, bölgelerinin önemi ve mesafenin uzaklığı sebebiyle Sivas toplantısına çağırılmamışlardı. Bu kumandanlara yazılan telgrafta *«görüşeceğimiz hususları birer birer zâtı filinize de arzederek kıymettar mütalâanızı soracağız»* deniliyordu.

Ordunun fikri de, Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanması şeklinde belirdi. Heyeti Temsiliye'nin, Sivas'ta toplanan kumandanlarla yaptığı müzakereler Kasım sonunda sonuca bağlanmıştı. Karar tutanağının başında, konu şu satırlarla özetlenmiştir:

«Milli meclisin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı ve tehlikeli bir iş olmasına rağmen, Osmanlı hükümetinin dışarıda toplanmasına İzin vermemesi yüzünden memleketi buhrana düşürmemek için biz de zorunlu olarak kabul ettik.»

Mustafa Kemal Paşa doğru düşünüyordu. Düşman işgali altındaki bir şehirde toplanacak mecliste, milli irade tecelli edemezdi. Fakat, aksi fikirde olanların bu zorlamaları bir bakıma isabetli olmuştur. Üç buçuk ay sonra, 16 Mart-ta, İstanbul'da cereyan edecek olaylar, ancak bu vesileyle gerçekleri ortaya koyabilmiştir.

Seçimler, büyük ölçüde Müdafaai Hukuk teşekküllerince desteklenen adayların kazanmasiyle sonuçlanmakta idi.

Heyeti Temsiliye, 18 Kasımda, meb'uslara bir tebliğ gönderdi. Maksat, durum hakkında meb'usları aydınlatmak ve Kuvayi Milliye prensiplerine bağlı olanlardan Mecliste bir grup meydana getirmekti. Ayrıca, Meclisin İstanbul'da toplanması zorunluğu karşısında gerek İstanbul'da, gerekse bütün memlekette ne gibi tedbir ve tertipler alınması gerektiği hususunda da meb'uslardan fikirleri soruluyordu. Kendi aralarında grub grub toplanıp fikir teatisinde bulunmaları için Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne toplanma merkezleri olarak gösteril-

mişti. Mustafa Kemal Paşanın *«Milletvekillerine ulaştırılan bilgi ve tâlimat»* diye isimlendirdiği bu uzun yazıda, toplanma yeri hakkında tartışmaların hukuka ve tatbikata ait bütün cepheleri teferruatlıca anlatılmış ve İstanbul'da meb'usları bekleyen akıbet şu satırlarla belirtilmiştir:

«Mebuslar heyetinin dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya *İstanbul'dan sürülmesi uzak bir İhtimal değildir.»*

Nitekim, o gün belki kehanet gibi karşılanan bu tahminin bir gerçek olduğu pek az zaman sonra anlaşılacaktı.

GÜNEY ANADOLU

Anadolu'nun bir yıldan beri Adeta unutulmuş ve kendi hâline bırakılmış bir bölgesi, Kasım ayında birden ilgi çekmeğe başladı : Tarihi adiyle **«Kilikya»** ve çevresi.

Halbuki, Adana'yı 1918 Aralık ayında Fransızlar ve İngilizler müştereken işgal etmişlerdi. Antep ve Urfa, Ocak 1919'dan beri İngiliz işgali altına girmiş bulunuyordu. Bu bölge halkını harekete getirecek başka sebepler de vardı, işgal ile beraber **«Kilikya»** ya bir Ermeni akını başlamıştı. **Fransızların silâhlandırıp himaye ettiği Ermeniler** yüzünden Türklerde can, mal ve namus emniyeti diye bir şey kalmamıştı.

İleride mitoloji kahramanları gibi dövüşeceğini göreceğimiz Adanalı Antepli, Urfalı ve Maraşlı; henüz hafif bir kıpırdanış halinde bulunuyor ve Büyük Anadolu Ayaklanmasının dışında kalmış gibi görünüyordu. Teşkilâtlanan, son kavgaya hazırlanan Anadolu ise, bu parçasını unutmuşa benziyordu.

İlk tehlike işaretleri belirir belirmez. Batı ve Doğu Anadolu'da meydana çıkan **«Mühafaai Hukuk»** ve **«Reddi İlhak»** gibi faal teşekküller bu bölgede kurulamamıştı. 1918 Aralık ayında İstanbul'da kurulan **«Kilikyalılar Cemiyeti»** ise hiç bir faaliyet gösterememişti. Sivas Kongresine Denizli'den dört delege katıldığı halde, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın Kongrede temsil edilememesi, üzerinde durulacak bir noktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu bölge halkı Sivas Kongresinin toplandığından bile haberdar değildi. O günlerde Kozan'da görevli bir jandarma subayı[63] hatıratında şöyle der:

****

63 Ali Saip (Ursavaş) — Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi, S. 34.

«Aylardan beri her türlü ulaşım ve haberleşmeden mahrum olduğumuz için vilayet dışındaki teşebbüsler ve faaliyetten haberdar olamıyorduk.»

Aynı kişi, Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifasını bildiren tamimini 18 Eylül'de öğrenebildiklerinden söz etmektedir. Büyük bir bölgede herkesin olup bitenden bu derece habersiz bulunduğunu kabul etmeye elbette imkân yoktur. Fakat, iş görecek insanlar bilmedikten sonra, işe yaramayanların büyük gürültüyü duymaları bir anlam ifade edemezdi.

Ekimin son günlerinde, Adana, Urfa, Antep ve Maraştaki İngiliz kiralarının, buraları boşaltmak üzere harekete geçtikleri görülmüştü. Çekilen İngiliz kıt'alarının yerini Fransız birlikleri aldı. Kasımın ilk haftasında Maraş, Antep ve Urfa da, Adana gibi Fransız hâkimiyeti altına geçmiş bulunuyordu. İngiltere ile Fransa arasında 16 Eylül'de İmzalanan bir anlaşma gereğince, Suriye ve Kllikya sahip değiştirmiş oldu. İngiltere, Irak ve Musula karşılık, bu bölgeyi Fransa'ya bırakmıştı.

Heyeti Temsiliyenin dikkatini çeken bu olay, kurulacak yeni bir cepheyi ve dövüşülecek yeni bir düşmanı belli etmiş oluyordu. Sivas'ta Kumandanlar toplantısında bu mesele etraflıca görüşüldü. Hazırlanan plân ilgili kumandanlara ve Müdafaai Hukuk teşkilâtına bildirildi.

Heyeti Temsiliyenin bu amaçla yaptığı tamimde, bölgenin durumu özetlendikten sonra teşkilât bakımından bölgenin üçe ayrıldığı belirtilmiş ve şu tavsiyelerde bulunulmuştur :

Alış veriş Müslümanlar arasında yapılacaktır.

Milli Birlik için mutlaka birleşilecektir.

Jandarma, Polis gibi zabıta hizmetlerine, köy ve orman bekçiliğine, mümkün olduğu kadar çok Müslüman katılacak, hükümetin icra kuvveti elde tutulmaya çalışılacaktır.

Mesele, teşkilâta ön ayak olan kimseleri iyi korumak ve teşkilâta karşı olanlan ortadan sessizce kaldırmak. Bu iki meseleyi temin için fedakâr adamlar hazırlamalı ve iş bunlara bırakılmalıdır.

Heyeti Temsiliye, Güney Anadolu'nun savunulmasına ve bu maksalta teşkilâtlandırılmasına böylece el atmış oluyordu. Üç subay bu iş ile görevlendirildi. Binbaşı Ke-

323

mal[64], Yüzbaşı Osman[65]. Yüzbaşı Ratip[66]. Bunlar, bölgenin teşkilâtlanmasında ve savunulmasında büyük bir çaba ile çalıştılar. Uzunca bir hazırlıktan sonra, bu bölgede Fransızlara karşı savaş, ancak 1920 yılında başlayabilldi.

HEYETİ TEMSİLİYE ANKARA'YA GİDİYOR

Heyeti Temsiliyenin Sivas'tan Anadolu'nun her yerini idare etmesine imkân yoktu. Zamanın ulaştırma araçları buna elverişli değildi. Halbuki, Batı Anadolu ile yakından ilgilenmek gerekiyordu. Sivas, İstanbul'a da uzak bir yerdi. Meclis, İstanbul'da toplanacaktı. Ulaştırma güçlükleri yenilebilecek gibi değildi, İstanbul'dan yazılan uzun telgrafları önce Ankara alıyor, özetliyerek Sivas'a bildiriyordu. Mektuplar bile Ankara'da açılıp okunduktan sonra aynı şekilde özetlenerek Sivas'a telgraf ile veriliyordu. Araya aracı sokmadan İstanbul ve Batı Anadolu ile haberleşmek, irtibat kurmak mümkün olamıyordu. Tek çabuk haberleşme aracı telgraf idi. Demiryolu Ankara'dan doğuya uzanmıyordu. Merkezler arasında gidip gelmek için en çabuk araç at veya atlı araba idi. Heyeti Temsiliyenin elinde, uzun yollara zor dayanacak ancak 2-3 otomobil vardı. Benzin yok denecek kadar kıttı. Bu şartlar altında, Sivas'ta oturup telgraf telleri ile büyük bir hareketi idare etmek imkânı kalmıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, en iyi merkezin Ankara olduğunu düşünmüş ve 3 Ekim 1919 günü Heyeti Temsiliyeye Ankara'ya gitmeyi kabul ettirmişti. Fakat araya giren olaylar bu kararın uygulanmasını geciktirmişti. Nihayet 17 Aralık günlü bir tamim ile Heyeti Temsiliyenin yakında İstanbul'a yakın bir yere taşınacağı bildirildi. Bu yakın yer Ankara idi ve Heyeti Temsiliye bu tamimin ertesi günü, 18 Aralıkta, Ankara'ya gitmek üzere Sivas'tan ayrıldı.

Heyeti Temsiliye, Kayseri ve Kırşehir üzerinden, bu şehirlerde birer ikişer gün kalarak, 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaştı. Gerek Kayseri ve Kırşehir'de, gerekse

****

64 - «Doğan» takma adı ile çalışmıştır. (General Kemal Doğan).
65 - «Tufan» takma adı ile çalışmıştır. (General Osman Tufan).
66 - «Sinan» takma adı ile çalışmıştır. (Sinan Tekeli).

Ankara'da Heyeti Temsiliye, büyük törenle karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya gelmesi, Anadolu ihtilâlinin yeni bir safhasının başlangıcını teşkil ediyordu. Bu jç şehirde tören ile karşılandığı hâlde, memleketin diğer tarafları ve özellikle İstanbul durumdan haberdar değildi. 25 Aralık 1919da İstanbul'da çıkan gazetelerde aşağı yukarı birbirinin aynı olan şu kısa haber yayınlanmıştı:

«Monitör Oryantal Gazetesinin özel olarak haber aldığına göre Kuvayi Milliye temsilciler heyeti bir haftadan beri Sivastan Afyonkarahisarına naklet-miştir. Mustafa Kemal Paşa ile beraber Rauf Bey ve Rüstem Bey de beraber bulunmaktadır.»"[7]

Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya yerleşmesi ile Anadolu İhitlâli daha rasyonel çalışma imkânlarına kavuşmuş oluyordu. Bu arada, son Osmanlı Meb'usan Meclisi için yapılan seçimler tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bâzı mebuslarla görüşebilmişti. Meclis, İstanbul'da Sadrâzam Ali Rıza Paşanın bir konuşması ile 12 Ocak 1920 günü çalışmalarına başlamıştı.

1920 YILI BAŞINDA

«SİYASI DURUM» MUHAKEMESİ

Mustafa Kemal Paşa, Ocak ayının sonu itibariyle memleketin siyasi durumunu muhakeme etmiş ve vardığı sonuçları, fikirlerini almak üzere bütün kolordu kumandanları ile bâzı tümen kumandanlarına, Nazilli'de bulunan Refet Paşaya ve İstanbul'daki arkadaşlarına bildirmiştir. Şifreli telgraf ile verilen siyasi durum muhakemesi çok uzun olduğu ve genel olarak aynı ölçüde cevaplandırılması gerektiği için, bu konudaki görüşme günlerce sürmüştür.

Anadolu ihtilâlinin üst kadrosunun 1920 yılı başında siyasî görüşünü belirtmesi bakımından bu telgraf yazışmalarının üzerinde durulacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına yazdığı durum muhakemesinde -aslında tamamen şahsî görüşü olmak gerekir- barış meselesini, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını ve alınacak tedbirleri tahlil etmiştir.

Barış meselesi hakkındaki görüşü özet olarak şöyledir :

İtilâf Devletlerinin Türkiye ile aktedilecek barış için,

****

67 Tarih Vesikaları, Cilt II. Sayı 10. S. 242.

Aralık 1919 ayı sonlarına doğru gösterdikleri ilgi kaybolmuş ve Türkiye barışı yeniden belirsiz bir zamana bırakılmıştır. Bu, iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi İtilaf Devletlerinin harb içindeki anlaşmaları bozulmuştur. Boğazlardan başka yerlerin nasıl bölüşüleceği hususunda devletler anlaşmış oldukları hâlde, Boğazların İngiltere'ye bırakılmasının İngilizlerin Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetini sağlıyacağı inancı ile özellikle Fransa buna yanaşmak istememektedir. İkincisi: Bolşeviklerin kazanmakta oldukları zaferlerdir. Çünkü Boşeviklerle temas eden millet ya onlarla sosyal ve politik işbirliğine girmek veya silâhla karşı koymak zorunluğundadır. Türkiye'nin Bolşeviklere karşı silâhla direnmesi için, İtilâf Devletlerinin birçok fedakârlıklar yapması ve bu arada Arap ülkelerinden başka işgal edilmiş bütün Türk topraklarının Türkiye'ye iadesi gerekmektedir, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, çok zor durumda kalmadıkça böyle bir fedakârlığı yapmazlar.

Bu iki sebeple, Türkiye barışının yapılmasında İtilâf Devletleri acele etmemektedirler. Durumun aydınlanmasını ve aralarında anlaşmalarını bekleyeceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını şöyle mütalâa etmektedir: Türkiye'yi hemen her taraftan kuşatmış olan devletler, Rusya ile Türkiye arasında, Kafkasya'da bir set kurarak doğu cephesinde de Türkleri tecrit etmek istiyorlar. Bunu yapabilmek için ya Kafkasya'da kurulan Ermenistan, Gürcistan ve Azarbeycan hükümetlerini tanıyarak bu şeddi onlar vasıtası ile kuracaklardır veya kendileri kuvvet sevk ederek bu sonuca ulaşacaklardır. Her iki şekilde de, Türkiye için büyük bir tehlike vardır. Bu teşebbüs önlenemezse her taraftan sarılmış olan Türkiye'yi kurtarmak kafiyen mümkün olamaz. İtilâf Devletleri, ayrıca Türkiye içinde nifak yaratmak, fikirleri bulandırmak istemektedirler, İstanbul'un her çeşit çevresine mensup kişiler ile temaslar kurarak niyetleri hakkında yanlış ve bulanık ümitler telkin etmektedirler. Türkiye'de her arzularına boyun eğecek zayıf, müterediddit hükümet arzu ediyorlar. Ayrıca Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya çalışıyorlar.

Durum muhakemesinin sonunda, alınması gereken tedbirler şu hususlarda toplanmaktadır:

a) İtilâf Devletlerinin kurmak istedikleri Kafkas şeddini yıkmak için Kafkas hükümetleri ile ve özellikle Azarbeycan ve Dağıstan hükümetleri ile acele temasa gelmek. Aynı zamanda İtilâf Devletlerinin zaman kazanmasına mey-

dan vermemek için doğu cephesinde resmî veya gayrı resmî seferberlik yaparak hazırlıklı bulunmak. Şayet Kafkas milletleri Türkiye'ye karşı sed olmaya karar verirlerse Bolşevikler ile anlaşarak bu şeddi silâh kuvveti ile yıkmak.

b) Hükümet böyle bir seferberlik teşebbüsüne girişir ve barış şartlarının tesbitinde beklemeye takatimiz kalmadığını resmen ilân eder, gerekirse memleketin Anadolu'dan idare edilmesi için tedbirler alır ve bunu açıklarsa, İtilâf Devletleri Türkiye hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymak zorunda kalırlar. Böylece maskeleri yüzlerinden düşürülmüş olur.

c) Hükümet yukarıda açıklandığı gibi bir tavır takınmazsa ümitli olmaya sebep yoktur. Derhal Heyeti Temsiliye arkadaşlarını İstanbul'dan çekmek ve icabında dış âlem ile ve İstanbul ile ilişkileri keserek, gerekeni yapmak lazımdır.

Siyasi Durum muhakemesine İstanbul'daki grub adına Rauf Bey, I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, XII. Klordu Kumandan Vekili Hayri Bey, XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Nazilli'den Refet Bey, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey, Mardin'den 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey. III. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey cevap vererek kendi görüşlerini bildirmişlerdir.

Rauf Bey; Raporu İstanbul'daki arkadaşları ile takdir ve şükran ile okuduklarını, hepsinin aynı fikirde olduklarını belirttikten sonra Kafkas meselesini Harbiye Nazırı Fevzi Paşaya da anlattığını ve Fevzi Paşanın hükümet nezdinde teşebbüslere geçeceğini, bu teşebbüsün İngilizleri ikna etmek suretiyle tahakkuk ettirileceğini bildirmekteydi. İstanbul'dan gelen bu cevapta, raporun alınacak tedbirlere ait kısmındaki diğer hususlara hiç dokunulmamış ve İngilizlere karşı alınması tavsiye olunan tedbirin de İngilizleri ikna ederek yerine getirileceği gibi garip bir görüş ileri sürülmüştür.

Kumandanlar, genel olarak, Kafkas şeddi ile ilgili mesele üzerinde uzun boylu durmuşlar ve hemen hepsi Mustafa Kemal Paşanın düşündüğünü seferberlik ilânı tedbirini tenkid ederek temkin ve itidal tavsiye etmişlerdir. I., XIV., XIII. Kolordu Kumandanları başta olmak üzere, bazı kumandanlar; İtilâf Devletlerinin Türkiye politikasında bir

yumuşama olduğunu, Anadolu'yu, Boğazları ve Trakyayı bize bırakacakları kanaatini ifade etmişlerdir. Yine kumandanların büyük çoğunluğu, gerektiğinde Bolşeviklerle yapılması düşünülen işbirliğinin Türkiye'ye ne sağlıyacağını anlamadıklarını belirterek bir takım endişeler ile sürmüşlerdir. Bilhassa XIII. Kolordu Kumandanı, bulunduğu bölgenin (güneydoğu bölgesi) özelliği bakımından bu husus üzerinde fazlaca durmuş ve *«Bolşeviklik nazariyatı, derebeylik hayatı geçerli olan bu muhite tatbik edilemlyecekse Bolşevik başarısını sağlamaya yönelik hareketlere baştakilerin iştirak etmiyeceğini ve hatta mani olacaklarını zannederim»* demiştir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere yardım etmek değil, onlardan yardım görmek fikrini ileri sürmüştü ve siyasi durum muhakemesinde Bolşevikliğin kabulü hakkında en ufak bir işaret yoktu. Mustafa Kemal Paşanın raporu karışık bir biçimde yazıldığı için Kumandanlar gereği kadar anlıyamamışlardı. Nitekim, XIII. Kolordu Kumandanı gibi, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ve 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey de cevaplarında Bolşeviklik meselesi üzerinde mütalâa vermişler, Bolşevikliğin leh ve aleyhinde görüşlerini bildirmişlerdir. Bilhassa Bekir Sami Bey, bu konudaki fikirlerini belirtirken Kari Marks'tan ve Bolşevik akidesinden bahsederek lüzumsuz teferruata girmiş ve ölçüyü kaçırmıştır.

XII. Kolordu Kumandan vekili ile Refet Paşa'nın cevapları ise pek sudandır. Bu iki kumandan, siyasî durum muhakemesine hemen hemen hiç dokunmamışlar, birer cümle ile cevap vermişlerdir. Ne demek istedikleri de pek anlaşılmıyor. Kanaatimizce, diğerlerine kıyasla, en aklı başında cevabı 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey vermiş ve fikirlerini telgrafının 6. maddesinde şu şekilde özetlemiştir:

«Netice, selerberlik ve yığınak yapmak ve taarruzî mahiyette hareketlerde bulunmak ve Bolşevikliği Anadolu'ya sokmak durumumuza uygun görülmemektedir. Kuvayi Milliye ile kongrede kararlaştırılmış olan hukuk ve hudutların geri istenmesi ve muhafazası konusunda son derece sebat göstermek, aynı zamanda Kafkas hükümetleri ile, Bolşevikler ile hoş geçinmek daha münasip kabul edilmektedir.»

İhtilâlin dayanağını ve kadrosunu teşkil eden kimselerin, 1920 yılı başlarında, psikolojik bakımdan bu işe ne-

derecede hazır olduklarını ve kapasitelerini göstermesi bakımından şu hususu belirtmek yerinde olacaktır:

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı siyasi durum muhakemesi ile hitap ettiği kimselerin siyasî meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenmekten çok, onlara İstanbul ile ilişkiyi kesmek fikrini telkin etmek ve ihtilâl için tasarladığı yeni bir çıkışa kumandanları hazırlamak istiyordu. Fakat, ya anlamadıklarından veya anlamak istemediklerinden Mustafa Kemal Paşa'ya hiç biri bu hususta ses vermedi. İstanbul'daki grup da dahil olduğu halde, hepsi Mustafa Kemal Paşa'nın sergüzeşt sayılacak bir harekete teşebbüs etmesinden endişe duymuşlardı. Nitekim, bu endişe ile, 12 Şubat günü İstanbul'dan kendisine Anadolu ve Trakya'daki yabancı kuvvetlerin durumunu gösteren bir rapor gönderdiler. Bu rapor, İstanbul'un işgali ve Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki dönemde Türkiye'deki işgal kuvvetlerini tesbit etmesi bakımından önemli olduğundan aynen aşağıya alınmıştır.

«İtilâf kuvvetleri hakkında Erkânıharbiyeden aldığım malûmatı olduğu gibi arzeylerlm :

1 — İstanbul ve civarında bulunan Yirmi Sekizinci İngiliz Tümeni otuz iki bin nefer, (28) batarya ,(164) makineli tüfek, Yüz yirmi İkinci Fransız Tümeni otuz sekiz bin yüz nefer, (44) top. (91) makineli Of ek, (48) uçak, (25) tank, (12) zırhlı otomobil; dört (200) mevcutlu bir italyan müfrezesi; (1300) nefer, (160) makineli tüfekten mürekkep bir Yunan müfrezesi.

2 — Edirne vilâyeti dahilinde bölükleri Babaeski -Lüleburgaz - Hadımköy mevkilerine dağılmış bir Yunan taburu, Karaağaçta İki Paslı Fransız süvari bölüğü ile bir Fransız taburu, Gelibolu'da 230 mevcutlu bir Fransız müfrezesi, Maydos'ta 123 üncü Senegal Avcı Taburu.

3 — İstanbul'daki İngiliz kuvvetinden 200 kişilik bir müfreze, Bandırma'da, 300 kişilik bir müfreze de İzmit'te.

4 — Bandırma - Afyonkarahisar demiryolu hattı üzerinde bir buçuk Fransız taburu.

5 — Ayvalık ve Aydın cepheleri: Ayvalık'ta Yunan Adalar Fırkası, İzmir'de Yunan İzmir Fırkası, Manisa'da On üçüncü Fırkası, Bayındır'da İkinci Yunan Fıkrası, Aydın'da Birinci Yunan Fırkası, Midilli ve diğer adalarda Yunan İhtiyat Fırkası.

6 — Muğla, Antalya bölgesi: Söke, Bozdoğan, Milâs, Küllük, Marmaris, Fethiye, Antalya, Burdur mevkilerine

dağıtmış olmak üzere Otuz üçüncü İtalyan Alayları. Konya, Akşehir, Afyonkarahisar mevkilerine dağılmış Yüz otuz uncu İtalyan Alayının Birinci ve İkinci Tabuları.

7 — Eskişehir'de 250 mevcutlu bir İngiliz taburiyle 100 kişilik bir başka müfreze, Afyonkarahisarında 1000 mevcutlu bir İngiliz müfrezesi.

8 — Urla, Maraş, Adana bölgesinde dağınık olarak 156 ncı ve mürettep 123 üncü Fransız Fırkası.

9 — Musul'da 1200 nefer ve 14 toptan mürekkep bir İngiliz müfrezesi, Sincar'da miktarı meçhul bir İngiliz kuvveti, Zaho'da 200 nefer, 5 top ve 7 mitralyözden mürekkep bir İngiliz müfrezesi.

10 — Yirmi üçüncü İngiliz Fırkasından 3 tabur, Rum ve Ermeni milislerinden mürekkep bir tabur, 25 inci Fırkanın Batum'dan vapurlara bindirilen geriye kalanı, alayı ile tekmil topçusunun Çanakkale'ye naklolunduğu istihbar edilmiştir.» »[68]

-**********

68 - Harbiye Nezareti Baş Yaveri Binbaşı Salih (Omurtak) imzası ile yazılmıştır. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi ..ayı: 15 Vesika 400.

C. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren Anadolu İhtilâli, bundan sonra meşruluk kazanma çabasına düşmüştü. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, her an fırsat kollamakta idi. Kongreden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisini kesince, Heyeti Temsiliyenin memleket idaresinde **«merci»** olarak kabulünü ileri sürmesi, meşruluk kazanma çabasının ilk işareti idi. Fakat, şartlar gereği kadar olgunlaşmış görünmediğinden, Amasya anlaşmasında elde edilenle yetindi. Fakat, ilk fırsatta ihtilâle meşruluğunu kazandıracaktı. Eğer, fikrini kabul ettirip, Milli Meclisin Anadolu'da toplanmasını sağlayabilseydi, ihtilâlin meşruluğu yolunda büyük bir merhale sür'atle katedilmiş olacaktı. Meclis, İstanbul'da toplanmış, çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, aradığı fırsatın ayağına geleceğini bildiği için sabırla olayların gelişmesini bekliyordu? İstanbul Meclisinin başına bir kaza geleceği muhakkak idi. Meb'uslar, henüz İstanbul'a gitmeden 1919 Kasım ayında, bu hususta uyarmıştı. 22 Ocak 1920 tarihinde de, şifreli bir telgrafla, Konya'daki XII., Sivas'taki III. ve Erzurum'daki XV. Kolordu Kumandanlarına, İngilizlerin İstanbul'a tecavüzlerini arttırarak bâzı nazırları ve meb'usları bilhassa Rauf Beyi tevkif etmeleri ihtimâlinden bahsetmiş, gerektiğinde bölgelerindeki İngiliz subaylarını tevkif için hazırlıklı bulunmalarını bildirmişti.[69] 1920 yılı Şubat ayı başında, **«siyasi durum»** muhakemesini vesile ederek, ihtilâlin meşruluk kazanması yolunda gerekli telkinleri yapmış bulunuyordu.

Osmanlı Meb'usan Meclisi ise, içinde bulunulan olağanüstü şartların gereğini kavramış olarak görevini yapmaya çalışıyordu. Meclis, bu suretle şimşekleri üzerine çekmekte idi. 17 Şubat 1920 günü, **«Misakı Milli»**yi bütün dünyaya ilân etti. **«Milli yemin» anlamına gelen «Mlsakı**

****

69 Nutuk, Vesikalar No: 226/a.b.
Lord Curzon'un yeğeni olan Rawllnson'un (Erzurum'da idi) tevkifine Mustafa Kemal Paşa çok önem vermekte idi.
331

Milli» Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilmiş olan esaslara göre, Türkiye'nin kabul edebileceği barış şartlarını belirtiyordu.

Millî Mücadelenin parolası ve son Osmanlı Meb'usan Meclisinin tek büyük hizmeti sayılan «Milli Yemin» şöyledir:

*«Altta İmzası bulunan Osmanlı Meclisi Meb'usan üyeleri Devlet ve milletin geleceğini haklı ve devamlı bir barışa ulaşabilmesi için **katlanabileceği fedakarlığın en son sınırını gösteren** ve elde edilmesi mümkün olan Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının şartı bulunan aşağıdaki esaslan kabul ve tasdik etmişlerdir:*

Madde 1 — Osmanlı devletinin münhasıran Arap çoğunlukla meskûn olup, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanma zamanında düşman ordusunun işgali altında kalan yerlerin mukadderatının, halkın serbestçe beyan edecekleri oylara uyarak tayin edilmesi gerekeceğinden, adı geçen Mütareke esaslan dahilinde dinen, ırkan ve aslen birleşmiş, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hisleriyle dolu sosyal ve kültürel hukuklariyle uyumlu müslüman Osmanlı çoğunlukla meskun bulunan yerlerin tamamı gerçekten veya hükmen hiçbir sebeple ayrılık kabul etmeyen bir bütündür.

Madde 2 — Halkı ilk serbest kaldıktan zamanda, halk oyu ile anavatana katılmış olan üç sancak için gerektiği zaman tekrar serbestçe halk oyuna müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye Barışına ertelenen Batı Trakya'nın vaziyeti halkın hürriyet içinde belirtecekleri oylara bağlı olarak gerçekleşmelidir.

Madde 4 — İslamiyetin Hilâfet Merkezi ve Osmanlı Saltanatının başkenti, Osmanlı Hükümetinin Merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü kötülükten korunmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının Dünya ulaşım ve ticaretine açılması hakkında bizimle diğer bütün İlgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5 — İtilâf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortaklan arasında kararlaştırılan sözleşme esasları çerçevesinde azınlıkların hukuku, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın da aynı hukuktan faydalanmaları güvencesi ile tarafımızdan desteklenecek ve sağlanacaktır.

Madde 6 — Milli ve iktisadi gelişmemizin başarılmasının ve daha çağdaş bir düzenli idare şeklinde işlerin

yürütülmesini başarabilmek için, her devlet gibi bizim de tam bir serbestliğe ve bağımsızlığa sahip olmamız şarttır. Bu sebeple siyasi, adli ve mail gelişmemize engel kayıtlara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.»

İtilâf Devletlerinin, Millî Yeminden memnun kalmadıklarını ve Meb'usan Meclisini cezalandırmak isteyeceklerini kestirmek güç olmasa gerektir. Bir ay sonra, olaylar büyük bir gelişme göstererek, Ankara'da Büyük Millet Meclisinin toplanmasını mümkün kılacak ve Anadolu İhtilâli, aylardan beri aradığı meşruluk düzeyine kavuşacaktır.

İSTANBUL'UN İŞGALİ

İtilâf Devletleri, 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen ve fiilen işgal etmek suretiyle Anadolu ihtilâlinin başarısına büyük ölçüde yardım etmişlerdir. 2,5 aydanberi Ankara'da bulunan Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini kaçırılmayacak bir fırsat bilerek, kesin teşebbüslere girişmek imkânını bulmuş oluyordu. Hele, Osmanlı Meb'usan Meclisine işgal kuvvetleri tarafından tecavüz edilmesi ve bâzı meb'usların Meclisten zorla alınarak tevkif edilmeleri, Mustafa Kemal Paşanın Meclisin İstanbul'da toplanmasına taraftar olmayışını haklı çıkarmıştı. 1919 sonbaharında Meclisi mutlaka İstanbul'da toplamak için kendisine karşı çıkanların, artık bundan sonra söyliyecek sözleri kalmamıştı. Esasen, bir kısmı da tevkif edildiği için söz söyleyecek durumda değillerdi.

Heyeti Temsiliye, İstanbul'un İşgal edileceğini İstanbul'daki Mim Mim Grubunun İstihbaratına istinaden daha 11 Martta öğrenmiş bulunuyordu. Bu arada, Salih Paşa kabinesinin de düşürülerek yerine millî akıma karşı ve düşmana âlet olabilecek bir hükümet kurulmasına çalışıldığı haberi alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu iki haber üzerine kumandanları ve Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerini, heyeti idarelerini uyarmıştı.[70]

16 Mart günü İstanbul'un işgaline başlanıldığı haberi alınınca, Heyeti Temsiliye, Kolordulara durumu telgrafla bildirmiş ve *«İstanbul'da fevkalâde bir hâlin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor»* dedikten sonra durumun Heye-

****

70 - Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Vesika 53 ve 55.

ti Temsiliyece takip edilmekte bulunduğunu, İstanbul ile yazışma ve ilişkide dikkatli davranılmasını hatırlatmıştı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali ile doğan durum karşısında, İstanbul idaresini tamamen bertaraf etmek ve Heyeti Temsiliyeyi geçici bir hükümet gibi çalıştırmak ve ihtilâlin meşruluğunu sağlıyacak bütün teşebbüslere girişmek ve özellikle Ankara'da bir meclis toplamak kararında idi. Bu kararın uygulanmasına, Heyeti Temsiliyenin bütün memlekette idarî bir merci olduğunu duyurmakla başladı. 16 Mart günü, şifreli olarak Kolordulara çektiği telgrafla kumandanların bu hususta fikirlerini sordu. *«Sureti aşağıda arz olunan maddeler hakkında yüksek mütalâaları rica olunur. Tasvip buyurulduğu veya değiştirilmesi münasip olan cihetler görüldüğü takdirde iş'ar duyurulmasını telgraf başında bekliyorum. Yüksek cevaplan alındıktan sonra tamim olunacaktır»* cümleleri ile başlayan bu telgrafta: Meb'usan Meclisinin, bütün resmî dairelerin, telgrafhanelerin, cebren ve resmen işgal edildiği, saltanat ve hilâfet merkezine ve diğer resmî makamlara maruzatta bulunmanın imkânı kalmadığı, İstanbul'a yapılacak her müracaata düşmanların muhatap olacağı, bu durumun Osmanlı kanunlarının Anadolu'daki mer'iyetini haleldar etmiyeceğini, binaenaleyh bütün Osmanlı vilâyetlerindeki mülkî memurların, askeri makamların Heyeti Temsiliye ile irtibatta bulunmalarını ve bu irtibatın muhafazasını, Heyeti Temsiliyenin de mülkî ve askerî makamlar ile istişare ederek millî ve vicdanî vazifesini yapacağını bildiriyordu. Sivas Kongresinden sonra Heyeti Temsiliyenin merci ilânına karşı durdukları hâlde, bu telgrafa, kumandanlar olumlu cevap verdiler. Yalnız XV. Kolordu Kumandanı, evvelâ Heyeti Temsiliyenin kimlerden müteşekkil olduğunu öğrenmek istemişti.[71] Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün (17 Mart) Heyeti Temsiliyenin merci olduğuna ait 16

****

71 - Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye'yi bilhassa sormuştu. Çünkü o tarihte Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliye'den Ankara'da yalnız Mustafa Kemal Paşa ile Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Sami Bey ve Mustafa Efendi (Niğde) vardı. Mustafa Kemal Paşa Heyeti Temsiliye'yi şu kimselerle tamamlamıştı:
Ankara Müftüsü Rıfat Efendi, Şeyh Şemsettin Efendi, Konya eşrafından Rıfat Bey ve Mehmet Efendi, Ankara Darulhikmetül İslâmiye Şubesi âzasından Hasan Efendi, Ankara Defterdarı Yahya Galip Bey, Kastamonu eski Vali

Mart tarihli telgrafı açık telgraf olarak kolordulara, Valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına 16 ve 17 Mart 1920 günlerinde Kolordu Kumandanlıklarına ve Valiliklere aşağıdaki hususları ayrıca tamim etti

1. İstanbul'un işgali; İtilâf Devletleri mümessilleri, bütün bitaraf devletlerin hariciye nezaretleri ve meclisleri nezdinde telgrafla protesto edilecek ve mitingler yapılacaktır.

2. Bir müddet için dost olsun, düşman olsun yabancı resmî âlem ile muvakkaten temas edilmiyecektir.

3. Hıristiyan ahaliye dokunulmıyacaktır.

4. **Memleketin asayişini ve huzurunu bozanlar**, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar haklarında **aynı şiddette ve eşitlikle kanuni işlem yapılacaktır**.

5. İçinde bulunan olağanüstü hâl, birliği gerektirmektedir. Milletin birliğini sağlamak ve girişilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşruluğundan herkesi haberdar etmek için gayret sarf edilecektir.

6. Menfi propagandalar önlenecektir.

7. Askerî ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır. .

8. Mühim telgraf merkezlerine birer subay veya memur yerleştirilerek telgraflar kontrole tâbi tutulacaktır.

9. Sahil iskelelerinden ve dâhilden gelecek şahıslar sıkı bir tetkike tâbi tutularak, şüpheli olanlar hakkında takibat yapılacaktır.

10. Önemli postahanelerde şüpheli görülen mektuplar açılacaktır.

11. Heyeti Temsiliye'nin bilgisi ve rızası olmadıkça, hiç bir makam ve hiç bir memur İstanbul ile muhabere etmiyecektir.

12. Telgraf memurları, İstanbul'dan çekilen düşman tebliğlerini alıp yaymıyacaklar ve Anadolu'da cereyan eden

****

Vekili Ferit Bey ve Ali Fuat Paşa.
Mustafa Kemal Paşa herhangi bir durumu önlemek için Heyeti Temsiliye âzalarının kimler olduğunu bildirirken, telgrafın sonunu heyetin şimdilik muvakkat bir tarzda takviyesi için çalışıldığını belirtmek suretiyle bağlamıştır.
72 - Bir çok telgrafla bildirilen bu hususlar, birleştirilmiş ve özetlenmiştir.
335

muhaberatı İstanbul'a vermiyeceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi memurlar casus sayılarak haklarında kanunî işlem yapılacaktır.

13. İşgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmıyacaktır.

14. Rehin olarak İngiliz Kontrol Subayları tevkif edilecektir."

Heyeti Temsiliye yukarıdaki tedbirlerden başka malî ve askerî tedbirler de almış bulunuyordu.[74]

Anadolu'ya işgal kuvvetleri gönderileceği öğrenildiğinden, Geyve Boğazının kapatılması ve bilhassa buradaki demiryolunun esaslı bir surette tahribi emredildi. Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazında bulunan münferit İngiliz kuvvetleri ile diğer işgal kuvvetlerinin silâhlarının alınmasına ve tecritlerine teşebbüs olundu. Bunun için silâhlı bir çatışmaya lüzum kalmadan düşman kuvvetlerine baskın yapılması emri verildi.

İngiliz subaylarının tevkifini düşünmek ve buna teşebbüs etmek, bu tedbirlerin en önemlisi olup, o günkü kadro içinde, ancak Mustafa Kemal Paşaya has bir davranıştır.

OSMANLI MECLİSİNİN SONU

İşgalden bir gün sonra (18 Mart) Osmanlı Meb'usan Meclisi 24'üncü toplantısının son oturumunu yaptı. Aydın meb'usu Hüseyin Kâzım Beyin başkanlığında yapılan bu toplantıda, Sinop meb'usu Dr. Rıza Nur, Bolu meb'usu Tunalı Hilmi, Erzurum meb'usu Hüseyin Avni Beylerin ve diğer 14 meb'usun imzasını taşıyan bir önerge ile, Meclis protesto olarak, âdeta kendi kendini feshetmiştir. Osmanlı Meb'usan Meclisinin bu son toplantısı aşağıdaki şekilde cereyan etmişti:[75]

«Reis — Bir önerge var, müsaadenizle okuyalım. (Okunsun sadaları)

Rıza Nur Bey (Sinop) — Bendeniz söz istiyorum.

Reis — Buyurunuz efendim.

Rıza Nur Bey — Efendiler, mühim bir tarihi anı yaşı-

****

73 - Bu talimat üzerine bâzı İngiliz subayları tevkif edilmiş olay ileride Malta'daki mevkufların kurtarılmasına yaramıştır.

74 - Mali Tedbirler İçin Bak. 128.

75 - S. Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu S. 16-18.

yoruz bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük felakete düşmemiştir. Osmanlı Başkenti ve islamiyetin Hilafet Merkezi bu gün ecnebi devletlerin silahlı İşgali altına geçmiş bulunmaktadır. Bunu gerektiren hiç bir hâl mevcut değildir. Osmanlı Mebuslar Meclisi tecavüze uğradı. Meb'us arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Faik Beyler, Numan Efendi Mebuslar Meclisinden İşgal Kuvvetleri tarafından zorla alınıp tevkif edildi. Bu hâl temel haklara ve devletler hukukuna tamamiyle aykırıdır. Kayıtsız şartsız hürriyet, vicdan ve düşünceye sahip olmayan bir Mebuslar Meclisinin serbestçe karar vermesi mümkün olamayacağından milletvekillerinin dokunulmazlığına karşı yapılan bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun bütün cihan heyyeti teşriiyeslnin ve bilhassa bilcümle parlâmentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi tarihi olaylara birçok defa sahne olan Fransız ve İtalyan Parlâmentolarının işiten kulaklarına ulaşmasını temenni ederiz. Bugün deruhte ettiğimiz vazifeyl milliyeyi ifaya ancak bu derecede kadiriz. Bu takririmizi milli bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.

Seyfullah Efendi (İsparta) — Saygıdeğer dostlardan iki zatın ismi söylenilmedi. Cemal Paşa ile Tahsin Bey de tevkif edilmişlerdir.

Osman Bey (Lâzistan) — Meclis haricinde tevkif edilmişlerdir.

Reis — Takriri okuyunuz efendim.

(Umumi Harp, memleketimiz İçin pek uygun olmayan şartlar içinde son bulmuştur, dolayısıyle acıklı bir tarihi görev yapmaya davet edilen Meclis-i Mebusan son olarak Osmanlı Saltanat merkezinde olağanüstü durumun ortaya çıkması ve meşrutiyetle İdare olunan memleketlerin hepsinde Milletvekillerine temin edilen dokunulmazlık ve serbestliğin olayların zorlamasıyla kullanılmaması dolayısıyle milletvekilliği görevlerinin gereklerini memleketin mevcut durumlarıyla telif imkanından mahrum kalmıştır. Her şeyden önce düşünce hürriyeti ve vicdan bağımsızlığına bağlı olan kutsal görevin emniyetle yerine getirilmesine imkân veren bir hal ve durumun ortaya çıkmasını bekleyerek genel toplantıların ertelenmesini teklif ederiz).

Reis — Takrir münderecatına tamamiyle vakıf hâsıl oldu mu?

(Evet, reye konsun, alkışlar).

Reis — Milletvekilliği görevlerinin icrasında emniyet

bahş olacak bir hâlin vukuuna kadar müzakeratımızın ertelenmesini teklif ediyorlar.

Kabul edenler ellerini kaldırsın.

Salâhattln Bey (İstanbul) — Oybirliği ile kabul. (Müttefikan kabul sadaları).

Reis — Evet efendim, oybirliği ile tehiri müzakere kabul edildi.»

Meclisin bu karardan bir netice ümit edip etmediğini bilmiyoruz. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Meb'usan Meclisi, 18 Mart 1920'de çalışmalarına böylece ara vermiş, fakat bir daha toplanması nasip olmamıştır. Nihayet, 11 Nisan 1920 günü Padişahın iradesiyle, en geç 4 ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydiyle Osmanlı Meb'usan Meclisi feshedilmiştir.

Artık, başka bir Osmanlı meclisi toplanmayacaktı.

SEÇİMLER

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara' da bir meclisin toplanması gereğini 17 Mart günü, fikir yoklaması şeklinde Kolordu Kumandanlıklarına ve Valiliklere bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu meclisin bir kurucu meclis olmasını düşünüyordu. Bilhassa kumandanların fikrini almak için yazdığı telgrafta, meclis toplamanın gerekçesi olarak İstanbul'un işgalini ileri sürüyor, Mebusan Meclisinin resmî dairelerin işgali ile Anayasaya göre yasama, kaza ve icra organlarının artık mevcut olmadığını, Osmanlı devletinin istiklâl ve hâkimiyetinin haleldar edildiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesine göre, Kurucu Meclis en geç 15 gün içinde toplanmalıydı. Bunun için seçimin, seçim kanununa göre değil, daha pratik ve kestirme bir yol ile yapılması gerekti. Bütün bu hususlan açıkladıktan sonra Kurucu Meclis ile ilgili olarak kumandanlara ve Valiliklere bildirdiği proje şöyle idi:

1. Kurucu Meclis Ankara'da toplanacaktır.

2. Kurucu Meclis üyeleri medeni cesaret, fikrî kabiliyet, dini ve millî selâmet sahibi kimselerden olacak ve üyeleri 25 yaşından küçük ve kötü şöhret sahibi bulunmıyacaktır.

3. Kurucu Meclis seçiminde livalar seçim bölgesi kabul edilecektir.

4. Gayrimüslim unsurlar seçime iştirak ettirilmeyecektir.

5. Her livadan 5 üye seçilecektir.

6 Kurucu Meclisin acele toplanmasındaki zorunluk

umum milletin oyuna başvurmak suretiyle seçim yapılmasına engel olduğundan, seçimler, idare ve belediye meclislerinde toplanmış bulunan milli oya istinat ettirilmek yolu tercih edilir. Bu bakımdan seçimler her livanın idare ve belediye meclisleri ile Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyeleri tarafından aynı günde ve aynı celsede yapılacaktır.

7. Kurucu Meclis üyeliğine her parti, zümre ve cemiyet tarafından adayı gösterilmesi caiz olduğu gibi herkesin mukaddes mücadeleye fiilen iştiraki için müstakil olarak adaylığını istediği yerlere ilâna hakkı vardır.

Bundan sonraki 5 maddede seçimlere ait teknik teferruat belirtilmişti.

'II .ve XV. Kolordu Kumandanları Kâzım Karabekir Paşa ve Albay Selâhattin Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa ile Kolordu Kumandanları 2 gün kadar telgraf başında bu konuyu tartıştılar. Sivas Valisi Reşit Paşanın iştiraki ile III. Kolordu Kumandanının itirazı şu noktalarda toplanıyordu: Halk Meclisi Meb'usanı bilir. Kurucu Meclis adı altında milletin akimin almıyacağı bir meclis toplamak doğru değildir. Böyle bir meclise katılacak kimseler bulmak da güçtür. Bulunsa bile bu meclisin alacağı kararlar memlekette tatbik kabiliyeti bulamaz ve geçerli olamaz. Bu sebeple, Meclisi Millîyi toplamak lâzımdır.

XV. Kolordu Kumandanı da Anayasanın ve Seçim Kanununun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanımıyacağı, Meclisi Millinin toplanmasının uygun olacağı, İstanbul Meclisinden kaçıp Ankara'ya gelenler ile Meclisin toplanmasının ve eksikler için seçim yapılmasının uygun olacağı görüşünü bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Millînin toplanabilmesi için Ayan ve Meb'usan Meclisinin toplu olarak bir arada bulunmalarının şart olduğunu, İstanbul'dan kaçabilecek meb'usların ve ayan azasının çoğunluk sağlayamayacaklarını ileri sürerek fikrinde ısrar etmişse de kumandanların direnmeleri karşısında Kurucu Meclis deyiminden vazgeçerek **«selâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis»** deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tamim etti. **Mustafa Kemal Paşa, Kurucu Meclis toplamayı düşünürken «rejimi değiştirmek» amacını güdüyordu.**[76] Artık, rejim, Büyük Miilet Meclisi adını

****

76 Nutuk. Cilt I. S. 421.

339

alacak olan millî meclisin kararları ile değiştirilmeliydi. Seçimler Osmanlı Devletinin Seçim Kanununa göre yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecekti. Seçim ile ilgili tamimde, seçilecek kimselere **«meb'us»** denilmemiş, ancak tamimin 2 nci maddesinde *«bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, mebuslar hakkındaki kanuni şartlara tabidir.»* ibaresi kullanılmıştır.

Tamimde belirtilen esaslara göre seçimlere Seçim Kanunu gereğince katılacak olan müntehibi saniler (ikinci seçmenler) den başka belediye meclisi, vilâyet ve liva idare meclisi ve müdafaai hukuk azaları katılacaklardı. Seçimlerin sür'atle yapılması isteniyordu. Fakat, bazı kazalarda seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilâyetlerde toplanmasının çok zamanı gerektireceği bildirildiği için 21 Mart tarihinde Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, her kazadaki seçimlerin, livalann ve vilâyetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde seçim yapabileceklerini tamim etti.

İstanbul Meclisi azalarından Ankara'ya gelenlerin de bu meclise meb'us olarak katılabilecekleri kararlaştırılmıştı.

Seçimler bâzı yerlerde fazla ciddiye alınmamış, hattâ direnme ile karşılaşılmıştır. Maraş, Urfa, Elâziz, Diyarbakır ve Trabzon'da seçimleri yaptırmak güçlükle mümkün olabilmiştir. Özellikle Trabzon seçimlere hiç taraftar değildi. Buradaki 3'üncü Fırka Kumandanı Rüştü Beyin" XV. Kolorduya gönderdiği 20 Mart tarihli telgrafta, yeni seçimlerin şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı ileri sürülerek, Müdafaai Hukuk heyetlerince bir aza seçilip Heyeti Temsiliyeyi takviye etmek üzere Ankara'ya gönderilmesi fikri ileri sürülüyordu. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Tümen Kumandanına verdiği cevapta, Heyeti Temsiliyenin tamimine taraftar olduğunu belirttikten sonra esasen tamimde bu seçimlerin Meclisi Meb'usanın teşkili ile alâkasını gösterir bir kayıt bulunmadığını, Ayan ile Meb'usanın aynı zamanda Ankara'da toplanması kabil olmadığından, toplanacak meclisin teşriî mahiyeti haiz bir meclis sayılamıyacağını ve binaenaleyh Meclisi Meb'usan adı altında toplanmayacağını ifade etmişti. Trabzon Valisi Hamit Bey de Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta *«pek heyecanlı olan sahillerde»* durumun seçimlere elverişli olmadığını bildiriyordu.

****

77 - İzmir suikastı olayından sonra asılan Rüştü Paşa.

Heyeti Temsiliyenin ikazı üzerine Kâzım Karabekir Paşa Trabzon Valisini doğrudan doğruya ve Trabzon'daki tümen kumandanı vasıtasiyle sıkıştırarak seçimlerin yapılmasına zorlamıştır. Fakat, Trabzon meb'uslarından bâzıları seçildikten sonra istifa etmişlerdir.

Bütün gayretlere rağmen seçimler meclisin toplanacağı 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamamıştır. Her livadan çıkacak meb'us adedine göre - İstanbul Meclisinden gelenler hariç- 169 kişinin 23 Nisan günü Meclise katılması gerekirdi.[78] Halbuki, meclis İstanbul'dan gelen meb'usların da katılması ile 120 kişi ile toplanmıştır. Seçimler daha sonra tamamlanmış ve uzak yerlerden gelen meb'usların meclise katılmaları peyderpey mümkün olabilmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk birkaç ayı yeni katılan mebusların meclise takdimi ve mazbataların tetkiki ile geçmiştir. Fakat meclise bir taraftan yeni yeni meb'uslar katılırken bir taraftan da istifalar oluyordu, istifaların bir kısmı mazerete dayanıyor, bir kısım meb'uslar da memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ediyorlardı. Bu sebeple meclis üye sayısı uzun zaman kesinlikle belli olmamış ve nisap teshilinde sık sık anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Seçim ile ilgili ve meclisin teşekkül tarzına ait aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir:

1. Fevzi (Çakmak) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Sırrı (Belli) Bey, İsmail Suphi (Soysallı) Bey, Şair Mehmet Akif ve daha birkaç mebus İki yerden seçilmişler, sonra birini tercih etmişlerdir.

2. Edirne meb'usları uzun zaman meclise iştirak etmemişlerdir. Buna mukabil Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa Edirne mebusu seçtirilmişlerdir. Diğer Edirne meb'uslarından birkaçı, uzun bir süre sonra meclise gelmişlerdir.

3. İstanbul Meclisinden gelen mebus'lar her livadan seçilen beşer kişiye dahil edilmemiş ve meclise ilâveten katılmışlardır.

4. İstanbul'dan gelecek meb'usların, 27 Ekim 1921 tarihinde alınan bir kararla, bu günden sonra meclise kabul edilmemesi bir pensibe bağlanmıştır.

5. Kırşehir mebuslarının sayısı 6'ya yükselmiş ve fazlalık sebebiyle 1 mebusun mebusluğu kaldırılmıştır.

6. Canik (Samsun), İzmit, Cizre, Malatya ve İzmir se-

****

78 - T.B.M.M. Zabit Ceridesi, C. 5. S, 84-35

çimlerine itirazlar olmuş, meclis bu itirazları tetkik ederek karara bağlamıştır.

7. Seçildiği halde meclise katılmayan bâzı mebuslar veya izin aldığı hâlde izin sonunda dönmeyen bir kısım mebus meclis kararı ile müstafi sayılmıştır.

8. Uzun görüşmelerden sonra memurluk ile mebusluğun bir arada bulunamıyacağı kararına varılmış, memur iken mebus seçilenlere birini seçmeleri bildirilmiştir. Bu sebeple birçok kimse memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ettiği için sık sık seçimler tekrarlanmıştır,

9. Bazı kumandan ve subaylar da mebus seçildiklerinden askerlik ile mebusluğun bir arada bulunmasını isteyen bir önergeyi (Hüsrev Gerede) meslis reddederek yalnız ordu ve kolordu kumandanlarının mebusluk sıfatının baki kalacağı karan verilmiştir.

10. Bâzı mebuslara Müdafaai Hukuk teşekküllerinde çalışmak üzere meclisçe süresiz izin verilmiştir. Yine bu arada **«vatani hizmet»** görmek üzere birkaç mebus (İzmit Mebusu Fuat Bey ve Batum mebusları gibi) meclis kararı ile süresiz izinli sayılmıştır.

11. 31 Temmuz 1920'de alınan bir karar ile, Malta'da mevkuf bulunan mebuslar, Rauf (Sivas), Kara Vasıf (Sivas), Şeref (Edirne), Faik (Edirne), Numan (İstanbul), Cemal Paşa (İsparta), Tahsin (İzmir). Feyzi (Diyarbakır), Zülfü (Diyarbakır), Celâl Nuri (Gelibolu). Ali (Afyon)79 Meclis âzası kabul edilmişlerdir.[80]

MECLİSİN ŞEKLİ VE BÜNYESİ

Seçimler **«olağanüstü yetkilere sahip»** bir meclisin toplanması için yapılmıştı. Seçilecek kimselerin adı söylenmemişti. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon'u seçime ikna etmek maksadı ile toplanacak meclisin Meclisi Milli olmadığını tamimden bunun anlaşıldığını, seçilecek kimselerin mebus sayılmıyacağını temin etmişti. Gerçekten seçimlerin yapılması ile ilgili tamim bu havayı vermekte idi. Osmanlı Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisinin müşte-

****

79 - Ali Çetinkaya.

80 - Meclisin mevcudu, zamanla artmış ve meselâ 12.8.1920 toplantısında oya iştirak eden mebus adedinin 206 olduğu gömülmüştür. Birinci Meclisin üye sayısı 300 olarak kabul edilebilir.

rek adı Millet Meclisi idi. Ankara'da toplanacak meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın deyimi ile **«Milli Meclis»** değil, olsa olsa **«Millet Meclisi»** idi. Seçimleri yaptırıp meclisi toplayabilmek için, kelimelerin ve deyimlerin nüanslarına bile dikkat gerekiyordu. Meclis, seçmenler ve seçilenler tarafından geçici bir meclis olarak kabul edilmişti, niteliği hakkında kimsenin kesin bir fikri yoktu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa meclise vermek istediği şekli tesbit etmişti. Onun görüşüne göre bu meclis, **«murakıp ve müdekkik mahiyetinde bir mebusan meclisi»** değildi. Bu itibarla, meclis yalnız kanun yapmakla meşgul olmayacak, milli mukadderatı nezaret altında bulundurmakla yetinmeyecek, bilfiil bununla meşgul olacaktı. Mustafa Kemal Paşa meclis hakkındaki görüşlerini açıklarken diyordu ki:[81]

«Nitekim, fevkalade durumlar içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya yasama kuvvetini tatil edip icra heyetlerine fazla yetkiler verirler, veyahut bütün milletin genel oyuna müracaatla kararlar alırlar. Biz halk birliğine her kuvvetten fazla yetki veren İslamiyet esaslarını nazarı dikkate alarak yüce meclisinizi bütün millet işlerine doğrudan doğruya yetkili tanımak taraftarıyız.»

Meclis, bütün kuvvetleri elinde bulunduracaktı. Kuvvetler ayrılığı sistemi yerine, kuvvetler birliği sistemi düşünülmüştü. Mustafa Kemal Paşanın ileri sürdüğü bu fikir, meclisçe de kabul edilmiş, yasama, yürütme ve yargı kuvvetini elinde bulundurmuştu.

Mustafa Kemal Paşanın ileri sürdüğü fikre göre, meclis kendi üyeleri arasından bir icra heyeti seçecek ve bu heyet meclise karşı sorumlu olacaktı. Herşey geçici gösterilmek istendiği için, icra heyeti üyelerine **«Nazır»** denilmiyecek **«Vekil»** denilecekti. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa fikrini şöyle açıklıyordu :

«Osmanlı Devleti diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının cismanı nüfusu etrafında toplanmış değildir. Saltanat makamı aynı zamanda hilâfet makamı olmak itibariyle padişahımız müslüman halkın da reisidir. Mücâdelelerimizin birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının ayrılmasını hedef güden düşmanlarımıza milli iradenin buna elverişli olmadığını göstermek ve mukaddes makamları düşmanın esaretinden kurtarmaktır. Bu esasa göre, Anadolu'da geçici kaydı ile dahi olsa bir hükümet

****

81 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt I, S. 31.
343

reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir suretle kabili cevaz değildir. Şu hâlde reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz.»

Mustafa Kemal Paşa, bu tezi ileri sürerken, icra heyetine meclis reisinin başkanlık etmesini empoze etmek istiyordu. Mecliste yaptığı bu uzun açıklamalar sonunda, Mustafa Kemal Paşa meclisin durumunu şu cümlelerle daha net bir şekilde belirtmiştir:

«Yüksek meclisiniz sahip olduğu olağanüstü yetki sebebi ile milletin idaresindeki bütün işleri fiilen deruhte ve gerek hilâfetin, gerek memleketin selâmetini bizzat temin ve müdafaa vazile ve yetkisi ile teşekkül etmiştir ve artık yüksek meclisinizin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.»

Adının ne olacağı tâyin ve tesbit edilmeden toplanan olağanüstü yetkilere sahip bu **meclis, ilk olarak çıkardığı «Vatan hainliği Kanunu»nu** yaparken adını da **«Büyük Millet Meclisi»** olarak koymuştur.

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü büyük bir dini törenden sonra en yaşlı üye olan Sinop Meb'usu Şerif Beyin başkanlığında toplandı. Şerif Bey, kısa açış nutkunda bu yüksek meclisin *«milletimizin dahili ve harici tam bağımsızlık İçinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum»* demiştir. Geçici Başkanın **«Büyük Millet Meclisi»** deyimini kullanmasından ve sonra bu adın kabulünden, kendisine gerekli telkinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkanının açış nutkundan sonra söz alarak Meclisin teşekkül tarzını *«yeniden seçilen mebuslar ile İstanbul'dan gelen mebuslardan mürekkeptir»* şeklinde açıklamış ve bu hususu meclis ittifakla kabul etmiştir.

Büyük Millet Meclisi, 24 Nisan günü yaptığı ikinci oturumunda 110 oy ile Mustafa Kemal Paşayı Başkanlığa seçmiş ve Başkanlık Divanının diğer üyelerini de seçerek vazifesine başlamıştır. Meclis bundan sonra ilk iş olarak 25 Nisan günü Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey, Aydın Mebusu Cemil Bey, Tokat Mebusu Bekir Sami Bey, Edirne Mebusu Albay İsmet Bey, İstanbul Mebusu Fevzi Paşa[82] Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ve Kırşehir

****

82 - Fevzi Paşa henüz yolda olduğu halde İstanbul mebusu olarak kabul edilmiş ve aday gösterilerek seçilmiştir.

Mebusu Hakkı Behiç Beyden müteşekkil bir geçici icra encümeni[83] seçmiştir.

HÜKÜMET TEŞKİLİ

Meclisin 2 Mayıs günü oturumunda hükümet teşkili ile ilgili **«Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun»** adlı aşağıdaki kanun kabul edildi:

«Madde 1 — Seriye ve evkaf, sıhhiye ve sosyal yardımlaşma, iktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden), maarif, adliye ve mezahip, maliye ve rüsumat, Defteri Hakani, nafia, dahiliye (cemiyeti umumiye, posta ve telgraf) Milli Savunma, hariciye, Genel Kurmay işlerini görmek üzere. Büyük Millet Meclisinin 11 kişiden oluşan bir icra vekilleri Heyeti vardır.

Madde 2 — İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin mutlak çoğunluğu ile aralarından seçilir.

Madde 3 — Her vekil görevli olduğu İşlerin İfasından mensup olduğu encümenin istişari oyunu alabilir.

Madde 4 — İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi halleder.»

Bu kanuna göre 3 ve 4 Mayıs günleri seçim yapılarak Büyük Millet Meclisinin ilk hükümeti aşağıdaki şekilde kurulmuştur :

Şer'iye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi.
Müdafaai Milliye Vekili: Fevzi Paşa,
Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey,
Maliye Vekili: Rıza Nuri Bey,
İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey,
Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa,
Adliye Vekili: Celâlettln Arif Bey,
Erkânı Harbiye Umumiye Vekili: Albay İsmet Bey,
Sıhhiye Vekili: Dr. Adnan Bey.

Mustafa Kemal Paşa Meclisi toplamış, adını koymuş, hükümetini kurmuştu. Anadolu ihtilâli bu suretle meşruluk kazanmış oluyordu. Bu mutlu sonucu 4 Mayıs tarihli bir tamimle bütün kolordu kumandanlıklarına, valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara şu şekilde duyurdu:[84]

«Büyük Millet Meclisinin esas mahiyetini tesbit eden ve İkinci toplantıda ittifakla kabul olunan hususların önem-

****

83 - Geçici hükümet anlamında kullanılmıştır.
84 - Tarih Vesikaları Cilt I. Sayı 6, S. 404.
345

Ii noktalan birinci suret, İcra Vekillerinin seçimi hakkında yeni meclisçe değiştirilerek kabul olunan kanun ikinci suret ve bu kanuna göre meclis umumi heyetinde yapılan seçimler neticesinde belli olan İcra Vekilleri Heyeti listesi de üçüncü suret olarak aşağıda arz olunmuştur:

Emir ve kumanda yetkisi ise meclisin mânevi şahsiyetinde olup bu işleri meclisçe seçilen icra Vekilleri Heyeti arasında bulunan Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) yürütür. Eskiden olduğu gibi idarenin her şubesinin kendi mercileri olan vekâletlere müracaat eylemesi bu genelge ile tebliğ olunur.»

Bu tamime ekli olduğu belirtilen ikinci ve üçüncü suret yukarıda verilmiştir. Birinci suret Mustafa Kemal Paşanın Meclisin 24 Nisan tarihli ikinci oturumunda, Meclisin şekli ve hükümet teşkili hakkında yaptığı ve Meclisçe kabul olunan teklifin bir özetidir. Önceki bahiste kısmen dokunduğumuz bu teklifin Mustafa Kemal Paşa tarafından memlekete duyurulan şekli, önemi sebebi ile aşağıya aynen alınmıştır:

«1. Milli İradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koyma yetkisi esas ilke olarak kabul olunmuştur.

2. Büyük Millet Meclisi yürütme ve yasama kuvvetini nefsinde toplamış ve milletin genel idaresini fiilen üstüne almıştır.

3. Büyük Millet Meclisi seçip görevlendireceği üyelerini, Bakanlık görevlerini yapmağa memur eder. Bakanların her biri ayrı ayrı ve hepsi beraberce genel kurula karşı sorumludur.

4. Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de başkanıdır. Meclis Reisi sıfatıyla meclis adına imza atmaya ve kararlan onaylamaya yetkili olmakla beraber icraya ait meselelerde de genel kurul nezdinde tamamen sorumludur.

MECLİSİN BEYANNAMESİ

Meclisin 25 Nisan tarihli toplantısında Antalya Meb'usu Emrullah Suphi Beyin hazırladığı **«Büyük Millet Meclisinin Memeleketine Beyannamesi»** başlıklı metin, kendi teklifi üzerine aynen kabul edilerek yayınlandı. Devrine göre sade bir türkçe ile kaleme alınmış olan bu beyanname milli heyecanı ifade etmektedir. Gerek bu sebeple, ge-

rekse Ankara'yı yakından tehdit eden karşı ihtilâl hareketine hitap etmesi bakımından bu beyanname aşağıya aynen alınmıştır:

«Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâha sarılan milletdaş ve dindaşlarımızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman baskından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak başkentimizi yine anavatana bağlamak için çalışıyorlar. Biz vekilleriniz, Cenabıhak ve Resülüakremi namına yemin ederiz ki, padişah ve halifeye İsyan Sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleri ile mahvetmek ve sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen hâlden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın, İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını kısacası vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerini arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesini Tâ ki milletimiz köle olmasını Bir birlik oldukça düşman üzerimize gelmiyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve anlaşmazlıktır. Allanın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfikı, halife ve padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.»[85]

Bu beyannameyi alkışlarla kabul eden Meclis, Padişaha da bir **«ariza»** yazılmasına karar vermişti. Bunu da Hamdullah Suphi Bey kaleme almıştır. Padişaha yazılan ariza *«İstanbul'un işgali ve bunu takip eden facialar üzerine, İstanbul'u ve saltanat hukukunu ve millî istiklâlimizi müdafaa ve temin etmek maksadı ile bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi hâlinde içtima ettik»* cümlesi ile baş-

****

85 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabit Ceridesi I. S. 60.

lıyor, Osmanlı hanedanının kurucusu Sultan Osman'ın bir rüyasından bahsedildikten sonra şöyle devam ediyordu.

«O rüyanın üç kıt'a üzerine gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsi ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadoludur ve onun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Büyük cedlerimiz Rumeli'de kendi başına bir cihan olan kıtaları fetih ve istilâ ederken ordularını bu Anadolu topraklarından davet eder ve uzak memleketlerine büyük anahatlarını, askeri yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan halkı celbeder ve en mühim noktalarda yerleştirirdi.»

Daha sonra şöyle deniyordu : . *«Padişahımız : Osmanlı Sultanının baş şehrinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ve ocaklarından çok uzak harb yerlerinde hayatlarını feda etmeyi kendine en kudsi bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı. Anadolu viran oldu, fakat iklimlerden iklimlere uzayan hakanlığınızın şevket ve kudreti İçin her mihneti, her felâketi cana minnet bildi.»*

«Ariza»nın bu kısmında eski seferler açıklandıktan sonra Anadolu'nun şimdi kendi hürriyeti ve istiklâli için bir halk mücadelesi yaptığı belirtilmişti. Açılan mücadelenin gerekçesi ise şu satırlarla ortaya konuluyordu:

«Pâdişâhını elim bir harb neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü İçin kendi kendine silâha sarıldı ve nerede anavatanı tecavüze uğramış ise oraya dini ve millî namusunu kurtarmak için koştu.»

Bu uzun metnin sonlarına doğru **«İsyan»** iddiası reddedilip, padişaha **«halbuki vuran da vurulan da hep sizindir»** deniliyor ve Meclisin mücadelede ne kadar kararlı olduğu aşağıdaki cümle ile tesbit olunuyordu:

«Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, yabancı esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre tercih edilir.»

Bu cümleyi Meclis alkışlarla karşılamıştı. Nihayet metin Padişaha verilen şu teminat ile sona eriyordu:

«Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını en büyük tazim ve hüşû ile arz eder.»

Meclisin bütün üyelerinin ortaklaşa kabul ettikleri tek amaç, memleketi, padişah ve halifeyi kurtarmaktan ibaretti. Meb'usların önemli bir kısmı muhafazakâr zih-

niyette idi. Meclisin uğraştığı konuları, hükümet kurulmasını, hattâ kanun yapılmasını yadırgayan meb'uslar eksik değildi. Bunlar, meclisin sonuna kadar da gerçeği idrak edemiyeceklerdi. Henüz, meclisin toplandığı ilk günlerde (29 Nisan 1920) Denizli mebusu Necip Bey, bir takrir vererek, bu fevkalâde meclisin toplanmasındaki yegâne maksadın vatanı düşman işgalinden kurtararak hilâfetine kavuşmaktan ibaret olduğunu ileri sürmüş ve bu sebeple *«Daimi hükümet teşkil edercesine yeniden kanunlar yapmak veya devletin kanunlarını değiştirmek gibi ikinci derecede önemli olan meseleleri münakaşa etmek hâle ve zamana uygun olmasa gerektir»* diyordu. Necip Bey gibi bir çok kimse, Meclisin yapması gereken işleri, kendilerine göre başka başka düşünmekte idiler. Meb'usların yemini için tesbit olunan metin, büyük çoğunluğa hâkim olan görüşü belirtmeye kâfidir. Yemin şekli şöyle idi:

«Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtuluşundan ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmiyeceğime vallahi...»[86]

B. MİLLET MECLİSİNİN İHTİLALCİ KARAKTERİ

Genel hava, Padişah ve Halifeye bağlılık şeklinde göründüğü hâlde Büyük Millet Meclisinin ihtilâlci karakterde olduğunu ortaya koyan bir çok kararlar alınmış ve kanunlar yapılmıştır. Hıyaneti Vataniye Kanunu, İstanbul'un işgalinden sonra Hükümetçe alınacak kararların ve yapılacak anlaşmaların tanınmıyacağı hakkındaki kanun, Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının vatan hıyanet suçu ile gıyaben muhakemeleri ve vatandaşlıktan çıkarılmaları hakkındaki karar, Ferit Paşa hükümeti tarafından yapılan her nevi tâyin, terfi ve taltiflerin kabul edilmemesi hakkındaki karar gibi, bir çok kanun ve kararlar Meclisin ihtilâlci davranışına tipik örneklerdir. Bunların üzerinde kısa kısa durulacaktır.

1. Hıyaneti Vataniye Kanunu.

Meclisin ele aldığı ilk iş memleket üzerinde otorite kurmak olmuştur. 25 Nisan tarihinde, Meclisin açılışının üçüncü günü, Afyonkarahisar Meb'usu Mehmet Şükrü Beyin bir kanun teklifi ile, Büyük Millet Meclisinin alacağı kararlar aleyhinde bulunanlar ve bu kararlara uymayanla-

****

86 - Türkiye B.M.M. Zabit Ceridesi Cilt II. S. 186.

rın vatan haini sayılarak cezalandırılmaları konusu görüşülmüştür. Büyük Millet Meclisi, bu kanun teklifini birkaç gün içerisinde komisyonlarda inceliyerek 29 Nisanda kabul etmiştir. Hıyaneti Vataniye Kanunu ile, **«Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine İsyanı İçine alan sözle veya fiilen veya yazı ile muhalefet veya fitnecilikte bulunan herkes vatan haini» kabul edilmiştir.** Kanunun ikinci maddesine göre B.M. Meclisinin meşruluğuna karşı duranlar ölüm cezasına çarptırılacaktı.[87]

2. İstanbul Hükümetlerinin Alacağı Kararlar hakkında kanun.

Yeni Meclisin açıldığı ilk günlerde; İstanbul hükümetlerinin kararlarının ve yapacakları anlaşmaların keenlem-yekûn (hiç olmamış gibi) sayılması bir kanun teklifi hâlinde ileri sürülmüştür. Bu teklifin kanunlaşması halinde Türkiye'nin bilhassa yabancı devletlerle yapmış olduğu ve yapacağı anlaşmalar söz konusu olduğundan, Meclis işi titizlikle incelemiş ve uzun müzakerelerden sonra, 7 Haziran tarihinde bu kanunu kabul etmiştir, iki maddeden ibaret olan kanun aynen şöyledir:

Madde 1 — İstanbul'un İşgal tarihi olan 16 Mart 1920 den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbulca aktedilmiş veya edilecek bütün sözleşmeler ve anlaşmalar ve şartlar ve resmi kararlar ve verilmiş imtiyazlar ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bütün gizli anlaşmalar ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecnebiye verilmiş imtiyazlar ve madenlerin intikali ile ruhsatnameleri hükümsüzdür.

Madde 2 — İşbu kanunun İcrasına Büyük Millet Meclisi icra heyeti memurdur.»

3. Ferit Paşa ve Kabine Arkadaşları Hakkında Meclisin 13 Mayıs. 1920 günlü 15. toplantısında, bir

****

87 - Hıyaneti Vataniyi Kanunu kabul edildiği zaman, Birinci Dünya Harbi içinde çıkarılmış «Asayiş ve İnzibatı haleldar olan ve harekatı nnkerlyenin iptidar eylediği mahallerde bu harekata sebebiyet veren eşhas hakkında 14 Mayıs 1915 tarihli» bir muvakkat kanun ve ayrıca Hıyaneti Vataniye Kanunu ile Hıyaneti Harbiye Kanunu gösterilen suçlar bakımından birbirine karıştırılmıştır. Bu karışıklığı önlemek için Büyük Millet Meclisi Hükümeti 20 Temmuz 1920 tarih ve 81 sayılı kararname ile bir açıklama yapmıştır.

grup meb'usun başkanlık divanına verdiği önerge ile, İslâmları birbiri aleyhine tahrik ve teşvik ile İslâmlar arasında bölünmeye sebebiyet veren Ferit Paşa kabinesi ile muhtelif şekillerde bu kabineye yardımcı olanların hareketleri Hıyaneti Vataniye Kanununun 1. ve 2. maddelerine uyduğundan, bunların gıyaben muhakeme edilmeleri hakkında karar alınması teklif edilmiştir. Aynı gün, Mersin Meb'usu İsmail Safa ve Bursa Meb'usu Emin Beyler de Ferit Paşanın vatandaşlık hukukundan tecridine ve millet arasından tardına karar verilmesi için bir takrir vermişlerdi. Bu iki takriri inceleyen Adliye Encümeninin mazbatası, 19 Mayıs günü Mecliste görüşüldü. Adliye Encümeni iki teklifi de uygun görmüş, Ferit Paşanın vatandaşlıktan tardının Meclisçe karara bağlanması, Hıyaneti Vataniye Kanunu gereğince Ferit Paşa ve arkadaşlarının ve yardımcılarının muhakeme edilmeleri için İcra Vekilleri Heyetine havale mütalâasında bulunmuştur. Adliye Encümeninin teklifi reye konularak Meclisçe kabul edilmiştir.

4. İstanbul Hükümetince Yapılacak Tâyin ve Terfiler.

Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşanın 20 Mayıs 1920 tarihli bir teklifi, Meclisin 24 Mayıs günlü toplantısında çok kısa bir müzakereden sonra uygun görülerek, İstanbuldaki gayrimeşru kabinenin oradaki subaylara ait yapacağı tâyin, terfi ve taltiflerin keenlemyekûn sayılmasına karar verilmiştir.

5. Sevr Muahedesi ve Şûrayı Saltanat.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çektiği 17 Ağustos 1920 günlü aşağıdaki telgrafı okunarak karara bağlanmıştır:

«Vatansız, vicdansız, üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatan ile alâkası olmıyan bir kaç kişi namına barış anlaşmasını imza ettiklerini ajansta gördük. Milli Mücadelemizde daha büyük bir azim ve imanla devama karar verdiğimizi arz ederim, İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Saltanat Şurasında Türkiye'nin varlığını söndüren bu zalim anlaşmanın imza edilmesine karar ve oy veren, isimleri malûm şahısların ve anlaşmayı imza edenlerin vatana İhaneti ile ittiham olunmasını ve haklarında gıyabi hüküm verilmesini, bu vatansızların İsimlerinin her yerde lanetle anılmasının ilân ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim.»

351

6. İstiklâl Mahkemeleri.

Asker kaçaklarının cezalandırılmaları ve askerlerin ordudan kaçmalarının önlenmesi için Büyük Millet Meclisi Eylül ayında **«Firariler hakkında kanun»** adlı bir tasarı üzerinde çalışmıştır. Fakat kanun tasarısının görüşülmesi sırasında, Saruhan Meb'usu Refik Şevket Bey, aynı maksadı güden başka bir tasarı teklif etmiş ve Meclis bu tasarıyı esas alarak ivedilikle görüşüp bazı değişikliklerle kabul etmiştir. Bu kanuna göre, Büyük Millet Meclisi azalarından müteşekkil İstiklâl Mahkemeleri kurulacak ve mahkemeler ordu kaçaklarını muhakeme edecekti. Kanunun 4. maddesinde şu hüküm mevcuttu:

«İstiklâl mahkemelerinin kararları kesin olup İnfazına devletin bütün silâhlı ve silâhsız kuvvetleri memurdur.»

İstiklâl Mahkemeleri Kanunu görüşülürken Bolu Meb'usu Tunalı Hilmi Bey, bu mahkemelerin adının **«Millet Mahkemeleri»** olmasını teklif etmiş, fakat Meclis bu teklifi kabul etmemiştir.

İstiklâl Mahkemeleri, ihtilâl mahkemeleri gibi çalışmış ve zamanla yetkileri genişletilmiş ve memleketin bir çok yerinde uzun zaman bu mahkemeler faaliyet göstermişlerdir.

Birinci Büyük Millet Meclisinin ihtilâlci karakterini belirten kanun ve kararlar şüphesiz bu kadar değildir. Daha birçok kararlarda ve kanunlarda Meclisin ihtilâlci karakteri açık olarak görülmektedir. Bunların hepsini bu kitapta vermek mümkün olmadığından yalnız tipik bir kaç örnek ile yetlnllmiştlr.

Bu kitabın kapsadığı dönem 1919 ve 1920 yılları olduğu için, Büyük Millet Meclisinin bu dönem içindeki çalışmaları ele alınmış ve başlı başına bir inceleme konusu olan Birinci Büyük Millet Meclisinin bütününe girilememiştir. Fakat meclisin genel görünüşü ile başlıca karakteristik yönlerine kısaca dokunmakta zorunluk vardır.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Kurucu Meclis adı ile toplanmadığı halde çıkardığı kanunlar ve aldığı kararlar bakımından bir Kurucu Meclis çalışması yapmıştır. Meclisin ele aldığı ilk işler orasında, Temyiz Mahkemesi, Devlet Şûrası ve Divanı Muhasebat (Sayıştay) teşkili bulunmaktadır. Geçici kaydı ile de olsa bu müesseselerin kurulması ve yeni bir Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) yapılması, Birinci Büyük Millet Meclisinin hiç bir şüpheye yer vermiyecek şekilde bir Kurucu Meclis çalışması

352

yaptığını, bazı etkenler ile bu yola sürüklendiğini ortaya koymaktadır. Bu etkenlerin başında Mustafa Kemal Paşa ve onun yakın arkadaşları gelmektedir.

Bu meclisi bazı yönlerden tetkik eden bir yazarın[88] tesbit ettiği bir kaç husus, aşağıya aynen alınmıştır:

«Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bir tezatlar meclisidir. Geniş memleketin dört tarafına yayılmış ve her biri muhitinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikir ve kanaatler bu Mecliste her gün çarpışmak, kah biri, kah diğeri muvaffak olmak üzere yan yana gelmişti.

Mektep ve medrese çarpışması vardı. Yenilik ve muhafazakârlık çarpışması vardı. Cumhuriyetçilik ve saltanatçılık çarpışması vardı. Türkçülük ve Osmanlılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı.

Bu bakımdan Birinci Büyük Millet Meclisi 1908 Osmanlı Meb'usan Meclisine benzer. İki Istisnasiyle:

Osmanlı Meb'usan Meclisinde bir hıristiyan ve İslâm çarpışması vardı. Büyük Millet Meclisinde o yoktur.

Osmanlı Meb'usan Meclisinde bir milliyetler çarpışması vardı. Birinci Büyük Millet Meclisinde bu yoktur.

Bunun içindir ki. 1908 Osmanlı Meb'usan Meclisi daima, devleti parçalamak isteyen arzularla, tutmak isteyen arzuların çarpışmasına sahne olmuştur. ***Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ile devleti kurtarmak ve İstiklâli temin etmek noktasında tam bir ittifak halindedir.***

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin memleketteki bütün cereyanları temsil eden mahiyeti, onun dört seneye yakın hayatında yaptığı işlerde sık sık tezatlar içinde kalmasına sebep olmuştur.

Bazen mekteplerden hiç hayır gelmediğini ve bütün mektepleri kapatarak yalnız medreseleri yaşatmak icabettiğini söyliyenleri alkışlayan Meclis, aynı gün memleket maarifinde ilk inkılâpları yapmaktan çekinmiyordu.

Bir taraftan Ankara'da bir hukuk mektebi açılmasını isteyen Meclis, diğer taraftan Maarif Vekilini (muallim ve muallimeleri) bir araya toplayan kongreler tertip ettiği için muaheze ediyor ve düşürüyordu.

Mecellenin artık İhtiyacımızı karşılamadığını ve yeni esaslarla, yeni bir medeni kanun hazırlanması lâzım geldiğine karar veren Meclis, bir iki gün sonra tek hakim kanununun görüşülmesi dolayısiyle yalnız dini esaslarla iç

****

88 - S. Ağaoğlu Kuvayi Milliye Ruhu, S. 31 - 32.

timai hayatı idare etmeyi düşünüyordu.»

Kanaatimizce Birinci Büyük Millet Meclisinin genel eğilimini gösteren en tipik olaylardan biri, Meclisin 29 Nisan 1920 tarihli 7. oturumunda fes konusunda bir takrir vesilesi ile yapılan görüşmedir.

Bursa Meb'usu Operatör Emin Bey ile Sinop Meb'usu Şevket Bey Meclis Başkanlığına aşağıdaki önergeyi vermişlerdi:

«Uzun harp senelerinin tevlit eylediği bir çok buhranlar arasında memleketimiz için bir de fes buhranı çıktı. Harpten evvelki senelerde yalnız Avusturya'dan senede ithal eylediğimiz feslerin altın tutarı 5 milyon lirayı bulmakta idi. Diğer ecnebi memleketlerden ithal olunan feslerin bedelini de dahil edersek her sene 7-8 milyon liralık bir servetin dışarı gittiği görülür ki bunun kâğıt para olarak karşılığı 40 milyon lira demektir. İşte fakir memleketimiz için pek büyük bir miktar deme kolan bu paranın memlekette kalmasını temin etmek ve esasen cennetmekân Sultan II. Mahmut zamanında Adalı Rumları takliden serpuş olmak üzere kabul edilmiş olan fesin bir millî serpuş mahiyetinde bulunmadığı nazarı itibare alınarak ekseri şark ve Müslüman milletlerin öteden beri bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir milli serpuş olarak kabul ve ilânını teklif ederiz.»

Takrir Mecliste okunduğunda alkış sesleri duyulmuş, fakat büyük çoğunluk *«hayır hayır olamaz»* diye bağırmıştır. Takririn görüşülmesi şöyle cereyan etmiştir:

«Haşim Bey (Çorum) — Hayır, hayır olmaz. (Katiyen olamaz sesleri).

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Fes Türk'ün ruhunda yerleşmiştir. (Gürültüler),. (Kürsüye, kürsüye sesleri).

Haşim Bey (Çorum) — Esbabını arz edeyim, efendimi Fas, Tunus İslam ahalisi bütün fes giyiyor. Eğer biz Türkiye bu fes meselesini tecdit etmiş olursak bir kere bunu teklif eden zât. (Gürültüler) (Bravo sesleri) olmaz efendim. Onların kuvvni mâneviyelerini temin edecek bir yol bulmalıdır. (Bravo sesleri). Hakikat böyledir efendim. Tunus. Cezayir, hep ahalisi Araptır. Bunlar hep Müslümandır. Olmaz efendim, suiniyet husule getirecek, katiyen istemem, (gürültüler) olmaz efendim, katiyen istemem...

Mustafa Taki Efendi (Sivas) — Efendiler, fes gerçi yeni bir şeydir. Fakat bugün İslâm âlemi için fes bir alâ-

354

meti farikadır. Efendiler, bilhassa Osmanlılar için. Biz bunu bırakırsak kıyafetimiz, ananelerimiz karmakarışık olur. Papak derler bizim memleketimizde onu giydirirsek... O başka milletlerle müşterektir. İslâm milletlerine mahsus olan kıyafet bilhassa Osmanlı için hususî olan kıyafet bu festir. (Alkışlar, evet sesleri).

Başkan — Bu takriri nazarı itibare alıyor musunuz? (Almıyoruz efendim sesleri) Almıyanlar ellerini kaldırsın. (Eller kalkar, ekalliyet var, gürültüler). Takrir nazarı itibare alınmıyor. (Yaşasın fes sesleri) (Gürültüler). Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil. (Gürültüler). Herkes istediğini giysin. (Yaşasın fes, yaşasın kalpak sesleri).»

Bu görüşmelerden anlıyoruz ki fes taraftarı Mecliste ekseriyetledir. Fesi terk etmek gibi o gün için ileri sayılacak bir harekete taraftar olanlardan hiç kimse kürsüye çıkmak cesaretini gösterememiş, yalnız oturdukları yerden bağırmışlardır, önergeyi Meclise getirenler, konunun malî yönünü ileri sürdükleri hâlde bunun üzerinde de kimse durmamıştır. Meclisin o günkü oturumuna başkanlık eden Celâlettin Arif Bey *«Bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin»* diyerek meseleyi kapatmıştı.

Hiç bir meseleyi görüşme konusu yapmaktan çekinmeyen B. M. Meclisi; Başkanını, hükümeti, tek tek bütün vekilleri, orduyu, kumandanları ve kendi kendini en acı bir şekilde tenkit etmiş, aynı toleransı dışarıdan kendisine yöneltilen tenkitlere karşı da göstermiştir. Bunun en güzel örneği Meclisin 9 Eylül 1920 günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftır:

«Milli varlığımızın temini uğrunda lâzım gelen kesin tedbirleri düşünmek üzere her mânası ile görevlendirdiğimiz sizlerin şimdiye kadar Büyük Millet Meclisinde geçirdiğiniz görüşmelere nazaran tam beklediğimiz şekilde faydalı bir neticeye doğru ilerliyemediğiniz anlaşılmaktadır. Acaba müvekkilleriniz hangi tekliflerinizden yüz çevirmiştir beyefendiler? Rica ederiz, dindaşlarımızın namus ve hayattan Yunan palikaryalarının payi hakaretleri altında çiğnenmesin. Binaenaleyh, son tehlikeye mâruz kalmadan düşünün, taşının, irşat sizden, o irşat dairesinde hareket etmek de bizden, tevfik de Allahtandır.»

Bu telgraf Kırşehir'den gönderilmiş ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına Ömer Lütfi Bey ile Belediye Reisi, ulema ve eşraftan birçok kimse tarafından imzalanmıştır.

355

D. İHTİLÂLİN ZAFERİ

Anadolu İhtilâli 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisinin toplanması ile meşruluk kazandığı hâlde, 1920 yılında üç büyük tehlike geçirmiştir. Bu tehlikelerden birincisi, uzun zamanda güçlükle bastırılabilen karşı ihtilâl hareketleri; ikincisi, Yunanlıların Haziran sonunda büyük ölçüde ileri harekete geçerek Kuvayi Milliye cephelerini bozup Batı Anadolu'nun geniş bir kısmını işgal etmesi; üçüncüsü, **ihtilalin en büyük dayanağını teşkil eden Çerkez Ethem kuvvetleri**nin tasfiyesi zorunluğudur.

Bu tehlikelere karşılık, 1920 yılında, Anadolu İhtilâli Doğuda ilk askerî zaferini kazanmış ve bir yabancı devlet ile ilk olarak bir barış anlaşması imzalamıştır. Kitabın bu bölümünde üç kısım hâlinde karşı ihtilâlin bastırılması, doğudaki askerî ve siyasî zafer ve nihayet Milis kuvvetlerinin tasfiyesi anlatılacaktır.

Konunun bütünlüğünü bozmamak için Yunan taarruzunun nasıl geliştiği teferruatı ile nakledilmiyecektir. Zaten bu askerî hareket, Yunanlıların kuvvet üstünlüğü ile cereyan ettiği için büyük ve önemli muharebeler olmamıştır. Burada kısaca Yunan taarruzunun nereden başlayıp nerede bittiğini belirtmekle yetineceğiz.

Yunan Ordusu Başkumandanlık Karargâhı 1920 yılı başlarında Selânik'ten İzmir'e nakledilmişti. Anadolu'da I. ve II. Yunan Kolorduları bulunuyordu. I Kolordu Karargâhı İzmir'de, II. Kolordu Karargâhı Manisa'da idi. I. Kolordunun iki tümeninden biri Menderes nehri, diğeri Küçük Menderes nehri boyunca yerleşmişlerdi. II. Kolordunun bir tümeni Turgutlu, bir tümeni Bergama bölgelerindeydi. Anadolulu Rumlardan teşkil edilen İzmir Tümeni ile Kidonya Tümeni İzmir'de bulunuyordu. Yunanlıların Haziran 1920 de Anadolu'da tuttukları çizgi, **«Milne hattı»**[89] diye anılan Burhaniye - İvrindi - Soma - Akhisar -Salihli - Nazilli çizgisi idi.

****

89 - Türk Milli Kuvvetleri ile Yunan Ordusu arasında çatışmayı önlemek için İngiliz Generali Milne tarafından tesbit edilmiş bir çizgidir.

Türk Ordusunun zayıf birliklerden ibaret bazı tümenleri ve Kuvayi Milliye'nin önemli bir kısmı karşı ihtilâl hareketlerinin bastırılması amacı ile batı cephesinden alınmış olduğundan Yunanlıların karşısında gayet zayıf kuvvetler vardı. Yunan ordusunun karşısındaki Türk kuvvetlerinin bulundukları yerler ve mevcutları şöyle idi.[90]

Ayvalık bölgesinde: 172. Piyade Alayı, Edremit, Burhaniye, Ayvalık halkından müteşekkil Millî Kuvvetler, Pelitköyiü Mehmet Müfrezesi. Hepsinin mevcudu 500-600 silâhlıdan ibaretti. Bu kuvvetlerin karşısında bir Yunan alayı vardı.

Soma bölgesinde: 188. Alay ve Milis Kuvvetleri. Tamamının mevcudu 700 silâhlı.

Akhisar Bölgesinde: Binbaşı Hüsnü Bey Kumandasında 400-500 kişilik bir kuvvet. (Milis ve Ordu birlikleri).

Salihli Bölgesinde: Çerkez Ethem Kuvvetlerinin bir kısmı.

Cephenin güney kısmında (Menderes bölgesinde): Bütün mevcudu 5000 kişiyi bulmayan 57. Tümen ile Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve diğer Milis kuvvetleri bulunuyordu. Bu Milis Kuvvetlerinin hepsinin mevcudu 5000 kişiden fazla idi.

Yunan ordusu 22 Haziranda bütün cephe boyunda taarruza geçti. Taarruzun zamanı Yunanlılar bakımından iyi seçilmişti. Anadolu ihtilâlini ezmek ve Türkiye'yi istenilen bir barışa mecbur etmek için bir bakıma bundan daha elverişli bir zaman olamazdı. Büyük Millet Meclisi henüz toplanmıştı, ihtilâlci kuvvetler, karşı ihtilâl kuvvetleri ile savaşmaktaydı. İtilâf Devletleri ve Yunanistan, bu taarruz ile Türkiye'yi çökerteceklerini ummakta idiler.

Üstün kuvvetlerle başlayan Yunan taarruzu karşısında Türk cepheleri, gerçekten büyük bir bozguna uğrayarak dağıldı.

I. Yunan Kolordusu Afyonkarahisar genel yönünde taarruz emrini almıştı. Diğer bir Yunan Kolordusu da Balıkesir, Bandırma, Bursa yönünde ilerlemekte idi. Yunanlılar, iki hafta içinde Bursa, Alaşehir, Nazilli çizgisine kadar Anadolu'yu işgal ettiler. 9 Ağustos 1920 tarihinde de Uşak bölgesini ele geçirdiler.

****

90 - Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, S. 148 -149

1. KARŞI İHTİLALİN BASTIRILMASI

Anadolu İhtilâlinin tutunması ve başarısını tehlikeye sokan en önemli olaylar, karşı ihtilâl hareketleridir. Anadolu İhtilâlinin niteliğini ve halkın ihtilâl ile olan ilişiğini ilgili bölümlerde belirtmiştik. Halkın ve bütün müesseselerin ihtilâl tarafında olmaması, bir karşı ihtilâlin şartlarını kolaylaştırmakta idi. Hükümet, Anadolu İhtilâlini kendi imkânları ile bastıramıyacağını anlayınca, ihtilâle karşı hareketler yaratmak ve bu hareketleri besliyerek ihtilâli tasfiye etmek yolunu tutmuştu. Gerçi Anadofu İhtilâlinin tasfiyeye uğraştığı her ayaklanma bir karşı ihtilâl niteliğinde değil. Fakat, **her birinde az veya çok İstanbul'un parmağı vardı**, İhtilâli tehlikeye düşürecek nitelikteki karşı ihtilâl teşebbüsleri için en elverişli yer ise, Marmara bölgesi idi. Marmara'nın güneyi ve doğusu gerek stratejik özelliği, gerekse bu bölgelerin sosyal yapısı bakımından karşı ihtilâl hareketleri için bilhassa seçilmişti. Marmara'nın güney bölgesi, Batı Anadolu'da kurulmuş olan Kuvayi Milliye'nin ve cephelerin kuzey kanadını teşkil etmekte idi. Burada başlayacak bir karşı ihtilâl hareketi, başarıya ulaştığı takdirde, Kuvayi Milliye'yi arkadan ve yandan kolayca vurabilirdi. Marmara'nın doğu bölgesi ise, İstanbul Ankara yolu üzerinde bulunuyordu. Bu bölgede gelişecek bir karşı ihtilâl hareketi, Ankara'ya kolayca ulaşabilirdi. Bütün bunlardan başka, İstanbul'dan beslenmesi ve takviyesi gereken karşı ihtilâl hareketleri için, her türlü ulaştırma imkânları bakımından Marmara havzası uygun düşüyordu.

Birinci ve ikinci Bozkır ayaklanmaları, Konya ayaklanması. Güney Doğu Anadolu'da Viranşehir'de Milli aşiretin ayaklanması mevzîî kalmaya mahkûm ve tasfiyesi kolay hareketler olduğundan bunlar üzerinde durulmıyarak, ihtilâl için büyük endişeler yaratan ve güçlükle bastırılan karşı ihtilâl hareketleri kısaca belirtilecektir.

258

Anadolu ihtilâline karşı, ilk hareket, 1919 yılı Ekim ayında yâni Sivas Kongresinden sonra, Gönen'de kendisini göstermiştir. 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey XIV. Kolordu Kumandan Yusuf İzzet Paşaya yazdığı 25 Ekim 1919 tarihli telgrafında[91] *«İstanbul'dan Gönen'e gelen İzmit eski mutasarrıfı Emekli Jandarma Binbaşılarından Anzavur Ahmet Beyin Manyas'da milli hareket aleyhinde teşkilât yapmakta olduğu öğrenilmiştir»* dedikten sonra Bandırma'daki Çerkez ileri gelenlerinden bâzılarının isimlerini bildirerek bunlar kanalı ile Anzavur Ahmet'i bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmasını rica etmiştir. Anzavur Ahmet'in meydana çıkışına ait elimize geçen ilk resmi belge bu telgraftır.

Anzavur Ahmet, Gönen, Manyas, Biga bölgesinde kuvvet toplayarak Kuvayi Milliye'yi dağıtmak üzere harekete geçmişti. Kâzım Paşaya gönderdiği bir mektupta[92] aşağı yukarı şöyle diyordu: Sen askersin, kumandansın, kumandanlar vazifelerini bitaraf olarak yapmalıdır. Bu milli çeteler İttihat ve Terakki eşkiyaşıdır. Ben bunları terbiye etmek üzere geleceğim. Sen hiç bir şeye karışma.

XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da, Anzavur'un faaliyetini Harbiye Nezaretine 2 Kasım tarihli bir şifre ile bildirmişti. Kolordu Kumandanımı verdiği bilgiye göre: Anzavur Ahmet 2 Kasımda Susurluğa gelerek dellâl bağırtıp ahaliyi hükümet önünde toplar ve verdiği bir nutukta, artık askerlik kalmadığını, askerlerin evlerine gitmelerini, milli teşkilât adına toplanan paraların hesabını soracağını söylemiş ve bunun üzerine oradaki nakliye taburu ve topçu taburu erlerinden bir kısmı dağılmış, 40-50 er de kendisine katılmıştır. Susurluk'tan bir miktar silâh ve hayvan alarak gitmiştir.

Kolordu Kumandanı, Anzavur Ahmet'e karşı aldığı tedbirleri Harbiye Nazeretine şöyle bildirimektedir:

«Bursa'da 56. Tümenden 250 - 300 kişilik bir kuvvetin Bandırma'ya hareketini emrettim. Her şeyden önce Yunanlılara karşı Soma, Akhisar cephelerinde kuvvetli bulunmak ve bu cephedeki nizamiye ve milli teşkilâtımızı arka taraflardan içeriden ortaya çıkacak tehditlere karşı himaye etmek esas fikrini muhafaza ve takip ediyorum. Binaenaleyh içeriye karşı bir taraftan Balıkesir'de ve diğer taraftan Bandırmada kuvvetli bulunmak ve Manyas, Gönen

****

91 Harb Tarihi Vesikalar» Dergisi Sayı: 9. Vesika: 219.
92 Kâzım Paşa'dan dinledik.
359

havalisinde kuvvetli bir müfreze bulundurmak üzere tedbirler aldığımı arz eyler ve hâlen Ahmet Anzavur'un bir serseri eşkiya mahiyetinde olup kamuoyu üzerinde ciddî bir tesir yapmadığını kuvvetli surette zan ve tahmin ederim. Kendisinin hareketlerini ve fiillerini ciddi surette takip etmekte olduğum mâruzdur.»

Yusuf İzzet Paşa telgrafında da belirttiği gibi Anzavur'a karşı bazı tedbirler almış, bu arada Kirmastı (M. Kemal Paşa) ve Bandırma'daki 56. Tümene ait kuvvetlerin 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey emrine verildiğini Bursa'daki 56. Tümen Kumandanlığına bildirmiştir.

16 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa XIV. Kolordu Kumandanına *«aceledir»* kaydı ile şu telgrafı yazmıştır:

«Önemsiz gördüğümüz Ahmet Anzavur meselesinin önem kazandığı bu zamanda Salihli'de bulunmaklığınız uygun değildir. Cepheden daha çok önemli olan bu anarşinin mutlaka bastırılması gerekli ve lüzumludur. Bundan dolayı bir an önce bölgenize dönmekle bu meseleye son vermenizi rica ederim.»[93]

Görülüyor ki, millî hareketin İstanbul Hükümetindeki mümessili Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Anzavur'un faaliyetine Yusuf İzzet Paşadan daha çok önem vermektedir. Bu telgraf üzerine, Yusuf İzzet Paşa da işin ciddiyetini anlamış ve Harbiye Nezaretine yazdığı cevapta Anzavur hakkında aldığı bilgileri ve kanaati şöyle ifade etmiştir:

«1 — Ahmet Anzavur adındaki eşkiyanın, mutlaka İstanbul'da pek yüksek mehafilin birisi tarafından tertip edilmiş karşı bir İhtilâl hareketine[94] *ve siyasetine fedakâr âleti olduğu tahakkuk etmiştir. Son defa 12.11.1920 günü Susurluğa geldiği zaman buradaki topları kendi emrine aldıktan sonra asker kendisine iltihak ettiğinden ve ittihatçı manevrası olan Kuvayi Milliye aleyhine yürümeye başladığından ve buna da muvaffak olacağından bahisle keyfiyetin o suretle Padişaha arzını yazdığı bir telgraf ile Dahiliye Nazın Damat Şerif Beyefendi hazretlerinden rica etmiştir. Bu mel'un daima halka karşı beyanatında Padişah tarafından görevlendirilerek gönderildiğini söylemek suretiyle halkı iğfale çalışmaktadır.*

2 — Ahmet Anzavur'u insaf yoluna davet etmek ve

****

93 - Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 11, S. 271.

94 - «Karşı İhtilâl» deyiminin kullanıldığına İlk defa bu metinde rastlamaktayız.

hm.

İslamlar arasında bölünmeye meydan vermemek için göstermiş olduğum soğukkanlılık ve Balıkesir Reddi İlhak Heyeti Merkeziyesi tarafından yapılan samimi teşebbüsler bilakis kendisine bu ikinci defaki hareketi yapmak için vakit kazandırmıştır. Ve artık maksadının hükümetin iç ve dış siyasetine karşı tamamen aykırı olduğundan zerre kadar şüphe kalmamış ve orduyu dağıtmak, meb'us seçimlerine mâni olmak ve vatan müdafaasından başka bir endişesi olmayan Kuvayi Milliye'yi dağıtmak üzere fiili ayaklanmış ve ihtilâlde bulunmuş ve bu defa kendi aleyhine sevk edilen askeri müfrezelerimize de silâh ile karşılık vermiş ve direnmiştir.»

Anzavur'un liderliğinde 25 Ekim 1920'de başlayan ilk karşı ihtilâl hareketi, bir ay içinde bastırılmıştır. Anzavur'a karşı yapılan harekete, 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey kumandasında 400 piyade, 50 süvari ve 56. Tümenden Yarbay Rahmi Bey kumandasında 174. Alay ve Çerkez Ethem Kuvvetleri ile bazı küçük Kuvayi Milliye Müfrezeleri katılmışlardır.

Anzavur ikinci defa olarak 16 Şubat 1920 tarihinde tekrar meydana çıktı. Bu hareket, Biga taraflarından başlamış, Âvonya, Gönen, Susurluk, Kirmastj ve Bandırma mıntıkalarına kadar yayılmıştır. Anzavur'un ikinci teşebbüsü birincisinden daha tehlikeli görünmekte idi. Zaman itibariyle de durum nâzikti. Karşı ihtilâl hareketi gittikçe gelişmekte ve İstanbul'dan teşvik ve takviye edilmekte idi. Nisan ayına ulaşıldığı halde Anzavur'un teşebbüslerini önlemek mümkün olamamıştı. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anzavur'un sağladığı başarıdan cesaret alarak İzmit bölgesinde de bir karşı İhtilâl hareketi hazırlamaya girişmişti. Anadolu İhtilâli, iki önemli bölgede kuvvetli karşı ihtilâl hareketleri ile baskı altında kalmıştı. İstanbul Hükümetinin 18 Nisan 1920 tarihli kararnamesi ile teşkil olunan **Kuvayi İnzibatiye** birliklerinin silahlandırılması için, bizzat Sadrâzam Damat Ferit Paşa, İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka Silâhhanesinden alınmak üzere 600 tüfek, 30.000 piyade fişeği ve 80.000 makineli tüfek cephanesi verilmesi için İngiliz Başkumandanlığından bir belge almıştı.[95] Nisan 1920 ayında Anadolu İhtilâli tehlikeli günler yaşamakta idi. Heyeti Temsiliye, karşı ihtilâl hareketlerini bastırabilmek için Marmara Güney bölgesinde ilk tedbir olarak, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ile 61. Tümen Ku-

****

95 Tevflk Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, S. 58.

mandanı Albay Kâzım Beye olağanüstü yetkiler tanıdı. Bu iki kumandan bölgelerinde hükümet gibi karar alıp icraat yapabileceklerdi. 12 Nisan 1920 günü Heyeti Temsiliye Anzavur'a karşı geniş çapta hareket yapılması emrini verdi. Bu harekete şu kuvvetler katılmışlardı:

Yarbay Rahmi Bey Kumandasında 174. Alay, Balıkesir Taburu, Edremit, İvrindi, Akhisar Müfrezeleri, Bursa Millî Kuvvetleri, Soma Millî Kuvvetleri, Mehmet Ali Bey Kumandasında 3. Süvari bölüğü, Çerkez Ethem kuvvetleri, Sarı Efe Kuvayi Milliyesi.

Albay Kâzım, Albay Bekir Sami, Kurmay Binbaşı Derviş, Yarbay Sabri gibi kumandanlar hareketi bizzat idare ediyorlardı. Demirci Efe de 600 atlı göndermişti. Susurluk civarında iki taraf arasında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Anzavur'un kuvvetleri dağılmıştı. Anzavur kaçtı. Kazım Özalp'in bize naklettiğine göre, **bu harekette başarı, birinci derecede Çerkez Ethem'in kuvvetleri sayesinde elde edilmişti**.

Marmara'nın Doğu bölgesinde İlk karşı ihtilâl hareketi 1920 yılı başlarında Düzce'de başlamış. Hendek, Adapazarı ve Bolu bölgelerine kadar yayılmıştır. Heyeti Temsiliye bu hareketi bastırmak için ne kadar kuvvet toplayabilmişse hepsini bu bölgelere sevk etmiştir. Nâzım Bey Kumandasındaki Mürettep Tümen, 24. Tümen, 11. Tümen, Albay Osman Bey Kumandasındaki birlikler, Arif Bey kumandasındaki 127. Alay, Çerkez Ethem Kuvayi Seyyaresi, Çolak İbrahim Bey Kuvayi Milliyesi, Demirci Efe'nin gönderdiği Zeybek müfrezeleri. Sarı Efe Kuvayi Milliyesi ve daha birçok Kuvayi Milliye müfrezeleri, karşı ihtilâl bölgesinde harekete katılmışlardır. Adeta cephe boşaltılmış ve bütün kuvvetler iç savaşa sokulmuştu.

Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu ve Gerede'yi içine alan büyük bir bölgede 1920 yılı başlarında başlayan karşı ihtilâl hareketinin tasfiyesi işi, yılın ortalarına kadar devam etmiş. Temmuz ayında Hendek ve Düzce tarafında ve Ağustos ayında Düzce, Bolu, Mudurnu, Adapazarı bölgesinde karşı ihtilâl yeniden canlanmıştır. 1920 Mayısında Anzavur da bu bölgede karşı ihtilâle katılarak üçüncü defa ortaya çıkmıştır.

İstanbul hükümeti karşı ihtilâl hareketlerini düzenlediğini ve desteklediğini gizlemeye lüzum bile görmemişti. Padişah, 13 Mayısta Düzce, Adapazarı, Bolu ve Gerede'da bu harekete yardım edenlerden 16 kişiye nişan

362

vermiştir. Karşı ihtilâlin muntazam kuvvetleri sayılan Kuvayi inzibatiyenin kumandanı önce eski Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa (29 Nisan 1920), sonra Suphi Paşa (21 Mayıs 1920) idi. İhtilâl kuvvetleri büyük kayıplar vererek, bazı birlikler ve tümenlerin dağılması ve hattâ karşı tarafa geçmesi pahasına uzun bir zaman içinde de olsa karşı ihtilâl bölgesine hâkim olmaya başladı.

XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın 23-24 Mayıs 1920 gecesi, Geyve istasyonundan *«dakika tehiri mesuliyeti muciptir»* kaydı ile Genel Kurmay Başkanlığına çektiği telgraf Büyük Millet Meclisinin 24 Mayıs tarihli toplantısında okunmuştur. Bu telgrafta Ali Fuat Paşa, karşı ihtilâl hareketinin bastırılmasında elde edilen sonuçları şöyle özetlemekte idi:

«öğle vakti Adap azan ve Sapanca yönlerinde başlayan taarruz kısa bir zamanda basan ile sonuçlanmış, büyük çoğunluğu «Kuvayi inzlbatlye»ye mensup olmak üzere âsiler tamamen dağılmış, üç subay ve bir miktar Asi esir alınmış, 4 top ile 4 makineli tüfek, çokça malzeme elde edilmiş, Adapazarı ve Sapanca işgal ve mülkiye memurları yerlerine yerleştirilerek vazifeye başlatılmıştır.

*Bundan başka Sakarya tarafından ve Sapanca yö*nünde *yapılan ileri harekete silâhla karşı koymak İsteyen köyler yakılmış, silâhlan alınmıştır. Bu tedbirlere yarın da devam olunacaktır. Adapazarı doğusundaki Sakarya köprüleri* elimize *geçmiştir. Adapazarı ile muhaberemiz vardır. Sapanca ile muhaberemiz açılmamıştır.*

Ethem Beyin tedip kuvvetleri, Sapanca'yı işgal edan ve Boğaz Kuzeyinde ihtiyaten bulundurulan Nizamiye kıtaları yarın bulundukları yerlerde istirahat edecek ve inzibatla meşgul olacaklardır. Ethem Bey, kuvvetlerinin 26 Mayıs sabahı tekrar harekele hazır olduğunu bildirmiştir.»

Bu telgrafın okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa da bazı açıklamalarda bulunmuş, bu arada karşı ihtilâlcilere esir düşmüş bulunan Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kurtarıldıklarının anlaşıldığını bildirmiştir.

Karşı ihtilâlin bastırılması ile görevli kumandanlardan Albay Refet Bey de Gerede'deki karargâhından, Mayısın 31. günü Gerede'ye girmek suretiyle görevini çok çabuk bir şekilde yaptığını, evvelce âsilerin eline geçen top ve makineli tüfeklerin fazlasiyle geri alındığını, karşı ihtilâlcilerin ellerindeki silâhların toplanmakta olduğunu 2 Haziran tarihli telgrafı ile Büyük Millet Meclisine bildirmiştir.

Meclisin 3 Temmuz tarihli toplantısında, Lâzistan Mebusu Osman Nuri Beyin 11 Haziran tarihli bir takriri görüşülerek gereği yapılmak ve Meclise bilgi verilmek üzere İcra Heyetine havale edilmiştir. Osman Nuri Bey bu takririnde özet olarak aşağıdaki hususlara dokunmuştur:

1. Düzce'de meydana gelen olaylar gerçi Ferit Paşa hükümetinin tahriki ile olmuştur. Fakat genellikle halkı bu derece galeyana getiren sebebin yalnız propaganda olmıyacağı ve ihtilâl olayının[96] *daha derin sosyal sebepleri mevcut olduğunu her basiretli insan derhal takdir edebilir. Şöyle ki: Birçok senelerden beri idarenin halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlığın biriktirdiği kin ve husumet de ayrıca bu arada önemli derecede âmil olmuştur. Nitekim Rusya'da Çar idaresi yıkılırken asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin doğurduğu İnsan esaretinin Rus köylüsü üzerinde öyle korkunç kindar bir tesiri vardı ki, nihayet o köylü fırsat bulunca öyle bir âni hücum yaptı ki önündeki engelleri bir daha dirilmeyecek surette ölüme mahkûm etti. Bizde de senelerden beri idarenin kötülüklerinin halk üzerinde az çok buna benzer tesirleri olduğunu unutmamalıyız ve bugün Düzce havalisinde yapılan bastırma hareketinin halk üzerinde tesiri şefkatli olmalıdır. Bundan, yaptığımız teşkilatın halka doğru olduğu kanaati uyanmalıdır.*

2. Bütün dünyaya karşı demokratik bîr esas dahilinde Anadolu'da radikal bir teşkilât yapacağımızı ilân ettiğimiz halde gördüğüm tatbikatın ilân ettiğimiz esaslara pek de uymadığı görülmektedir. Çünkü, herhangi bir kanaati bir kimse sırf taklit eseri olarak taşırsa onu başkalarına aşılayamaz.

3. Hükümet dairelerinden hiçbirisi henüz halkın anlıyabileceği tarzda ve evvelden beri düşündüğümüz şekilde halka doğru teşkilâta başlamamıştır.

Hâlâ teşkilâtımızın merkezi olan Ankara'da serbest fikir sahiplerinin polisler tarafından takibi emrolunursa tuhaf duruma düşmüş oluruz.»

Osman Nuri Beyin idare ve halk ilişkisi bakımından söyledikleri, Türkiye'nin ve özellikle o günün gerçeklerine pek uygun olmakla beraber, karşı ihtilâl hareketinin sebeplerini ifade etmekten uzaktır. Fakat herhalde Birinci

****

96 - İsyan tâbir edilen bu iç ayaklanmaların bir karşı ihtilâl hareketi olduğu Osman Nuri Beyin de dikkatini çekmiştir

Büyük Millet Meclisinin toplandığı ilk aylarda bu gibi fikirlerin ortaya atılması ve Meclisçe kabullenerek hükümete intikal ettirilmesi, birinci Meclisin ihtilâlci karakterini belirtmesi bakımından önemlidir.

6 Temmuz 1920 günü de Çorum Mebusu Dursun Bey, Düzce ve Yozgat olaylarının yerinde tetkik edilerek halkın ruh haletinin tesbitini ve olayların gerçek sebeplerinin ve köklerinin bulunarak doğrudan doğruya Meclise bildirilmek üzere bir tahkik heyeti seçilmesini teklif etmiş ve Meclisçe kabul olunmuştur.

III. Kolordu Kumandanlığı tarafından Genel Kurmay Başkanlığına yazılan 13 Temmuz tarihli bir raporda, Tokat, Çorum ve Sivas bölgelerinde bir çok önemli eşkiyanın ve çetenin yakalandıkları veya hükümet makamlarına teslim oldukları belirtildikten başka, **Çorum ve Yozgat bölgesindeki karşı ihtilâl hareketinin elebaşlarından Çapanoğulları ailesi**ne mensup bazı kimselerin Aziziye takip müfrezesi tarafından yakalandıkları bildirilmiştir.

Düzce karşı ihtilâlinin bastırılmasından sonra, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuvvetlerine iltica edenler affedilmiş ve içlerinde işe yarıyanlar bir takım hizmetlere yerleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 14 Ağustos 1920'de Mecliste bu konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

«Dehalet eden affolundu ve şurada burada istihdam edilmek dahi istenildi. Bunlar son zamanlarda firar ettiler ve tekrar o muhite girdiler. Anlaşılan, orada gizlenip kalmış olan diğer bir takım fesatçılar daha vardır. Bunlar ihtimal kendileri İçin müsait zannettikleri bir vaziyetin doğduğunu sanarak İsyan ettiler ve Düzceyi gelip eskiden yaptıkları gibi işgal ettiler. Sonra Batıya doğru gidip Hendeği işgal ettiler. Doğuya doğru gittiler. Bolunun içine girdiler. Bildiğiniz üzere, bu bölgede bulunduğumuz kuvvetlerimizi Yunan taarruzu üzerine hemen kamilen denilecek derecede sevketmiş bulunuyorduk. Orada ufak ufak bazı müfrezeler bırakılmıştı. İşte bu müfrezelerin zayıf olmasından Yunanlıların ve İngilizlerin müştereken Adapazarı havalisinde faaliyet göstermesinden ve İstanbul'un da mübalâğalı birtakım teşviklerde bulunmasından, arz ettiğim insanlar bu sür'ette bulundular. Fakat, bu defa görülüyor ki, halk bunlara katılmadı. Ortada yalnız kaldılar.»

Mustafa Kemal Paşa daha sonra bu bölgeye yeniden kuvvetler sevk edildiğini, ayaklananlara İstanbul'dan vadedilen yardımların yapılmaması ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuvvetli olduğunun görülmesi üzerine Düz-

ce eşrafının telgrafla kendisine baş vurduklarını ve âsilerin af talep ettiklerini Meclise anlatmış, af yetkisinin Meclise ait olduğunu belirterek birkaç yüz kişiden ibaret olan bu şahısların affı hususunda Meclise telkinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşadan sonra söz alan Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey; mebuslardan Doktor Fuat, Osman ve Şükrü beylerle beraber ayaklanma ilk başladığında görevli olarak oraya gittiklerini ve karşı ihtilâlcilerin eline düştüklerini anlatarak karşı tarafın elinde esir kaldıkları sırada edindikleri kanaati özet olarak şöyle belirtmiştir :

«Düzce durumu esasen bugünün işi değildir. Kötü idarenin öteden beri birikmiş neticesidir. Doğrudan doğruya memurların omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir. Bunu böyle kabul edeceğiz. Hareket sonraları irticai bir hal almıştı. Bu meselede en çok etkili olanlar Çerkezler ve Abazalar idi. Çerkezler hakikati görerek pişman olmuşlardı. Fakat Abaza kavmi var ki, Paşa Hazretlerinin açıklamasından öyle anladım, bu defaki olay onlardan çıkmıştır. Olayın başladığı yer son derece ormanlıktır. Orada ancak çete muharebesi yapılır.»

Hüsrev Bey, şahsen çok ıstırap çektiği ve hayat *kor*kusu altında yaşadığı için Abazaları şiddetle itham ederek, *«Bunlara asla inanmayınız. Yüksek Meclisinizi bilhassa bu yönden aydınlatmak isterim. Bunların başkanlarını affetmek asla doğru değil. Kendilerini buradan sürmeli, cezalandırmalı, Sivas'a, şuraya buraya göndermelidir. İstirham ederim, orayı temizlemeli ve kökünü kazımalıdır.»* demiştir.

Hüsrev Beye cevap vermek üzere konuşan Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey ise *«Esas vazifemiz asayişi temin etmek, düşmanın taaruzunu defetmektir. Halbuki biz ondan çok uzak bulunuyoruz. Bugün memlekette ne Çerkez, ne Kürt, ne Türk meselesi yoktur. Ancak bir şey varsa o da, İstanbul ve Anadolu meselesidir»* diyerek konunun esasına parmak basmıştır.

Hakkı Hâmi Bey konuşmasını şöyle bağlamıştır: *«Yâni bugünkü mesele bir millet meselesi değildir.* ***Ortada İngilizlerin ve İngilizlerin önüne düşmüş, İngilizlerden daha kötü bir İstanbul hükümetinin harekâtı olduğunu daima gözlerinizin önünde tutmalısınız.*** *Biz asıl gerçek sorumluların isimlerini, cisimlerini ağzımıza almaktan çekiniyoruz. Bütün bu fesat hareketlerini yapan filân köydür, ya-*

hut filan kavimdir, bunlar meşrutiyeti sevmez, hürriyeti sevmez diyoruz. Herhangi bir kavmin meşrutiyeti sevip sevmediğini ve meşrutiyet ile o kavmin ilgi derecesinin ne olup olmadığını anlamak İçki, o halk ile temas etmek, o halkı yakından tanımak lâzımdır. Meselenin gerçekleri ne ise onu aramaklığımız lâzımdır.»

Düzce olayları hakkındaki görüşmelerin yeterliğine ait bir önerge üzerine konu kapanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin 5 Eylül 1920 günlü toplantısında, Dahiliye Vekili Refet (Bele) Beyin bir soruyu cevaplandırırken verdiği açıklamadan karşı ihtilâl hareketlerinin bu günlerde aşağı yukarı tamamen tasfiye edildiğini anlamaktayız. Refet Beyin konuşmasının karşı ihtilâl hareketleri hakkındaki kısmını özetliyerek alıyoruz:

«Düzce - Hendek hattının kuzeyindeki dağlarda oraya çekilmiş bazı insanlar vardı. Onlar henüz aşağıya inme güvenliğini kendilerinde bulmuyorlardı. Artık bunlar da gelmişler, silâhlarını bırakmışlar ve evlerine çekilmişlerdir. Hattâ bir kısmı da Yunan kuvvetlerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Fakat, burada bir hususa dikkat etmek gerekir. Halkımız çok lâftan bıkmıştır. Açıklama ile propaganda ile bir netice alamayız. Bizim halk İş istiyor, istediğiniz kadar söyleyiniz, istediğiniz kadar vazediniz. Çok duyduk, iş isteriz diyorlar.

Yenihan, Tokat, Zile, Yozgat birkaç ay evvel baştan aşağı bir isyan bölgesi hâlini almıştı. Artık isyan söndürülmüştür. Büyük yığınlar, büyük İsi yığınları kalmadı. Birtakım ufak ve münferit çeteler kalmıştır. Onlar da Jandarma kuvvetleri tarafından takip edilmektedirler.»

367

2. DOĞU ZAFERİ

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa 7 Haziran 1920 günü Mecliste şu açıklamayı yapmıştı:

«Efendiler milli hududumuz dahilinde bulunan ve fakat mütareke hükümlerine uyularak asekerî kuvvetlerimizin boşaltmış olduğu üç sancağın icabında tekrar geri alınması için Yüksek Heyetiniz İcra Heyetine salâhiyet vermişti. Fakat bu selâhiyetin zamanının takdirini İcra Heyetine terk buyurmuştunuz.

Ermeniler, eski hududun ilerisinde bulunan İslâm halka fevkalâde zulüm ve hakanlık yakmakla ve katliâm icra eylemekte ve pek çok islâmlar, pek sefil ve perişan, acınacak bir halde bize sığınmakta, göç etmektedirler. Bundan dolayı, icra Heyeti vermiş olduğunuz yetkinin kullanılmasına lüzum ve mecburiyet duyacağını zannetmekteyiz. Yüksek Heyetinize şimdiden bilgi olarak arz ediyorum.»

Mustafa Kemal Paşa Meclise bu bilgiyi verirken uzak geleceğe ait ve zamanı belli olmayan bir teşebbüsten söz etmiş gibi görünüyordu. Gerçi, Mecliste açıklamamıştı, fakat Şark Cephesinde Ermenilere karşı taarruz için hazırlık yapılmaktaydı.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 Mayıs ve 4 Haziran günlerinde bu taarruz için hükümete teklifte bulunmuştu. Karabekir Paşanın taaruz teklifi üç sebebe dayanıyordu :

a) O sırada Erzurum'da bulunan ve Moskova'ya gitmesi gereken Türk delegasyonunun seyahat edeceği Kars -Baku yolunu açmak.

b) Ermenilerin İslâm ahaliye yaptıkları zulmü ve katliâmı durdurmak,

c) Ermeniler ilk fırsatta Erzurum'u da ellerine geçirmek için teşebbüslerde bulunacaklarından, Ermeni ordusuna karşı üstün ve elverişli bir durum almak ve esasen

368

Breslitovsk ve Batum andlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviyei Seiâse'yi işgal etmek.

Hükümet bu teklifi inceleyerek, özellikle üçüncü sebepten dolayı teklifi uygun bulmuştu.[97] Cephe Kumandanlığına 6 Haziranda, yani Mustafa Kemal Paşanın Meclise yukarıdaki açıklamayı yapmasından bir gün önce, taarruz hazırlığı için emir verildi.

Fakat, bazı siyasî sebeplerle, ordunun harekete geçmesi geciktirildi. Bu arada. Gürcüler ve hele Ermeniler Doğu Cephesinde Türk topraklarına ve halkına karşı saldırılarını arttırmışlardı. Haziran ayı ortasında, Ermeniler Oltu'yu, Tuzla'yı işgal ettiler. Gürcüler de, 25 Temmuz'da küçük bir müfreze ile Artvini aldılar.

Ermeni ve Gürcü ordusunun bu faaliyeti ve Türk köylerinin, kasabalarının sık sık Ermeni baskınına uğraması buna karşılık Türk Ordusunun pasif halde kalması, üç Erzurum mebusunun bir önergesi ile Meclise intikal ettirildi. 2 Ağustos 1920 günü Meclis Başkanlığına verilen bu önergede, Türk Ordusunun neden mukabele etmediği hükümetten soruluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 14 Ağustos günlü oturumunda bu önergeyi cevaplandırmış ve niçin taarruza geçilmediğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, uzun konuşmasında 6 Haziranda orduya taarruz emri verildiğini, fakat 20 Haziranda bu teşebbüsün durdurulduğunu belirterek, bunun sebebini Sovyet Rusya ile olan İlişkilere bağlamış ve özetle şöyle demiştir:

«Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Çiçerin'den bir mektup aldık. Çiçerin mektubunda; Ermenistan, Acemistan ve *Türkiye hudutlarının tesbitinde Rus Sovyet Hükümetinin aracılığıyla meselenin siyaseten hallinin mümkün olduğunu bildiriyordu. Aldığımız diğer haberler ve raporlardan da Rus Hükümetinin, bizim Ermenilere taarruz etmemizi istemediklerini anlamıştık. Fakat üç sancağa Ordumuzun girmesi Ermenistan'a taarruz anlamına gelmeyeceği için Şark Ordusu Kumandanına askeri harekete devam etmesini* ve *bu hususta acele etmesini emrettik. Bundan birkaç gün sonra, Rusya'dan bize bir elçilik heyeti gelmekte olduğunu ve heyetin Kars üzerinden trenle hareket ettiğini haber aldık. Rus Sefaret Heyeti ile halen Erzurum' da bulunan bizim heyetimiz buluşup görüşmelerine kadar askeri hareketi durdurduk.»*

****

97 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt III. S. 185.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya'nın Kafkas politikasını, Türkiye'nin Rusya ile olan İlişkisini, iki memleket arasındaki dostluktan beklenen faydayı uzun uzadıya açıklayarak Ermenilere yapılması düşünülen taarruzun politik sebepler ile şimdilik geri bırakıldığını belirtmiştir. Hükümetin Doğu politikasının Bolşevik Rusya'nın politikasına paralel olarak düşünüldüğünü anlatırken gerek Mecliste, gerek kamuoyunda yanlış bir kanı uyanmasından endişe eden Mustafa Kemal Paşa, bir vesile ile sözü Bolşevikliğe getirerek şöyle demiştir:

«Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre; milletimizin yükselmesi güvenliğinin sağlanması kendi direnme yeteneği ile mütenasip olan noktai nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yâni şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleri ile çatışmaz. ***Vakıa bize milliyetçi derler. Kaldı ki öyle milliyetçileriz ki, bizimle iş birliği yapan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz.*** *Onların bütün milliyetlerinin icapaplarını tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde milliyetçilik değildir ve bahusus biz İslam olduğumuz için, İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetçiliğin çizmiş olduğu dar daireyi bir sahaya nakleder ve bu itibarla bu noktai nazardan bizim istikametimizde Bolşevik istikameti görülebilir.»*[98]

Sovyet Rusya'nın, Polonya'daki muharebeler için, Kafkasya'da bulunan ordularının önemli bir kısmını nakletmeleri üzerine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbeycan askeri faaliyetlerini arttırmışlardı. Özellikle Ermenilerin davranışı, Rus hükümetini kızdırmıştı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Rusya'nın bu elverişli durumu ve Ermenilerin işi azıtmaları sebebiyle Doğu, ordusunu 28-29 Eylülde ileri harekete geçirdi. Doğu taarruzu bu suretle başlamış oluyordu. Doğu onlusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın gönderdiği ilk harb raporları, Meclisin 29 Eylül 1920 günlü toplantısında okundu. Karabekir

****

98 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt III. S. 189

370

Paşanın Mecliste okunan raporlarından bazıları, bu taarruzun gerekçesini ve nasıl geliştiğini göstermesi bakımından aşağıya aynen alınmıştır»[99]

«Ermenilerin şimdiye kadar vaki olan taarruz ve tecavüzkârane hareketlerine mukabelede bulunmadık ve muhaberat ile dostluğu ihlâl edecek hallerin izalesine ve iyi münasebetler tesisine çalıştık. Fakat, Taşnak Ermenileri hüsnüniyet ve samimiyetle yapılan teklifimizi kabul etmediler. Her tarafta islam halka karşı öteden beri yapmakta oldukları tecavüzü ve zulümleri daha ziyade arttırdılar. Askeri kıtalarımıza da tecavüz ve taarruzlarda bulundular. Son zamanlarda Kulp, Kağızman ve Oltu cihetlerindeki İslâmları katliama başladılar. Hudut civarındaki kıtalarımıza mütemadi taarruzlar yaptılar. Bu hal ve vaziyet karşısında askeri vaziyetimizi ıslâh ve müdafaamız sebeplerini temin etmek maksadıyla mukabil bir hareket mecburiyetinde kaldık ve 28 Eylül 1920'de harekete geçtik. Kıtalarımız muharebe ile ve muvaffakiyetle hareketlerine devam etmektedir.»

«Kıtalarımız 6,30 da Sllrp Haç Dağı, İzmir, Çorum, Ayıderesl Dağı, Camar Dağı, Beldum Gediği, Şemlin Taş Dağını zaptetmiştir. Muvaffakiyetle ileri harekete devam ediliyor. Ermenilerden gece baskınında 2 top ve 1 makineli tüfek alınmıştır.»

Taaruz gerçekten başarı ile gelişmekte idi. 29 Eylülde Sarıkamış, 30 Ekimde Kars, 7 Kasımda Gümrü zaptedildi. Bu hareketle ulaşılmak istenen hedef, yâni Elviyei Selâse'nin kurtarılması elde edilmişti. Doğu Seferi, Genel Kurmay Başkanı İsmet Beyin 9 Ekimde Mecliste söylediği gibi, şaşılacak kadar az kayıp vererek başarılmıştı.[100]

Doğu taarruzu, Anadolu İhtilâlinin ilk askerî zaferidir. Mecliste ve bütün memlekette büyük yankılar yaratmıştır. Anadolu'nun birçok yerinden halk, Meclise ve Doğu ordusuna tebrik telgrafları göndermiştir. Batı cephesinde Yunan taarruzu ile doğan üzüntü, Doğu Seferi ile bir ölçüye kadar giderilmiş, halkın morali üzerinde olumlu bir etki yaratılmıştır.

Ermeniler ile 3 Aralık 1920 günü **Gümrü Andlaşması** imzalandı. Bu andlaşma **Anadolu ihtilâlinin ilk siyasî zaferi idi.** 1877 - 1878 Osmanlı - Rus harbi ile Türkiye'den

****

99 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt III. S. 372 373.
100 - Zayiat için Bak. S. 110.
371

ayrılan Elvlyei Selâse, artık kesin olarak Türkiye'ye katılmış oluyordu. Birinci Dünya Harbi yenilgisinden sonra Doğu Anadolu'da kurulmasına çalışılan Ermenistan ise bir hayal olmuştu, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarının bir safhası böylece akim kalmıştı. Doğu Zaferi ve Gümrü andlaşması Doğuda daha başka anlaşmalara yol açacaktı.[101]

Büyük Millet Meclisinin 4 Aralık günlü toplantısında Hariciye Vekili, Gümrü Andlaşmasını imzaladığını Meclise bildirmiş ve andlaşmanın esaslarını açıklamıştır. Gümrü andlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

— Osmanlı, Rus ve bütün cihan istatistiklerinin ve müstakar olan içtimai vaziyetin gösterdiği veçhile, Osmanlı hududu dahilinde Ermeni ekseriyetini havi hiçbir arazi parçası mevcut değildir (Madde 3).

— Türk - Ermeni hududu şöyle tesbit edilmişti[102] (Madde 4.)

— Ermeni devleti ancak iç asayişi Bağlıyacak kadar asker ve jandarma bulunduracaktı (Madde 6.)

— Ermenistan bir iç taarruza uğrarsa ve talep ederse Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ermenistan Cumhuriyetine Silâhlı yardımda bulunacaktı (Madde 7.)

— Birinci Dünya Harbi içinde düşman ordusuna katılarak Türkiye'ye karşı silâh kullanmış veya işgal altındaki Türkiye topraklarında kıtallere iştirak etmiş olanlar hariç, Ermeni muhacirleri en geç 6 ay içinde Türkiye'ye dönebileceklerdi (Madde 7-8.)

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, insanî esaslara fazla bağlılığı sebebiyle Ermenistan'dan muharebeden dolayı tazminat istemekten vaz geçmiştir (Madde 9.)

— Ermenistan Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kesin olarak reddedilmiş olan Sevr Muahedesini keenlemyekûn addettiğini kabul ve ilân eder (Madde 11.)

— Ermenistan Cumhuriyetine ait arazide yaşıyan Müslüman halkın hukuku mâsun ve mahfuz tutulacak, cemaat teşkilâtı yapılmasını, müftülerin doğrudan doğruya

****

101 - 16 Mart 1921'de Moskova Andlaşması, 13 Ekim 1921 Kars Andlaşması.
102 - Aşağı yukarı şimdiki doğu sınırımız.

islâm cemaati tarafından seçilmesini ve baş müftünün Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti tarafından tasdikini Ermeni Devleti kabul eder (Madde 12.)-

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermeni Devletinin istiklâl ve tamamiyeti mülkiyesine halel gelmemek şartiyle Ermenistan Cumhuriyeti içinde askeri tedbirler alabilir (Madde 13.).

Bu zafer ile Milli Mücadelenin ve İstiklâl Harbinin bir cephesi kapanmış. Anadolu İhtilâlinin de 1920 yılı ortalarında geçirdiği tehlikelerden sonra prestiji artmış oluyordu. Asıl harbi Batıda yapacak olan Türk Ordusu, arkası emin olarak dövüşecek ve Doğudaki birliklerden bir kısmı Batı cephesine nakledilebilecekti. Bundan başka, Rusya'dan gelecek yardımlar için, yol açılmış bulunuyordu.

373

3. KUVAYİ MİLLİYENİN TASFİYESİ

Reşit, Tevfik ve Ethem.. Bu üç silâhşor kardeş, Kuvayi Milliyenin en usta şefleridir. Ethem dana çok ün yapmış olmasına rağmen, diğer iki büyük kardeşinin önemini küçümsemek mümkün değildir. **«Kuvayi Seyyare»** üçünün ortak malıdır. Asıl kumandan Ethemdir fakat büyük milis teşkilâtına bazen Reşit'in, bazen da Tevfik'in kumanda ettiği olmuştur. **«Kuvayi Seyyare»**nin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlük Ethem'de, genel politika bakımından söz Reşit'tedir. Ortanca kardeş Tevfik'in ağır basan belli bir yönü yoktur. Daima **«Kuvayi Seyyare»** ile bulunmuş ve Ethem'e zaman zaman vekâlet etmiştir.

Reşit, Harbiyeyi Mustafa Kemal Paşadan bir yıl önce bitirmiş ve piyade yüzbaşısı iken ordudan ayrılmıştır. Fakat, belki maceracı yaratılışta, belki de iyi bir Osmanlı vatanseveri olduğu için bütün savaşlara katılmış ve Birinci Dünya Harbi sonunu, yetişmiş bir milis kumandanı olarak bulmuştur.

Reşit, Trablusgarp'da, Batı Trakya'da ve Birinci Dünya Harbinde, İttihat ve Terakki'nin birinci sınıf savaşçı kadrosu içinde yer almış olmanın gururunu taşıyordu. Haksız da değildi. O çağın birçok önemli kişilerini, bu kadroya dahil oldukları için, yakından tanımış, kendileriyle arkadaşlık etmiş ve şartların icabı, onlardan iltifat görmüştü. Ayrıca, bir Çerkez beyzadesinin bütün özelliklerine sahipti.

Milli Mücadelede, Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşlerin takındıkları isyancı tavır, Kuvvayi Seyyare ile elde ettikleri başarılar sebebiyle şımardıklarına atfedilir. Halbuki bu zaaf, Reşit'in karakterinde mevcuttur. Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki ve terbiyesi kıt. mağrur ve şımarık bir kimse idi. Bu sebeple, yalnız Millî Mücadelede değil, da-

374

ha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür.

Ordudan yetişmiş olduğu hâlde, Reşit aslını çoktan unutmuş ve daha Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştir. 1913 de yazdığı resmî bir yazıda **«Cenabet zabitler»** diye subayları tahkir etmekten çekinmemiştir.[103] Millî Mücadelede nizamî orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı bu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır. Tam bir basit çeteci mantığı ile **«silâhla olur salâh»** diyen Reşit, bu görüşünü Türkiye Büyük Millet Meclisinin 19 Ağustos 1920 günlü üçüncü oturumunda da ifade etmiştir. Son Osmanlı Meb'usan Meclisinde de meb'us olarak bulunduğu hâlde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ne için toplandığını, ne yapacağını idrak etmediği her şeyin yalnız silâhla halledileceğini sandığı aşağıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır:

«... Burada bir hükümet heyeti var. Bir İcra Heyeti var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lâzım olan vazifeyi mıntakalarımızda tamamiyte üzerimize alalım ve bunlar burada vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hattâ mümkün ise silahlı olarak bir şey yapalım. Özet olarak memleketimiz lehinde propaganda yapalım. Sonra, muhterem arkadaşlar, bu heyet, bu şerefli üyeleri, birçok memleketlere, Avrupaya, Fransa'ya, Amerika'ya benzetiyorlar. Biz hiç birine benzemeyiz. Biz, istiklâli, namusu, haysiyeti, milli haysiyeti ayaklar altına alınmak üzere hücuma uğramış bir milletiz. Böyle olan bir millet burada —esassız diyeceğim affedeceksiniz— çünkü öyle görüyorum. Pek öyle lüzumlu olmayan şeylerle ne için kendimizi meşgul edelim ve esaslı şeyleri bırakalım?

Kısacası bizim üzerimize düşen en büyük vazife; hepimiz silâhlı olarak dağılalım, o dördüncü maddedeki iki kişi de fazla. Bir belli zaman tâyin edelim. İki, üç yahut dört ay sonra geleceğiz, sizi kontrol edeceğiz diyelim. Hükümeti bırakalım gidelim.

Milletin ruhuna, hayatına ait olan iş asıl taşradadır ve tüfengin ucundadır... Birer kişi kalsın, kontrol mahiyetinde hükümeti. Ona da lüzum yoktur bendenizce, fakat, bu kadar bir heyetin burada kalması ve diğer şerefli üyelerin bütün cephelere gitmesi, işte bendeniz bunu teklif ediyorum.»

****

103 - Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele Cilt II.
375

Ethem, Birinci Dünya Harbinin başlangıcında kanun (inzibat) çavuşu olarak Harbiye Nezaretinde bulunmuş ve daha sonra İran ve Azerbaycan'da İhtilaller çıkarmak üzere hazırlanan milis kuvvetlerinde çalışmıştır, Ethem'in Kuvayi Milliye Kumandanlığında gösterdiği üstün başarıda, daha önce asker ve milis olarak geçirdiği tecrübelerin rolü büyüktür.

Ethem, fizik yapısı kadar karakteri ve davranışı ile de gerçek Çerkez tipinin bir örneğidir. Terbiyesi, saygısı, gururunu gizleyen mûtevazi görünüşü ve cesareti ile, beraber bulunduğu kumandanlara kendisini sevdirmiş ve hattâ bir çoğunu etkisi altına almıştır. Ethem'in sıhhati bozuktu. Ciğerlerinden rahatsızdı. Biraz da bu sebeple mariz bir psikolojiye sahipti. **Merhametsiz ve zalimdi.** Bu hâlinin, başarısında şüphesiz büyük rolü olmuştur. Kendisine boyun eğmiyenleri insafsızca cezalandırdığı için kuvvetleri üzerinde büyük bir otorite kurabilmiştir. İç savaşlarda, yine aynı sebeple amansız davranmış ve gelip geçtiği yerlerde müthiş bir terör havası hüküm sürmüştür.

Eski bir subay olan (Piyade yüzbaşılığından ayrılmıştır) Tevfik de diğer iki kardeşinden daha az gaddar değildi. Devamlı olarak Kuvayi Seyyare ile bulunduğu için Reşit ve Ethem kadar dikkati çekmemiştir. Fakat Kuvayi Seyyarenin karıştığı olumlu ve olumsuz bütün işlerde en az Reşit ve Ethem kadar rolü vardır.

1919 Haziran ayı sonlarında, yanında 8 atlı olduğu hâlde Salihli, Alaşehir bölgesine gelen Ethem, kısa zamanda kuvvetini çoğaltmış ve diğer Milis Kuvvetlerini kendisine boyun eğmeye zorlayarak ya dağıtmış veya emri altına almıştır.

1920 yılı başlarında Batı cephesinin en büyük milis kuvveti, Ethem'in kumandasında bulunuyordu. Anzavur hareketinin, Adapazarı, Düzce ve Bolu karşı İhtilâl hareketlerinin, Yozgat ayaklanmasının bastırılması Ethem sayesinde mümkün olmuştu. Ordu birlikleri, bu iç savaşlarda başarı gösteremiyorlardı. Subaylar, nizam ve düzen adamı olarak ne halka zulüm yapıp terör yaratabiliyorlar ve ne de askerlerin yağma yapmasına göz yumuyorlardı. Bu durum, Ordu ve Kuvayi Milliye ikiliğinin yaratılmasına ve Ethem'in itibar kazanmasına, buna karşılık ordunun büsbütün gözden düşmesine yol açmıştı. Daha başka sebeplerin de etkisiyle zaman, Ethem'in lehinde, ordunun aleyhinde işliyordu. Halbuki, Kuvayi Seyyare düşman karşısında ordu gibi başarılı olamıyordu. Bu konuda Ethem ile beraber

376

muharebelerde bulunan 61. Tümen Kumandanı Albay İzzettin (Orgeneral İzzettin Çalışlar) şöyle der:

«Kuvvei Seyyare kumandanları, kendiliklerinden muharebeye karar verirlerdi. Başarılı olamayınca gene hiç bir tarafa haber vermeyerek kaçarlardı. Bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak bir endişe idi.»

1920 yılı sonlarında Ethem ve kardeşleri, artık zaptedilmez olmuşlardı. **Büyük millet meclisinin Anadolu'da otorite sağlamasına çalışıp, büyük hizmetler yaptıkları hâlde, şimdi kendileri bu otoriteyi tanımak istemiyorlardı,** Kumandanlar ve subaylar Ethem'in tavrından rahatsız olmakta ve teessür duymakta idiler. Bir kurmay subay, o gün tuttuğu notlarda, bütün ordunun görüşü sayılmak gereken şu müşahedeleri tesbit etmişti.[104]

«Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler kuvayi seyyaresinin her ferdini zengin etmiş ve kuvayi seyyarenin mevcudunu arttırmıştır. Ethem ve kardeşleri bu isyanı bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri vakit, Ankara'da kendilerine gösterilen tezahürlerle, Anadolu'nun hükümet merkezinde dahi biricik kuvvet, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler.

Balıkesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen bütün garbi ve orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Ethem ve kardeşleri, kendilerini milli İhtilâlin efendisi saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisinde dahi mühim tutarlara malik oldular. Belki de, düşüncelerine göre, bütün milli Anadolu varlığı, Meclis ve Hükümet onların tüfeklerinin kuvveti ile yaşıyordu.

Onları tekrar cephede bir vazife almak üzere Eskişehir'e göndermek bile nezâket ve siyasetle halledilmiş bir mesele oldu. Onlar, merkezi vaziyetle bulunan Ankara'da kalarak, icabında, Anadolu'nun diğer taraflarında zuhur edecek ihtilâlleri söndürmeğe hazır bir kuvvet olarak kalmak arzusunu izhar ediyorlardı. Bununla kasdettikleri hedef malûmdu. Fakat vatani hamiyetleri mevzuubahs edilerek ve koltuklanarak Eskişehir'e, garp cephesi emrine hareket etmelerine muvafakat ettirildiler. Ethem, Garp Cephesi Kumandanının emrine girmeyi de izzetinefsine yediremiyordu. Fakat Garp Cephesi Komutanı General Ali

****

104 Rahmi Apak'ın notlan, Bak: Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, S. 158-159.

Fuad'ın hakimane siyaset ve hareketi sebebi ile gemi azıya almadı.

Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvvei Seyyare hiç kimseye müracaat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasile keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çarptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfla sarfeylediler, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.

General Ali Fuat, bu kuvvei seyyareyi Bursa cephesine ve İnegöl civarında Uludağ'ın şarkındaki köylere yerleştirerek, bunları cephede meşgul etmek ve Beyce mıntakasından Bursa üzerine akınlar icrası suretile onların kahramanlıklarından istifade etmek istiyordu. Fakat onlar ciddî işlere girmek arzu etmediler. Onlar Simav, Tavşanlı ve Demirci mıntakasını istiyorlardı. Bu mıntakadaki halk, evvelce onların aleyhinde tezahürlerde bulunmuşlardı. Bu halktan intikam almak lâzımdı. Bundan maada, buradaki düşman kuvvetlerinin zayıf ve dağınık olduklarını biliyorlardı. Bu sebepten Eskişehir istirahati bittikten sonra Kütahya ve Demirci üzerine hareket eylediler. Ve Abdullah isimli bir serseriyi de Kütahya'da mümessil veya vali olarak bıraktılar. Kuvvei Seyyare, Simav ile Demirci arasında tesadüf ettiği bir düşman piyade taburunu geriye sürdü, ileri yürüyüşe devam etti. Birkaç gün sonra civarda bulunan birkaç bölükle takviye edilmiş olan bu düşman müfrezesine taarruz etti. Buradaki muharebeyi Kuvvei Seyyare güzel yaptı. Bir taburdan fazla muntazam düşman kuvvetlerini bozguna uğrattı. Düşman yüzlerce ölü ve on beş kadar yaralı ve yarasız esir bırakarak, hafif ve ağır makineli tüfeklerile birçok eşya ve teçhizat terkederek kaçtı. Kuvvei Seyyarenin de zayiatı vardı. En ileri gelen reislerinden Hafız Hüseyin Bey Şehit olmuştu.

Bursa ve Balıkesir mağlûbiyetlerinden sonra, küçük mikyasta da olsa, bir düşman müfrezesine karşı istihsal "dilen bu muvaffakiyet Ethem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok arttırdı. Bundan maada, muntazam ordunun, mecburî askerlik Sistemile teşkil edilen kıt'aların artık bir iş göremiyeceği, maaşlı asker, yâni çetecilik usulünün umumî olarak tatbik, tabur, alay ve tümenlerin lağvedilmesi hakkında öteden beri yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi. Artık, Eskişehir

sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve mecburi askerlik hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağırıp söylüyordu. Şarktan gelen Yeşil Ordu teşkilâtına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.»

Kuvvei Seyyareyi ve başındakileri nizam altına almak, bir ordu birliği gibi faydalı hale sokmak için çok uğraşıldı. Özellikle M. Kemal Paşa, işi tatlılıkla idare ve halletmek istiyordu. Aylarca toplantılar yapıldı, heyetler gidip geldi, fakat hiç bir sonuç alınamadı, icra Vekilleri Heyeti 1920 Aralık ayı sonunda durumu görüşerek şu karara varmıştı:

«1 — Birinci Kuvvei Seyyare, diğer bütün askeri kıtalar gibi kayıtsız ve şartsız Büyük Millet Meclisinin kanunlarına, Hükümetin emirlerine ve nizamlarına bağlılık ve saygıyla sorumlu ve askeri disiplin ile kayıtlıdır.

2 — Birinci Kuvvei Seyyare kumandanlığının askeri işlerden ve vazifelerden dolayı bütün teklifleri ve önerileri ancak emri altında bulunduğu kumandanlığa ve adı geçen kumandanlık kanalıyla icab eden makamlara duyurulur.

3 — Bahsedilen işler ile uğraşmak Genel Kurmay Başkanlığına aittir.»

Bu karar, Kuvayi Milliyenin tasfiye kararı idi. Olaylar, hızla gelişecek ve mukadder olan akibete gidilecekti.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey (İnönü) 29 Aralık 1920 günü Kütahya civarında bulunan 61. Tümen Kumandanlığına aşağıdaki emri verdi.

«1 — Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem imzasile bugün Meclis Başkanlığına ve kumandanlara çekilen açık telgrafta Yunanlılara karşı ve memleketin kuvvet ve başarısını zayıf gösteren bir lisan kullanarak Büyük Millet Meclisi hakkında hürmet ve itaatle asla kabili telif olmayan isnat ve tecavüzlerde bulunmakta ve İstanbul'dan gelip Anadolu'ya katılan heyetin güya uygun barış şartlan getirdiği gibi gerçek dışı beyanat neşrolunmaktadır. Bu beyanat kendileri tarafından halktan para toplanmamasını, kendileri tarafından asker alınmamasını ve halk hakkında idam cezasının ancak istiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla mümkün ve infaz olunabileceğini ve ordunun muntazam teşkilatına ve disiplinine uyulmasını şiddetle talep eden Büyük Millet Meclisi Hükümetlerine karşı alenen isyan mahiyetindedir.

Bu hususta Büyük Millet Meclisinden yeni bir emir

almadı isem de açık olarak isyan ilan edenlerin her türlü tecavüzlere ve isyan etmelerine de bir mani kalmamış demek olup, bu telgrafla güdülen gaye tıpkı Damat Ferit hükümetinin söylediği gibi milletin mukavemetini kıracak ve orduyu dağıtacak bir propagandaya girişildiğini göstermektedir.

İsyan hazırlıklarının hedef ve genişliği ve zaman zaman ortaya çıkacak durumlara karşı milletin asıl güvencesi, ancak ordunun aldatmalara karşı vatanseverce direnişi, subaylar heyetinin gerek silahlı tecavüzler ve gerekse fesatlıkla gelen tehlikelere karşı uyanık bulunmalardır.

2 — Kuvayi Milliye askerlerine hayatları için tehlikeli olduğu korkusunu vererek millet aleyhine muharebe etmek için yemin ettirmiştir ve ordudan ele geçecek subayların öldürülmesini kararlaştırmışlardır.

3 — Askerin konaklayacağı ikamet mahallerinde halktan propagandacılar tayin etmişlerdir. Gerek adı geçenler ve gerekse benzerleri fesatlık yapanlar ordu içinde yakalanır yakalanmaz derhal kurşuna dizilmelidir.»

61. Tümen Kuvayi Seyyarenin üzerine yürürken, İsmet Paşa, Kütahya'dan 31 Ocak 1921 tarihinde Kuvvei Seyyare Kumandanına Ethem Beyefendiye hitabı ile yazdığı uzun bir mektubun sonunda şöyle diyordu :

«Büyük mücadelelere girişmiş kişilerde hayat korkusu olmaz. Fakat herhangi bir çarpışmanın başarı şartlarını, daha önce dikkate almak gerekir. Ordunun size kurşun atmayacağı, bazı kıtaların size iltihak edecekleri hakkında ihtimal olarak aldığınız teminata itimat etmeyiniz. İdareniz, altındaki hakiki kuvvetlerin miktarı malum, 5000 olduğu işitilmiş olmakla beraber, 10000 hesap ediyorum. Kuvayi Milliye'yi lağvettiğimiz ve ele geçecek komutan ve askerlerin hayatları tehlikede kandırmacaları ile herkesin mal ve canını müdafaa kaygusuna düşürüldüğü ve ciddiyetle yemin ettirildiği ve külliyetli topçu ve piyade cephanesi biriktirdiğiniz kabul edilmiş, kısacası bu faraziyeler sn geniş ölçüde tutularak lazım gelen tedbir düşünülmüştür. Hiç kimse size bu kadar açık kardeşlik yapmadı. İşte ben, vaziyeti bu suretle hülasa ettikten sonra Büyük Millet Meclisinin karan veçhile uygun gördüğünüz şekil ve tertipte Kuvvei Seyyare başından çekilmenizi, hem şerefiniz, hem de Kuvayi Milliye mensupları İçin faydalı sayıyorum. Bugün başka hal çaresi kalmamıştır.

Karşılıklı görüştüğümüz zaman ne kadar açık surette fikir belirttimse bu defa da yazılı olarak açık ve

samimiyetle hakikati söylüyorum. Bu telgrafımın bir tertip eseri sayılması veya bir pazarlık sebebi yapılması yanlış olur. Baki son selâm...»

Kuvvei Seyyare, ordunun bu tarihteki kuruluşuna ve gücüne göre bir tümen gibi kabul edilmekte idi. Kuvvei Seyyare Kumandanlığı karargâhında kurmay subaylar ve emir subayları yardı. Ordu birlikleri harekete geçtiği sırada Kuvvei Seyyarenin emrinde 159. Piyade Alayı ile şu müfrezeler bulunuyordu. Sarı Mehmet Müfrezesi, Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan) Müfrezesi, Halit Bey Müfrezesi, Makedonya Müfrezesi, Alaca Müfrezesi, Kâmil Çavuş Müfrezesi, Arif Kaptan Müfrezesi, Şevket Bey Müfrezesi, Tahsin Bey Müfrezesi, Kaptan Naci Müfrezesi, Dr. Fazıl Müfrezesi (Emet Müfrezesi), Bolşevik Taburu.

Çerkez Ethem emrindeki kuvvetlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber **5000 civarında** tahmin edilmekte idi.

Kuvvei Seyyarenin tasfiyesi için harekete geçirilen kuvvetler ise şunlardı:

Batı Cephesinden 11. ve 61. Tümenler ile Süvari Tugayı.

(Kuvvetleri, 2000 tüfek, 500 kılıç, 29 ağır makineli tüfek, 20 top).

Güney Cephesinden 8. ve 23. Tümenler ile her biri ikişer alaylı 1. ve 2. Süvari Grupları.

(Bu kuvvetlerin mevcudu 2000 tüfek, 1600 kılıç, 38 ağır makineli tüfek, 9 top).

159. Piyade Alayı da dahil olduğu hâlde Ethem'in emrindeki kuvvetlerin süvari, piyade ve top bakımından miktarı şu şekilde tahmin edilmişti:

2000 tüfek, 1800 kılıç, 12 ağır makineli tüfek, 4 top.

Fakat Ethem, 159. Piyade Alayına güvenmiyordu. Ordunun bir parçası olan bu birliğin; kendisi ile beraber orduya karşı savaşacağı şüpheli idi. Bu sebeple piyade alayının subaylarını ve erlerini toplayarak durumu anlattı, istiyenlerin kendi ile kalabileceğini, istemiyenlerin de gitmekte serbest olduklarını söyledi. Gerçekten 159. Piyade Alayı pek az istisnası ile Ethem ile kalmak istememişti.

Kuvvei Seyyareye karşı 29 Aralık 1920 günü başlayan hareket bir aya yakın sürdü. Hareketin uzamasına, araya Birinci inönü Muharebesinin girmesi sebep olmuştu. Yunanlıların Bursa'dan ileri yürüyüşe geçtikleri haberi alınınca Kuvvei Seyyare karşısındaki birliklerin önemli kısmı İnönü mevzilerine sevk edilmiş ve yalnız 61. Tümen

Ethem'in karşısında bırakılmıştı. İnönü muharebelerinden sonra, bu kuvvetler tekrar Kuvvei Seyyareye karşı sevk edildi.

Kuvvei Seyyarenin tasfiyesinde en büyük yükü, 61. Tümen ve bu Tümenin Kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) taşımıştır. Ethem'in emrindeki müfrezelerden bir kısmı yapılan muharebeler sonunda dağılmış, bâzı küçük gruplar orduya iltihak etmiş veya yakalanarak zararsız hâle getirilmişlerdir. Yalnız Parti Pehlivan, müfrezesi ile Ethem'den ayrılmış, Ayvalık bölgesine çekilerek, düşman gerilerinde, Millî Mücadelenin sonuna kadar Yunanlılara karşı döğüşmüştür. Vatansever bir komiteci olan Parti Pehlivan bu suretle günahını affettirmek istemiştir.

Kuvvei Seyyarenin üzerine yürümeden önce, Demirci Efe kuvvetleri tasfiye edilmişti. Bu iki Milis Kuvvetinin birleşmesinden endişe edildiği için, daha az güçlü ve tasfiyesi kolay olan Demirci Efe kuvvetlerine 15 Aralık 1920 sabahı şafakla beraber Albay Rafet Bey bir baskın yapmıştı. Demirci Efe, bu baskından Vakti ile haberdar edildiği için yanına küçük bir kuvvet alarak bulunduğu köyden kaçmış ve sonra kendisine, bir kenara çekilip oturma müsaadesi verilmiştir. Demirci Efenin yarısı süvari, yarısı piyade olmak üzere **800** kadar bir kuvveti vardı. Bu kuvvetin bir kısmı dağılmış, kalanı ordu birlikleri içine alınmıştır.

Böylece Anadolu İhtilâlinin en güç meselesi halledilmiş oluyordu. Kuvayi Milliyenin zararsız ve küçük müfrezelerine dokunulmadı. Bu müfrezeler yavaş yavaş ve bir plân dahilinde urdu birlikleri içerisinde eritilmeye çalışıldı. Sakarya Muharebesi sonuna kadar Batı Anadolu'da birçok Kuvayi Milliye Müfrezesi Milis Kuvveti olarak bulunmuş ve düşmana karşı savaşmıştır. Ancak, Sakarya zaferinden sonra bütün Milis Kuvvetlerinin tasfiyesine muvaffak olunabilmiştir.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

KAYNAKÇA

1. Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türk inkılabı Tarihi Notları — Ankara 1956.
2. Açıksözcü HÜSNÜ, istiklal Harbinde Kastamonu — Kastamonu 1933.
3. Halide Edip ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı — Çan Yayınlan, İstanbul 1962.
4. Ahmet AĞAOĞLU, İhtilâl mi İnkılâp mı — Ağaoğlu Külliyatı: 5, Ankara 1942.
5. Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhu — Nebioğlu Yayınevi, Birinci Bası, İstanbul.
6. Abdülhalit AKŞIN, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi — inkılâp ve Aka Kitabevleri Koli. Şti., İstanbul 1964.
7. Emekli Orgeneral Fahrettin ALTAY, istiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu — İnsel Kitabevi, ikinci Baskı, İstanbul 1949.
8. Rahmi APAK, istiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — İstanbul 1942.
9. Damar ARIKOĞLU, Hatıralarım — İstanbul 1961.
10. Prof. Dr. Fahir ARMAOÛLU. Siyasi Tarih — Ankara 1942.
12. ATATÛRK'ün Söylev ve Demeçleri, Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1. Cilt: I, İstanbul 1945; Cilt II. Ankara 1952: Cilt: III Ankara 1954.
13. ATATÛRK'ün Nöbet Defteri (1931 - 1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlan: 8, Ankara 1955 (Toplayan: Özel Şahin Giray).
14. Falih Rıfkı ATAY, Çankaya (Atatürk Devri Hatıraları)- Dünya Yayınları, No. 5.
15. Hikmet BAYUR, Atatürk (Hayatı ve Eseri) — Cilt I, Ankara 1963.
16. Yusuf Hikmet BAYUR, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, İstanbul 1934.
383

17 Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi. Cilt: III (1914 - 1918 Genel Savaşı) Kısım 1-2 ve 3, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. c, 14. e., Ankara 1953, 1955, 1957.
18. Cevat DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum.
19. Tevfik BIYIKLIOĞLU. Trakya'da Millî Mücadele — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. 25 ve 25. a.. Cilt: I, Ankara 1955; Cilt: II Ankara 1956.
20. Tevfik BIYIKLIOĞLU, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) — Türkiye iş Bankası Atatürk ve Devrim, Seri No. 7, Ankara 1959.
21. M. Cemil BİLSEL, Lozan — İstanbul 1933, Cilt: MI.
22. Norbert von BISHOFF, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir izahı) — Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercümeler Kütüphanesi, No. 9, Ankara 1936.
23. General Fahri BELEN, Büyük Türk Zaferi — Ankara 1962.
24. Prof. Dr. Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk İhtilâli (Türk inkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden) — İstanbul Üniversitesi Yayınlan, inkılâp Enstitüsü, Sayı: 160, İstanbul 1940.
25. General Ali Fuat CEBESOY, Millî Mücadele Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
26. General Ali Fuat CEBESOY, Moskova Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.
27. General Ali Fuat CEBESOY Siyasî Hatıralar — Vatan Neşriyatı, İstanbul.
28. CEMAL PAŞA'nın Hatıraları — Selek Yayınları, İstanbul 1959.
29. Emekli Orgeneral Ali Fuat ERDEN, Atatürk — İstanbul 1952.
30 Doç. Dr. Mehmet GÖNLÛBOL — Dr. Cem SAR, Ata-ıiuk vr» Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938), Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Atatürk Serisi No. 5, İstanbul 1963
31 Emekli Süvari Albay Şerif GORALP, istiklâl Savaşının İç Yüzü — İstanbul 1958.
32 İhsan İDİKUT, Miralay Şehit Nazım Bey — İstanbul
33 Celâl Nuri (İLERİ), Türk inkılâbı — Suhulet Kütüphanesi
34 Prof.Dr Suhpi Nuri İLERİ, Siyasi Tarih — Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, No. 45, İstanbul 1941
384

35. Mahmut Kemal İNAL, Osmon.li Devrinde Son Sadra-zamlar — Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
36. Cevdet Kerim İNCEDAYI, Türk istiklâl Mücadelesi Konferansları — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
37. İNONÛ'nün Söylev ve Demeçleri Cilt: I, (1919-1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, İstanbul 1946.
38. Yarbay İSMAİL HAKKI, Yunanlılarla istiklâl Harbi (Tabiye ve sevkülceyş noktai nazarından tetkik) — Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1931.
39. ilyas Sami KALKA VANOGLU, Milli Mücadele Hatıralarım — İstanbul 1957.
40. Kâzım KARABEKİR. istiklâl Harbimiz — Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.
41. General Sami KARAMAN, istiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit Sellüloz Basımevi 1949.
42. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Ergenekon — Cilt: **i-II,** İstanbul 1929.
43. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Vatan Yolunda (Millî Mücadele Hatıraları) — Selek Yayınları, İstanbul 1958.
44. Süleyman KÜLÇE, Mareşal Fevzi Çakmak, ikinci Basılış, Cilt: I-II, İstanbul 1953.
45. MEVLANZADE RIFAT, Türkiye inkılâbının iç yüzü
— Halep 1929.
46. Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 10, İstanbul 1955.
47. Yunus NADİ Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul 1955.
48. Abidin NESİMİ. Türkiyenin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp — Sebat Basımevi, İstanbul 1940.
49. Recep PEKER, İnkılâp Dersleri Notları, Ankara 1936.
50. Prof. Edmond ROSSIER, Avrupanın Siyasi Tarihi (1815-1919) - Çeviri: Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1954.
51. Emekli General Ali İhsan SABİS, Harb Hatıralarım, Ankara 1951, Cilt: V.
52. SADRİ ETHEM, Türk inkılâbının Karakteri — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
53. General Liman von SANDERS, Türkiyede Beş Sene
— Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Yayınlarından, İstanbul 1921.
54. Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU, Hariciye Hizmetinde
385

30 Sene — IV. cildin son kısmı, İstanbul 1955.
55. Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Yok Edilmek İstenen Millet (L'assassinat d'un Peuple) — Selek Yayınlan, İstanbul 1957.
56. Prof. Bahri SAVCI — Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Tür-kiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış — Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 76, Ankara 1959.
57. TALAT PAŞA'nın Hatıraları — Güven Yayınevi, İstanbul 1946.
58. Samih Nafiz TANSU, 2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları) — Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.
59. TARİH VESİKALARI DERGİSİ. Maarif Vekâleti Yayınları.
60. Dr. Tarık Z. TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler — İstanbul 1952.
61. Ali Fuat TÜRKGELDİ, Görüp işittiklerim — II. Basılış — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri, No. 15, Ankara 1951.
62. Ali TÜRKGELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları:
, 7, Ankara 1948.
63. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Clit: 1-28.
64. Hilmi URAN, Hatıralarım — Ankara 1959.
65. Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi — Ankara 1950.
66. Ali Saib URSAVAŞ, Kilikya Facialan ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri — Ankara 1340 (1924).
67. Dr. A. Halûk OLMAN, Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 128-110, Ankara 1961.
68. Ruşen Eşref ONAYDIN, Atatürk (Tarih ve Dil Kurumlan Hatıraları) — Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1954.
69. General Veysel ONÜVAR, istiklâl Harbinde Bolşevik-lerle Sekiz Ay (1920-1921) — İstanbul 1948.
70. Yakın Tarihimiz (Dergi) Cilt: l-IV. İstanbul 1963.
71. GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI HARB TARİHİ DAİRESİ YAYINLARI :
1 — Harb Tarihi Vesikaları Dergisi.
2 — Türk istiklâl Harbi, Cilt: I, Mondros Mütarekesi
ve Tatbikatı.
3 — 89 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı:

http://genclikcephesi.blogspot.com

Yarbay Selâhaddin, Birinci inönü Muharebesi 1933.
I — 84 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Orgeneral izzettin (Çalışlar), 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri, 1932.
i — 103 sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Hareket ve ve Muharebeleri, 1936.
■ — 107 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısım :
Kurmay Yarbay Nami Malkoç, 1920 Yılının Kurtuluş Savaşları, 1937.
r — 100 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı : Kurmay Onyüzbaşı Fahri Aykut, Kütahya ve Es-şehir Muharebeleri, 1936.
\ — 96 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Emekli Albay Mümtaz, istiklâl Savaşında İkinci Kolordu, 1935.
ı — 140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı: Korgeneral Baki Vandemir, Türk istiklâl Harbinde Sakaryadan Mudanyaya Kadar, I. Kısım, 1946.
) — 134 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı:
Kurmay Albay Huiûsî Baykoç, Sakarya Meydan Muharebesi, 1944.
I — 108 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı: Kur. Yzb. F.S.T. Saner, İstiklâl Savaşında III Kolordu, I. Safha, Mürettep Kolordu, 1938.
I — 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Binbaşı Kâzım Araş, istiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 1936.
I — 86 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :-
Orgeneral izzettin (Çalışlar), Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grub, 1932.
I — 079 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Kurmay Yüzbaşı Fahri Aykut, istiklâl Savaşında Dördüncü Kolordu, 1935.
| mm 113 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Mümtaz Ulusoy. İstiklâl Savaşında II. Kolordunun Harekâtı. 1939.
I m 104 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı :
Imekll Albay M Şefik (Aker.) istiklâl Harbinde •7 Tümen ve Aydın Milli Cidali, Cilt l-lll, 1037.
f mm Korgeneral Baron Kress von Kıassenstoln, Tüık
UM

http://genclikcephesi.blogspot.com